

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

*Т.В. Бут, В.М. Зайцева,
Д.Д. Гурова*

ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*Рекомендовано
Вченою Радою ЗНТУ*

Запоріжжя
2018

Рекомендовано до друку Вченою радою Запорізького національного технічного університету (протокол № 6 від 02 лютого 2018 р.).

Рецензенти:

- Шмиголь Н.М.* д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку та оподаткування, ЗНУ.
Трохимець О.І. – д.е.н., професор кафедри економічної теорії, національної та міжнародної економіки КПУ.

Автори:

- Бут Т.В.* – к.е.н., доцент кафедри міжнародного туризму ЗНТУ.
Зайцева В.М. – к.п.н., професор, завідувач кафедри міжнародного туризму, директор Інституту управління та права ЗНТУ.
Гурова Д.Д. – к.геогр.н., доцент кафедри міжнародного туризму ЗНТУ.

Бут Т.В.
Б 93 Туристські ресурси України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т.В. Бут, В.М. Зайцева, Д.Д. Гурова. – Запоріжжя: ТОВ РВА «Просвіта», 2018. –312 с.
ISBN 978-966-191-048-4

Навчальний посібник складено згідно з програмою навчальної дисципліни «Туристські ресурси України». Посібник складається із трьох розділів.

Перший розділ присвячений науково-методичним засадам дослідження туристичних ресурсів; другий розділ – характеристики туристських ресурсів та характеристики умов їх використання. Третій розділ освітлює наявність туристського потенціалу кожного з регіонів України.

Посібник призначено для студентів туристичних, географічних, історичних факультетів вищих навчальних закладів, а також тих, хто цікавиться країнознавством.

УДК 338.48 (477) (075.8)
Б 93

ISBN 978-966-191-048-4

© Бут Т.В., Зайцева В.М., Гурова Д.Д.,
2018
© ТОВ РВА «Просвіта», 2018

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Розділ 1. Наукові засади вивчення туристичних ресурсів.....	7
1.1. Еволюція туризму.....	7
1.2. Класифікація туризму.....	10
1.3. Поняття «туристських ресурсів» та їх види.....	20
Розділ 2. Характеристика туристських ресурсів.....	25
2.1. Природно-рекреаційні ресурси.....	25
2.2. Природно-заповідний фонд України.....	46
2.3. Історико-культурні ресурси.....	49
2.4. Суспільні туристські ресурси.....	52
2.5. Подієві туристські ресурси.....	56
2.6. Історико-етнографічні ресурси.....	61
Розділ 3. Туристські ресурси України.....	73
3.1. Загальні відомості про Україну.....	73
3.2. Київ – туристський центр світового значення.....	85
.....	
3.3. Туристські ресурси Придніпров'я (Київська та Черкаська області).....	98
3.4. Туристські ресурси Полісся (Волинська, Житомирська, Рівненська області).....	112
.....	
3.5. Туристські ресурси Лівобережжя (Полтавщина і Чернігівщина).....	138
3.6. Туристські ресурси Слобожанщини (Харківська та Сумська області).....	161
3.7. Туристські ресурси Степової України (Донецька, Луганська, Запорізька, Дніпропетровська та Кіровоградська області).....	174
.....	
3.8. Туристські ресурси Чорноморського узбережжя (Одеська, Миколаївська та Херсонська області).....	198
3.9. Туристські ресурси Поділля (Тернопільська,	

Хмельницька, Вінницька області)215	
.....	
3.10. Туристські ресурси Карпат (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька області).....	237
3.11. Туристські ресурси Криму.....	274
26 українців, які змінили історію.....	277
Об'єкти списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що розташовані на території	292
України.....	
Словник основних термінів.....	299
Питання до екзамену з дисципліни «Туристські ресурси України»	304
.....	
Перелік тем для самостійного вивчення.....	307
Список використаних джерел.....	309

ПЕРЕДМОВА

У світі існує багато країн, що представляють величезний туристичний інтерес. Кожна з них має свою власну історію, менталітет і унікальні пам'ятки. До уваги читача представлено найцікавіші куточки історико-культурного та рекреаційно-пізнавального потенціалу України.

За останні п'ятдесят років туризм став потужним явищем суспільного життя, а індустрія туризму – однією з найбільш сталих та динамічно зростаючих складових світового господарства. До національної економіки практично кожної країни туризм сносить вагомий внесок як завдяки прямим сплатам, так і через мультиплікативний ефект зв'язків з іншими складовими господарського комплексу та у сфері зайнятості.

Розвиток національного ринку туристичних послуг України ґрунтується на її туристсько-ресурсному потенціалі. Мотиваційними цінностями для розвитку внутрішнього та іноземного туризму залишається класичне поєднання природних і культурно-історичних ресурсів, посилене етнорелігійною самобутністю регіонів країни.

Активна туристична політика, спрямована на стабілізацію споживчого ринку, комплексно-пропорційний розвиток індустрії туризму сприяють інтенсифікації внутрішнього туристичного ринку, посиленню участі країни в регіональному та світовому туристичному процесі. Основою туристичної політики країни повинна стати концентрація грошових, матеріальних, трудових ресурсів на створенні інноваційного конкурентоздатного турпродукту як на ринку традиційного для країни культурно-пізнавального та рекреаційного туризму, так і на нових видів та територіальних субринках. Перспективними, відповідно до сучасних тенденцій зміни мотиваційної орієнтації у формуванні попиту на європейському ринку, є субринки екологічного, курортно-лікувального напрямків туризму, та субринки комбінованих (ріка – море) круїзних турів. Релігійні ресурси, представлені християнськими, іудаїстськими та іншими святинями, що становлять мотиваційну цінність паломницьких турів як в межах країни, так і на міжнародному ринку, є основою розвитку сегменту релігійного туризму. Нарешті, транзитне географічне положення країни на перетині основних євразійських транспортних коридорів потребує створення інфраструктури автотуризму і розвитку даного

ринкового сегменту.

Навчальний курс «Туристичні ресурси України» є одним з базових у підготовці менеджерів туризму. Метою даного курсу є ознайомлення майбутніх менеджерів з теоретико-методологічними основами туристичного ресурсознавства, надання знань з наявних туристичних ресурсів і визначення можливостей їх використання в туризмі. Тому така велика увага приділяється саме характеристиці туристичних ресурсів. Але тільки знання наявних ресурсів обмежує можливості розвитку туризму, тому майбутній менеджер повинен мати уявлення про напрямки та тенденції розвитку світового туризму, щоб в своїй практичній діяльності керуватися ними, створюючи новий турпродукт та просуваючи його на ринок.

Курс туристичних ресурсів України призначений для формування у студентів знань про об'єкти пізнавального, оздоровчого та спортивного туризму різних регіонів України, їх туристичний потенціал і перспективи його реалізації, вмінь обчислювати основні показники туристичного потенціалу та на їх основі робити висновки про туристичну привабливість регіону. Такі знання та вміння необхідні для якісного складання маршрутів для різних видів туризму. На практичних заняттях студенти займаються класифікацією туристичних ресурсів різних регіонів України та оцінкою їх туристичного потенціалу, нанесенням найбільш значних об'єктів на контурні карти та складанням схем можливих маршрутів для різних видів туризму.

Навчальний посібник складається з трьох розділів. Перший розділ присвячений науково-методичним засадам дослідження туристичних ресурсів. Пропонується класична класифікація туристських ресурсів та методика їх вивчення. Другий розділ – характеристиці туристських ресурсів та характеристиці умов їх використання. Третій розділ освітлює наявність туристського потенціалу кожного з регіонів України.

Навчальним планом (242 «Туризм») передбачено вивчення цієї навчальної дисципліни протягом року.

При роботі над посібником авторами було використано досвід українських та іноземних дослідників у розробці наукових та методичних засад цієї дисципліни.

■❏❏❏ РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ■❏❏❏

1.1. Еволюція туризму

У сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі вироблено багато підходів до визначення поняття «туризм».

Ці підходи базуються на різних ознаках і можуть бути об'єднані в декілька груп:

- туризм як тимчасові переміщення людей, їх знаходження поза постійним місцем існування і тимчасове перебування на об'єкті, що викликає туристський інтерес;

- туризм як складна соціально економічна система, основу якої складає багатогалузевий виробничий комплекс, званий туристською індустрією;

- туризм як сегмент ринкової економіки, на якому взаємодіють різні підприємства господарського комплексу з метою пропозиції продукту, що задовольняє туристський інтерес;

- туризм як тимчасові виїзди громадян і осіб без громадянства у вільний час з постійного місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійних, спортивних, релігійних, ділових, освітніх і інших цілях на термін не менше 24 годин і не більше 6 місяців і без заняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування.

Останнє визначення поняття «туризм», на наш погляд, є якнайповнішим, оскільки враховує всі ознаки, які відрізняють туризм від подорожі і інших видів переміщень. Найбільш важлива ознака, що визначає туристські переміщення, – вільний час людини. Під вільним часом в туризмі слід розуміти час відпустки, канікул, вихідних і святкових днів, час після виходу на пенсію.

Друга найважливіша ознака туризму – мета переміщення. У визначенні чітко позначені ці цілі: оздоровчі, пізнавальні, професійні, спортивні, релігійні, ділові, освітні. Третя ознака встановлює тимчасові рамки туристського переміщення- не менше 24 годин і не більше 6 місяців, що надзвичайно важливе для туристської статистики і економіки туристської індустрії. Четверта ознака, що характеризує туристські переміщення, передбачає неможливість заняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування. Це означає, що турист, крім вільного часу, повинен володіти і вільними грошовими коштами, які він готовий витратити

на певну мету, пов'язану з відпочинком і відновленням організму.

Сучасний туризм – явище, з одного боку, молоде, оскільки масовим він став лише після Другої світової війни; з іншого боку, туризм має глибоке історичне коріння, бо подорожі відомі людству з якнайдавніших часів.

У історії розвитку туризму прийнято виділяти чотири етапи:

- до початку XIX ст. – передісторія туризму;
- початок XIX ст. – початок XX ст. – елітарний туризм; зародження спеціалізованих підприємств по виробництву туристських послуг;
- початок XX ст. – до Другої світової війни – зародження масового соціального туризму;
- після Другої світової війни – сучасний етап – масовий соціальний туризм; формування туристської індустрії як міжгалузевого комплексу по виробництву товарів і послуг для туристів.

В основу даної періодизації покладені наступні критерії: техніко економічні передумови, соціальні передумови, цільові функції туризму на різних етапах розвитку. На першому етапі розвитку туризму основними мотивами подорожі були торгівля, освітні цілі, паломництво і лікування. В середні віки посилюється релігійний чинник подорожі – поклоніння святинам християнства і ісламу. У епоху Ренесансу релігійна складова туризму була декілька ослаблена, при цьому зміцнилися освітній і пізнавальний мотиви мандрівників. Особливістю подорожей до початку XIX ст. був примітивізм засобів пересування; подорож була не самоціллю, а необхідною умовою до досягнення власне мети: торгіві справи, лікування, паломництво. Всіх мандрівників об'єднувала одна якість: вони складали меншину, еліту суспільства.

Найважливішу роль в розвитку туризму зіграли революційні зміни в розвитку транспорту: винахід пароплава (американцем Робертом Фултоном в 1807 р.) і паровоза (англійцем Джорджем Стефенсоном в 1814 р.), вдосконалення поштового зв'язку, що супроводжувалося розширенням мережі шляхів в Європі. Все це зумовило надійність і швидкість пересування при зниженні витрат на подорож. В середині XIX ст. з'явилися перші пароплавні компанії, що стояли в основі розвитку круїзного туризму.

Протягом другого етапу розвитку туризму в суспільстві відбуваються такі процеси, як зміна співвідношення робочого часу і часу для відпочинку. У Німеччині в 1873 р. вперше були введені

оплачувані відпустки, відбулося зменшення робочого часу на користь вільного. Підвищення якості і надійності транспортних перевезень в сукупності з їх здешевленням, а також поступове скорочення робочого часу зумовили істотне збільшення потоків мандрівних. У цей період виникають спеціалізовані засоби розміщення для обслуговування мандрівників. У Германії в 1801 р. в місті Баден Баден відкрився першокласний готель «Бадішер Хофф», в Швейцарії в 1812 р. був побудований готель «Риги – Клестерлі», в 1859 р. відкрився готель «Гранд Готель Швайцерхофф» в містечку Інтерлакен в центральній Швейцарії. У цей період будувалися розкішні готелі, які обслуговували представників аристократичних кругів і вищого офіцерства.

У другій половині XIX ст. індустрія туризму розширила сферу свого виробництва: до засобів розміщення додалися туристські фірми, в завдання яких входила організація туристських поїздок і реалізація їх споживачеві. Хрестоматійним прикладом є туристське бюро Т. Кука, створене в середині XIX ст. у Великобританії. Перше бюро подорожей в Германії – «Райзєбюро Штанген» – було засноване в Бреслау в 1863 р. Ця фірма мала тісні контакти з пароплавними компаніями і активно продавала морські круїзні тури. Починаючи з 1862 р. з'являються і перші каталоги туристських поїздок, що відобразило процес розширення туристського попиту.

Перша світова війна, економічна депресія 1930 х рр. і Друга світова війна зробили негативний вплив на розвиток туризму. Але саме в цей період між двома світовими війнами з'явилися паростки масового туризму, розквіт якого припав на післявоєнні десятиліття.

Після Другої світової війни туризм придбав дійсно масовий соціальний характер. Почала формуватися індустрія відпочинку зі своїми інститутами, продуктом, виробничим циклом, методами організації і управління виробництвом. Це період масового будівництва готелів, мотелів, різного роду розважальних закладів. Розширилися готельні ланцюги, з'явилися готельні сімейства, відбулося інтенсивне зростання як в'їзного, так і виїзного туризму.

Після Другої світової війни в попиті і пропозиції на ринку туризму відбулися корінні зміни, які дають підставу говорити про те, що масовий конвеєрний туризм почав поступово трансформуватися в масовий диференційований туризм. Конвеєрний туризм припускає відносний примітивізм і однорідність потреб і мотивації туристів, знеособлений конвеєрний характер

вироблюваних послуг. Диференційований туризм відрізняє різноманітна парадигма потреб і мотивацій туристів, множинність вузькоспеціалізованих сегментів в туристському попиті, різноманітність пропонованих послуг і яскраво виражена спеціалізація туристської пропозиції. Перехід від конвеєрного до диференційованого туризму здійснювався одночасно з переходом від ринку виробників до ринку споживачів. Саме в цей час зароджується новий вигляд туризму, обумовлений індивідуальними неординарними потребами туристів.

1.2. Класифікація туризму

Туризм на сучасному світі виявляється в різних явищах, зв'язках і відносинах, що визначає необхідність його класифікації, тобто угруповання по окремих однорідних ознаках, залежних від певної практичної мети.

Найбільш поширеною класифікацією туризму є його ділення на типи, категорії, види і форми.

Тип туризму визначається національною приналежністю туристів.

Відповідно до рекомендацій ЮНВТО відносно окремої країни виділяються наступні типи туризму:

- внутрішній туризм – подорожі громадян в межах державних кордонів власної країни;
- в'їзний туризм – подорожі нерезидентів в межах державних кордонів який або країни;
- виїзний туризм – подорожі резидентів однієї країни в яку або іншу країну.

Вказані типи туризму по-різному поєднуються між собою, утворюючи наступні категорії туризму:

- туризм в межах країни включає внутрішній і в'їзний туризм;
- національний туризм включає внутрішній і виїзний туризм;
- міжнародний туризм включає в'їзний і виїзний туризм;

Вказані категорії можуть використовуватися стосовно окремої країни, до регіону в даній країні, або до регіону, що включає декілька країн.

Функціональна класифікація видів туризму визначається метою поїздок. Під терміном «мотиви туризму» розуміють ті

спонукальні причини, які визначаються біологічними і соціальними потребами і примушують людей задовольняти їх, купуючи туристичний продукт. Існує велика кількість мотивів, які залежать від специфічних індивідуальних особливостей людини. Спеціальні дослідження, які ґрунтуються на визнанні пріоритету «принципу діяльності», пояснюють мотивацією не тільки вибір, але й поведінку людей під час подорожі, а це означає і той досвід, який розвивають туристичні потреби.

Основними вважають культурні, природні, психологічні, економічні мотиви.

Культурні мотиви – це ті елементи, які охоплюють всю культурну спадщину країни, місцевості, що пропонуються туристам для огляду – історичні місця, археологічні пам'ятки, музеї, картинні галереї, народні промисли тощо.

Природні мотиви визначаються природними об'єктами та явищами, властивостями місцевостей, територій, що є надзвичайно привабливими для туристів: комфортні кліматичні умови, комплекс атрактивних елементів морських узбереж та гірських, лісових масивів і т.ін. Всі вони відіграють суттєву роль у створенні певних форм туризму, особливо зимового, спортивного, гірського туризму і т.ін. Необхідно відзначити, що природні елементи, з точки зору туризму, дуже корисні, оскільки задовольняють психологічні і біологічні потреби населення урбанізованих областей, яке шукає в туризмі відпочинок, розвагу і зміну оточення.

Мотиви психологічні спонукають до подорожей, які задовольняють психологічні потреби людини. Доведено, що дуже обмежена кількість людей повторно обирає відвідання місць, де вони вже були, виключаючи випадки, коли при цьому присутні сентиментальні причини або сильний економічний мотив. При поступовому збільшенні доходів психологічні мотиви впливають на більшу кількість рішень, що приймаються туристами щодо подорожей новими місцями.

Всі економічні елементи, які охоплюють вартість життя в туристичних центрах, вартість подорожі, тощо включають в себе економічні мотиви. Економічні мотиви відіграють суттєву роль у формуванні недорогих пакет-турів, поведінку туристів із середніми доходами.

Сучасні тенденції розвитку суспільства свідчать, що духовно-інтелектуальні потреби менш стабільні і постійно відчувають на собі вплив мінливого соціально-економічного

середовища. Наприклад, можливості пізнання завдяки новим інформаційним носіям (телебачення, радіо, Інтернет тощо) докорінно змінилися за 40-50 років. В сучасному суспільстві відчувається і зростає дефіцит задоволення рекреаційних потреб, пов'язаних з раціональним харчуванням і сном, активними рухами і т.ін. Саме така ситуація загострює кризу здоров'я населення, знижує рівень опору стресам. Вихід з кризової ситуації вимагає пошуку ефективних видів рекреації, головним з яких є активний туризм.

Відповідно до даних ознак розрізняють наступні основні види туризму:

- рекреаційний;
- лікувально-оздоровчий;
- пізнавальний;
- діловий;
- спортивний;
- етнічний;
- релігійний;
- транзитний;
- освітній.

Найбільш поширеними є рекреаційний і пізнавальний туризм.

Рекреаційний туризм відрізняється великою різноманітністю і може включати видовище розважальні програми, полювання, рибалку, музичну і художню творчість, відвідини спортивних заходів як глядач і так далі

Лікувально-оздоровчий туризм обумовлений потребою у лікуванні різного роду захворювань і оздоровленні організму після перенесених хвороб. Такі тури використовуються виключно лікувальною метою, для лікування існуючих або важких захворювань, реабілітації після травм, аварій, операцій і турах лікувально-оздоровчих, з метою підтримки молодості, краси і здоров'я, зняття стресу і втоми.

Пізнавальний туризм включає поїздки з метою ознайомлення з природними і історико-культурними визначними пам'ятками, музеями, театрами, традиціями народів у відвідуваній країні. Поїздка може включати пізнавальні і рекреаційні цілі одночасно.

Діловий туризм охоплює подорожі із службовими або професійними цілями без отримання доходів по місцю тимчасового перебування. До цього виду туризму ЮНВТО відносить поїздки для

участі в з'їздах, наукових конгресах і конференціях, виробничих нарадах і семінарах, ярмарках, виставках, салонах, а також для проведення переговорів і висновку контрактів, монтажу і наладки устаткування. Діловий туризм включає: бізнес-поїздки, конгресно-виставковий туризм, інсентів туризм (incentive – стимул, спонука). Інсентів туризм є поїздками, які надані керівництвом фірми своїм співробітникам безкоштовно як заохочення за високий рівень роботи. Інсентів тури, як правило, передбачають високого рівня якісне обслуговування по системі «все включено». Загальна частка ділового туризму складає від 10 до 20 % у міжнародному туристському об'ємі.

Спортивний туризм передбачає виїзд для проведення спортивних заходів в тих або інших країнах і регіонах. Його, у свою чергу, можна підрозділити на професійний і любительський туризм. Як «спеціальний вид туризму» зацікавимося любительським туризмом, який можна підрозділити таким чином: зимові і літні, а також водні, повітряні, пустинні і гірські види спорту.

Етнічний туризм переслідує мета відвідин місця народження або походження сім'ї, а також місця проживання родичів і/або близьких. Цей вид туризму носить назву ностальгічного (nostalgie tour). Пріоритетне значення цей вид туризму має для країн, де проживає велика діаспора людей родом з інших країн. У туристів з Німеччини, наприклад, користуються популярністю поїздки до Поволжя, а у туристів з Фінляндії - на Карельську землю, Ладозьке озеро (близько 500 тис. фінів вимушено покинули ці місця в період військових дій 1939 – 1945 рр.). Поширений етнічний туризм і у китайців, діаспора яких налічує більше 60 млн. осіб.

Релігійний туризм ґрунтується на релігійних потребах людей різних конфесій. Релігійний туризм можна назвати якнайдавнішим, його коріння йде у віроломні часи. Він має два основні різновиди: паломницький туризм (окремо слід виділити духовно-паломницький напрям) і релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості. Релігійний туризм в окремих конфесіях має свої особливості.

Транзитний туризм відповідно до рекомендацій ЮНВТО включає два різновиди:

- переміщення авіапасажирів, які не в'їжджають в країну, а лише роблять пересадку на стикувальний рейс;
- переміщення туристів, які їдуть до місця кінцевого

призначення з невеликою зупинкою для стиковки рейсів в третій країнах.

Освітній туризм припускає тури тривалістю від 15 днів до 3 місяців з метою підвищення кваліфікації або поглиблення знань по тих або інших дисциплінах. Найбільш популярними в даний час є освітні тури з метою вивчення іноземних мов або поглиблення знань іноземної мови.

Останнім часом з'явилися і має попит новий вигляд туризму: агротуризм, екотуризм, екстремальний і екзотико-пригодницький туризм.

Поява на ринку цього нового вигляду послуг обумовлене багатьма чинниками: науково-технічним прогресом, що надає все нові можливості в організації поїздок, урбанізацією, у зв'язку з якою виникає бажання зняти стрес і абстрагуватися від життєвої рутини, а при певному стабільному рівні доходу, який дозволяє подорожувати, виникає пересиченість від стандартних туристських програм.

Агротуризм (сільський туризм, rural tourism) включає відвідини туристами сільської місцевості з метою відпочинку і/або організації розваг в екологічно чистих (щодо міських поселень) районах. Передумовами для його розвитку, розповсюдження і все більшій популярності є: рівень урбанізації, що росте, доступність для багатьох відпочинку за невисокою ціною, можливість живлення екологічно чистими і корисними свіжими продуктами, бажання побути на природі.

Основними мотивами для вибору відпочинку за типом сільського туризму можна вважати наступне:

- відсутність засобів для відпочинку на дорогому фешенебельному курорті або в готелі;
- сталий спосіб життя в сільській місцевості;
- необхідність оздоровлення в кліматичних умовах, рекомендованих лікарем;
- близькість до природи і можливість великий час проводити на свіжому повітрі, в лісі;
- можливість харчуватися екологічно чистими продуктами;
- насущна необхідність в спокійному розміреному житті;
- можливість залучитися до іншої культури і звичаїв.

Організація агротуризму забезпечується вирішенням наступних завдань: створення спеціальних «туристських сіл», формування «сільських турів» з проживанням та харчуванням в

сільських будинках (сім'ях), розташованих в екологічно чистих районах. Агротуризм «одного дня» широко поширений в Канаді і США. Люди можуть приїхати в сільську місцевість на поля і плантації і зібрати необхідне ним кількість фруктів або овочів. З одного боку, це є своєрідним відпочинком і розвагою для людей з міста, з іншої – економією їх грошових коштів (фрукти і овочі при самостійному зборі обійдуться набагато дешевшим, ніж при їх покупці в магазинах), а фермерам дозволяє уникнути грошових витрат на транспортування і реалізацію урожаю. У США, наприклад, молодь перед святом хеллоуїн вважає за краще компанією або сім'єю поїхати за місто відпочити на пікнік і самим на полі вибрати вподобаний гарбуз для популярного свята.

Основна мета екотуризму – ознайомлення туристів з природними цінностями, екологічне виховання і освіта людей. Особливістю організації цього виду туризму є забезпечення мінімальної дії на природне середовище при організації поїздок, створення мережі екологічних готелів, забезпечення туристів екологічно чистими продуктами харчування і так далі Екотуризм включає відвідини екологічно чистих природних територій (заповідників, ботанічних садів, національних парків), не змінених або мінімально змінених діяльністю людини. В рамках екотуризму можна виділити екоосвітні тури, тури в екосистемах, фотополювання.

Так, наприклад, новим видом екотуризму (він же екстремальний) є **Флайбордінг** (з англійської означає політ) – це прекрасний вид спорту для людей, які все життя мріяли навчитися літати. Правда, в рамках даного заняття, доводиться це робити не над твердою поверхнею, а над водою.

В результаті флайбордер може піднятися над водою на висоту десять-п'ятнадцять метрів і парити там, виконуючи неймовірні трюки. Існують також шоу, під час яких добре натреновані спортсмени демонструють свої приголомшливі вміння враження глядачам.

Вулканобордінг. Гора Серро-Негро відома не тільки тим, що є однією з самих молодих і активних вулканів на Американському континенті. Останнім часом про неї все більше говорять завдяки тому, що на її схилах народився новий вид спорту – вулканобордінг. За попелясто-чорним схилом цього вулкана щодня на спеціальних дошках спускаються сотні туристів і справжніх спортсменів. При цьому максимальна швидкість спуску

може досягати 80 кілометрів на годину. Щоб захистити людей від каліцтва, організатори одягають їх в спеціальні костюми з міцної матерії.

Стрибки зі стратосфери. Справжнім екстремалам навіть звичайні стрибки з парашутами здаються нудним і не вартим уваги заняттям. Вони підкорюють для себе зовсім іншим горизонти, вирушаючи у вільне падіння з висоти в десятки кілометрів.

Стрибки зі стратосфери з'явилися в якості експериментів ще в середині двадцятого століття. Однак зараз це заняття перетворилося в повноцінний вид спорту. Екстремали, любителі екотуризму, з різних країн змагаються між собою в висоті і швидкості падіння.

Нинішній рекорд належить американцеві Алану Юстасу, віце-президенту корпорації Google. У жовтні 2014 року він здійснив стрибок з висоти 41 424 метри, побивши тим самим попередній максимум на два кілометри. Максимальна швидкість падіння при цьому склала 1 322 км / год.

Кайтвінг. Кайтвінг – це універсальний спортивний снаряд, який дозволяє підкорювати не тільки землю, але також воду, повітря і снігові вершини. Кайтвінг буде корисний всюди, де можна розігнатися або відірватися від землі під дією сили вітру. Спортсмен-екстремал зможе за допомогою невеликого універсального крила швидше їздити і вище стрибати.

Водне скелелазіння (Psicobloc) – новий екстремальний вид спорту. Завдання спортсмена – не тільки піднятися вгору по похилій стіні з виступами, а й красиво впасти вниз в наповнений водою басейн. А судді зараховують у фінальному рахунку водного скелелазя обидві цих дисципліни. Зараз же це цілком популярний вид спорту, в офіційних змаганнях в якому беруть участь навіть самі імениті спортсмени-скелелазі.

Серфінг на лижах. Новий водний вид спорту – серфінг на лижах придумали каліфорнійські лижники, які в умовах вічної нестачі снігу в даному регіоні вирішили підкорювати на своєму улюбленому спортивному інвентарі величезні приливні хвилі, якими славиться узбережжя американської Каліфорнії. Для цього довелося створити новий вид лиж, що поєднує в собі елементи гірських і водних. Але в серфінгу на лижах спортсменам доводиться використовувати для кращої балансування спеціальні лижні палиці. При цьому швидкість ковзання по хвилі може досягати 50 кілометрів на годину.

Екзотико-пригодницький і екстремальний туризм пов'язані з відвідинами екзотичних місць (островів, вулканів, водопадів, пустель) і пригодницькою діяльністю (джип сафари, рафтинг, дайвінг, тури на слонах, верблюдах, повітряних кулях та ін).

До спеціальних видів туризму можна також віднести такий напрям, як таймшер. Даний вид туризму з'явився на російському ринку, але не придбав великої популярності у зв'язку із специфічною непридатністю для російських громадян (для них основна проблема полягає в отриманні в'їзних віз в країну, на території якої вони придбали таймшер, і істотних грошових витратах при організації вимушеної індивідуальної поїздки до місця кінцевого призначення).

До спеціальних видів туризму можна віднести тури, які повністю або частково характеризуються наступними ознаками:

- немасові, достатньо рідкісні види туризму;
- трудомісткі по створенню кінцевого турпродукта;
- капіталомісткі види туризму;
- тури, що поєднують ознаки різних видів туризму;
- новий вигляд туризму, обумовлений вторинними потребами людини;
- види туризму з використанням нетрадиційних джерел фінансування.

До спеціальних, найбільш поширеним видам туризму, які відповідають вищепереліченим вимогам, можна віднести наступні:

- 1) релігійний туризм;
- 2) діловий туризм:
 - конгресно-виставковий туризм;
 - інсентів туризм;
- 3) лікувально-оздоровчий туризм;
- 4) екологічний туризм;
- 5) подієвий туризм;
- 6) гірськолижний туризм;
- 7) екстремальний туризм;
- 8) круїзний туризм.

Категорії і кількість спеціальних видів туризму не є раз і назавжди заданими. Із зміною потреб туристів може з'являтися новий спеціальний вигляд, і в той же час ряд спеціальних видів туризму поступово може переходити в розряд ординарних і звичних.

Залежно від способу організації виділяють організований і неорганізований туризм.

Організований туризм припускає заздалегідь розроблену і організовану туристською фірмою програму подорожі для туриста/туристів згідно їхнім побажанням і бюджету. Туристська фірма заздалегідь бронює і оплачує всі туристські послуги зі всього маршруту, оформляє всі необхідні візні документи.

Неорганізований туризм передбачає, що туристи самі, без участі і/або посередництва туристської фірми, організують свою подорож. Самостійно розробляють маршрут поїздки, визначають об'єкти екскурсійних відвідин, планують місця ночівель, оформляють візні документи і так далі

Неорганізований туризм в світі дуже популярний. Перш за все в країнах, громадянство яких дозволяє подорожувати в інші країни без оформлення в'їзної візи (наприклад, громадяни країн Шенгенської угоди можуть пересуватися по всій Європі абсолютно вільно, громадянам США також не потрібна в'їзна віза в країни Шенгенської угоди). Відносно невеликі відстані, хороша транспортна мережа, можливість вільного перетину меж сусідніх держав, наявність багатьох екскурсійних об'єктів і інші важливі чинники вплинули на те, що частка неорганізованого туризму в Європі складає 80 %.

За тривалістю подорожей виділяють наступні види туризму: короткостроковий (тури «вихідного дня», поїздки на строк до 7 днів), середньостроковий (тури тривалістю від 8 до 14 днів) і довгостроковий (тури на термін від 15 до 30 днів).

За використанням транспортних засобів, залучених в ході подорожі, можна виділити наступні види туризму:

- залізничний;
- авіаційний;
- теплоходний/водний (морський і річковий);
- автомобільний;
- автобусний;
- велосипедний;
- з використанням інших засобів пересування.

За інтенсивністю відвідування туризм можна підрозділити на постійний і сезонний.

Під постійним туризмом слід розуміти відносно рівномірні відвідини туристських регіонів і об'єктів протягом всього календарного року.

Під сезонним туризмом розуміють такі відвідини туристських регіонів, частота яких залежить від кліматичних умов

регіону і суб'єктивних характеристик туристського об'єкту. До сезонних видів можна віднести рекреаційний туризм, конгресно-виставковий туризм. На сезонність туризму також робить вплив вид туризму. Розрізняють високий, середній і низький сезони. Високий сезон характеризується умовами найбільш повноцінного використання туристами туристських ресурсів. На сезонність того або іншого виду туризму роблять істотний вплив природно-кліматичні чинники, загальнонаціональні і релігійні свята, канікули, масові заходи.

Залежно від вікової категорії туристів можна виділити наступні види туризму:

- дитячий;
- молодіжний;
- осіб середнього віку;
- осіб третього віку.

ЮНВТО запропонувала наступну градацію туристів за віковою ознакою: діти, мандрівні з батьками (до 15 років), молодь (15 – 24 років), економічно активні молоді туристи (25 – 44 років), економічно активні туристи середнього віку (45 – 64 років), туристи третього віку (від 65 років).

У практиці роботи підприємств туристської індустрії для цілей статистики виділяють наступні вікові категорії:

- 0 – 2 років – інфант (немовля);
- 3 – 12 років – дитина;
- 14 – 18 років – школяр;
- 18 – 25 років – молодь (студенти);
- 26 – 45 років – дорослі;
- 46 – 65 років – дорослі;
- 65 років і старше – пенсіонери (третій вік).

Для планування туризму вік важливий з погляду мотивації подорожі і фінансового забезпечення туристської поїздки.

По джерелам фінансування туризм можна підрозділити на комерційний і соціальний типи.

Комерційний туризм орієнтований на отримання туристськими підприємствами прибутку, який є основним джерелом для розвитку виробництва послуг. Прагнучі максимізувати прибуток, туристські фірми постійно шукають найбільш оптимальне поєднання між величиною витрат і кінцевою ціною турпродукту. Туристські послуги, що надаються ними, орієнтовані в основному на клієнтів з середнім і високим рівнем доходів.

Соціальний туризм субсидується із засобів, що виділяються на соціальні потреби в цілях створення умов для туризму певних категорій громадян. Субсидії виділяються як з державних, так і з недержавних фондів, а також добродійними організаціями. У Манільській декларації указується, що «соціальний туризм – це мета, до якої суспільство повинне прагнути на користь менш забезпечених громадян».

Концепція соціального туризму базується на трьох основних принципах:

- забезпечення відпочинком кожного члена суспільства шляхом залучення в середу туризму людей з низьким рівнем доходу;
- субсидювання туристських поїздок незаможних громадян;
- участь державних, муніципальних і суспільних структур в розвитку туризму.

Дана концепція реалізована на практиці в Швейцарії, Німеччині і Франції з використанням відпускних чеків. В Україні даний тип туризму реалізується через фонди соціального страхування і представлений перш за все лікувально оздоровчим туризмом.

1.3. Поняття «туристських ресурсів» та їх види¹

Туристська діяльність, як головна форма рекреації, належить до видів суспільної практики з яскраво вираженою ресурсною орієнтацією. Морські узбережжя із комфортними погоднокліматичними умовами, гірські та приозерні ландшафти, мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, пам'ятки історії та культури стали тим підґрунтям, на якому здавна базується активний відпочинок людини і сформувалася потужна галузь нематеріального виробництва – індустрія туризму.

До туристських ресурсів можна віднести все, що може бути використано для задоволення потреб туристів. Це можуть бути об'єкти та явища природного й антропогенного походження, що використовуються для відновлення життєвих сил людини та задоволення її соціальних потреб і впливають на територіальну

¹ Смалъ І.В. Туристичні ресурси світу: Навч. посіб. – Ніжин: Вид. Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, 2010. – 336 с.

організацію туристської діяльності, формування територіальних туристських комплексів, їх спеціалізацію та економічну ефективність.

Туристські ресурси – сукупність природних і соціально-культурних комплексів та їх елементів, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини, відновленню її працездатності і які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях, використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристського продукту.

У структурі туристських ресурсів виділяють кілька складових: природну, соціально-культурну або суспільну, технологічну і подієву, які, у свою чергу, розділяються на ряд компонентів, що мають свою будову (рис. 1.1). Природні та суспільні ресурси формують групу «матеріальні туристські ресурси», події і більшість технологічних (інформаційні, рекламні та інноваційні) об'єднуються у групу «нематеріальні туристські ресурси».

Природні, суспільні і події туристські ресурси – основа виникнення окремих видів туризму.

Рис. 1.1 – Структура туристських ресурсів

Наприклад, природні ресурси стали підґрунтям для розвитку лікувально-оздоровчого, екологічного, спортивного, екстремального і багатьох інших видів туризму та відпочинку: подієві - для фестивального, ділового, фан-туризму та ін., суспільні – для релігійного, археологічного, пізнавального туризму тощо. Технологічні ресурси мають дещо інше призначення. Вони сприяють інтенсифікації туристських процесів, формують механізми реалізації туристського продукту, створюють передумови для трансформації природних і суспільно-історичних комплексів у ранг ресурсів. У більшості випадків спостерігається комплексний вплив ресурсів різного генезису на туристський процес.

При залученні природних, суспільних і подієвих ресурсів до використання у туристсько-рекреаційній діяльності спрацьовує закон «найвищого гатунку» або «абсолютних переваг», при якому перехід природних і суспільно-історичних комплексів, явищ та подій у розряд рекреаційно-туристських ресурсів відбувається за такою схемою:

– природні, суспільно-історичні комплекси та події існують як природні й антропогенні утворення, прояви суспільного життя, які, через відсутність попиту, не мають характеру туристських ресурсів (наприклад: природний пляж як геоморфологічний елемент морського берега, монастир як елемент сакральної системи, спортивні змагання як складова фізичної культури);

– виникнення рекреаційно-туристського попиту вимагає вивчення можливостей використання й оцінки природних, суспільно-історичних комплексів та подій (у нашому прикладі природний пляж оцінюється з точки зору якості пляжно-купального відпочинку, монастир - як загальнокультурна і духовна цінність, спортивне змагання – з позиції якості видовища та його привабливості);

– у силу дії суспільних потреб і вкладання капіталу, до використання в рекреаційно-туристській діяльності залучаються найвищі за гатунком (абсолютно переважаючи) природні, суспільно-історичні комплекси та події, які стають ресурсами (пляж перетворюється на природний об'єкт, який задовольняє потребу в активному відпочинку, прийомі сонячних ванн на морському узбережжі, монастир стає місцем паломництва й екскурсійного відвідування, спортивне змагання – місцем реалізації окремих

соціальних потреб; при цьому, насамперед, залучаються об'єкти та явища із найкращим співвідношення якості, видовищності, близькості до споживача і транспортної доступності);

– збільшення обсягів рекреаційно-туристського попиту призводить до переходу гірших за якістю та властивостями подій, природних і соціально-культурних комплексів у клас ресурсів; покращується якість природних і створюються штучні пляжі, підводяться дороги і реставруються занедбані монастирі, організуються екскурсійні тури до важкодоступних святинь, організовується більша кількість спортивних змагань меншого масштабу.

Найбільш важливими кількісними та якісними характеристиками туристських ресурсів є:

– обсяг запасів (дебіт джерел мінеральних вод, екскурсійний потенціал туристських центрів і маршрутів), необхідний для визначення потенційної місткості туристських комплексів, рівня освоєння, оптимізації техногенного й антропогенного навантаження;

– площа поширення (розміри водоносних горизонтів, пляжів, лісів, площа територій зі стійким сніговим покривом), яка дозволяє визначити потенційні рекреаційні угіддя, встановити межі санітарної охорони;

– період можливої експлуатації (тривалість сприятливого погодно-кліматичного періоду, купального чи лижного сезону), який визначає сезонність рекреаційних процесів і ритмічність туристських потоків;

– територіальна зосередженість у місцях виникнення чи поширення, яка обумовлює тяжіння туристської інфраструктури і туристських потоків до місць їх концентрації;

– порівняно низька капіталомісткість і невисока вартість експлуатаційних затрат, що дозволяє досить швидко створювати інфраструктуру й отримувати соціальний та економічний ефект, а також самостійно використовувати окремі види ресурсів;

– багаторазовість використання при дотриманні норм раціонального природокористування і проведення заходів із рекультиватії та благоустрою;

– універсальність, яка дозволяє використовувати один і той же ресурс для організації різних видів рекреаційно-туристської діяльності;

– масовість, унікальність, інформативність і доступність, від яких залежить потужність туристських потоків і можливість

створення інфраструктури;

– соціальність – незалежно від походження і використання, туристські ресурси характеризуються «цільовим призначенням» – покращання соціальних параметрів у суспільстві.

У географії рекреації і туризму склалися кілька основних підходів до оцінювання туристських ресурсів:

– психолого-естетична оцінка, коли аналізується характер емоційної дії природного чи культурного середовища на туристів, оцінюється атрактивність (привабливість) природних і культурно-історичних об'єктів і можливість прояву «синдрому Стендаля»²;

– технологічна оцінка, яка дозволяє визначати придатність ресурсів для організації певних видів туризму на даному етапі розвитку продуктивних сил, оцінити можливість формування туристських комплексів і визначити обсяг потенційних затрат;

– рента або грошова оцінка, яка дозволяє визначати економічну ефективність використання природних ресурсів у туризмі у межах певних територій, регіонів, країн і порівнювати її з іншими формами господарського використання;

– медико-біологічна або фізіологічна оцінка, при якій з'ясовується ступінь комфортності природного середовища для організації певних видів рекреаційно-туристської діяльності й оцінюється ймовірність проявів метеотропних реакцій³ організму людини і розвитку метеопатії⁴;

– кадастрова оцінка, яка проводиться офіційними установами і містить систематизовані зведені відомості про території, призначені для організації туристської діяльності, відпочинку і відновлення здоров'я людини. Кадастрова інформація доповнюється

² «Синдром Стендаля» – глибокий психічний розлад, викликаний спогляданням мистецьких шедеврів та унікальних природних ландшафтів. Найчастіше вражає туристів. Ознаки: запаморочення, втрата відчуття реальності, орієнтації у просторі та самовідчуття, депресія.

³ Метеотропні реакції (від грец. μετέωρος – той, що пов'язаний з повітрям і тропі – поворот, зміна; частина складного слова, що вказує на зв'язок з поняттями «зміна», «перетворення») – зміни в фізичному стані людини, пов'язані із впливом метеорологічних елементів. Проявляються у головному болю, порушенні сну, болях у суглобах, грудях і серці, застудах, загостреннях хронічних захворювань тощо.

⁴ Метеопатія – гостра, хвороблива залежність самопочуття людини від погодно-кліматичних явищ - зміни погодних умов або клімату при переїзді до іншої кліматичної зони чи висотного поясу.

й іншими характеристиками, такими як оцінка ступенів складності маршрутів та їх доступністю для різних груп туристів, віддаленістю від головних промислових, транспортних, культурних центрів тощо;

– бальна оцінка, яка застосовується у тих випадках, коли будь-яке явище чи ресурс не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизному його оцінюванні, а також тоді, коли немає потреби в точному вимірі явища.

Туристські ресурси – категорія історична, змінна в часі, оскільки переінакшення структури й обсягу рекреаційних потреб суспільства призводить до залучення в рекреаційну і туристську діяльність нових елементів природного і соціально-антропогенного характеру.

■ ■ ■ ■ ■ РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРИСТСЬКИХ РЕСУРСІВ ■ ■ ■ ■ ■

2.1. Природно-рекреаційні ресурси ⁵

Характеристику туристських ресурсів розпочнемо з їх природно-рекреаційної складової. Насамперед, слід наголосити, що окремі види природних ресурсів впливають на рекреаційно-туристський процес комплексно, взаємодіють і взаємодоповнюють один одного і формують те неповторне природне оточення, на фоні якого людина реалізує свою потребу відпочивати та відтворювати життєву енергію.

Можна припустити, що туризм, особливо окремі його види, може існувати на основі штучно створених компонентів природного середовища. На практиці ж слід констатувати, що без відповідних природних ресурсів, розвиток і реалізація відповідних функцій є проблематичними.

⁵ Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: Навч. посіб. – Ніжин: Вид. Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, 2010. – 336 с.

Серед природних туристських ресурсів найбільше значення для індустрії туризму та рекреаційної діяльності мають кліматотерапевтичні, водні, бальнеологічні і ландшафтні складові, які доцільно об'єднувати у клас ресурсів першого порядку (рис. 2.1).

Рис. 2.1. – Структура природних туристських ресурсів

Ця група ресурсів має безпосередній вплив на розвиток рекреаційного і туристського процесів.

До природних туристських ресурсів другого порядку, які опосередковано впливають на рекреаційні і туристські процеси, слід віднести орографічні, лісові та флоро-фауністичні або біотичні складники. Варто мати на увазі, що ресурси другого порядку у багатьох випадках можуть мати безпосереднє значення і відігравати провідну роль при формуванні туристських комплексів та поширенні окремих видів відпочинку і туризму, наприклад, альпінізм, скелелазіння, збирання грибів чи лікарських трав для власного вжитку, сафари і фотосафари тощо.

Критерієм поділу окремих видів природних туристських ресурсів на дві групи є їх вплив на масовість, сезонність і потужність туристських і рекреаційних потоків, які формуються під дією окремих складових природно-географічного потенціалу.

Клімат, погода, їх комфортність і вплив на самопочуття людини є визначальними, а в багатьох випадках навіть лімітуючими чинниками розвитку для більшості функціональних типів територіальних рекреаційних систем, туристських комплексів і масових видів туризму. Наприклад, сприятливість помірною, тропічного та субтропічного клімату дозволяє розвивати практично всі види рекреаційно-туристської діяльності. Тоді як суворість

арктичних і антарктичних районів, згубність для здоров'я людини, особливо європейців, екваторіального клімату з його високими температурами та вологістю, унеможливають розвиток масового туризму в цих кліматичних поясах. Натомість, з'являється можливість запроваджувати екологічні, наукові чи екстремальні види туризму, яким притаманна незначна інтенсивність і вибірковість.

Клімат безпосередньо впливає на потужність і сезонність туристських потоків, стає природним регулятором цінової політики в межах головних туристських районів світу та окремих країн. Саме кліматичні особливості актуалізували одну з нагальних проблем розвитку туристської індустрії світу - проблему пікового завантаження засобів розміщення туристів і сезонності робочих місць. «Мертвий сезон» (зимовий чи дощовий період) примушує одну частину інфраструктурних закладів тимчасово припиняти свою роботу, а іншу - у кілька разів зменшувати вартість більшості послуг. У вигрaші опиняються ті країни чи їх частини, територія яких знаходиться у комфортних кліматичних і погодних умовах, де сезонні коливання головних метеорологічних характеристик мінімальні і дозволяють обслуговувати туристів протягом року. Прикладами є курорти країн Карибського басейну, іспанського острова Майорка, туніського острова Джерба тощо.

Оцінку кліматичних і погодних туристських ресурсів слід проводити із урахуванням погодно-кліматичного комплексу, до якого належить ряд головних показників: сумарна радіація, атмосферний тиск, пересічна температура повітря (місячна і річна) та його вологість, середня кількість опадів протягом сезонів, панівні та місцеві вітри, баричні та термічні добові амплітуди, геомагнітна активність.

Усе погодно-кліматичне розмаїття за силою впливу на рекреаційні та туристські процеси ділиться на кілька класів комфортності, які позначаються на розвитку масового туризму і регулюють його інтенсивність: комфортний, сезонно-комфортний, субкомфортний і дискомфортний.

Комфортний і сезонно-комфортний погодно-кліматичні комплекси створюють зони суб'єктивно приємних тепловідчуттів без ознак переохолодження чи перегріву. У межах таких зон виникають сприятливі умови для організації масових видів рекреаційно-туристської діяльності, в першу чергу, пляжно-купального відпочинку.

Комфортний і сезонно-комфортний погодно-кліматичні комплекси у Європі формуються в межах субтропічного кліматичного поясу, який включає більшу частину Південної Європи, за винятком Паданської низовини, півночі Піренейського та Балканського півостровів. У приатлантичній частині цього поясу середземноморський клімат, якому притаманні високі середньомісячні температури літнього сезону (вище $+20^{\circ}\text{C}$), плюсові зимові температури. Влітку тут панує тропічне повітря й антициклонльний стан атмосфери зі стійкою ясною сухою погодою.

У межах азійського континенту комфортні та сезонно-комфортні для відпочинку умови формуються в межах субтропічного (узбережжя Малої Азії, захід Леванту, Японські острови без Хоккайдо і Рюкю, Східний Китай, південь Корейського півострова), субекваторіального (півострови Індокитай та Індостан без пустелі Тар, острів Шрі-Ланка без південно-західної частини, Філіппінські острови без південної половини острова Мінданао, південний схід Малайського архіпелагу, Південний Китай).

На території Америки комфортні і сезонно-комфортні погодно-кліматичні комплекси пристосовані до субтропічного кліматичного поясу в межах західного та східного узбереж Північної та Південної Америки, до субекваторіального поясу в межах східних схилів Гвіанського плоскогір'я, більшої частини Бразильського плоскогір'я, до тропічного поясу – Карбський басейн, Центральна Америка.

На африканському континенті ареали з комфортними і сезонно-комфортними умовами для відпочинку сформувалися на середземноморському, південно-східному та південному узбережжі, де переважає субтропічний і тропічний клімат.

Австралійський континент не є винятком із загального правила – на південно-східному і південно-західному узбережжі, які лежать в межах субтропіків і тропіків, сформувалися комфортні та сезонні комфортні умови для рекреаційно-туристської діяльності.

Нова Зеландія й Океанія майже повністю розташовані в межах комфортних і сезонно-комфортних погодно-кліматичних умов, що створює передумови для цілорічного функціонування інфраструктурних об'єктів.

Клас субкомфортних погодно-кліматичних комплексів формує добрі та задовільні передумови для організації традиційних видів літнього і зимового відпочинку. Субкомфортні умови

викликають певне напруження у терморегуляторних функціях організму, пов'язане з незначним перегрівом чи переохолодженням. Це є наслідком впливу відносно сприятливих погодно-кліматичних характеристик: слабка циклонічна діяльність, добові коливання температури у межах 5-6°C, швидкість вітру, що коливається в межах 4-6 м/с, температура повітря вища +27°C під час літнього відпочинку, нижча -10°C або з переходом через 0°C під час зимового відпочинку, підвищена вологість повітря тощо.

Головними територіями, де сформувалися субкомфортні умови, є більшість регіонів із помірним і тропічним кліматом, особливо у внутрішньоконтинентальних районах.

Дискомфортний погодно-кліматичний комплекс створює передумови для появи метеотропних реакцій та метеопатії і формує зону суб'єктивно негативних теплових відчуттів, які проявляються у значному переохолодженні чи перегріванні. Це викликано несприятливими погодно-кліматичними характеристиками: дуже спекотна та волога, а також морозна погода, сильний вітер (більше 9 м/с), часті опади, тумани, грози, хуртовини та інші небезпечні метеорологічні явища, різка зміна погодних умов протягом доби тощо. Дискомфортні умови різко обмежують можливості для організації традиційних видів відпочинку, але залишають можливості для розвитку альтернативного туризму.

На значній частині територій, що лежать у межах екваторіального поясу, практично в усіх полярних і субполярних широтах формуються погодно-кліматичні умови, що належать до класу дискомфортих.

Більшість території України лежить у помірному кліматичному поясі. Клімат України, з точки зору організації рекреаційно-туристської діяльності, належить до класу «сезонно-комфортний» і «субкомфортний», що є у цілому позитивним чинником розвитку індустрії туризму.

Кліматичні умови України характеризуються зональністю, чіткими сезонними контрастами в ході метеорологічних елементів, зростанням континентальності з північного заходу на південний схід, формуванням кліматичних відмінностей у гірських областях та на узбережжях морів.

У річному ході й розподілі кліматоутворюючих факторів, величин, стихійних явищ і процесів спостерігаються значні сезонні відмінності.

Літо починається з переходом середньодобової температури

через 15 °С, що відбувається у травні (початок) і першій декаді вересня (кінець літа). У формуванні погодних умов у літній сезон домінує радіаційний фактор, що пов'язано з найбільшою висотою Сонця над горизонтом і найбільшою тривалістю дня та великими сумами сонячної радіації. Це зумовлює інтенсивний прогрів повітря і земної поверхні, розподіл температур, чому сприяють незначна циклонічна діяльність і посилення впливу Азорського антициклону. Тому нестійкі погодні умови спостерігаються на початку літа, а вже в середині літа термічний режим стає більш однорідним. Літо в Україні помірно тепле, іноді з відхиленнями: прохолодне або жарке, сухе.

Тривалість літнього сезону в Україні неоднакова: на Азово-Чорноморському узбережжі – від 140 до 150 днів, у степовій зоні – 120 – 130 днів, у зоні мішаних лісів – до 100 днів. Вплив орографічного фактора виявляється в тому, що на височинах (Приазовській, Донецькій, Подільській) літо коротше на 10 – 15 днів у порівнянні з низинами, а в гірських районах його тривалість зменшується до 12 – 46 днів. Кліматологи стверджують, що тривале літо буває сухим і теплим, а коротке – дощовим і холодним, отже, тривалість літнього сезону залежить від часу його настання.

Осінь настає у вересні й закінчується в листопаді з переходом середньої добової температури повітря через 0 °С. Осінь триває в Україні 30 – 40 днів, вона коротша за зиму і літо, але триваліша, ніж весна. У цей період зменшуються показники радіаційного балансу і сумарної сонячної радіації, посилюється вплив атмосферної циркуляції. Погода нестійка, можливі повернення тепла в другій половині вересня, коли температури повітря можуть підвищуватися до 20 °С. У другій половині осені буває хмарна і дощова погода, з частими туманами, обложними дощами. Помітно зменшуються тривалість дня і надходження сонячної радіації, відчувається вторгнення на Україну холодних арктичних мас повітря. Наприкінці вересня можливі перші заморозки.

Зима починається в листопаді, коли середньодобова температура повітря переходить через 0 °С і стає від'ємною. Водночас надходять холодні повітряні маси, випадає сніг. Зимовий сезон закінчується у другій декаді березня. Пгодні умови в цей час зумовлюються надходженням в Україну повітряних мас із Арктики, Атлантики, Середземномор'я, Євразійського материка. Вони часто змінюються завдяки інтенсивній циклонічній діяльності. Вторгнення

холодних арктичних мас може супроводжуватися зниженнями температури повітря до $-20^{\circ}\dots -35^{\circ}\text{C}$. Надходження теплих повітряних мас із Атлантики, Середземномор'я супроводжується короткими або тривалими відлигами. Зими бувають холодними або теплими, багато- або малосніжними. Зима тривала, але в цілому відносно тепла. Для території України характерна мінливість тривалості зими в різних регіонах. Нестійкі зими на заході, півдні України. На височинах (Приазовській, Подільській, Волинській) зима триває більше на 5 – 10 днів.

Україна характеризується різноманітним поєднанням умов і ландшафтів, які мають великі потенційні можливості для широкого розвитку лікувального й оздоровчого відпочинку. Сприятливий клімат всієї території країни дозволяє широко використовувати кліматотерапію як один з основних методів лікування та профілактики хвороб, специфічних для індустріальної цивілізації.

Вплив відкритого свіжого повітря на організм людини (аеротерапія) і сонячне опромінювання (геліотерапія) можна застосовувати в усі сезони року і в усіх кліматичних зонах України. У зв'язку з тим, що південь території нашої країни омивають Чорне й Азовське моря, це дає змогу широко використовувати таласотерапію як один з основних методів кліматичного лікування, пов'язаного з перебуванням біля моря (морська терапія).

За особливостями кліматичних умов території і відповідно до організації курортної справи в Україні виділяють кілька рекреаційних районів.

На Півночі та Північному Сході (Волинська, Чернігівська, Сумська області, північні частини Рівненської, Житомирської, Київської і Харківської областей) клімат характеризується значними контрастами мінімальних зимових і максимальних літніх температур.

Клімат Центральної України (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська, Дніпропетровська, Луганська, південні частини Рівненської, Житомирської, Київської, Харківської, північна частина Донецької областей) м'який з менш виявленими сезонними температурними контрастами.

Південна частина України (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області та південна частина Донецької області) відрізняється дуже теплим кліматом, короткою зимою, невеликою кількістю опадів – 300 – 500 мм на рік, великою

кількістю сонячних днів.

На заході України в межах Українських Карпат зима порівняно м'яка, літо – тепле. Опадів – 700 – 800 мм на рік, у горах – до 1600 мм. Характерна висока відносна вологість повітря (близько 80 %). У межах цієї кліматичної зони виділяють Передкарпатський і Закарпатський курортні райони.

Ландшафтні ресурси двояко впливають на розвиток туризму. Із одного боку, ландшафт є середовищем, у якому відбуваються рекреаційно-туристські процеси, а з іншого – унікальним об'єктом споглядання, тобто перетворюється на туристську атракцію.

Ландшафт як природне оточення рекреаційно-туристської діяльності, формує рівень сприятливості для відпочинку й естетичності відчуттів, які його супроводжують. Перевагу отримують ті країни та регіони, які володіють ландшафтною мозаїчністю і поєднанням на обмежених територіях пляжних прибережних і прируслівих, гірських, лісових, приозерних місцевостей у різних комбінаціях.

Серед різноманіття рекреаційно-туристських ландшафтів як середовища, в якому відбуваються рекреаційні процеси, виділяються кілька типів (лікувально-оздоровчі, спортивно-туристські та інші) та видів, таких як бальнеологічні, підводні коралові, сакральні тощо.

У межах України поширені два класи ландшафтів: рівнинних і гірських ландшафтів. Клас рівнинних східноєвропейських ландшафтів займає більше 94 % території України, об'єднуючи типи і підтипи ландшафтів, зміна яких відбувається в широтному напрямку. Клас гірських ландшафтів залежно від географічного положення, простягання і висоти гірських пасом Українських Карпат і Кримських гір, характеризується певними спектрами і висотним положенням типів ландшафтів. Гірські ландшафти України представлені класом середньоевропейських карпатських і класом кримських, що тяжіють до сухих середземноморських ландшафтів.

Типи і підтипи ландшафтів виділяють всередині класів за певним співвідношенням тепла і вологи, яким зумовлюється зональний розподіл типів ґрунтового і рослинного покриву, хід фізико-географічних процесів, особливості гідрологічного режиму. Клас рівнинних східноєвропейських ландшафтів об'єднує їх типи: мішанолісові (17,2 % території України); широколистянолісові (6,9%); лісостепові (31,2 %); степові (31,7 %) з підтипами

північностепових, середньостепових, південностепових; сухостепові (7,3 %) ландшафти.

Східно-Карпатські гірські лучно-лісові ландшафти поділяють на підтипи лісо-лучних остепнених, лучно-лісових, широколистянолісових, мішанолісових, лучних (субальпійських) ландшафтів. Кримські гірські лучно-лісові ландшафти об'єднують такі підтипи: лісостепових посушливих, мішанолісових і широколистянолісових, лучних остепнених (яйлинських) ландшафтів.

Мішанолісові ландшафти – зональний тип ландшафтів, що сформувалися в умовах помірно теплого клімату, позитивного балансу тепла і вологи на безкарбонатних льодовикових, водно-льодовикових, давньоалювіальних відкладах під хвойно-широколистяними лісами в антропогеновому періоді. Їх характерними ознаками є рівнинність, наявність різних за генезисом типів і форм рельєфу, високе залягання ґрунтових вод, густа річкова мережа, широкі річкові долини, значна поширеність дерново-підзолистих, дернових і болотних ґрунтів, дубово-соснових лісів, лучної рослинності. В Україні мішанолісові ландшафти поширені переважно в зоні мішаних хвойно-широколистяних лісів, а також фрагментарне в лісостепу, де наявні моренні чи водно-льодовикові відклади, у долинах річок.

Широколистяна лісові ландшафти – тип середньоєвропейських і східноєвропейських ландшафтів в умовах помірно теплого клімату, близького до оптимального. В їх функціонуванні помітно виражений період активної вегетації (6 – 7 міс.), протягом якого відбувається накопичення органічних речовин у ґрунті й рослинному покриві, зростає біопродуктивність, і період різкого зимового спаду біогенного метаболізму. В межах України широколистянолісові ландшафти поширені в однойменній зоні, на височинах у західній та північній частинах лісостепової зони, у Передкарпатті, на схилах Українських Карпат і Кримських гір. Широколистянолісові ландшафти характеризуються помірно теплим літом з вегетаційним періодом 200 днів і сумою температур 2700 °С, річною сумою опадів 600-620 мм. У структурі широколистянолісових ландшафтів переважають височинні глибокорозчленовані лісові рівнини із сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами під грабовими дібровами, а на високих вододілах – буковими лісами. На правобережжі й лівобережжі Дніпра в межах лісостепової зони широколистянолісові ландшафти розвинулись на

височинах та їх схилах і високих правобережжях приток Дніпра.

Лісостепові ландшафти – тип рівнинних ландшафтів, що сформувалися в умовах оптимального співвідношення тепла і вологи переважно на лесових породах. Сучасна генетико-морфологічна структура цих ландшафтів сформувалася в основному в антропогенний період. Їх характерною рисою є широкий розвиток балок та ярів, особливо на височинних та долинно-річкових схилах. Ландшафтна структура схилових лісостепових ландшафтів ускладнюється ерозійно-зсувними процесами, зсувами в долині Дніпра, долинах інших річок, у балках і ярах. Для цих ландшафтів характерне чергування височинних, схилових, низовинних і долинних природних комплексів, великих площ орних земель, лісових масивів, з чим пов'язані помітні контрасти їхньої тепло- і вологозабезпеченості. За цих умов у низовинних лісостепових ландшафтах спостерігаються процеси соленакопичення, заболочування, суфозія. Лісостепові ландшафти поділяють на північно- та південнолісостепові. Північнолісостепові ландшафти є достатньо зволженими, характеризуються переважанням сірих лісових ґрунтів і чорноземів опідзолених, що сформувалися на легкосуглинистих лесових породах.

Лучно-степові ландшафти представлені акумулятивно-денудаційними розчленованими і терасовими акумулятивними лесовими рівнинами. Характерні для них чорноземи типові й лучно-чорноземні ґрунти сформувалися під лучно-степовою рослинністю. На місці первинних широколистяних лісів і лучних різнотравно-злакових степів виникли агроландшафтні комплекси на 80-90 % площі. Їх відмітна риса – значна поширеність ерозійних форм (яружно-балкових, долинно-річкових).

Степові ландшафти – тип рівнинних ландшафтів, що сформувалися в умовах недостатньої зволоженості й достатньої кількості тепла на лесових породах і лесах. Характеризуються рівнинно-низовинною, схилово-височинною поверхнею, розчленованою річковими долинами, балками, з великою кількістю степових подів і блюдець на низовинах. У рослинному покриві в минулому переважали природні степи, серед яких були поширені лучно-степові, степові галофітні, петрофітні угруповання, байрачні ліси; тут домінують чорноземи звичайні та південні, темно-каштанові ґрунти в комплексі з солонцями, солончаками. Висока розораність степових ландшафтів, характер вітрової діяльності та випадання атмосферних опадів спричиняють розвиток вітрової і

водної ерозії. Степові ландшафти поділяють на три підтипи: північностепові, середньостепові, сухостепові.

Сухостепові ландшафти сформувалися в умовах посушливого клімату і недостатнього зволоження, на загальному степовому фоні виділяються безводністю, найбільшою ксерофітністю та галофітністю рослинного покриву, солонцюватістю темно-каштанових ґрунтів. Сухостепові ландшафти мають строкату ландшафтно-морфологічну структуру. Наявність солонцевих і солончакових природних комплексів на півдні Причорноморської низовини, у Присивашші надає цим ландшафтам напівпустельних рис.

На території України розвинулись також лучні, болотні типи ландшафтів.

Велике значення для туризму та рекреації має **рельєф. Орографічні ресурси**, у першу чергу, нерівності земної поверхні, а особливо наявність складчастих споруд, сприяють розвитку окремих напрямків рекреаційно-туристської діяльності, пов'язаних зі спуском чи підйомом: гірськолижний і пішохідний туризм, альпінізм, скелелазіння, даунхіл, дельтапланеризм тощо. На інтенсивність туристського використання гірських споруд впливає не стільки їх привабливість чи доступність, скільки рівень освоєння прилеглих територій і близькість до споживчого ринку. Прикладами є Альпи, Карпати, Піреней, Балканські гори, які стали «домашніми» для європейців. Ця закономірність не спрацьовує для екстремальних видів туризму, де відстань, доступність і освоєння прилеглих районів відходять на другий план.

Карпати – це середньовисотні гори з вологим теплим кліматом, вертикальною зональністю, значною лісистістю (40 %), наявністю сприятливих перепадів висот для організації гірськолижних спусків, лижних полів. Гірські долини, захищені верховинськими хребтами, часто характеризуються благодатним мікрокліматом для розвитку кліматичних курортів. Рекреаційні ресурси Карпат оцінюються як найперспективніший регіон для відпочинку та лікування упродовж всього року.

Для нашої держави характерна доволі розчленована поверхня з безліччю мальовничих височин, плато, піднять, останців тощо. Особливо в цьому сенсі виділяється Правобережжя. Тут рельєф у поєднанні з місцевими кліматичними і рослинними ресурсами в цілому є унікальним не лише для Європи, а й для світу (Словечансько-Овруцький, Мізоцький кряжі, Канівські гори,

Товтри, Галогори, Розточчя тощо).

Карстові печери, пляжі, коралові рифи, відслонення гірських порід та інші привабливі геоморфологічні об'єкти – підгрунтя для розвою пляжно-купального, екологічного, наукового, екстремального і пізнавального туризму. Найбільш відомі з них перетворюються на туристські атракції світового рівня. До переліку таких об'єктів належить Флінт-Рідж-Мамонтова печера – найдовша карстова печера світу, яка розташована на території штату Кентуккі у США. Довжина її ходів станом на 2006 р. складає 563 км. До туристського використання вона залучена з 1816 р. Із загальної довжини розвіданих печерних ходів для туристських потреб використовується близько 18 км.

Комплекс підземних ходів став основою природного парку «Мамонтова печера», що отримав статус національного у 1941 р. і зорієнтованого на обслуговування туристів.

Нині «Мамонтова печера» – високоорганізований туристський комплекс із готелями, кемпінгами, магазинами, закладами харчування й іншою необхідною інфраструктурою. До послуг туристів кваліфіковані гіді, більше 100 км доглянутих доріг для велосипедистів і стежок для любителів верхової їзди та пішохідних прогулянок, обладнаних оглядовими панорамними майданчиками (так звана суперточка-тур) і пояснювальною інформацією, про об'єкти, що опиняються у полі зору.

За останніми спелеологічними даними найдовші в Європі карстові системи знаходяться в Україні, на Тернопільщині, у межиріччі річок Серета, Збруча і Дністра. Чемпіонкою по довжині є гіпсова печера, що має назву Оптимістична. Загальну довжину її коридорів нині оцінюють у 201 км. Більш точні відомості надати важко, бо внаслідок спелеологічних досліджень її офіційні розміри весь час збільшуються у середньому на 1 – 3 км на рік. Цей велетенський підземний лабіринт спелеологи відкрили у 1966 році. Крім своїх розмірів ця печера має ще одну незвичайну властивість: дуже високий рівень іонізації повітря та мінералів, що її складають. Через це в печері зовсім відсутні бактерії, що могли б спричинити якусь хворобу. З нині відомих печер Оптимістична поступається за розмірами лише Мамонтовій печері, якає найбільшою на Північноамериканському континенті. Загальна довжина коридорів Мамонтової печери дорівнює 341 км.

Серед печер Тернопільської області безумовно варто згадати і печеру Озерну. Крім своїх вражаючих розмірів (114 км), вона відома

також тим, що майже третина її території заповнена водою. Тут налічується приблизно 20 підземних озер. Вхід до Озерної печери являє собою величезну карстову воронку – провалля, діаметр якого становить 237 м, а глибина – 13 м. Найбільші підземні галереї тут мають висоту 18 м.

Печера Кристалічна відома людям з XVIII століття. Її було відкрито у 1721 році. Своїми розмірами вона значно поступається двом попереднім, але більш відома широкій публіці. Насамперед через те, що давно відкрита і практично суха, тож дуже зручна для відвідування пересічними туристами. Усі її коридори можна здолати, не одягаючи гідрокостюма. До того ж, вона справедливо вважається найкрасивішою серед українських печер.

Деякі печери Тернопільщини є не лише природними, а й історичними пам'ятками. Одну з них народна пам'ять пов'язує з ім'ям Устима Кармелюка, безстрашного-ватажка селянських заворушень початку XIX століття, українського Робіна Гуда. За легендою, печера слугувала йому схованкою. А у порівняно невеликій печері Вертеба було виявлено, що тут понад 6 тисяч років тому мешкали люди.

Уваги туристів, безумовно, заслуговують і печери Хмельниччини, яка геологічно досить близька до Тернопільщини. Порівняно недавнім відкриттям спелеологів тут стала печера з поетичною назвою Атлантида. Вона належить до типу горизонтальних печер і має три поверхи, поділені на окремі зали та гrotи.

Спелеотерапія – це використання мікроклімату печер, шахт для лікування цілого ряду захворювань, один з стародавніх і широко розповсюджених у наші часи методів оздоровлення в багатьох країнах світу.

Початком розвитку в Україні спелеотерапії вважається 1966 р., коли на основі принципів лікування польського спелеокурорту «Велічка» на базі солотвинських соляних шахт директором Ужгородського філіалу Одеського інституту курортології М. Д. Тортохіним була організована алергологічна лікарня. Профіль цієї оздоровниці – лікування хворих на бронхіальну астму інфекційно-алергічної форми за спеціально розробленою методикою. Спелеотерапевтичне відділення лікарні складається з комплексу гірських виробок для розташування 250 хворих, які знаходяться на глибині 300 м від поверхні. Соляні поклади Солотвинського родовища, в якому розташоване

відділення, відзначаються доволі складною будовою, що зумовлено чергуванням шарів та лінз чистої солі з сіллю, яка в різних масових частках засмічена вулканічною породою, – спелетом.

Основний лікувальний чинник печер – це мікрокліматичні умови, які характеризуються цілим рядом особливостей: постійністю іонного і газового складу повітря, що домінує роллю від'ємно заряджених іонів, постійністю барометричного тиску і температури, незначною відносною вологістю, відсутністю бактеріальної флори й алергенів, наявністю великої кількості натрієво-хлористих аерозолів. Лікувальний ефект спелеотерапії визначається сумарною дією компонентів мікроклімату. Тривале перебування в печерах (200 – 300 год. на протязі 5 – 6 тижнів) створює умови для пониження чутливості організму до алергенів, підвищує насиченість артеріальної крові киснем, нормалізує артеріальний тиск і обмінні процеси.

Українські медики встановили: спелеотерапія сприяє більш швидкому загоєнню опіків, допомагає лікувати шкірні захворювання, недуги кровообігу. Особливо ефективно допомагає спелеотерапія дітям. Якщо в дорослих після курсу лікування спостерігається значне покращення до 90 % від числа приїжджих, то у дітей – до 95 %.

Особлива роль у розвитку та еволюції рекреаційно-туристської діяльності належить **лісовим ресурсам** помірної, тропічної й субекваторіальної поясів.

Ліси помірної пояси, насамперед соснові, поліпшують якість повітря, наповнюють його ефірними оліями, алкалоїдами, фітонцидами і вбивають хвороботворні бактерії. Такі лісові масиви стають основою для функціонування оздоровчих закладів і місцями масового відпочинку населення. Для більшості європейських країн, особливо для Німеччини, Австрії, скандинавських держав, Польщі, України, Росії ліси є потужним природним рекреаційно-туристським ресурсом.

Геологічні або бальнеологічні ресурси широко використовуються в рекреаційно-туристській діяльності. Мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, бішофіт є природною основою для розвитку оздоровчо-лікувального туризму, який поширений у північноамериканських країнах, в Австралії, Ізраїлі, у більшості європейських країнах, у тому числі і в Україні.

Площа українських лісів державного значення становить 6,9 млн.га, а тих, що можуть використовуватися для рекреаційної

діяльності, – 4 мільйони гектарів. Комплексна оцінка лісів дала змогу виділити 265 зручних для рекреаційного освоєння територій і окремих місцевостей загальною площею, яка перевищує 1 млн. га.

На сьогодні флора України нараховує понад 25 тисяч видів рослин, фауна – майже 45 тис. видів тварин. Негативні антропогенні чинники впливу на довкілля призвели до зникнення великої кількості біологічних видів та до загрози існуванню для багатьох з існуючих. Це призвело до того, що до Червоної книги України занесено 541 вид рослин та 382 види тварин, до Зеленої книги України – 127 рідкісних і типових рослинних угруповань, що зникають. Поступово зменшується чисельність майже всіх видів хижих птахів, а також водолюбних птахів, куроподібних, журавлиноподібних, ссавців, риб, комах.

Негативні зміни у морській флорі і фауні зумовлені вселенням небезпечних немісцевих їх видів. Серед рослин рідкісними стають зозулинцеві, тонконогі, айстрові, лілійні, амарилісові, півникові. Понад 20 відсотків популяцій дикорослих лікарських, технічних видів рослин внаслідок безконтрольного використання перебувають на межі виснаження.

Спостерігається тенденція до швидкого поширення вірусних інфекцій у біоценозах України, ураженість вірусами ряду об'єктів рослинного та тваринного світу.

Оскільки рекреаційні функції можуть частково виконувати ліси інших категорій, то передбачається така класифікація лісів:

- ліси рекреаційного призначення – власне рекреаційні ліси, рекреаційні ліси в національних природних парках і ландшафтних заказниках;

- ліси, які частково виконують рекреаційні функції – водоохоронні, ґрунтоохоронні, захисні, експлуатаційні.

Власне рекреаційні ліси – це особлива категорія земель лісового фонду, на якій функція рекреаційного лісокористування є основною: парки, лісопарки, зелені зони міст. Важливою якісною ознакою паркових рекреаційних лісів є їх готовність до масового відпочинку, що досягається відповідним пристосуванням території, досить густою та витривалою стежково-дорожньою мережею, використанням малих форм архітектури. Якісною ознакою лісопаркових територій є переважання індивідуального відпочинку і максимальний комфорт.

Під екологічною функцією лісів, як еколого-економічної системи, розуміють рекреаційну (оздоровчу) цінність лісових

масивів, захист ґрунтів від ерозії, підвищення урожайності сільськогосподарських культур, регулювання водостоку, продукування кисню та ін.

Вплив лісу на абіотичні фактори середовища проявляється в наступних властивостях лісів:

- клімато-покрощувальних (вплив на вітровий і температурний режими, сонячну радіацію, виділення кисню, поглинання вуглекислого газу, іонізацію повітря та ін.);
- водоохоронних (вплив на вологість повітря, регулювання режиму водозбору, водостоку, покращення якості води);
- захисних (полезахисних, ґрунтозахисних, шумозахисних, пило- і газозахисних).

Зелені насадження активно впливають на температурний режим міст. Встановлено, що температура повітря літом серед внутріквартальних зелених насаджень на 7 – 10°C, а в однорядних вуличних посадках на 2°C нижча, ніж на вулицях і площах, а також у дворах будинків.

Виділення лісом кисню і поглинання вуглекислого газу. Ця функція лісу розглядається як санітарно-гігієнічне явище. Більше 60 % кисню постачається рослинністю суші, де ліс є головним її компонентом.

Водоохоронні функції лісу різноманітні. Вони впливають на випадання і переміщення рідких і твердих атмосферних опадів, на вологість, покращують водорегулювальну роль, якість води та ін.

Пило- і газозахисна роль лісів і зелених насаджень. Від чистоти повітря залежить фізичний і духовний стан людини, її здоров'я. Ліси і зелені насадження відіграють велику роль в поглинанні пилу, очищенні повітря від шкідливих газів. Затримуючи тверді і газоподібні домішки, вони є своєрідним фільтром, особливо для атмосфери міст і селищ. В 1м³ повітря деяких індустріальних міст може міститися від 100 до 500 тис. частинок пилу і сажі, в лісі їх майже в 1000 разів менше. Гектар лісу здатен затримати від 32 до 68 т пилу. Навіть невеликі ділянки насаджень здатні знизити запиленість міського повітря в літній період на 30 – 40 %.

Ліс проявляє захисну функцію і в радіобіологічному відношенні. Завдяки здатності зелених насаджень відділяти і частково поглинати продукти радіоактивного розпаду, повітря в лісі, в порівнянні з навколишньою місцевістю, має меншу радіоактивність.

Шумозахисна роль лісів і зелених насаджень. Однією з

важливих функцій лісів і зелених насаджень є їх здатність знижувати рівень шуму. Великі лісові масиви знижують шумовий фон на 19 – 20 дБ.

Лікувально-оздоровчі властивості лісу. Важливим фактором, що обумовлює лікувально-оздоровчі функції лісів, є їх фітонцидність. Фітонциди – речовини, які продукуються рослинами і мають бактерицидну, фунгіцидну і протистозидну дію. Це комплекс органічних сполук (твердих, рідких і газоподібних), які належать до біологічно активних речовин. Фітонцидні властивості мають всі рослини. Ступінь фітонцидності досягає максимуму у весняно-літні місяці, особливо в період цвітіння і активного росту рослин, і знижується до осені, причому фітонцидна активність молодих листків і хвої, як правило, вища, ніж старих. Серед деревних рослин за своїми фітонцидними властивостями особливо виділяються хвойні дерева.

Другим важливим проявом сприятливого санітарно-гігієнічного впливу лісу є стерилізуюча дія фітонцидів на мікрофлору повітря. В лісовому повітрі міститься значно менше мікроорганізмів, ніж у місті, житлових і промислових приміщеннях. В 1м³ міського повітря нараховують в середньому 30 – 40 тис. бактерій та інших мікроорганізмів, лісового повітря – від 30 до 400, тобто в сотні разів менше. Навіть в повітрі міських парків міститься в 200 разів менше бактерій, ніж у повітрі вулиць.

Естетичні функції лісів. Ліс є невичерпним джерелом краси і разом з тим позитивно впливає на естетику інших ландшафтів – природних, окультурених, урбанізованих.

Естетичність лісу може оцінюватись за такими критеріями, як склад і вік насаджень, вологість умов зростання, а для гірських умов - експозиція і крутість схилів.

Флоро-фауністичні ресурси України теж різноманітні. Рослинний світ України нараховує близько 30 тисяч видів рослин, з яких понад 400 занесено до Червоної книги. Під природною рослинністю зайнято 19 млн. га (близько третини території).

У процесі виробничої діяльності людини рослинний світ України суттєво змінився: протягом XVI-XIX століть у лісостеповій зоні площа лісів скоротилася більше, ніж у п'ять разів, а площа найцінніших дубових і букових лісів тільки у XIX ст. зменшилася на чверть. У XX ст. великої шкоди було завдано лісам у роки після другої світової війни у ході відбудови народного господарства.

На сьогодні під лісами зайнято 14 % території України.

Склад деревних порід у лісах змінюється під впливом господарської діяльності людини. Насадження цінних порід (дуба, бука) збільшуються, а менш цінних (граба, осики) – зменшуються. Близько половини загального запасу деревини України припадає на хвойні породи дерев – сосну, ялину (смереку), ялицю.

Ліси України багаті на ягоди, гриби, плоди дикорослих рослин, лікарські рослини. Серед цінних рослин, які використовуються в медицині, в Україні лікарськими визнано майже 250 видів, у тому числі 150 – науковою медициною. Найбагатшими на лікарські рослини є райони Полісся та лісостепу, а також Карпати.

Образи рослин є важливою складовою символіки українського фольклору. В національній традиції символічне значення багатьох дерев і рослин близьке до загальноєвропейського. Так, дуб уособлює силу і довговічність, сосна – життєву силу, плодючість, верба вважається прадеревом життя і асоціюється з пробудженням природи і весною. Національним символом України є калина, яка поєднує у собі символіку сонця, вогню, неперервності роду, дівочої краси і вічної любові.

Тваринний світ України відрізняється розмаїтим видовим складом і нараховує майже 45 тис. видів тварин. На території України – багато унікальних природних місцевостей, де водяться рідкісні реліктові тварини.

Для лісової зони характерні лось, козуля, кабан, олень благородний, білка; є чимало лисиць і вовків. Зустрічаються бурий ведмідь, рись. З птахів найбільше тетеруків, рябчиків, глухарів, шпаків, синиць, дроздів, лелек. У степовій зоні водяться ховрахи, хом'яки, тушканчики, польові миші, байбаки; з птахів – жайворонок, перепілка, рожевий шпак, степовий орел. Деяких хутрових звірів (нутрія, норка, сріблясто-чорна лисиця, ондатра) завезено з інших районів, і вони добре акліматизувалися.

Дуже різноманітний тваринний світ на Азово-Чорноморському узбережжі в дельтах річок. Особливо багато птахів – мартини, норці, качки, чаплі, бугаї, пелікани, чайки, баклани.

У Чорному та Азовському морях є осетер, скумбрія, ставрида, кефаль, оселедці, бички. У річках, озерах і штучних водоймах водяться окунь, лящ, судак, щука, карась, сазан, у карпатських річках є форель.

На території України також поширені мисливські тварини – копитні, хутрянні, а також перната дичина. У заповідно-мисливських

господарствах, що є практично у всіх областях України, організовується полювання на лося, оленя, дикого кабана, зайця, лисицю, диких гусаків, качок і т.п.

Водні туристичні ресурси містять моря, озера, річки, водосховища, ставки, які придатні для занять водними видами відпочинку, туризму та спорту.

Найпотужніші водні туристичні комплекси України сформувалися на узбережжі теплих Чорного та Азовського морів.

Надзвичайно широкий спектр туристичного використання річок. Більшість річок нашої держави належить до басейну Дніпра та Дністра. Ці річки впадають в Чорне море. Лише 5 % водних артерій України належить до басейну Балтійського моря. Вони є притоками відомої польської річки Вісли. В країні нараховується 3039 річок завдовжки понад 10 км. З цієї кількості 47 % належать до басейну Дніпра. Річок, що мають протяжність понад 100 км, налічується 117. Загальна їх довжина перевищує 100 000 км.

Дніпро – найбільша річка України і третя в Європі. Загальна довжина річки – 2285 км. У межах України вона становить 1050 км. Площа басейну – 503 тис. км². Найбільші притоки Дніпра – Прип'ять і Десна. Ці річки також судноплавні і дають Славутичу 47% стоку всього басейну. Менші за значенням притоки Тетерів, Псьол, Ворскла, Рось, Самара, Конка, Інгулець. Всього в басейні Дніпра є 1424 притоки.

Сіверський Донець вбирає в себе стоки всієї північно-східної частини держави. Площа басейну становить 98,9 тис. км. Повна довжина Сіверського Донця – 1053 км. В межах України вона становить 738 км. Середньорічний стік – 3,87 млрд. кубічних метрів. Сіверський Донець протікає Харківською, Донецькою і Луганською областями. Його господарське значення в цій частині України дуже велике.

Дністер має водозбірну площу 72,1 тис. км². Довжина річки – 1362 км. На території України він приймає води 486 приток.

Південний Буг – остання серед великих річок. Площа басейну досягає 63,7 тис. км², довжина – 792 км. Південний Буг має 301 притоку, кожна довжиною понад 10 км. Досить велике значення цієї річки особливо у господарстві маловодної Миколаївської області.

На території України існує ще декілька самостійних басейнів. Вони менш значні за розмірами і стоком. Всі вони мають більше чи менше місцеве господарське значення. Це басейн

Інгульця на півдні нашої держави, басейн річок північного узбережжя Азовського моря, голубих артерій Криму та незначна група приток Дунаю, Вісли, Тиси.

Озера приваблюють туристів і як місця пляжно-купального відпочинку з елементами водного туризму, і як об'єкти споглядання.

На території нашої держави є 6904 озера розміром від одного і більше квадратних кілометрів. Загальна їх площа становить 61,72 км, обсяг води — 9,69 млрд. кубічних метрів. Найбільші природні озера України це Світязь (275 км²) у Волинській області та розташовані поряд нього Пулемецьке і Турівське. Вони знаходяться у басейні Західного Бугу. В заплаві Прип'яті теж є великі озера Біле і Оріхівське, в басейні Уборті – Корма. На сході країни в басейні Казенного Торця (притока Сіверського Дінця) розміщується Кучурганський лиман та три невеликих солоних озера – Ранне, Сліпке і Вейсове.

Вода і грізні солоних озер використовуються для лікування ревматизму та інших хвороб. Таких озер багато в Голопристанському районі Херсонської області, та узбережжях Чорного і Азовського морів, у Криму, в пониззі Дунаю. Чимало невеликих, але глибоких з чистою водою озер можна зустріти в Карпатах. Мальовничі береги цих гірських озер — чудове місце для відпочинку. З озер Карпат найбільш відоме Синевірське.

З рекреаційною метою використовується місцевість Західного Полісся – особливо Шацькі озера. Шацьке поозер'я складається з близько 30 озер Волині у межиріччі Західного Бугу і Прип'яті. Найбільші з них за площею: Світязь (27,5 км²), Пулемецьке (16,3 км²), Луки (6,8 км²), Луцимир (4,3 км²).

Понад 2/3 озер цієї території знаходиться у складі Шацького природного національного парку. Мета створення цього парку (1983 р.) – збереження унікальних природних комплексів Шацьких озер, проведення наукових досліджень, раціональне використання багатьох рекреаційних ресурсів, сприяння підтриманню екологічного балансу в регіоні, пропаганда природоохоронних знань.

Лимани Чорного моря. Своєрідний світ природи і історії України, цікаве сьогодення. Почнемо із Хаджибейського лиману. Він отримав назву від поселення Хаджибей. На віддалі 3 – 5 км паралельно Хаджибейському розміщений Куяльницький лиман. За своєю природою він один із найунікальніших водойм. На всій своїй акваторії Куяльницький лиман мілководний. Води його іноді

настільки насичуються солями, стають такими щільними, що й куряче яйце не тоне. До річі, чумацький шлях, по якому наші пращури їздили по сіль, вів і до Куяльника.

Тилигульський лиман знаходиться на кордоні Одеської і Миколаївської областей. За довжиною він більш як удвічі перевищує Куяльницький лиман. Одним із найбільших див природи Тилигульського лиману є вугор. Він зустрічається досить рідко.

Далі на схід від Тилигулу знаходиться Березанський лиман. Ця водойма сильно відрізняється від всіх попередніх лиманів. Хаджибейський, Куяльницький і Тилигульський лимани відокремлені від моря. Березанський – завжди відкритий. Це фактично затока Чорного моря, що глибоко врізається в суходіл. Березанський лиман багатий на рибу. Тут водяться бички, за якими запливають сюди дельфіни-азовки. Серед осетрів і севрюг, що заходять в лиман, збереглися представники дніпровського табуна.

Бальнеологічні ресурси містять лікувальні властивості мінеральних вод, грязей та озокериту.

Майже в усіх областях України виявлено значні запаси мінеральних вод, в окремих – грязеві ресурси (пелоїди), озокерит, що використовуються як лікувальні фактори окремо або в комплексі.

Мінеральні лікувальні води – це природні води, що мають лікувальні властивості внаслідок підвищеного вмісту біологічно активних компонентів.

За даними наукових досліджень, у складі підземних вод міститься понад 80 хімічних елементів таблиці Менделєєва. Головних компонентів, які складають основну масу мінеральних речовин, розчинених у підземних водах, небагато – всього сім: натрій, кальцій, магній, калій, хлор, сульфати і гідрокарбонати.

На території України є мінеральні води основних бальнеологічних груп:

Група А. Води без специфічних компонентів та властивостей, їхня лікувальна дія зумовлена основним іонним складом та загальною мінералізацією; азот та метан містяться у них у розчиненому стані в умовах атмосферного тиску тільки у незначних кількостях. Води цієї групи виведені на земну поверхню свердловинами, вивчені та використовуються на курортах Миргорода (Полтавська область), Куяльника (Одеська область), Трускавця (Львівська область), Феодосії (Крим), Очакова (Миколаївська область) тощо.

Група Б. Води вуглекислі. Лікувальна дія зумовлена наявністю у великих кількостях розчиненого вуглекислого газу, який становить 95 – 100 % газів, а також іонним складом та загальною мінералізацією. Ці води виведені на поверхню, вивчені та використовуються на курортах Поляна, Голубине, Соїми (Закарпатська область).

Група В. Води сульфідні. Фізіологічна та лікувальна дія зумовлена наявністю сульфідів (вільного сірководню та гідросульфідного іона). Води цієї групи вивчені та використовуються на курортах Любень Великого (Львівська область), Синяка (Закарпатська область), Черче (Івано-Франківська область).

Група Г. Води залізисті, миш'яковисті або миш'якові з високим вмістом марганцю, міді, алюмінію. Лікувальна дія зумовлена (окрім їхнього іонного, газового складу та мінералізації) одним або декількома з фармакологічних активних компонентів. Ця група вивчена та використовується у санаторіях Закарпатської області.

Група Ґ. Води бромні, йодні та з високим вмістом органічних речовин. Виділено два типи мінеральних вод з високим вмістом органічних речовин. Води групи вивчені та використовуються на курортах Трускавця (Львівська область), Березівських мінеральних вод (Харківська область).

Група Д. Радонові (радіоактивні) води - використовуються на курорті Хмільник (Вінницька область).

Лікувальні грязі, пелоїди – природні утворення (мули, торфи, сопова грязь тощо), які застосовують для лікування у вигляді ванн і аплікацій. В Україні є великі запаси лікувальних грязей. До них відносяться різні за походженням природні утворення (відкладення боліт, озер та морських заток), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і являють собою однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та іншими фізико-хімічними властивостями. За прийнятою класифікацією, лікувальні грязі поділяються на торфові (прісноводні, мінералізовані), мулисті (сапропелі, сульфідні, мінеральні, глинистий мул, глини) та псевдовулканічні (сопочні та гідротермальні). В Україні експлуатується сім торфових і десять сульфідних родовищ лікувальних грязей. Найціннішими є гіпсові і купоросні торфи з мінералізованим (понад 2 г/л) грязьовим розчином. Їх застосовують на курортах Шкло, Моршин (Львівська область) і Миргород (Полтавська область). Особливе місце займають унікальні ресурси

озокериту Бориславського родовища у Львівській області. Торфові грязі є у Львівській та Івано-Франківській областях. Серед мулісто-сульфідних значними є Куяльницьке та Шаболатське (Одеська область). Сопкові грязі — продукти діяльності грязьових вулканів, винесені на поверхню під тиском газів та підземних вод.

2.2. Природно-заповідний фонд України

За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, станом на 01.01.2017 р. природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8245 території та об'єктів загальною площею 4,318 млн. га в межах території України (фактична площа 3,985 млн. га) та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря [21].

Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду до площі держави («показник заповідності») становить 6,6 %.

Протягом 2016 р. кількість об'єктів та територій природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення збільшилась на 61 одиниці загальною площею 235238,2094 га (фактично на 182220 га).

Зокрема, за 2016 рік площа природно-заповідного фонду найбільше збільшилась у Київській області (на 227668,4 га), Дніпропетровській (на 2756,1 га), Миколаївській (на 1334,96 га), Черкаській (на 773,2 га) областях.

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) України становлять ділянки суші й водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного й рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища: (Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. №2456-ХІІ // ВВР) [1].

До природно-заповідного фонду України згідно з чинним законодавством належать такі природні та штучно створені території й об'єкти, котрі відрізняються за ступенем суворості заповідного режиму.

I. Природні території й об'єкти:

- природні заповідники;
- національні природні парки;
- біосферні резервати міжнародного значення;
- регіональні ландшафтні парки;
- заказники;
- пам'ятки природи;

– заповідні урочища.

II. Штучно створені об'єкти:

– ботанічні сади;

– дендрологічні парки;

– зоологічні парки;

– парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду – це сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, що визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів.

Природні заповідники – ландшафти, на яких зберігаються, охороняються і вивчаються всі компоненти екосистем: повітря, ґрунти, гірські породи, природні води, рослинний і тваринний світи, пам'ятки природи та культури. Це територія, вилучена з будь-якого господарського використання та призначена для особливих форм використання, насамперед, збереження інформації про незайману природу, наукових цілей, стеження за загальним станом природного середовища планети (глобальний та інші види моніторингу) та підтримки екологічної рівноваги в особливо уразливих місцях, котрі мають важливе значення для збереження природи великих регіонів. У заповідниках забороняються всі види господарського використання природних ресурсів, чисельність тварин не регулюється, біотехнічні заходи не здійснюються, туризм обмежений або взагалі заборонений.

Заповідання – це вилучення певної території зі сфери звичайної господарської діяльності з метою підтримки екологічної рівноваги, збереження еталонів недоторканої природи, наукових досліджень характеру взаємозв'язків між екологічними факторами екосистем для збереження і відтворення ландшафтів. Заповідники також є формою збереження генофонду нашої планети. В основу організації природних заповідників покладені такі принципи:

– території мають бути найменше змінені господарською діяльністю людини;

– до природних ландшафтів цих територій повинні належати рідкісні види флори і фауни;

– заповідники є еталонами природних зон або менших таксономічних одиниць;

– розміри територій заповідників мають бути достатніми для саморегуляції природних процесів;-

– насамперед заповідаються еталони тих ландшафтів, яким загрожує зникнення.

Заказники – природні території (акваторії), створені з метою збереження і відтворення природних комплексів або їх окремих компонентів. Залежно від походження, мети і необхідного режиму охорони вони поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні.

У довготермінових заказниках охороняється лише частина природного комплексу, наприклад, дикі тварини.

Пам'ятки природи – це природні об'єкти, що є унікальними або типовими, цінними в науковому, культурно-освітньому й оздоровчому значенні.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої й світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної й освітньої робіт.

Дендрологічні парки формуються для збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев, чагарників та їх композицій для найефективнішого наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Парками – пам'ятками садово-паркового мистецтва називаються найцінніші зразки паркового будівництва з метою їх охорони й використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Наприклад, «Софіївка» в м. Умань, «Олександрія» в м. Біла Церква та ін.

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються для збереження в природному стані найтиповіших природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, дослідження навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Кожен біосферний

резерват має виконувати такі основні функції:

- зберігати і захищати генетичні ресурси, види, екосистеми і ландшафти;

- активно сприяти сталому розвитку на основі відповідного наукового та матеріально-технічного забезпечення;

- підтримувати проекти з освіти та навчання, проводити наукові дослідження та моніторинг на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях.

Для біосферних заповідників встановлюються диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з їхнім функціональним зонуванням.

У Законі України Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» зазначено, що рішення про створення біосферних заповідників приймаються з додержанням вимог міжнародних договорів та міжнародних програм, учасником яких є Україна. Нині в Україні створено такі біосферні заповідники: Асканія Нова, Чорноморський, Карпатський і Дунайський, Східні Карпати.

Національні природні парки (НПП) – це природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, що мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність.

У НПП завдання охорони природи поєднуються з туризмом, рекреацією. Їх основна мета полягає в організації відпочинку там, де природні ландшафти добре збережені. Але рекреаційні завдання природних національних парків не мають переважати над природоохоронними.

Офіційний веб-сайт України надає усі матеріали щодо установ природно-заповідного фонду, що належать до сфери управління Міністерства екології та природних ресурсів України наведено [1].

2.3. Історико-культурні ресурси

Історико-культурні ресурси є важливою складовою туристсько-рекреаційного потенціалу. Пам'ятки історії і культури відіграють особливу роль в розвитку туристичної діяльності,

являючи собою наочне свідчення таланту українського народу, його тисячолітньої історії. Крім того, історико-культурні ресурси являють собою важливе джерело поповнення державного та регіонального бюджетів.

За визначенням, історико-культурні рекреаційні ресурси – це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані для задоволення духовних потреб населення. Вони відзначаються великою різноманітністю і включають історико-архітектурні, археологічні та історичні пам'ятки, твори монументального мистецтва, етнографічні особливості території, традиційні промисли і ремесла (народні традиції, вірування, образотворче мистецтво) [7].

Пам'ятками історії і культури є споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу та розвитком суспільства і держави, витвори матеріальної і духовної творчості, які мають історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність [7].

Серед всіх видів історико-культурних ресурсів, виділених О.О. Бейдиком, даної теми безпосередньо стосується історико-архітектурна спадщина, що є однією з видів суспільно-історичних рекреаційно-туристських ресурсів. При визначенні видів історико-архітектурної спадщини, пам'яткоохоронна методика базується на історико-географічному, мистецькому, науковому критерії, а також враховує інші аспекти суспільно-історичної значущості об'єктів історико-культурної спадщини.

Для кожного з видів пам'яток той чи інший аспект суспільної цінності буде визначальним. Стосовно ж пам'яток містобудування та архітектури, кожна окрема пам'ятка в сукупності певною мірою становитиме і історичну, і наукову, і мистецьку цінність. Таким чином, пам'яткою архітектури є будь-який твір архітектурно-будівельної діяльності людини, який становить ля суспільства історичну, наукову, мистецьку або іншу культурну цінність. Розуміння сутності пам'ятки архітектури, усвідомлення її суспільної значущості є важливою передумовою вирішення комплексних питань, пов'язаних з її охороною, реставрацією та використанням.

Історична цінність пам'яток архітектури полягає передусім в їх пізнавальній ролі як джерел історичної інформації. Пам'ятки архітектури своїми формами, «ритмами», образами здатні відбивати

матеріальне й духовне життя суспільства певного історичного періоду: суспільний устрій, рівень розвитку економіки, світогляд, культуру, побут, традиції населення. Як результат колективної творчості іноді цілого покоління, пам'ятка архітектури вбирає в себе цілий пласт суспільного досвіду, інтегрує науку і культуру багатьох поколінь людей. Навіть кожен окремо взятий історико-архітектурний об'єкт є хранителем певного досвіду, певних культурно-історичних традицій нації. Ця функція значно підсилюється, якщо ми розглядаємо історико-архітектурні комплекси, історичні центри міст або останні в цілому.

Важливим показником, який визначає наукову значущість пам'ятки архітектури, є хронологічний: чим давніша пам'ятка, чим вищий відсоток автентичності, збереженості її матеріальної структури, тим вищий ступінь наукової, історичної, туристсько-пізнавальної цінності об'єкта. Суттєвим є урахування наукової значущості матеріальної структури пам'яток архітектури зі складною історією будівництва – таких, які не раз перебудовувалися.

Важливим аспектом суспільної значущості пам'яток архітектури є естетична цінність, яка обумовлена художніми достоїнствами архітектурної форми, виразністю архітектурних деталей декоративних елементів.

Таким чином, історична, наукова, естетична, художня цінність пам'ятки становлять суть її історико-культурного змісту. Крім перелічених чинників суспільно-історичної цінності історико-архітектурних об'єктів, на збереженні пам'яток і їх історико-культурному змісті позначається утилітарна значущість (можливість їх використання в сучасних умовах).

Отже, історико-архітектурні об'єкти, архітектурна форма і матеріальна структура яких втілює в собі культурно-мистецькі досягнення певного історичного періоду або ж увібрали нашарування наступних етапів розвитку і є хранителями інформації, що становить історико-культурний, рекреаційно-пізнавальний інтерес, мають бути збережені як документи історії, твори архітектури і мистецтва, рекреаційно-туристські об'єкти.

Таким чином, пам'ятки архітектури та містобудування є характерні, традиційні або ексклюзивні, унікальні, громадські, культурові, промислово-виробничі, військові споруди, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, архітектурні монументи та скульптурні пам'ятники (пам'ятники монументального мистецтва), які зберегли

свою автентичність і становлять історичну, наукову, мистецьку та іншу історико-культурну цінність.

Ще одним видом історико-культурних ресурсів, виділення якого знайшло підтримку лише серед деяких науковців, на думку О.О. Бейдика, є подійні РТР [4].

Подійні рекреаційно-туристські ресурси – найсуттєвіші прояви соціального та природного руху, знакові події в історії певної території (держава, регіон, місто), у даному дослідженні – знакові прояви часу та території; складова диверсифікованого ресурсно-рекреаційного поля. Подійні РТР включають політичні, військові, культурні, економічні, екологічні події «за модулем». Подійні РТР – специфічний вид інформаційних ресурсів, які можуть відображатися в меморіальному літописі відповідної території.

Історичні події – сфера дослідження історичної науки. А оскільки об'єктом і предметом історико-географічного, історичного (в ряді випадків і рекреаційно-географічного) пізнання є минуле (у даному дослідженні – події, що вже відбулись), яке неможливо спостерігати безпосередньо, інформація про нього міститься в історичних, історико-географічних, рекреаційно-географічних джерелах. До них належить уся сукупність речових, письмових, образотворчих, фонічних та інших пам'яток і матеріалів, в яких так чи інакше відбито минуле.

Події можуть підсилюватись матеріальними пам'ятками, а можуть зберігатись лише в нечисленних і забутих літературних джерелах, а то і взагалі лише в пам'яті населення та окремих свідків [14].

Таким чином, історико-культурні ресурси – це і матеріальні, і духовні пам'ятки народу, які відіграють велику роль як у формуванні світогляду народу, так і для задоволення матеріальних, в т. ч. і туристичних потреб [7].

2.4. Суспільні туристські ресурси

Усе розмаїття суспільних туристських ресурсів доцільно об'єднувати у кілька груп: археологічні, архітектурні, науково-пізнавальні й інші (рис. 2.2), які, у свою чергу, можуть членуватися на окремі підгрупи. Наприклад, серед архітектурних виділяються громадські, сакральні, фортифікаційні тощо.

Суспільні туристські ресурси – матеріальні об'єкти,

що несуть семантичну та естетичну інформацію і можуть використовуватися в екскурсійно-туристській діяльності для задоволення специфічних соціальних і рекреаційних потреб особистості.

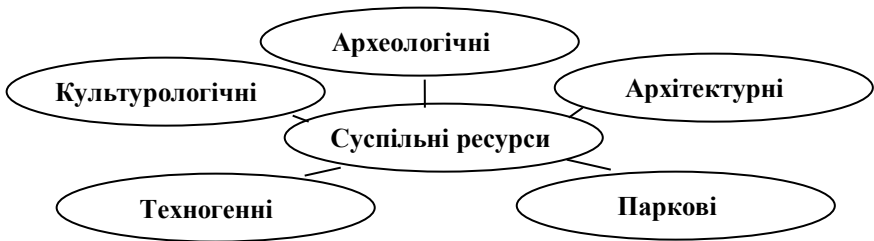

Рис. 2.2 – Структура суспільних туристських ресурсів [26]

Архітектурні споруди, як об'єкти споглядання, переходять до рангу туристських ресурсів у разі їх унікальності та культурної значущості. Головну роль при цьому відіграє обсяг семантичної інформації, сконцентрованої в об'єкті, його естетична і науково-пізнавальна цінність.

За функціональним призначенням архітектурні споруди, нині залучені до рекреаційно-туристської діяльності, поділяються на громадські, сакральні, або культові, фортифікаційні, технічні. Вони є основою для організації спеціальних турів, присвячених ознайомленню із окремими сторонами матеріальної культури територіальних громад і цивілізаційних масивів.

Археологічні ресурси відносно зрідка стають визначальним чинником формування туристських комплексів чи спеціалізованих рекреаційних систем. Але знахідки археологів, зібрані в одному місці, формують музейні експозиції і стають привабливими для сотень тисяч туристів.

За кількістю пам'яток первісної археології Україна може змагатись з будь-якою європейською країною, але їй бракує практично діючих комфортабельних екотуристичних маршрутів, які б забезпечували вільне оглядове сприйняття туристами цих об'єктів у їх тісному взаємозв'язку з природним ландшафтом. Складовою частиною організації цих маршрутів є створення заповідників у місцях концентрації пам'яток первісної археології, обладнання і музеєфікація окремих пам'яток. Дослідники визначають, що на місці

розкопок таких пам'яток, які мають велике наукове значення, потрібно створювати музеї під відкритим небом, де кожна пам'ятка археології повинна виступати як об'єкт музейного показу. Проте, багато пам'яток, зокрема палеоліту – Королево (Закарпатська обл.), Анетівка 2 (Миколаївська обл.), мезоліту – Мирне (Одеська обл.), які мають світове значення і досліджені на широкій площі, не можуть бути музеєфікованими внаслідок відсутності таких категорій речових джерел, як рештки жител, поховань.

Своєрідним путівником туристськими ресурсами світу є перелік видатних культурних та природних об'єктів, що становлять надбання усього людства і перераховані у відповідному списку, складеному під егідою ЮНЕСКО, який має назву «Світова спадщина ЮНЕСКО» (World Heritage).

Статус об'єкту Світової спадщини дає певні переваги і накладає обов'язки з їх охорони:

- підвищує престиж території установ, що ними керують;
- додаткові гарантії збереження і цілісності унікальних природних і культурних комплексів;
- сприяє популяризації включених до списку об'єктів і розвитку альтернативних видів природокористування, у першу чергу, туризму, особливо екологічного;
- забезпечує пріоритетність у залученні фінансових коштів для підтримки об'єктів світової культурної і природної спадщини;
- сприяє організації моніторингу і контролю за станом збереження природних і культурних об'єктів.

Головна мета списку Світової спадщини – зробити відомими і захистити об'єкти, які є унікальними у своєму роді. Для цього, та через прагнення до об'єктивності, були складені оціночні критерії. На початку формування переліку (з 1978 р.) існували тільки критерії для об'єктів культурної спадщини – цей список налічував шість пунктів. Потім для відновлення рівноваги між різними регіонами і країнами світу з'явилися природні об'єкти і для них було розроблено перелік критеріїв із чотирьох пунктів. І, нарешті, у 2005 році, всі ці критерії були зведені воедино, і тепер кожен об'єкт Світової спадщини має в своєму описі хоч би один з них. Номери критеріїв, зазвичай, позначаються римськими числами, написаними маленькими буквами.

Культурні критерії:

- (i) Об'єкт є шедевром людського творчого генія.
- (ii) Об'єкт свідчить про значний взаємовплив людських

цінностей у даний період часу або в певному культурному просторі, в архітектурі або в технологіях, у монументальному мистецтві, у плануванні міст або створенні ландшафтів.

– (iii) Об'єкт є унікальним або, принаймні, винятковим для культурної традиції або цивілізації, яка існує дотепер або вже зникла.

– (iv) Об'єкт є видатним прикладом конструкції, архітектурного або технологічного ансамблю чи ландшафту, що ілюструє зна-чуший період людської історії.

– (v) Об'єкт є видатним прикладом людської традиційної споруди, з традиційним використанням землі або моря, будучи зразком культури (або культур) або людської взаємодії з навколишнім середовищем, особливо якщо вона стає вразливою через сильний вплив безповоротних змін.

– (vi) Об'єкт безпосередньо або матеріально пов'язаний із подіями або традиціями, що існують, з ідеями, віруваннями, з художніми або літературними творами і має виняткову світову важливість (на думку експертів ЮНЕСКО цей критерій повинен переважно використовуватися разом з яким-небудь ще критерієм або критеріями).

Природні критерії:

– (vii) Об'єкт є природним феноменом або простором виняткової природної краси й естетичної важливості.

– (viii) Об'єкт є видатним зразком головних етапів геологічної історії Землі, зокрема, пам'яткою минулого, символом геологічних процесів, що відбуваються при розвитку рельєфу, має знакові геоморфологічні чи фізико-географічні особливості.

– (ix) Об'єкт є видатним зразком екологічних або біологічних процесів, що відбуваються в еволюції і розвитку тваринного світу, берегових і морських екосистем та рослинних і тваринних екосистем.

– (x) Об'єкт включає найбільш важливе або значне природне місце існування біологічних видів і придатне для збереження в його межах біологічного різноманіття, зокрема видів, що зникають, має виняткову світову цінність з погляду науки і охорони навколишнього середовища.

В списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні налічується сім найменувань: шість культурних об'єктів та один природний. Із них об'єкти – Собор Святої Софії у Києві та Києво-Печерська лавра визнані шедевром творчого людського генія [27].

2.5. Події туристські ресурси

Подія – видовище із давніх часів, яке є потужним спонукальним чинником до подорожі. Олімпійські змагання у Давній Греції кликали в дорогу десятки тисяч охочих з усього Середземномор'я, сучасні Олімпійські Ігри збирають сотні тисяч вболівальників із усього світу. Сонячне затемнення раніше викликало паніку, виверження вулкану – страх, а нині ці природні явища і стихійні лиха набули здатності приваблювати до місць, де вони відбуваються любителів гострих відчуттів. Туристська індустрія ж здавна навчилася використовувати людську цікавість і перетворювати її на прибуток.

Першим «туроператором», який використав грізне природне явище – всесвітній потоп – для організації подорожі був біблійний Ной. Звичайно, у даному твердженні є частина присмішки і свідомого перебільшення. Але, відкинувши конкретне подієве тло, на фоні якого відбувається плавання Ноя, слід визнати, що Біблія пропонує механізм, технологію використання події з метою подорожі.

Сучасний масовий туризм має свого «Ноя» – англійця Томаса Кука, який починав свою кар'єру із написання статей до баптистського журналу, а в надалі зумів перетворити людську цікавість, насамперед, до події на організований туризм. У 1841 р. Томас Кук винайняв потяг і відвіз на ньому 570 «друзів тверезого способу життя» із Лейстера до Лафборо на кварталний з'їзд «Асоціації непитущих південних графств центральної Англії». Із того часу подія і явище, які «обіцяють» видовище, посіли чільне місце у переліку головних спонукальних мотивів до подорожі. Людська цікавість і отримання нових вражень - невичерпне джерело, із якого організатори туристської справи черпають свою наснагу і прибуток.

Події ресурси належать до динамічних чинників формування туристських потоків, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі до місця, де відбувається подія чи явище. Спортивні змагання, культурно-мистецькі заходи, політичні акції, унікальні природні явища – далеко не повний перелік подій, які спонукають людину до мандрівки. Події ресурси охоплюють найбільш суттєві прояви сучасного суспільного буття із його модою на глобалізацію, екологію, активний і здоровий спосіб життя, переконаннями й уявленнями про стиль і стереотип поведінки

людини у соціумі, включають його пропаганду та механізми реалізації.

Окремі види подієвих ресурсів найбільш доцільно класифікувати за тематикою заходу: національні і релігійні свята, гастрономічні, музичні, театральні фестивалі, спортивні змагання, покази мод, карнавали, технічні салони і виставки, економічні форуми тощо (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Класифікація подієвих ресурсів України за тематикою

Вид	Тематика	Приклади подій
1	2	3
ГРОМАДСЬКІ	Гастрономічні фестивалі	Фестиваль черешні (Закарпаття), «Повен Стіл» (Львів). Фестиваль кухні «Гута FEST» (Львівська обл.) – об’єднання чотирьох кухонь – української, польської, словацької та литовської. Фестиваль Street Food So Good Festival кавунової тематики (Львів). Фестиваль «Берлибаський банош» (Рахівський р-н, Гуцульщина). Фестиваль «Тернопільська брама» приготували найдовшу в Україні 400-метрову ковбасу. Травневий фестиваль вуличної їжі присвячений Євробаченню (Київ). Три фестивалі «Огинь і м’ясо» (Закарпаття, Мукачеве). Фестиваль вина і меду «Сонячний напій» (Ужгород)
	Фестивалі і виставки квітів	Фестиваль квітів у замку кохання «Сент Міклош» (Закарпаття). Виставка квітів «Україна Європейська» (Київ). Квітковий фестиваль на Співочому полі «Квітковий оберіг» (Київ). Фестиваль хризантем «Фантастична історія» (Київ). Виставка фіалок у Києві.

<p>МИСТЕЦЬКІ</p>	<p>Музичні театральні фестивалі і конкурси</p>	<p>Міжнародний джазовий фестиваль (Львів). Музичний фестиваль Atlas Weekend (Київ). Фестиваль електронної музики (Київ). Фестиваль важкої музики у серці Карпат (Львів). Фестиваль «Бандерштат» (Волинська обл.). Всеукраїнський фестиваль – конкурс хорового співу та інструментальної музики «Галицькі Самоцвіти». Вокально-хореографічний фестиваль для найменших «Самоцвітики – Мамине Сонечко» (Хмельницький) та ін.</p>
------------------	--	---

1	2	3
	Кінофестивалі	Фестиваль «Покров» (Київ), Одеський міжнародний кінофестиваль, Північний український кінофестиваль, «Молодість», «Крок», «Корона Карпат», «Кіноскрипт», Ірпінський кінофестиваль, «Відкрита ніч» та ін.
	Фольклорні обряди і фестивалі	Дитячий фольклорний фестиваль «Орелі», міжнародний слов'янський фестиваль «Коляда», фестиваль «Вертепна історія», «Водохрещ», «Новорічна Переберія», «Покуть» та ін.
СПОРТИВНІ	Спортивні змагання	Літні і зимові Олімпійські ігри, чемпіонати світу і Європи з футболу, зональні чемпіонати України з боксу, вільної боротьби, турнір «Кубок Токмака» та інших видів спорту, спартакіади.
	Ралі, перегони і регати	«Зимові вершини» – ралійний сезон (Карпати), Проект «Ралі в Україні». Вітрильні регати України, Парусні регати України. «Вітрила України». Регата екіпажів крейсерсько-гоночних яхт із Києва, Одеси, Чорноморська, Миколаєва, Херсона та Южного та ін.
	Спортивні фестивалі	Всеукраїнський Фестиваль «Тато, мама, я – спортивна сім'я» (по всій Україні). Фестиваль Intersport Fest UA (Київ), Моржи Fest (Київ), Забіг «Закохані в біг» (Дніпро), «Love Run 2018» забіг закоханих (Київ). Командний чемпіонат України зі стронгмену (Волинська обл.). Благодійні: «Забіг з собаками» (Київ), велопробіг «Кручу педалі, щоб вони жили» (Київ). Дитячі велоперегони «Дивогонка» (Київ).

1	2	3
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ	Театралізовані шоу	Балет «Сухішвілі у Чернівцях» (Чернівецька обл.), вистава «Чорний квадрат» (Київ), Вистава «Шикарне весілля» в Києві, Мандрівний фестиваль «Кіномедіа» у Києві, Всеукраїнський фестиваль вуличного мистецтва (Дніпро), Святова шоу-програма «Музика сердець» (Київ) та ін.
	Карнавали	Всеукраїнський фестиваль «Країна Кобзарів» (Полтава), Масляна у «Парку Київська Русь», «Різдвяний вертеп» (Карпати), свято «Маланки» (Чернівецька обл.) та ін.
	Національні фестивалі і свята	Свято обрізки виноградної лози «Трифон Зарізан» (Одеська обл.), Тиждень угорських страв (Закарпаття), Фестиваль гончарства (Полтава), Фестиваль «Варішська палачінта» (Мукачево), ін.
ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ	Аукціони	Аукціон SkyLots (України), Інтернет-аукціон України НауВau, аукціон Aukro, аукціони з конфіскату, антикваріату, речові, монет, авто та інші.
	Покази мод	Ukrainian Fashion Week, Ukrainian Fashion Week вийшли моделі plus-size, Mercedes-Benz Kiev Fashion Days, Odessa Fashion Week, Мода на льоду, Ukrainian Fashion Kids та ін.
	Ярмарки і виставки	«АгроТехСервис», Форум фермерських технологій, «Тепличне господарство», Фермерський ярмарок контрактів, Міжнародний форум «Індустрія торгівлі», «Франчайзин», Сховище для фруктів, овочів та ягід, ін.

1	2	3
	Автомобільні й авіаційні Салони	Виставка «Зброя та безпека», Международная выставка электротранспорта «Ecodriveexpo», виставка «Мотобайк», «Plastexpo», «Байк-експо», «Актив спорт» Виставка «Рибалка. Полювання. Туризм», «Boat expo Kyiv» та ін.
	Політичні й економічні форуми	Економічний форум «Економічні реформи», Київський міжнародний економічний форум (КМЕФ), «Цензор.НЕТ» – політичний форум, Финансовий форум банкірів «Форуми на Finance.UA» та ін.
РЕЛІГІЙНІ	Релігійні свята, ходи і події	Пасха, Троїця, Різдво. Факельна хода на річницю від дня народження Степана Бандери, Хода за мир, Святкова карнавальна хода (Дніпро), Хресні ходи, присвячені святкуванню в честь Почаївської ікони Божої Матері та інші.

[складено за джерелом 3; 17; 31]

За аналогією із рівнями пізнавальної цінності суспільних туристських ресурсів, виділяються події ресурси глобального, регіонального і місцевого масштабів. До глобальних подій належать заходи, які спонукають до подорожі населення багатьох країн і поширюють свій вплив на увесь світ або його окремі частини (Олімпійські Ігри, чемпіонати світу і окремих світових регіонів із різних видів спорту, з'їзди, конференції, фестивалі світового масштабу); події регіонального рівня є визначальним мотивом для подорожі населення країн у межах окремих частин світу (чемпіонати і фінальні частини чемпіонатів окремих регіонів світу із різних видів спорту, регіональні фестивалі, конференції, виставки, концерти тощо); події місцевого рівня спонукають до подорожі у межах країни або її окремої частини.

У період глобалізації масової культури надзвичайно важливого значення набувають культурні явища, які дають змогу окремій людині чи певній спільноті задекларувати свою оригінальність, унікальність, неповторність і бути цікавими світові й собі. Для кожної без винятку етнічної спільноти в усі часи існування

таким явищем завжди були традиції, звичаї та обряди. Нині, коли природний механізм спадкоємності традиційного досвіду від покоління до покоління зруйновано, актуальним є питання знаходження інших способів збереження та донесення традиційних усних скарбів до сучасників. Серед сучасних засобів, таких як конференції, симпозіуми, публікації в різноманітних виданнях, випуск аудіопродукції, відео-телепродукції, а також телебачення та інтернету, покликаних підвищити рівень української народної культури та відновити інтерес до вікових традицій нашого народу, важлива роль відводиться подієвому туризму в Україні.

Подієвий туризм – напрям порівняльно молодий і надзвичайно цікавий. Основна мета поїздки присвяченій до якоїсь події. Унікальні тури, що поєднують в собі традиційний відпочинок і участь в самих видовищних заходах планети, поступово завойовують велику популярність. Подієвий туризм – це нескороминуща атмосфера свята, індивідуальні умови відпочинку і незабутні враження. Головна особливість подієвого туризму – безліч яскравих неповторних моментів. Це перспективний вид туризму, що динамічно розвивається.

Слід зазначити, що подієвий туризм є унікальним видом туризму, оскільки він невичерпний за змістом. Ряд експертів вважає, що в недалекому майбутньому число учасників подієвих турів перевищить число учасників екскурсійних турів.

2.6. Історико-етнографічні ресурси

Україна розташована в Східній Європі, межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною – на заході, Румунією і Молдовою – на південному заході, Білоруссю – на півночі і північному заході, з Російською Федерацією – на сході і північному сході. На півдні територія України виходить до Чорного й Азовського морів. До складу України входить і тимчасово окупована територія Криму, 24 адміністративні області та Київ як місто центрального підпорядкування. Але існує також історико-етнографічне районування нашої держави.

Історико-етнографічний регіон – це етнотериторіальне утворення в межах розселення даного етносу, що за історичною долею та етнічним образом населення є самобутнім. Його назви зафіксовані в історичних документах, крайовій символіці та в

історичній пам'яті людей.

Історично склалося так, що на території України формувалася складна система різноманітних історично-етнографічних регіональних одиниць: одні з них повторювали кордони літописних східнослов'янських племен, інші – союзів племен, треті – земель, четверті – кордони колонізованих сусідніми країнами районів, п'яті – межі новоосвоєних українським населенням земель. Певне значення для етнорегіональної розмаїтості мала також географічна своєрідність країни, її великі природні області: рівнинна, гірська, поліська, в межах яких історично розселилися різні племінні утворення.

Локальні відмінності й різновиди традиційної культури характерні для всіх відносно великих народів, що займають значну територію. Історико-етнографічні регіони у рамках етносу часто збігаються з територією, заселеною представниками певних етнографічних груп. Етнографічна група є однією із форм існування етносу – позачасової, позатериторіальної, позадержавної спільності людей, об'єднаних спільним походженням, культурою, мовою, історією, традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою). Визначають такі форми існування етносу: мікроетнос (особа); субетнос (етнографічна група); мезоетнос (частина етносу, яка перебуває в якійсь окремій країні); макроетнос (якийсь етнос в цілому); мегаетнос (сукупність кількох споріднених етносів); суперетнос (сукупність кількох різних етносів в межах однієї держави).

Існує кілька варіантів етнографічного районування території України. Так, визначають Правобережну, Лівобережну, Слобідську і Західну Україну, Запоріжжя, Крим. Деякі дослідники пропонують такий варіант поділу: Центрально-Східний регіон, Українське Полісся, Західний регіон. Більш докладний варіант етнографічного районування передбачає виділення таких регіонів: Середня Наддніпрянина, Полісся, Волинь, Поділля, Галичина, Підкарпатська Україна, Буковина, Бессарабія, Крим, Запоріжжя, Донеччина, Слобожанщина і Сіверщина.

Процес формування регіональної етнічності України поділяється на три основних етапи. Перший охоплює VI–X ст. і пов'язаний із етноплемінними утвореннями. Якщо зіставити територію розселення східнослов'янських племен з історико-етнографічними регіонами, то можна побачити, що деякі з них певним чином збігаються. Так, територія Середньої

Наддніпрянщини приблизно збігається з територією розселення полян, Волинь – волинян, Полісся – деревлян і т. ін.

Другий етап відбувся у XI–XIV ст. і пов'язаний з процесом дроблення держави на окремі етнотериторіальні частини, головною одиницею серед яких була земля. Тривалість такої самостійності відбивалася на етнокультурних особливостях населення землі, сприяла поступовій трансформації землі як політично-територіального утворення в етнічну землю. Регіональна своєрідність етнічності населення України різко окреслюється на третьому етапі – XV–XIX ст. – у зв'язку з колонізацією її окремих земель сусідніми державами, а також колонізацією українцями «вільних» земель Півдня і Сходу.

Середня Наддніпрянщина охоплює нинішні Черкаську та Київську області, південні райони Чернігівської, південно-західні райони Полтавської, північні райони Кіровоградської та північно-західні райони Дніпропетровської областей. На стадії формування земель Середня Наддніпрянщина включала три землі – Київську, Переяславську і Чернігівську. В кінці 50-х рр. XIV ст. Київську землю було включено до Великого князівства Литовського. Це суттєво не порушило її політичного ладу. В 1471 р. на територіальній основі Київської землі було створено Київське воєводство. Чернігівщина відійшла до Литви в 60-70-х рр. XIV ст. І тільки з другої половини XV ст. тут посилюються московські впливи: за договорами 1503 і 1508 рр. до Росії відійшла значна територія з містом Чернігів. Згідно з Андрусівським перемир'ям 1667 р. лівобережжя Середньої Наддніпрянщини увійшло до складу Росії, одержало назву Гетьманщини, яка спочатку користувалася певною автономією. У 1764 р. гетьманське управління було скасоване.

Полісся – північні області України, що межують з Білоруссю та Росією. Українське Полісся охоплює Чернігівську область, північні райони Київської, Житомирської, Рівненської, Волинської областей. Полісся як географічне визначення певного регіону в Східній Європі має давнє походження. Вона зустрічається вже у працях Геродота. Як самостійна земля Полісся відоме з XIV ст. Її самовизначення прискорювали подальші політичні події – входження українських земель до Великого князівства Литовського, Речі Посполитої. В результаті розділів Польщі все Полісся відійшло до Росії. Після I світової війни західна частина Українського Полісся була передана Польщі, східна відійшла до СРСР. У 1939 р. Західне

Полісся було приєднано до СРСР.

Волинь охоплює басейн верхів'я правих приток і середнього поріччя Західного Бугу – південні райони теперішніх Волинської і Рівненської, південно-західні райони Житомирської, північну смугу Хмельницької і Львівської областей. В давнину Волинь заселяли племена дулібів, бужан, волинян, вона входила до складу Галицько-Волинського князівства. У другій половині XIV ст. західна частина Волині відійшла до Польщі, після Люблінської унії (1569 р.) Польща поступово захопила всю Волинь. У результаті поділів Польщі Волинь була включена до Росії. Після I світової війни західна її частина згідно з Ризьким мирним договором 1921 р. була передана Польщі, Східна Волинь – Радянському Союзу. У 1939 р. Західна Волинь увійшла до складу СРСР.

Поділля – займає територію трьох сучасних областей – Хмельницької, Вінницької, частину Тернопільської. Розташоване в басейні лівих приток Дністра і Південного Бугу. Вперше згадується в джерелах у середині XIV ст. З 1434 р. Поділля втрачає незалежність і цілісність: одна його частина під назвою «Подільське воєводство» увійшла до складу Польщі, друга – Брацлавщина – до складу Великого князівства Литовського. Після поділів Польщі Подільське і Брацлавське воєводства відійшли до Росії, перетворившись на області, згодом – намісництва, а з 1796 р. – Волинську та Подільську губернії. Такий адміністративний поділ зберігся до 1917 р. Після громадянської війни Подільську губернію було скасовано. На її території утворилися у 1932 р. Вінницька, а в 1937 р. – Кам'янець-Подільська (з 1954 р. – Хмельницька) області. Західні землі Поділля увійшли до складу Польщі і лише у 1939 р. були приєднані до СРСР, утворивши Тернопільську область.

Галичина – включає Львівську, Івано-Франківську та більшість районів Тернопільської області. Основною територією Галичини були землі карпатських хорватів, а частково землі уличів і тиверців у Нижній Наддністрянщині та у Нижньому Подунав'ї. У XII ст. Галицько-Волинське князівство, до складу якого входила Галичина, досягло найбільшої могутності. Однак уже на початку XIII ст. Галичина через смути втрачає колишню могутність, потрапляючи в залежність від Угорщини, а з 1387 р. – Польщі. Після першого поділу Польщі у 1772 р. Галичина відійшла Австрії. Внаслідок Паризької мирної конференції 1919 р. Східна Галичина ввійшла до складу Польщі. Була приєднана до СРСР у 1939 р.

Підкарпатська Україна включає Закарпатську область. Її

історія пов'язана з історією племен карпів, хорватів, частково уличів і тиверців. Починаючи з XII ст. Підкарпатська Україна була підкорена Угорщиною. Після захоплення Угорщини турками на початку XVI ст. східна частина Підкарпатської України відійшла до васала Туреччини – Трансільванського князівства, західна – до Австрійської держави. З 1699 р. все Закарпаття опинилося у складі Австрійської імперії. Після розпаду Австро-Угорщини Угорщина анексувала більшу частину Закарпаття. У 1919 р. Підкарпаття переходить до складу Чехословацької держави, у 1939 р. – Угорщини. У 1945 р. був підписаний радянсько-чехословацький договір, який юридично закріпив приєднання Закарпаття до СРСР.

Буковина – історико-етнографічний регіон України, що сформувався на стику різних земель, держав і народів, зараз він включає Чернівецьку область. Щодо назви «Буковина», то вперше вона з'являється в грамотах молдавських господарів у XIV ст. і пов'язана з природною особливістю краю – буковими лісами. З XII ст. Буковина входила до складу Галицького, згодом Галицько-Волинського князівств, у XIV ст. була підкорена Угорщиною, а з 1359 р. стала складовою Молдавського князівства. У XVI ст. ця територія ввійшла до Туреччини, в 1775 р. – до Австрії. У листопаді 1918 р. Буковина стала провінцією Румунії. Приєднання Буковини до СРСР відбулося у 1940 р.

Бессарабія – історико-етнографічний регіон, розміщений в основному в міжріччі Дністра і Пруту. У X–XIV ст. Бессарабія була у складі Київської та Галицько-Волинської Русі, з другої половини XIV ст. – Молдавського князівства, з 1812 р. – Росії, з 1856 р. – Румунії, з 1878 р. – знову Росії. З початку 1918 р. Бессарабія була включена до Румунії. Після утворення Молдавської РСР (1940 р.) Бессарабія увійшла до її складу, населені переважно українцями території відійшли до України (у складі Акерманської (пізніше Ізмаїльської) області, тепер західної частини Одещини), Хотинський повіт – переважно до Чернівецької області. Східна частина колишньої Бессарабії, заселена переважно слов'янським населенням, – т.зв. Придністров'я – внаслідок війни 1992 р. вийшла зі складу Молдови, утворивши незвідану Придністровську молдавську республіку (ПІМР, президент І. Смирнов).

Крим. Етнічна структура населення Криму була розмаїтою. На півострові мешкали киммерійці, скіфи, греки, пізніше – готи, гуни, хозари, євреї, печеніги, половці. У X–XI ст. у Криму виникають вірменські поселення, викликані як масовою міграцією

вірмен після загарбання їхньої території (у VII–XI ст.) арабами та турками-сельджуками, так і антивірменською політикою Візантії. Приблизно в ці часи в Криму осідають караїми та кримчаки. В XIII ст. Крим підпав під вплив татар: розквітає Кримське ханство. У XV–XVII ст. відбулася нова хвиля грецької еміграції в Крим унаслідок виселення частини греків з Туреччини, як і «волохів», циган, а у XVIII ст. – грузинів. У 1783 р. Крим було приєднано до Російської імперії, після чого чисельність одного з корінних етносів – татар неухильно зменшувалася. 1944 р. кримські татари були примусово переселені до Середньої Азії, і тільки з 1980-х рр. розпочалося їхнє масове повернення, яким нині опікуються українські влади. З 1954 р. Крим перебуває в складі УРСР на правах області, а з 1990 р. – адміністративної автономії.

Запоріжжя – територія південної і південно-східної України, куди входили сучасні Запорізька, Дніпропетровська, частково Полтавська, Кіровоградська, Херсонська, Миколаївська і Донецька області. Ще у X ст. у районі Дніпровських порогів, поблизу острова Хортиця, для охорони купецьких караванів від нападів степовиків виникають укріплені поселення, що в XII–XIII ст. перетворилися на справжні городища. У XV ст. колонізаційний рух, що йшов у напрямку моря, спалахнув знов. У XVII–XVIII ст. Запорізькі землі були відносно добре економічно освоєні. З середини XVII ст. на Запоріжжі посилюється вплив Московської держави, яка прагнула посилити своє становище на Причорномор'ї і прилеглих теренах. Петро I започаткував криваві акції знищення Запоріжжя (1709 р.), а Катерина II завершила їх повною ліквідацією запорозького козацтва (1775 р.). Відтоді почалася цілеспрямована русифікація Запоріжжя, яка проводилася одночасно із загарбанням його земель і поселенням туди вихідців з інших районів. У 1730 р. вздовж р. Орель було споруджено так звану Українську лінію проти нападу татар з переселенням туди жителів України, Росії, Сербії. В 1746 р. східна частина Запоріжжя по р. Кальміус «перейшла» у володіння донських козаків. У 1750–1752 рр. на запорізьких землях споруджено фортецю св. Єлизавети (тепер Кропивницький) – центр організованої тоді Нової Сербії. На північному сході запорізьких земель (Донбас) було створено Слов'яносербію. Запорізькі землі роздавалися поселенцям, які прибували сюди з інших районів, представникам адміністрації та дворянства. Царський уряд створив на запорізьких землях Новоросію і намагався перетворити ці землі в придаток Росії.

Донеччина (Подоння, Донбас) – сучасні Донецька та Луганська області. Перша хвиля розселення слов'ян у придонські степи припала на VII–VIII ст., а вплив із степів під тиском печенігів – на X ст.; вдруге рух у степи спостерігався в середині XI ст., коли ослабла печенізька орда; новий відтік – наприкінці XI ст. під тиском половців; третій наступ на степи відбувся в XII ст. і був пов'язаний з занепадом половецької сили; татарська навала XIII ст., що принесла жакливу руйнацію всього українського Придніпров'я, – і колонізаційні успіхи XIV–XV ст., коли татарська орда в усобицях втратила будь-яку активність і силу; кримські спустошення кінця XV – першої половини XVI ст. української передстепової території – і нова колонізаційна хвиля, яка з розвитком військових сил українців (козаків) просунулася на зламі XVI–XVII ст. у спустошені простори. З другої половини XVI ст. посилюється рух українського населення, спричинений соціальними, політичними та національними утисками. Масовий рух розпочався у XVI ст. і тривав у XVII, XVIII і XIX ст., коли українські збігли селяни залюднювали ці простори.

Слобожанщина охоплює східну частину України – теперішні Харківську, Сумську, північ Донецької та Луганської областей, а також південну частину Воронежської, Курської та більшість Білгородської областей Російської Федерації. В XI–XIII ст. Слобожанщина була об'єктом східнослов'янського освоєння, яке в основному велося русичами Чернігово-Переяславської землі. Татарські напади на багато століть перетворили ці землі в безлюдний край, в так зване Дике поле. Упродовж XV – першої половини XVI ст. ця територія знову почала заселятися, що вимагало належної її охорони від набігів кочовиків з півдня. Московський уряд ще в середині XVI ст. створював т.зв. оборонні лінії від Путивля до р. Сейм. Наприкінці XVI ст. укріплені прикордонні лінії просунулися на південь уздовж лінії Белгород – Курськ – Воронеж – Валуйки. Розташовані поблизу укріплень землі були неосвоєними. Вільні, переважно степові та лісостепові регіони одночасно освоювалися з заходу українцями, з півночі – великоросами. Вже на початку XVII ст. великі загони українських селян і козаків оселялися біля перших укріплених ліній, де вступали на військову службу. В названих районах осідали й російські поселенці. На початку 50-х рр. XVII ст. на Слобожанщині виникає цілий ряд поселень – фортець, заснованих українськими селянами і козаками – вихідцями з Правобережної України. На Слобожанщині існувала українська автономія. На чолі полкових урядів стояли

полковники і полкова старшина. У XVIII ст. як військові опорні пункти виникають міста Харків, Ахтирка, Суми, Чугуїв, створюються з місцевого населення і українських переселенців козацькі слобідські полки. У 1765 р. козацьке самоврядування було повністю ліквідовано, а Слобідська Україна увійшла до складу Слобідсько-Української губернії, 1832 р. перетвореної на Харківську. При врегулюванні українсько-російських кордонів у 1924–1925 рр. враховувалися результати перепису населення 1897 р. Вороніжчина, Курщина, Белгородщина відійшли до Росії.

Сіверщина – північно-східні частини Сумщини та Чернігівщини. Її населення формувалося на стику племінних об'єднань сіверян, радимичів та в'ятичів, розселених у долах Десни, Сейму, Сули, Оки тощо. Крім автохтонного «сіверського» населення, на Сіверщині розселилися етнічні групи сусідніх земель, переважно росіяни та частково білоруси. У XIV ст. ці землі ввійшли до складу Великого князівства Литовського. Внаслідок перебування Чернігово-Сіверщини у складі Росії (1503–1618 рр.), російське населення цього регіону поповнювалося шляхоом «служилоратних людей» – стрільців, які розміщувалися в прикордонних повітах. Цим ратним людям надавалися приміські слободи, а потім і землі, що ними інтенсивно освоювалися. Серед російських мігрантів були й старообрядці. Річ Посполита відібрала у Росії Сіверщину (1618 р., Деулінське перемир'я) і утворила на її основі після Полянвського миру (1632 р.) у 1635 р. Чернігівське воєводство. За Бахчисарайським договором 1681 р. з Туреччиною і «Вічним миром» 1686 р. з Польщею був визнаний перехід до Росії Лівобережної України, у т.ч. і Сіверщини.

Історичний розвиток українських земель обумовив існування певних відмінностей у психіці, культурі, політичному та економічному способах життя мешканців різних регіонів України. Так, існують значні відмінності між Правобережною, Лівобережною і Західною Україною, іншими регіонами України. Лівобережна Україна ввійшла до складу Російської імперії у 1654 р., Правобережна – в 1793 р., а Галичина – лише в 1939 р., що звичайно спричинило формування в ній іншої ментальності.

Наддніпрянці – це в основному люди східноєвропейської культури і свідомості. Вони хоча і відрізняються від росіян, проте з останніми їх єднає дуже багато: спільність історичної долі, війни, трагедії і перемоги, релігія і культура. Світогляд галичан формувався і рівнявся на західноєвропейську – австро-німецьку та

польську культури, звичаї та традиції. Серед характерних рис населення Галичини – індивідуалізм, партикуляризм, працьовитість і слухняність, уміння господарювати, економити і розподіляти результати своєї праці, цілеспрямованість, поміркованість, національний патріотизм. У населення Наддніпрянської України історично виробилися анархізм, радикалізм і народництво, віра в «доброго і розумного господаря», який наведе порядок і звільнить народ.

Таким чином, у різні історичні періоди на території України сформувалися історико-етнографічні регіони. Вони характеризуються різними розмірами, індивідуальними особливостями історії, господарської спеціалізації, національного складу і традицій населення, самотньою матеріальною і духовною культурою. Але те спільне, що визначає етнічну і духовну соборність усього українського народу, набагато сильніше, ніж історико-етнографічні особливості окремих регіонів.

Національний склад населення.

Доля визначила Україні унікальне географічне положення на перехресті шляхів руху основних європейських народів. Звідси і своєрідність характеру українців, їх терпимість до інших націй. Українська нація ввібрала в себе риси адриатичного і вірменського, нордичного і слов'янського расових типів, вона розмаїта і водночас цілісна.

Українці – дуже давня землеробська нація, яка живе на своїй рідній землі багато тисяч років. Серед деяких німецьких істориків побутує думка, що українці є слов'янізованими германцями. Звідси ніби притаманні українцям працелюбність, акуратність, службові здібності. Це ґрунтувалося на тому, що серед давніх українських слів дуже багато германського походження. Наприклад, цибуля, барліг, гроші, крейда, папір, цап, льох, струмок, цегла, стос, крам, олія, корок, краватка, паля, рада, смак, мусити, дякувати, воліти, радше, ланка, решта, куций та багато інших, співзвучних сучасним німецьким і англійським словам.

Українці – корінне населення нашої країни, одна з найбільших і найдавніших націй світу. Частка їх в усьому населенні України становить близько 73 %. В усіх областях більшість населення – українці. Тільки в тимчасовано окупованій території АР Криму вони за кількістю на другому місці. Розміщені вони по окремих областях нерівномірно. Найбільше українців проживає в

Центральному Придніпров'ї та західних областях, найменше – в Донбасі, Одеській області. У Полтавській, Волинській, Черкаській, Вінницькій, Чернігівській, Тернопільській та деяких інших областях кількість українців становить від 90 – 96 % усього населення. Більш як 70 % його проживає у Харківській, Дніпропетровській, Миколаївській, Херсонській областях, близько 55 % – у Одеській.

В Україні живе також 14 млн. або 27 % від загальної кількості населення, людей інших національностей. Найчисельнішою групою серед них є росіяни. Вони становлять понад 21 % всього населення України. На початку ХХ ст. їхня частка становила 11, за переписом 1959 р. – 17 %. Близько 80 % росіян проживає в містах. Переважають росіяни і в тимчасово окупованій території АР Крим (67 %), значна їх кількість зосереджена в Луганській, Донецькій, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Херсонській областях та Києві.

Третьою за величиною національною групою в Україні є євреї. За десятиліття між останніми переписами населення (1979-1989 рр.) їхня кількість зменшилася на 146 тис. осіб і нині становить приблизно 500 тисяч. Живуть вони переважно в містах (99%). Основна маса євреїв зосереджена у місті Києві, Одеській, Чернівецькій, Харківській, Житомирській, Вінницькій і Дніпропетровській областях. У зв'язку з переселенням до Ізраїлю – історичної батьківщини євреїв – їхня кількість продовжує зменшуватися.

В Україні проживають також білоруси (близько 440 тис. осіб), молдавани (понад 325 тис.), поляки (понад 210 тис.), болгари (близько 240 тис.), угорці (близько 163 тис. осіб) та ін.

До корінних жителів України належать і кримські татари, які були примусово виселені із власної землі у 1944 р. На території України живуть і працюють люди понад 100 національностей.

В Україні є області з дуже строкатим національним складом. Так, в Одеській області живуть крім 55 % українців ще й 24 % росіян, близько 7 % болгар, молдавани, євреї, гагаузи та ін. У Закарпатській області, де українців близько 80 % усього населення, живуть угорці, росіяни, румуни, євреї, словаки.

Багаторічний геноцид українців на їхній землі призвів до того, що їхня кількість в Україні з 1917 р. практично не зросла. Українці є єдиною великою нацією, якій досі доводиться відстоювати право на життя на своїй рідній землі.

На етнічній території (тобто тій, на якій історично проживає

народ) українців можна виділити сім антропологічних типів. У Галичині переважає дунайський тип, який охоплює понад 10 % українців. На Волині – поліський тип (10 % українців). Понад 60 % українців (Центральна і Східна Україна) належить до центральноукраїнського типу, який являє собою дещо видозмінений дунайський тип з поліським елементом. Отже, спрощено можна сказати, що більша частина українців антропологічно є галичанами, що змішалися з волинянами. Для українців характерний високий зріст при типово європеїдних рисах обличчя [16].

Українська діаспора.

Упродовж усього ХХ ст. і до сьогодні потік емігрантів з України продовжує зростати. Особливо в останні десятиліття зростає кількість висококваліфікованих фахівців, які виїхали з України. За даними, отриманими в результаті опитування, проведеного у квітні 2016 р. інститутом Горшеніна, майже половина респондентів (понад 40 %) відповіли, що мають серйозні наміри виїхати з України працювати за кордон [11]. За результатами опитування компанії GFK Ukraine, 8 % громадян України (а це близько 3 млн. осіб) найближчим часом планують трудову міграцію за кордон. До прикладу, 5 років тому ця кількість була майже вдвічі меншою – 1,2 млн. осіб [32]. Найбільш популярними для запланованої трудової міграції є розвинуті західні країни Європи, США та Канада. Остання, у свою чергу, проводить активну міграційну політику.

Протягом останніх років Україна привернула увагу світової спільноти як країна, що бореться за європейські цінності та демократію. Насьогодні Україна асоціюється у світі з боротьбою за свободу і територіальну цілісність, але також із високим рівнем корупції (142-е місце з 175 за індексом сприйняття корупції Transparency International), економічною кризою тощо [13].

Іншим напрямом формування української діаспори була еміграція – масове переселення українців з батьківщини в інші країни. Еміграція українського населення пройшла чотири етапи. Перший охоплював період від 70-х рр. ХІХ ст. до І світової війни. Еміграційний рух із західноукраїнських земель був спрямований до країн Європи, США, потім до Бразилії і Аргентини. Після закінчення І світової війни розпочинається другий етап української еміграції. Значну частину серед емігрантів становили ті, хто боровся проти встановлення радянської влади в Україні, а також великі та середні землевласники, промисловці, торговці, священики,

представники інтелігенції, які рятувалися від репресій більшовиків. Після закінчення II світової війни розпочинається третій етап української еміграції. Її основу становили ті особи, які з різних причин опинилися за межами СРСР і зі страху перед можливими репресіями не хотіли повертатися на батьківщину. Деякі з них наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. перемістилися до США, Канади, Австралії, Бразилії, Аргентини, Великобританії, Франції. Чисельність української діаспори у країнах світу наведено у таблиці 2.2.

Істотно розширилась географія розселення української діаспори. Переселившись на нові землі, емігранти з України свято шанували традиції духовної культури свого народу. Велику роль у цій справі відігравали церковні громади, сім'ї, громадські організації. Любов до самобутньої культурної спадщини народу українські переселенці та їх нащадки зберегли донині. Останній етап західної еміграції відрізняється від попередніх неохайністю більшості мігрантів дотримуватися своїх етнічних традицій.

Таблиця 2.2

Чисельність української діаспори у країнах світу. Країни з найбільшою кількістю українців

Країна	Кількість населення (тис. осіб)
Україна	37 000
Росія	4 400
Казахстан	1 000
США	понад 1 000
Молдова	понад 600
Канада	близько 600
Польща	близько 600
Білорусь	близько 300
Аргентина	близько 160
Узбекистан	понад 150

Отже, особливість української діаспори складається внаслідок міграційних процесів. Тому доцільно було б не тільки створити інформаційні центри, але й вирішити питання про спрощення режиму в'їзду в Україну для емігрантів, відкрити доступ до архівних джерел, що сприяло б пошукові місць проживання та інших відомостей про предків.

□□□□ РОЗДІЛ 3. ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ □□□□

3.1. Загальні відомості про Україну

Україна розташована в Північній півкулі, на материку Євразія, у центральній-східній частині Європи. Площа України – 603,7 тис. км². І за цим показником Україна – найбільша держава Європи і 44-та в світі.

Найвища точка України – гора Говерла (2061 м).

Найнижча точка – Куяльницький лиман (-5 м).

Географічний центр України знаходиться на північній околиці села Мар'янівка (Шполянський район) між райцентром Шпола і селом Матусів Черкаської області. Геометричний центр України розташований у містечку Добровеличківка Кіровоградської області. Тут встановлено символічний знак (1990), який має координати 48° 23' північної широти і 31° 10' східної довготи. На території України знаходиться географічний центр Європи: це село Ділове Закарпатської області.

Україна розташована в Центральній і Південно-Східній Європі у безпосередній близькості від більшості країн, з якими вона має інтенсивні транспортно-економічні зв'язки. Україна займає південний захід Східноєвропейської рівнини, частину Карпатського гірського пасма під назвою Українські Лісисті або Східні Карпати та Кримські гори. На півдні Україна омивається Чорним та Азовським морями.

Україна на суходолі межує з сімома країнами: Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Росія і Білорусь (табл. 3.1).

Україна омивається на півдні водами Чорного та Азовського морів, через протоку Босфор і Дарданелли має вихід у Середземне море. Густа залізнична мережа, нафто- і газопроводи зв'язують Україну з Росією, Казахстаном, країнами Азії й Закавказзя. Це надає певні економічні переваги (транзит вантажу).

Таким чином, Україна має вигідне ЕГП, однак, залежність країни від поставок енергоносіїв з Росії впливає на нього негативно.

Геополітичне положення країни – положення держави щодо інших країн з погляду її загальнополітичних, економічних і воєнно-стратегічних інтересів, їхньої масштабності, стабільності.

Цей термін уживається як тотожний поняттю політико-

географічне положення (ПГП).

Таблиця 3.1

Країни-сусіди, з якими межує Україна [16]

Країни –сусіди України	Відстань, км	Столиці країн-сусідів
Росія	2295,04 км, у т.ч. сухопутна 1974,04 морська 321 км	Москва
Білорусь	975,2 км, у т.ч. річкова 325,9 км	Мінськ
Польща	542,39 км, у т.ч. річкова 187,3 км	Варшава
Словаччина	97,852 км, у т.ч. річкова 2,3 км	Братислава
Угорщина	136,7 км, у т.ч. річкова 85,1 км	Будапешт
Румунія	613,8 км, у т.ч. річкова 292,2 км і морська 33 км	Бухарест
Молдова	1222 км, у т.ч. річкова 267 км, Придністров'я 452 км	Кишинів

Україна на заході межує із постсоціалістичними країнами Європи. Наша держава заснувала Чорноморську економічну асоціацію країн, що сприяло зміцненню її позиції.

Положення України дає їй можливість інтеграції в міжнародні системи колективної системи безпеки в Європі, які засвідчили свою миролюбивість та ефективність. Входження до таких систем разом з цивілізованими країнами Заходу значно покращило б становище України на міжнародній арені. Разом з тим Україна як член Співдружності Незалежних держав (СНД) зберігає добросусідські відносини з колишніми членами СРСР.

Україна має кордони з країнами Європейського Союзу (ЄС), що сприяє покращенню ЕГП й ПГП України. З 2008 р. Україна стала членом Світової організації торгівлі (СОТ).

Україна – член ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва у Європі, член СНД й інших міжнародних організацій.

Рельєф – сукупність нерівностей земної поверхні. Рельєф України досить різноманітний. 95 % площі займають рівнини. Значна частина території України займає південно-східну частину Східноєвропейської рівнини. У її межах розташовані низовини, на які припадає 66,5% загальної площі й височини (28,5 % території). На її заході підносяться гірські пасма Українських Карпат, на

крайньому півдні височать пасма Кримських гір.

Характерні форми рельєфу рівнинної частини України – денудаційно-аккумулятивні рівнини, водно-льодовикові рівнини, що займають значну площу Українського Полісся.

Низовини. На півночі України розташована Поліська низовина, що має похил до річок Прип'яті і Дніпра. Рельєф Поліської низовини сформувався під впливом руху льодовика. Тому її висоти не перевищують 200 м, тільки Словечансько-Овруцький кряж, який не був зруйнований льодовиком, піднімається до 316 м. На Поліській низовині є густа річкова сітка.

Придніпровська низовина розміщена між Дніпром на заході, Середньоросійською височиною на сході, пониззям Десни на півночі і гирлом Самари на півдні. Територія, прилегла до Дніпра, має майже ідеально плоску поверхню з середніми висотами 100 – 150 м. На північний і південний схід низовина поступово підіймається (найвища точка – 245 м) і стає хвилястою з високими вододілами і крутими схилами річкових долин.

З південного заходу до Українських Карпат прилягає частина Середньодунайської низовини – Закарпатська низовина. Вона слабо похилена на південний захід і має абсолютні висоти 120 – 105 м. Поверхню Закарпатської низовини утворює плоска терасована долина річки Тиси з її притоками.

Причорноморська низовина охоплює широку смугу на півдні України вздовж Чорного та Азовського морів, а також рівнинний Крим. Абсолютні висоти змінюються тут від 210 – 240 м на заході до 50 – 80 м на сході. Окремі ділянки поверхні лежать нижче рівня моря. Поверхня Причорноморської низовини дуже розчленована глибокими (до 100 м) долинами річок та балками. Складовою частиною Причорноморської низовини є Північнокримська рівнина, поверхня якої поступово знижується до Сиваша. Абсолютні висоти її не перевищують 40 м над рівнем моря.

Височини. У центральній частині України розташована найбільша з височин – Придніпровська, вони лежать в межиріччі Дніпра і Південного Бугу. В її східній частині виділяється своєрідний район – Канівські гори з висотами 230 м. Придніпровська височина має слабогорбисту поверхню з середніми висотами 220-240 м. Найвища точка має позначку 321 м. Глибоко розчленована лише східна окраїна височини, що прилягає до Дніпра.

На південному сході країни розташована Приазовська височина з висотами 150 – 300 м. Найвища точка – г. Бельмак-

Могила, 324 м.

У західній частині України розташовані Подільська та Волинська височини, поверхні їх дуже розчленовані. Вони розділені рівниною Малого Полісся. Абсолютні висоти становлять 320 – 350 м (г.Камула, 471 м).

Подільська височина є однією з найвищих частин всієї Східноєвропейської рівнини. Абсолютні висоти її перевищують 400 м. Рельєф Поділля дуже розчленований численними річковими долинами, ярами, балками, глибина яких сягає інколи 150 м. Виділяються в його межах окремі кряжі, пасма горбів. На більшій частині території характерними є карстові явища водами та утворення пустот, печер, карстових лійок). Саме тут знаходиться найдовша гіпсова печера в світі – Оптимістична.

Волинська височина підіймається над рівниною Малого Полісся в середньому на 30 – 50 м. Абсолютні позначки на ній змінюються від 200 до 300 м.

На сході України знаходиться Донецька височина, її середні висоти становлять 75 – 300 м (найвища точка – г. Могила Мечетна, 367м).

На територію України заходить південно-західними відрогами Середньоросійська височина. Висота її в межах нашої країни не перевищує 236 м.

На межиріччі річок Пруту і Дністра розміщене хвилясте горбисте пасмо, що утворює Хотинську височину. З південного заходу на північний схід височина тягнеться на 50 км, з середніми висотами 350-400 м; тут знаходиться найвища точка рівнинної частини України – г. Берда (515 м). Височина складена вапняками, глинами, гіпсами, поверхня її розчленована притоками річок Пруту і Дністра, які мають глибокі долини з крутими схилами. Більша частина височини вкрита буковими і дубово-грабовими лісами.

Гори. Українські, або Східні, Карпати є частиною великої Карпатської системи. Це – молоді середньовисотні гори, що утворилися під час альпійської складчастості. Їх середні висоти коливаються в межах 1200 – 1600 м. Гори складаються з кількох паралельних пасом, що простягаються з північного заходу на південний схід в межах України на 270 км. Гірські пасма мають простягання, близьке до субмеридіонального і називаються Зовнішніми Карпатами (Бескиди, Горгани та Покутсько-Буковинські Карпати), Вододільно-верховинські Карпати, Полонинсько-Чорногірський хребет, Рахівські і Чивчинські гори. Найвищою

частиною Українських Карпат є масив Чорногора, де окрім Говерли (2061 м) є ще п'ять двохтисячників – Гутин-Томнатик (2016), Піп-Іван (2022), Бребенескул (2032), Ребра (2010), Петрос (2020). Зручними перевалами в Українських Карпатах є: Ужоцький, Борецький, Вишківський, Яблуницький.

Над рівниною Передкарпаття крутим уступом підіймаються Зовнішні або Скибові Карпати. Їх назва пов'язана з тим, що складки тут насунуті на рівнину, а тому нахилені у північно-східному напрямку. Через це схили хребтів, обернені до Передкарпаття, круті, а південно-західні – пологі. Поперечні розломи розділяють у Зовнішніх Карпатах масиви Бескидів, Горган, Покутсько-Буковинських Карпат. Найвища точка – гора Сивуля (1836 м).

Вододільна-Верховинська область охоплює центральну знижену частину Українських Карпат з низькогірним рельєфом (абсолютні висоти – 600 – 700 м). Тут проходить основний вододіл, що розділяє басейни Дністра і Тиси.

Полонинсько-Чорногірські Карпати охоплюють внутрішню найпіднятішу частину гір. Плоскі безлісі вершини хребтів тут називають полонинами. Розділені долинами річок вони утворюють окремі масиви. Найвищі серед них Свидовець і Чорногора, у яких виражені сліди діяльності гірських льодовиків, що лежали тут в епохи зледенінь. На масиві Чорногора є шість вершин, що мають висоту понад 2000 м.

На південь від Білої Тиси і Черемошу розміщена область Рахівських і Чивчинських гір з гострими скелястими гребенями і слідами четвертинного зледеніння. Це залишки давнього гірського масиву, який сформувався ще в герцинську епоху горотворення.

Паралельно до Полонинсько-Чорногірських Карпат простягається Вигорлат-Гутинський вулканічний хребет, утворений куполами згаслих вулканів.

Таким чином рельєф України надзвичайно різноманітний.

Територія України має складну тектонічну будову. Більша частина території України належить до Східноєвропейської платформи, яка має давній кристалічний фундамент. Крім неї, тут є Західноєвропейська і Скіфська платформи, складчасті структури Середземноморського рухливого поясу.

У межах Східноєвропейської платформи виділяють такі тектонічні структури: Український щит, Волино-Подільську плиту, Галицько-Волинську і Дніпровсько-Донецьку западини, Донецьку складчасту область, Воронезький кристалічний масив,

Причорноморську западину.

На південь від Східноєвропейської платформи розташовується Скіфська платформа, що утворилась під час герцинського горотворення. Більша її частина знаходиться під водами Чорного і Азовського морів. У сучасному рельєфі – це рівнинний Крим. Фундамент Скіфської платформи залягає на глибинах від 500 м на півдні до 6000 м на півночі.

Складчасті структури Українських Карпат – це гірські споруди альпійського горотворення. До них належать Передкарпатський прогин, складчасті гори і Закарпатська западина. Вони складені переважно крейдовими, палеогеновими та неогеновими відкладами. В сучасному рельєфі складчастим структурам відповідають пасма гірських хребтів та улоговини між ними. Передгірний прогин у рельєфі виражений Передкарпатською височиною, Закарпатська западина – однойменною низовиною.

Природні зони.

За певними ознаками ландшафту на рівнинній частині території України виділяють 3 географічні зони: змішаних лісів (Полісся), лісостепові і степові. Природні комплекси Карпатських і Кримських гір також утворюють специфічні фізико-географічні області.

Полісся.

Знаходиться на півночі України в межах південної частини Поліської низовини і займає близько 20 % території України. З заходу на схід зона простирається більш ніж на 750 км, з півночі на південь – на 150 – 200 км. У неї входять: значна частина Волинської, Житомирської, Київської, Чернігівської, Ровенської і невелика частина Сумської областей. Південна межа зони проходить поблизу Рави Руської – Володимира-Волинського – Луцька – Житомира – Києва – Ніжина – Кролівця – Глухова.

Рельєф зони низинний, з надмірним зволоженням, густою гідрографічною сіткою, сосновими і сосново-широколистими лісами (лісистість складає близько 30 % території). Полісся – найбільший нагромаджувач прісної води в Україні.

Найбільше рекреаційне значення мають водні ресурси і ліси. Проте, на визначеній території рекреаційна діяльність обмежена внаслідок забруднення радіонуклідами після аварії на Чорнобильській АЕС.

Лісостеп.

Займає близько 34 % території країни. Вона простирається

від Прикарпаття до границі з Росією більш ніж на 1100 км, від 500 км на заході до 300 – 350 км на сході. У зону цілком або майже цілком входять Полтавська, Черкаська, частково Житомирська, Кіровоградська, Київська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Вінницька, Тернопільська, Хмельницька і Львівська області. Південна межа її проходить від Великої Михайлівки, Ширяєвого, через Первомайськ, поблизу Новоукраїнки, Кропивницького, Олександрії, вздовж р. Ворскла до Кобеляків, через Червоноград, Балаклею, вздовж р. Оскіл до кордону з Росією.

Для рельєфу характерні яри і балки. У межах зони виділяють північно- і південно-лісостепові ландшафти.

Лісостепова зона має високий рівень господарського освоєння й урбанізації: розораність земель складає 75 % – 80 % від загальної площі. Природна рослинність представлена залишками луків і степів, дубово-грабовими, а на лівобережжя – буково-кленово-липовими лісами. Лісистість близька до середнього по Україні і складає 12,2 %.

Важливе значення для туристичної діяльності мають рекреаційні лісові масиви біля великих міст і водойм. Лісостепова зона сприятлива для організації як активного так і пасивного відпочинку.

Степ.

Займає південну і південно-східну частину країни. У межах України це найбільша природна зона, її площа складає близько 49 % території. Рельєф характеризується перевагою рівнин і незначних височин. Річкова мережа розвита слабо, у зимовий період річки особливо маловодні.

Степові ландшафти сформувалися в умовах достатньої кількості тепла при недостатності вологи. Характерним для зони є перевага трав'янистої степової рослинності. Лише на півночі зустрічаються байрачні ліси.

Ця зона має найбільшу в Україні розораність – близько 80 %, що складає 48 % всіх орних земель України. Природна степова рослинність збереглася лише на заповідних територіях і по схилах балок. Лісистість складає всього 3 % території (навіть з урахуванням полезахисних смуг).

У рекреаційній діяльності використовуються водойми, прибережні смуги, велике значення мають узбережжя Чорного й Азовського морів.

Українські Карпати.

До складу цього природного комплексу входять кілька гірських хребтів, Передкарпатська горбиста рівнина (Прикарпаття) і Закарпатська низовина.

Прикарпаття розташоване між долиною верхнього Дністра і горами. Воно багато корисними копалинами (нафта, природний газ, калійна сіль, озокерит і т.і.). У Прикарпатті переважають лугово-лісові природні комплекси.

Особливості природних умов власне Карпат визначаються гірським рельєфом, великою кількістю річок (найбільші – Дністер, Тиса, Прут, Черемош), гірськими лісами (40 % території) і луговими полонинами (35 % площі). Поширені дубові, дубово-грабові, смереково-букові, яворові ліси. Відомі води мінеральних джерел Карпат: «Нафтуся», «Лужанская», «Свалява», «Поляна Квасова» і ін. Чудові гірничо-лісові ландшафти, наявність мінеральних вод, стійкий сніговий покрив узимку, м'який клімат – усе це створює прекрасні умови для розвитку оздоровчого і спортивного туризму.

Закарпатська низовина – це частина Середдунайської низовини. Рівнинний характер місцевості порушують пагорби вулканічного походження, висота яких досягає 400 м. Клімат теплий і вологий, середня температура січня -3°C , липня $+20^{\circ}\text{C}$. Лісів мало, більша частина території – сінокоси і пасовища; багато садів і виноградників.

Кримські гори.

Простираються уздовж південного узбережжя Кримського півострова на 180 км, ширина їх досягає 50 км. Кримські гори поділяються на 3 природно-географічні області: Передгірну, Головну грядку і Південний берег Криму. Для туристично-рекреаційної сфери найбільше значення має Південний берег Криму, ширина якого складає всього 10 км. Він добре захищений горами від вітрів з боку континенту і підданий пом'якшеному впливові вологи, принесеної середземноморськими циклонами. Клімат Південного берега Криму по режиму опадів і теплих зим нагадує середземноморський. Максимальна кількість опадів приходить на холодний період. Сніг випадає щорічно, але стійкий покрив не утвориться. Середня температура січня $+1^{\circ}\text{C}$ – $+4^{\circ}\text{C}$. Літо жарке і сухе. Середня температура липня $+24^{\circ}\text{C}$. Рослинний покрив Південного берега Криму різноманітний. Тут висаджені кипариси, пальми, магнолії, платани, лаври. Особливості кліматичних умов дозволяють вирощувати на Південному березі Криму ефірно масляні культури (троянду, лаванду, шавлію), високоякісні сорти винограду,

мигдаль, інжир, оливки. Завдяки цілощому кліматові, мальовничим горам, теплому морю, екзотичній рослинності цей край здавна вважається здравницею.

Відповідно до Конституції, Україна є унітарною державою, парламентсько-президентською республікою. Вищим органом законодавчої влади є Верховна Рада України. Голова держави – Президент України. Вищий орган виконавчої влади – Кабінет Міністрів України.

Найвнє населення України станом на 1.01.2018 р. становить близько 42386,403 тис. осіб, з них (станом на 01.01.2018 р.) міського населення – 34869,2 тис. осіб, сільського – 16969,3 тис. осіб⁶. Про це повідомляється на веб-сайті Державної служби статистики України. За кількістю населення Україна посідає 5 місце в Європі (після Німеччини, Італії, Великобританії, Франції) та приблизно 21 місце у світі. На її долю припадає 7,3 % населення Європи і 1 % населення Землі.

У глобальному рейтингу конкурентоспроможності Україна 2017 р. посіла 81 місце серед 137 країн. Це на чотири позиції краще, ніж було торік (85) [29]. За цим показником Україна поступається Угорщині, Словаччині, Туреччині, Литві, Польщі, РФ, Естонії та ін. країнам. Трійкою лідерів є: Швейцарія, США, Сингапур.

В Україні спостерігається перевищення кількості жіночого населення над чоловічим: 23826,2 тис чоловіків (або 46,2 %) проти 27730,3 тис. жінок (або 53,8 %). У віковій структурі частка людей пенсійного віку складає 22,5 %, частка дітей становить 17,9 %⁷.

Середня тривалість життя визначається окремо для жінок та чоловіків. Також жінки в Україні живуть значно довше, ніж чоловіки. Отож, середньостатистичний український чоловік живе 66,4 років, а жінка – 76,3 років. Різниця – майже десятиліття. У той час, як у розвинутих європейських країнах ця різниця становить від 3 до 5 років. До речі, повільно, але щороку середній вік українців зростає. Якщо порівнювати, наприклад, з 1991 роком, то середня тривалість життя чоловіків була 64,6 років, а жінок 74,2 років. Показник зріс аж на два роки [30].

Українці живуть найдовше у західних областях. Чоловіки живуть найдовше в Чернівецькій області – 68,5 років. На другому

⁶ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

⁷ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

місці Тернопільська – 68,4 років. Жінки ж найдовше живуть на Львівщині – 78,1 років. Друга сходинка у волинянок, які живуть в середньому 77,5 року. Середня тривалість життя на Вінничині – 77 років. До речі, найменша тривалість життя чоловіків зафіксована в Київській області – 64,6 років. На Херсонщині, яка посідає другу сходинку рейтингу, тривалість життя чоловіків становить 64,8 років. Жінки ж живуть найменше в Дніпропетровській області – 75 років. Не можуть похвалитися високою тривалістю життя жінок і на Київщині, де показник становить 75,4 років.

У селах тривалість життя менша. По-перше, через гіршу, ніж у містах, якість медицини. По-друге, молодь виїжджає з сіл і, відповідно, населення старіє, а отже, й смертність вища. Отже, в містах України середній вік становить 67,3 років серед чоловіків і 76,7 років серед жінок, а от у селах 64,7 років для чоловіків і 75,4 років для жінок.

Статистика за показником рівня смертності: 14,4 особи на 1000 жителів. Такий результат став антирекордом України, оскільки забезпечив 3-є місце за рівнем смертності серед європейських країн і 4-е місце в загальносвітовому рейтингу. З європейських країн за рівнем смертності ще гірші показники тільки у Болгарії та Литві.

Головна причина смертей в Україні – це серцево-судинні хвороби. 68% людей в Україні помирає саме від них. У світі цей показник значно нижчий – менш ніж 50 відсотків. А від неприродних факторів, наприклад, ДТП чи самогубства, помирає 5,8% від загальної кількості померлих.

Наскільки щільно розселені українці свідчить рівень щільності населення. В цілому по країні цей показник становить 74,3 людини на 1 квадратний кілометр. У регіональному розрізі щільність відрізняється нерівномірністю.

Найвищі показники у рейтингу з високою щільністю серед областей України: Львівська область – 115,98; Чернівецька область (112,03); Дніпропетровська область (102,76); Івано-Франківська (99,21); Харківська область 85,94).

Найменша щільність населення: Херсонська область (37,8); Житомирська область (41,6); Волинська область (51,5).

Україна залишається переважно урбаністичною країною, з чисельною перевагою міського населення над сільським. Крім столичного Києва, найбільшими вважаються: Харків, Дніпро, Одеса. До переліку найбільших міст слід також включити Львів, Запоріжжя, Маріуполь. Згідно зі статистикою, в містах проживає

близько 70 % всього населення країни. Так свідчить офіційна статистика, але відомо, що в пошуках роботи велика частина сільського населення переміщаються в обласні центри або прямо в столицю, де мають більше можливості знайти високооплачувану роботу значно вище.

Народно-господарський комплекс країни включає такі види промисловості як важке машинобудування, чорна та кольорова металургія, суднобудування, виробництво автобусів, легкових та вантажних автомобілів, тракторів та іншої сільськогосподарської техніки, тепловозів, верстатів, турбін, авіаційних двигунів та літаків, обладнання для електростанцій, нафто-газової та хімічної промисловості тощо. Крім того, Україна є потужним виробником електроенергії.

В Україні налагоджено виробництво ракетноносіїв, супутників та обладнання для дослідження космосу. Україна є значним виробником військової техніки – танків, військово-транспортних літаків, зенітно-ракетних комплексів, оптичного обладнання.

Літаки типу «АН», ліхтеровози, екскаватори, що крокують, точні верстати, електрозварювальні прилади виготовляються за новітніми технологіями й відповідають найвищим світовим стандартам.

Україна – транзитна держава через яку проходить 5 з 10 міжнародних транспортних коридорів Європи. Розвинені всі сучасні види транспорту. – залізничний, автомобільний, річковий, морський, трубопровідний та повітряний. Головні морські порти: Одеса, Іллічівськ, Херсон, Ізмаїл, Маріуполь. Основна водна артерія – Дніпро, судноплавні також Десна, Прип'ять, Дністер, Дунай. Летовища – в усіх обласних центрах, в багатьох з них і столиці Києві – міжнародні. Серед інших, діють нові авіакомпанії («Аеро-Чартер», «Аеростар», «Урга», «Анда Ейр», «Атласджет Україна», «Авіатранс К», «Азур Ейр Україна», «Браво Ейрвейз», «Буковина», «Центр Ділової Авіації», «Челлендж Аеро», «ДАРТ Українські авіалінії», «Хорс», «Мотор Січ», «СкайАп», «Міжнародні Авіалінії України», «Українсько-Середземноморські Авіалінії» та інші).

Підвищення транзитної привабливості України можливе через реформування нового міжнародного транспортного коридору Балтійське море – Чорне море – Каспійське море, який сприятиме створенню комплексної стратегії для всіх видів розвитку перевезень і завантаження наявної інфраструктури уздовж маршруту.

Сільськогосподарське виробництво України формує 16-22 % національного доходу країни. У структурі сільського господарства виділяють дві основні області – рослинництво і тваринництво. Залежно від соціально-економічних умов і рівня розвитку сільського господарства співвідношення між цими областями в обсягах його продукції змінюються. Так, останніми роками в структурі продукції сільського господарства переважає продукція рослинництва.

Найважливішим показником розвитку рослинництва є врожайність сільськогосподарських культур. Вона дає уявлення про кількість отриманої продукції з одиниці площі (гектара). В останні роки врожайність майже всіх основних сільськогосподарських культур в Україні зростає. Так, якщо у 2000 р. середня врожайність зернових (разом із зернобобовими) була 19,4 ц/га, то у 2016 р. вона склала 42,3 ц/га. Проте цей показник є нижчим, ніж у більшості провідних країн – виробників сільськогосподарської продукції [23].

До складу рослинництва входять сім основних груп рослин, які розрізняються за особливостями вирощування й переробки, а також за сферою застосування: 1) зернові (у тому числі круп'яні й зернобобові) культури; 2) технічні культури; 3) кормові культури; 4) картопля; 5) овоче-баштанні культури; 6) плодові та ягідні культури; 7) виноград.

Найбільше значення в рослинництві має виробництво зернових культур (у 2016 р. їх зібрали понад 65 млн. т). Вони є основними харчовими продуктами людини, сировиною для багатьох промислових виробництв (хліба, макаронних та кондитерських виробів, круп) і кормом для сільськогосподарських тварин. Три культури – пшеницю, кукурудзу та рис – називають головними «хлібами» людства. Крім цих культур, в Україні також поширені ячмінь, жито, овес, гречка, просо.

Друге місце за розмірами посівних площ (у 2015 р. – 4,1 млн. га) належить кукурудзі на зерно. Найвищі показники мають господарства Полтавської (безперечний лідер), Чернігівської, Дніпропетровської, Черкаської областей. Україна входить до трійки найбільших продавців кукурудзи на світовому ринку.

Ячмінь – третя за значенням зернова культура. Цінні продукти харчування виробляють із круп'яних культур (гречка, просо, рис). В Україні найбільші площі завжди займала гречка (в останні роки вони скорочуються). Це одна з традиційних круп'яних і медоносних культур країни. Урожайність гречки є невеликою – близько 10 ц/га.

В Україні важливе місце посідають соняшник (Дніпропетровська обл.), соя (Хмельницька, Київська, Вінницька, Полтавська, Житомирська обл.), ріпак (Хмельницька, Вінницька, Тернопільська обл.), цукровий буряк (Вінницька – безперечний лідер, Полтавська, Тернопільська обл.), льон-довгунець (Полісся, західне Передкарпаття).

Найбільше продукцію українських селян купують арабські країни, Китай, Південна Корея, окремі країни Європейського союзу.

Значне місце в раціоні харчування жителів України посідає картопля. Проте це не тільки «другий хліб», але й сировина для промисловості. Україна є одним із найбільших виробників картоплі в Європі. Під культурою зайнято більше ніж 1,3 млн. га, середня врожайність становить понад 150 ц/га.

Практично в усіх областях України вирощують плодові та ягідні культури (яблука, груші, сливи, вишні, черешні, смородину, полуницю, малину, агрус). До лідерів зі збору яблук належать Вінницька, Закарпатська, Чернівецька, Хмельницька й Львівська області. У південних районах вирощують абрикоси, персики.

Велике значення має виноградарство. Майже 90 % винограду вирощують на півдні та в Закарпатській області [23].

Україна є лідером серед країн-експортерів зерна, а також лідером з експорту сільгосппродукції (виробляємо і насіння, і необхідну техніку, і мінеральні добрива). У 2016 р. Україна стала світовим лідером з експорту борошна.

Україна перестала бути лідером з інфляції серед країн Європи і СНД. У червні 2016 р. показник досяг мінімальних значень з квітня 2014 р. – на рівні 6,9 % у річному виразі.

Україна є лідером з розробок нових технологій (вирощування монокристалів, синтез алмазів тощо). Посідає 84 місце серед 188 країн світу за індексом людського розвитку.

3.2. Київ – туристський центр світового значення

Київ, одне з найдавніших європейських міст, адміністративний, економічний, науковий і культурний центр України, зосереджує значний туристський потенціал і володіє всіма необхідними ресурсами для розвитку ділового, культурно-пізнавального, релігійного туризму, а також туризму за інтересами (відвідання театрів, музеїв, фестивалів мистецтв, спортивних

заходів). Це місто вважається туристичною столицею України.

Київ розташований на обох берегах Дніпра в його середній течії, нижче впадіння в нього лівої притоки – Десни. Ширина Дніпра в межах міста – 400-600 м, середня глибина – 6 – 12 м. Дніпро утворює численні протоки (Русанівська), затоки (Матвіївська, Старик), заплавні озера (Радунка, Тельбин). Уздовж його берегів простягаються піщані пляжі (найкращі з них – на Трухановому острові). Через територію Києва протікають Либідь, Сирець, Горенка, Нивка та інші річки.

Дніпро поділяє місто на правобережну і лівобережну частини, площа яких становить відповідно 507 і 313 км².

Київ простягнувся на 42 км з півночі на південь і на 35 км – зі сходу на захід. Він займає територію 827 км², з яких під забудову використано лише 350 км², або 42,3 %. Решта зайнята водоймищами, а також, зеленими масивами і насадженнями. Зелена зона столиці це близько 70 парків, понад 300 скверів, бульвари, загальною площею 43,6 тис. га. На кожного киянина припадає по 20 м² зелених насаджень. Лісопарковий пояс Великого Києва займає 367 км². Київ оточений майже суцільним кільцем лісів, хвойних і листяних. За їх рахунок маємо 210 м² зелених насаджень на кожного мешканця столиці. Поряд з Осло та Віднем Київ входить до числа найзеленіших столиць Європи. Місто виросло серед лісів і, розростаючись, відвойовувало у них усе нові території. Хоча й досі в межах Києва зберігаються значні масиви лісових насаджень. Разом з тим, починаючи з IX ст., тут набуває поширення садівництво. Започаткували його ченці Києво-Печерської Лаври, Видубицького, Кирилівського монастирів. Кияни охоче взяли за нову справу. Е. Лясота, який побував у Києві в 1594 р., звернув увагу на те, що сади були посаджені «майже біля кожного будинку».

Перший з відомих культурних парків Києва був закладений у 1631 р. Петром Могилою в його митрополичому дворі у Голосіїві; перша літописна згадка про нього як про володіння Києво-Печерської Лаври відноситься до 1541 р.

В 1957 р. на базі Голосіївського лісового масиву було закладено парк, названий ім'ям М. Рильського. Популярним місцем відпочинку киян є також територія Національного виставкового центру в межах Голосіївського лісопарку.

В 1741 р. навколо палацу був посаджено Царський парк. Закладена в 1912 році Петровська алея, над якою було перекинута Чортів міст, поділила парк на два: Царський і Купецький. Сьогодні

вони зливаються в суцільний масив Центрального парку, що розкинувся на високому правому березі Дніпра, тягнеться уздовж найдавнішої частини міста і охоплює цілий ряд парків і скверів: Центральний ботанічний сад НАН України з заповідною зоною Видубицького монастиря, Наводницький парк (поруч з мостом ім. С. Патона), парк «Володимирська гірка», закладений у середині XIX ст. Нинішній парк Слави був заснований як Аносовський сквер у 1895 р. В 60-і роки XIX ст. був створений університетський сад, відомий нині як парк ім. Тараса Шевченка. З 1900 р. існує в Києві Пушкінський парк. Ряд парків на лівому березі об'єднано в загальноміський парковий комплекс – Дніпровський парк. Центральною його частиною є Труханів острів, де планується створити центр дозвілля з ресторанами, кафе, готелями, яхт-клубами, пляжами, місцями, облаштованими для рибалки. Київська міська державна адміністрація має намір установити на в'їзді на Труханів острів синхронізовані зі світлофором боларди (дорожні блокатори)⁸.

Улюбленим місцем відпочинку киян і гостей міста є гідропарк. Ще до війни це було одне з густонаселених передмість – Передмостова, або Микільська, слобідка. Тут у Миколаївській церкві (праворуч від метро) 25 квітня 1910 р. вінчалися відомі поети Микола Гумільов і Анна Ахматова.

Дніпровський парк охоплює також Долобецький острів, урочища Муромець і Чорторий. У парку Дружби народів в урочищі Чорторий планується створити комплекс тенісних кортів, поля для гольфу, облаштувати місця для рибалки.

Один із найбільших у Європі Київський зоопарк заснований у 1908 р.

В межах міста розташовані природно-заповідні території, до яких, зокрема, належать два ботанічних сади. В 1839 р. був закладений Ботанічний сад ім. акад. О.В. Фоміна як науково-дослідна база університету Св. Володимира. Тут на площі в 22,5 га посаджено близько 10 тисяч видів, форм і сортів рослин, зібраних з усього світу. В оранжерейному комплексі, побудованому в 1849 р., росте близько 3 тисяч нидів тропічних і субтропічних рослин. У 1936 р. в районі Видубичів і Звіринця на площі в 200 га був закладений Центральний ботанічний сад НАН України. Сьогодні

⁸ Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2003. – 352 с.

його колекція налічує майже 13 тис. видів і сортів рослин з усіх континентів земної кулі. Вони сформовані в окремі ботаніко-географічні ділянки: «Крим», «Кавказ», «Степи України», «Карпати» та ін. Тут є також камінний сад, розарій, дендрарій, пальмарій і т. ін.

Київ розташований на межі двох ландшафтних зон – лісової і лісостепової; своєю північною частиною він заходить на Поліську низовину, південно-західною (правобережною) піднімається на Придніпровську височину, а південно-східною (лівобережною) спирається на Придніпровську низовину. Правобережний Київ являє собою підвищену лесову рівнину, розчленовану ярами (Бабин, Смородинський, Кмитів, Протасів та ін.), балками, долинами невеликих річок. Правобережна частина розташована на пагорбах серед яких виділяються Щекавиця, Хоревиця, Старокиївська, Печерська, Замкова, Звіринецька, Чорна, Черепанова, Лиса, Батієва гори. Найвищі точки Києва - дніпровські схили на Печерську і Батієва гора. Лівобережна частина міста лежить у низовині.

Київ – кліматичний курорт, де (станом на 2016 р.) діють 12 санаторіїв, 3 санаторія-профілакторія, 1 будинок відпочинку, 42 бази відпочинку та інші види закладів⁹.

На півночі міста, в лісовому масиві Пуща-Водиця площею 30 тис. га, розташована дачно-курортна зона і парк з цією самою назвою. Ще один рекреаційно-оздоровчий центр – лісопаркова зона Конча-Заспа – розміщується на південній околиці Києва.

Економічному і культурному розвитку Києва сприяє вигідне географічне положення. Він має порт на Дніпрі, що є головною водною артерією країни. Київ має розгалужену транспортну мережу. Через Київ проходять найважливіші залізничні та автомобільні магістралі, а також повітряні траси країни.

Перший київський вокзал збудовано в 1870 р. (сучасний залізничний вокзал споруджено в 1932 р.).

У місті діють два аеропорти («Бориспіль» і «Жуляни»), річковий порт, центральний автовокзал і 5 автостанцій, які планують поновити на протязі 2017 – 2019 рр.

Місто має широко розгалужену міську автобусну, тролейбусну, трамвайну мережі. Київський метрополітен постійно подовжує свої лінії, які на сьогодні налічують більше ніж 50 станцій

⁹ Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

(перші п'ять станцій стали до ладу в 1960 р.).

У південній частині міста знаходились Печерський, Кловський і Видубицький монастирі.

Історія Києва XVII ст. тісно пов'язана з історією Києво-Могилянської академії. З Києво-Могилянською академією пов'язаний розвиток українського театру. Шкільна драма призначалася для навчання студентів акторській майстерності. Згодом вона стала основою для створення шкільного театру, що здобув популярність серед киян. Вихованці Києво-Могилянської колегії сприяли розвитку освіти в інших країнах. Випускниками Могилянки були також талановиті композитори - М.С. Березовський і А.Л. Ведель. З XVIII ст. в Києві набувало розвитку виробництво шовку. На Подолі і у Кловській долині були закладені великі тютюві сади. З 1725 р. на Подолі почав діяти державний шовковий завод.

Київ славився виробництвом художнього скла. На початку XVIII ст. тут було відкрито один із перших державних заводів кришталю. У XVIII ст. в місті пожвавилось цивільне будівництво. Серед пам'яток архітектури XVIII ст., що збереглися до наших днів – Андріївська церква, зведена в 1747-1753 рр. І. Мічуріним за проектом Б.Ф. Растреллі.

У середині XVIII ст. в Києві розгортається будівництво палацово-паркових комплексів. Серед них – Кловський палац, споруджений П. Неєловим і С Ковніром (1756) в липовому гаю на місці давнього Кловського монастиря.

Зі створенням у 1708 р. Київської губернії Київ став губернським містом. Київ XVIII ст., як і раніше, складався з трьох частин: Нижнього (Поділ), Верхнього міста (Старе місто) і Печерська.

З кінця XVIII ст. почав забудовуватися Хрещатик. Частина Хрещатого яру між майданом Незалежності і Європейською площею в давнину називалась Перевісищем і була місцем княжих полювань. Після XIII ст. її стали іменувати Євсейковою долиною. Решта яру називалась Пісками. Перший будинок зведено 1797 р. В 1807 р. на Хрещатику було вже 13 будівель, у тому числі перший київський театр і поштова контора.

Володимирський собор закладений з нагоди 900-річчя хрещення Русі, він будувався протягом 34 років (1862-1896). Серед художників, що розписували храм під керівництвом А. Прахова – М. Врубель, М. Нестеров, В. Замирайло, С. Костенко, В. Котарбинський, Н. Пимоненко, П. Сведомський. Головні

мальовничі роботи виконані В. Васнецовим. Серед них – 15 великих композицій («Хрещення Русі», «Хрещення Володимира» та ін.) і 30 портретних фресок (портрети князя Володимира, княгині Ольги та ін.).

В 1888 р. на Софійській площі відкрито пам'ятник Б. Хмельницькому. Його п'єдестал виконаний із граніту, що залишився після спорудження ланцюгового мосту.

В 1898 р. перед Університетом постав пам'ятник Миколі I, в період правління якого в місті з'явилися університет, інститут шляхетних дівчат, гімназія, кадетський корпус. З 1939 р. на царському постаменті поставлений пам'ятник Т. Шевченку.

Напередодні першої світової війни Київ займав площу близько 170 км². Продовжувалось інтенсивне будівництво, передусім житлове. В архітектурі цей період представлений різними стилями. Так, у класицизму, побудовані приміщення Комерційного інституту (педагогічний університет), Вищих жіночих курсів (редакція Української енциклопедії), Центрального телеграфу, комплексу Політехнічного інституту, університетської бібліотеки, Педагогічного музею, Ольгинської гімназії, пасажу, іподрому (вул. Суворова) та ін.

В 1911 р. встановлено пам'ятник княгині Ользі (відновлений у 1996 р.).

1905 р. став до ладу фунікулер довжиною 200 м, що називався спочатку михайлівським підйомником і з'єднував верхню терасу Володимирської гірки з вулицею Боричів тік. У 1938 р. фунікулер було реконструйовано, його лінію продовжено на 38 м (до вул. Сагайдачного).

У середині 1930-х років у зв'язку з поверненням Києву статусу столиці радянської України було знищено багато церков.

На Подолі зруйновані Богоявленська церква Братського монастиря, церква Успенія Богородиці (Пирогоща).

В 1936 р. був споруджений стадіон «Динамо», а в наступному році розпочалось будівництво республіканського стадіону.

Значних руйнувань зазнало місто під час Великої Вітчизняної війни. Оборона Києва тривала 71 день. 19 вересня 1941 р. радянська армія залишила місто. 24 вересня 1941 р. деякі житлові будинки і будівлі громадського призначення були підірвані мінами, закладеними радянськими підпільниками. Величезна пожежа охопила Хрещатик і прилеглі вулиці, знищивши довкола майже всі

будинки. В листопаді 1941 р. був зруйнований Успенський собор у Лаврі. Залишаючи місто, радянські війська знищили всі мости через Дніпро, електростанції, залізничні вокзали.

Фашистська окупація продовжувалася 778 днів. Залишаючи місто, німці спалили багато будівель, у тому числі будинок університету, зруйнували мости, вивезли музейні і бібліотечні зібрання, інше цінне майно.

В основному Київ був відбудований до початку 1950-х років. У 70-і роки розпочато забудову Борщагівки, Воскресенки, Оболоні, Русанівки, Березняків, Теремків, у 80-і – Вигурівщини, Троєщини, Новобіличів, Харківського масиву, в 90-і – Осокорків, Позняків та інших районів.

Сьогодні значно розширилися ділові й культурні зв'язки нашої країни з усім світом, що сприяє збільшенню контактів та підвищенню кількості іноземних і вітчизняних туристів, що прибувають до столиці. У Києві попит на готельні послуги з боку іноземних туристів досить значний і стабільний, оскільки Київ як діловий центр країни привертає увагу багатьох представників ділової еліти світу.

У місті Києві спостерігається найвищий серед регіонів України показник ВРП у розрахунку на одну особу (209,9 тис. дол. США).

Станом на 01.10.2017 р. у столиці функціонувало 88 ринкових підприємств, з яких 63 – продовольчих та змішаних, 25 – непродовольчих, із загальною кількістю 38,5 тис. торговельних місць; 6554 продовольчих та непродовольчих закладів торгівлі, 3280 загальнодоступних об'єктів харчування на 179,7 тис. місць.

В економіці міста Києва зосереджена найбільша частка інвестиційних ресурсів держави: 58,6 % загальнодержавного обсягу прямих іноземних інвестицій, 29,6 % загальнодержавного обсягу капітальних інвестицій.

Щороку, протягом 2015 – 2017 рр., місто представлене більше ніж на п'яти авторитетних міжнародних інвестиційних заходах. У 2016 році проведено Інвестиційний форум м. Києва, участь у якому взяли понад 500 учасників із 57 країн світу.

Загальна ситуація на ринку праці столиці залишається однією з найкращих серед регіонів України. Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника по м. Києву постійно зростає та є найвищою серед регіонів України. Відповідно до статистичних даних у вересні 2017 року вона становила 11423

грн, що у 3,6 раза вище рівня мінімальної заробітної плати (3200 грн). У порівнянні з вереснем 2016 року розмір заробітної плати збільшився на 31,2 %.

З метою створення позитивного іміджу м. Києва як туристичної столиці європейського рівня, популяризації його туристичного потенціалу та розвитку інфраструктури і, як наслідок, збільшення туристичних потоків до міста за 9 місяців 2017 р. взято участь у міжнародних виставках:

- New York Times Travel Show (м. Нью-Йорк, США);
- Baltour 2017 (м. Рига, Латвія);
- IMTM 2017 (м. Тель-Авів, Ізраїль);
- ITB 2017 (м. Берлін, ФРН);
- UITT (м. Київ, Україна);
- COTTM (м. Пекін, КНР);
- IMEX (м. Франкфурт, ФР Німеччина);
- IFTM «TorResa» (м. Париж, Франція).

Проведено захід в рамках спортивної події Nova Poshta Half Marathon 2017.

Підготовлено технічне завдання для організації тематичної локації м. Києва «Зона гостинності Києва» та інформаційного забезпечення заходу «Atlas Weekend».

Розміщено рекламу туристичних можливостей м. Києва в засобах масової інформації та на зовнішніх носіях – розміщення реклами в бортових журналах Wizz-Air, LOT, INTERCITY, Belavia, Panorama (МАУ).

Виконано роботи з нанесення відповідної розмітки біля 20 знаків, встановлених у 2016 році.

Продовжено наповнення актуальною інформацією сторінки Управління туризму та промоцій у соціальних мережах та на сайті www.visitkyiv.travel.

У місті функціонують 29 стадіонів, 68 плавальних басейнів, 677 спортивних залів, 8 споруд зі штучним льодом, 2311 спортивних майданчиків, 1035 приміщень для проведення фізкультурно-оздоровчої роботи. Кількість фахівців з фізичного виховання становить майже 75 тис. осіб.

Щорічно збільшується площа міських зелених зон за рахунок прийняття Київською радою рішень про надання статусів зелених зон землям.

За даними Головного управління статистики у місті Києві на початок 2016/2017 н.р. загальна кількість ВНЗ I – IV рівня

акредитації становила 97 закладів.

Місто Київ має багату історичну та архітектурну спадщину, про що свідчить включення комплексу «Київ: Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська Лавра» до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Продовжується робота щодо включення до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Кирилівської церкви та Андріївської церкви.

За підприємствами, які входять до складу КО «Київзеленбуд», закріплено 113 парків загальною площею 2,7 тис. га, 491 сквер площею більш як 433 га, 54 бульвари площею понад 172,0 га, вуличні зелені насадження на площі понад 0,8 тис. га та інші зелені насадження (транспортні розв'язки, схили, захисні зони).

Для покращення стану озеленення заплановано збільшення у найближчі роки кількості хвойних, злакових і багаторічних рослин та здійснення капітального ремонту 132 та реконструкції 30 об'єктів зеленого господарства та влаштування поливотрошувальних систем (на 17 об'єктах).

Станом на 01.01.2017 р. у м. Києві налічувалося 3552 об'єкти культурної спадщини (у т.ч. національного значення – 344 од., місцевого – 1980 од., щойно виявлених – 1228 од.).

У м. Києві налічується 15 музеїв комунальної форми власності, з яких 13 музеїв та 1 галерея – підпорядковані ДК, 1 музей районного підпорядкування. Відкрито:

– музей-квартиру композитора В. С. Косенка – філію Музею театрального, музичного та кіномистецтва України;

– у Мистецькому центрі «Шоколадний будинок» – експозицію, що постійно діє, експозицію скульптурних робіт і творів декоративно-прикладного мистецтва;

– у музеї видатних діячів української культури – виставку, що постійно діє, яка стала першим кроком до відкриття майбутнього музею «Іван Франко і Київ».

Реалізовано такі проекти, як: виставка «Врятовані скарби» в Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків; презентація в музейно-виставковому центрі «Музей історії Києва» світової прем'єри Chernobyl VR Project – першого віртуального інтерактивного музею Чорнобиля; виставковий проект «Наш Сікорський» у Музеї української діаспори; виставки-події у Київській національній картинній галереї – «Д.Л. Сигалов – киянин,

колекціонер, даритель» та «Сади Срібного століття» тощо.

Яскравим прикладом проведення заходів на партнерських засадах стали: Французька весна на Європейській площі, VI Всеукраїнський фестиваль писанок, арт-виставка «Ярмарок живопису», фестиваль «День Києва. Свято на пагорбах», 3D-меппінг-шоу «Інновації, народжені в Україні» на фасаді мерії до Дня Києва, культурно-масові акції на Поштовій площі з нагоди міських свят, Міжнародний фестиваль сучасного мистецтва «ГОГОЛЬFEST» тощо.

Основні проблеми, які передбачається розв'язати на сучасному етапі розвитку туризму в м. Києві:

- недостатня популяризація туристичного потенціалу міста Києва в Україні та за кордоном, низький рівень проведення іміджевої політики м. Києва;
- низький рівень розвитку туристичної інфраструктури міста;
- недосконалість системи моніторингу та аналізу розвитку туристичної сфери міста.

Заходи, які необхідно здійснити для вирішення вказаних проблем:

- збільшення кількості туристів;
- розробка маркетингової програми розвитку туризму в м. Києві;
- забезпечення подальшого наповнення та просування туристичного порталу, лістинг міста в реєстрі ТОП-10 міжнародних сайтів для мандрівників і туropераторів;
- просування туристичного потенціалу та бренду міста шляхом проведення PR-заходів та участі у міжнародних туристичних подіях (ярмарках, конференціях тощо);
- розвиток подієвого та ділового туризму: сприяння проведенню у місті великих культурних, спортивних, ділових подій та заходів (фестивалів, виставок, ярмарків, конференцій тощо), а також їх включення до календаря подій міста Києва.
- створення офіційного конвеншн-бюро міста, презентація ділового потенціалу столиці на міжнародній арені.
- створення умов для розвитку сучасних видів туризму (у т.ч. весільного туризму, гастрономічного туризму тощо).
- збільшення тривалості та покращення комфорту перебування туристів;
- удосконалення туристичної інфраструктури: облаштування

пішохідних зон, туристично привабливих місць та зон відпочинку, зупинок туристично-екскурсійного транспорту в центрі міста;

- забезпечення основних туристичних місць навігацією та об'єктами санітарно-гігієнічного призначення.

- створення туристичних центрів та встановлення терміналів з метою інформаційного супроводу туристів.

- підвищення якості сервісу обслуговування туристів: створення та забезпечення роботи гарячої телефонної лінії, служби юридичної та інформаційної допомоги туристам у місті Києві;

- створення додатків для персональних пристроїв з метою отримання туристичних маршрутів та інформації (у т.ч. мобільного додатка «Kyiv City Guide»);

- створення єдиної туристичної ID-картки гостя столиці та налагодження співпраці з міжнародними туристичними картковими системами та програмами.

- розвиток екскурсійної справи (у т.ч. розробка порядку надання екскурсійних послуг, розширення та вдосконалення тематики екскурсій, підвищення кваліфікації і атестація екскурсуючих та гідів-перекладачів, координація діяльності та підтримка громадських об'єднань екскурсійних працівників).

- підвищення рівня безпеки;

- створення роз'яснювального довідника по роботі з іноземними туристами та проведення відповідних навчань для поліції Києва.

- розробка пропозицій щодо внесення змін до законодавчих актів: внесення змін до законодавчих актів щодо направлення коштів, отриманих від справляння туристичного збору, на розвиток туристичної сфери.

- обмін досвідом та співпраця:

- організація співпраці та обміну досвідом щодо розвитку туристичної галузі з міжнародними туристичними організаціями (зокрема, ЮНВТО), іншими містами України та світу.

- вдосконалення системи збору та обробки статистичних даних, проведення аналізу і планування туристичної діяльності.

Найцікавіші місця Києва.

Музей мікромініатюр. Цей незвичний музей розташований на території Києво-Печерської лаври. Всі роботи, що виставлені там – руки одного майстра, Миколи Сядристого. Він зумів помістити мініатюрну копію піраміди у вушко голки, троянду всередині людської волосини, а також виготовити найменшу в світі книгу,

процитувавши там Шевченка.

Музей Великої Вітчизняної війни. На лівому березі Дніпра, у самому центрі Києва розташована статуя Батьківщини-матері, яка є лише частиною національного музею історії Великої Вітчизняної Війни. До музейного комплексу відносять багато складових: площу перед пам'ятником, скульптурні композиції, виставку техніки, та, власне, сам музей.

Національний музей історії України – найбільший історичний будинок нашої країни. Більш ніж 800 тис. експонатів, починаючи з давніх часів. Унікальні колекції зброї, нумізматики, археологічних знахідок.

Державний музей авіації. Цей музей технічного профілю з'явився у 2003 році. Знаходиться неподалік від аеропорту «Жуляни». На 20 гектарах музею, розташувалися 90 літаків і вертольотів самих різних моделей і цільового призначення. Експериментальні та пасажирські. Бойові і транспортні. Роздолля для любителів авіації.

PinchukArtCentre – міжнародний центр сучасного мистецтва загальною площею понад 3000 квадратних метрів, заснований у 2006 році. В центрі проводяться виставки живописних робіт різних майстрів олівця і пензля, а також молодих художників.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка – один з найстаріших і найпопулярніших ВНЗ не лише України, а й усього колишнього Союзу. Червоний корпус Університету Святого Володимира (цю назву університет носив до 1919 р.) споруджений в стилі російського класицизму архітекторами В. і А. Беретті в 1837-1843 роках.

Стадіон «Олімпійський» – головна арена країни Місце з неймовірно енергетикою, величезними масштабами і унікальною історією. Один з найкрасивіших стадіонів світу.

У парку Хрещатий яр є особливе місце – Арка дружби народів. За нею знаходиться один з кращих оглядових майданчиків, з яких все місто видно як на долоні.

В іншій стороні парку розташований академічний ляльковий театр – Діснейленд по-київськи. Ця будівля неймовірно нагадує перлину Франції, побудовану великим мультиплікатором Уолтом Діснеєм. Улюблене місце дітей і батьків, які вірять в чудеса.

Національний ботанічний сад імені М. Гришка – є царством флори, що дозволяє побувати в різних куточках земної кулі. Тисячі і тисячі рослин, навесні і восени перетворюють це місце в справжній

парадиз. Та й влітку є на що подивитися. Бузок, магнолії, троянди, тюльпани, азалія. Внизу ботанічного саду розташовується чарівний Видубецький монастир.

Бабин яр. На цьому місці під час Другої Світової Війни німцями були розстріляні десятки тисяч євреїв, циганів, українців. В пам'ять про цю трагедію в Бабиному яру та навколо нього встановлено 25 пам'ятників.

Миколаївський костел – відтінок французької столиці. Розташований по вулиці Великій Васильківській, схожий на Нотр-Дам де Парі. Побудований Миколаївський костел у стилі неоготики. Він спроектований В. Городецьким.

Ще одним з чергових шедеврів В. Городецького є Будинок з химерами. Химерна вершина архітектурного мистецтва, яка заворює грандіозністю, незвичайним модерном і привертає містицизмом.

Києво-Печерська лавра – це не лише знаменита дзвіниця, яку видно на десятки кілометрів навколо, а й 28 гектарів монастирсько-музейних комплексів, розташованих на схилах Дніпра. Лавра стала місцем як релігійного паломництва, так і однією з туристичних візитівок Києва, і є невід'ємною частиною міського скайлайну, надано статусу ЮНЕСКО.

Церква Святителя Миколи на воді була зведена в 15 метрах від берега Дніпра у 2004 році. Цей унікальний для України храм висотою 23 метра в стилістиці українського необароко побудований на 12 залізобетонних палях і навіть асоціації зі «свічками» каштана. Тут зберігається 200-річна ікона святого Миколая.

Найкрасивіша з вулиць – Андріївський Узвіз. Серце Міста. На вулиці, в оточенні зелених пагорбів, торгують своїми виробами майстра народних ремесел і художники (особливо багато їх збирається на День Києва і День Незалежності). Також тут височіє видатна Андріївська церква, готичний Замок Річарда, будинок-музей Михайла Булгакова, кілька театрів та Музей Однієї вулиці (як раз Узвозу). А головне, весь цей район буквально пронизаний духом старовини, спокою, мистецтва, і справжнього Києва.

Печерськ – один з центральних та престижних районів міста, де розташовується цитадель влади і величезна кількість унікальних будівель, так званих «печерських особняків» – дохідних будинків, зведених в основному в кінці 19 – початку 20 століть. Це і Будинок вдови, яка плаче. І Шоколадний будиночок. І замок барона Гільдебанта. І Арабський будиночок. І багато інших чарівних

будівель.

Золоті ворота. Ще в давнину саме тут знаходився «парадний» вхід в Місто Ярослав. Згодом ворота зруйнувалися, до наших днів збереглися лише залишки кладки 12 століття. Сучасний вигляд Золотих воріт – реконструкція, що з'явилася в 1982 році. Зараз тут знаходиться музей епохи Київської Русі.

Пейзажна Алея прокладена на початку 1980-х на місці оборонних валів Стародавнього Києва, прямо в центрі міста – на Старокиївській горі. Пізніше, в 2009, тут відкрили дитячий сквер з безліччю оригінальних і чудових скульптур, що зробило Пейзажну Алею одним з найвідоміших і найулюбленіших місць відпочинку киян.

Національний Експоцентр України / ВДНГ – величезний комплекс, де демонструють досягнення нашої країни. Був відкритий в 1958 році як Республіканська сільськогосподарська виставка.

Пізніше і до 1993 р. носив назву Виставки досягнень народного господарства УРСР. Тут 17 павільйонів, де регулярно проходять виставки і фестивалі, присвячені різним сферам людської діяльності. Архітектурі, сільському господарству, садівництво, енергетиці, робототехніці. Особливо привертають увагу публіки пивні фестивалі, де збираються виробники пінного напою з усієї країни.

3.3. Туристські ресурси Придніпров'я (Київська та Черкаська області)

Київська область.

Київська область розташована на півночі України, в басейні середньої течії Дніпра, та його приток – Росі, Десни, Ірпеня, Трубіж, Прип'яті. До складу Київщини входять двадцять п'ять районів, двадцять п'ять міст, у тому числі обласного підпорядкування, двадцять дев'ять селищ міського типу. Територія області – 28,4 тис км² (4,7 % площі України). На сході межує з Чернігівською, Полтавською, на заході з Житомирською областями, на півночі з Гомельською областю Білорусії. Міське населення становить 58,1 % сільське – 41,9 % загальної чисельності. Густиною населення – 65 осіб на 1 км².

З корисних копалин промислове значення мають: граніти, гнейси, глина, кварцові піски. Також на території Київщини є джерела мінеральних радонових вод в Миронівці і Білій Церкві.

Ґрунти Київської області різноманітні: на півночі поширені

дерево – підзолисті, на півдні – родючі чорноземи і сірі лісові.

Клімат Київської області помірно-континентальний. Середньомісячні температури січня $-5,5\text{ }^{\circ}\text{C}$, липня $+19,2\text{ }^{\circ}\text{C}$. Абсолютний мінімум – $-32,2\text{ }^{\circ}\text{C}$ (лютий 1929), абсолютний максимум – $+39,9\text{ }^{\circ}\text{C}$ (серпень 1898). Середньорічна кількість опадів – 649 мм, максимум опадів припадає на липень (88 мм), мінімум на жовтень (35 мм). Взимку в області утворюється сніговий покрив, середня висота покриву у лютому 20 см, максимальна – 440 см.

Середньорічна загальна хмарність $-6,4$ бали, максимум припадає на грудень (8,2), мінімум – на серпень (4,8). Середня вологість повітря – від 64% (травень) до 85 % (листопад).

Річки Київщини належать переважно до басейну Дніпра. По її території протікає 177 річок (довжиною більше 10 км). Дніпро тече територією області в межах 246 км. Основні притоки Дніпра: Прип'ять з Ужем, Тетерів із Здвижем, Ірпінь, Стугна, Красна, Рось з Роставицею, Горохуваткою, Протокою і Кам'янкою (праві), Десна, Трубіж, Сулій, Перевіз (ліві). Серед водосховищ, відомі Київське та Канівське, більша частина площі яких розташована в межах території Київщини.

Природно-заповідний фонд.

Національні природні парки: Залісся, Голосіївський, Білоозерський.

Регіональні ландшафтні парки: Богуславль, Трахтемирів.

Заповідні урочища: Болото в урочищі Солонці, Верове, Верем'я, Вікові добові насадження, Галагановве, Загрі'я, Козинські насадження соски звичайної, Турчино та ін.

Заказники. Гідрологічний: Усівський, Іллінський, Бабині лози, Болото Біле, Великівське болото та ін.

Ландшафтні: Дніпровсько-Деснянський, Калитянська дача, Козинський, Ржищівський, Урочище Мутвицьке, Хутір Чубинського. Лісові: Дзвінківський, Жуків хутір, Урочище Унава.

Орнітологічні: Журавлиний, Жорнівський, Васильківські карпати, Кожанська балка, Копачівські схили, Обухівський, Попів хутір, ржищівський, Урочище Калинове, Цезарівський.

Ботанічні: Атамановий гай, Бакумівський, Глибокий ліс, Городешено, Дмитрівський, Тулинецькі переліски та ін.

Пам'ятки природи. Ботанічна: Урочище Бабка, Круглик.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Згурівський, Кагарлицький, Ташанський, Альта, Жорнівський, Копилівський, Молодіжний, П'ятигірський, Ставищенський,

Сулимівський, Томилівський, Фастівський.

Дендрологічний парк: Олександрія.

Київщина має цінні курортологічні ресурси, що зумовило розвиток двох кліматичних курортів загальнодержавного значення. Бальнеологічного типу відомі курорти: Пуща-Водиця, Конча-Заспа та Біла церква. Властива лікувальна цінність – радонова вода. Даного типу курорти лікують захворювання опорно-рухової системи, периферійної нервової системи.

Також відомі: спортивно-оздоровчий комплекс «SPA» (м. Ірпінь), ДОЦ «Переяславський» (м. Переяслав-Хмельницький), дитячий санаторій «Поляна» (Баришівський район), курорт «Ворзель» (м. Київ) та інші.

Ліси, парки і сади складають більш ніж половину площі Київської області майже 80 тис. га. На одного киянина припадає 22,1 м².

Київщина розташована у лісовій, лісостеповій та степовій зонах. Флора представлена хвойними, переважно сосновими борами, які чергуються з листяними, лісами, що складаються з дуба, берези, осики, вільхи, клена, ясеня, тополі.

В річкових долинах простираються заплавні луки з багатою трав'яною рослинністю, осокою та очеретом. В річках водяться коропи, щуки, річкові судаки, товстолобики, карасі.

Серед тварин найбільш поширені дикі кабани, лисиці, зайці, білки, вовки, їжаки, серед птахів – дятли, сороки, лелеки, дикі качки, синиці, іволги.

Основне населення Київщини – українці.

Важливу роль у розвитку всього економічного комплексу столиці відіграє промисловість. Київська область – один з найбільших індустріальних центрів України. Провідними галузями промисловості є виробництво машинобудування, обробка металів, будівельних матеріалів, харчова промисловість, паперово-целюлозна, медична, легка, електроенергетика.

У Київській області зосереджено близько третини науково – технічного потенціалу України, що є одним з найважливіших конкурентних переваг міської економіки. Взаємодія науки й виробництва дозволяє області випускати конкурентоспроможну продукцію: літаки, річкові судна, екскаватори, обчислювальні машини, радіоапаратуру та ін.

Структура наукового комплексу Київської області: галузева наука – 55 %; академічна наука – 38%; вузівська наука – 5 %;

заводська наука – 2 %.

Транспорт. Київщина є значним транспортним вузлом України. До числа транспортних магістралей області відносяться автотранспортні магістралі, залізничне сполучення та водні шляхи сполучення. Територія Київської області вкрита густою мережою автомобільних доріг, загальна довжина яких становить 8500 км. По території області проходить автомагістралі міжнародного значенняб Львів – Харків, Львів – Москва, Санкт-Петербург – Одеса та ін.

Область має залізничне сполучення з усіма регіонами України та країнами СНД. Через її територію проходять міжнародні експреси в усі держави Східної Європи. Експлуатаційна довжина залізниці – 880 км (1985 р.).

Культура і мистецтво. Київська область має один з найбільших в Україні історико-культурний потенціал. Музей народного побуту і архітектури, зони історико-культурних заповідників, зокрема у Пирогові, Переяславі – Хмельницькому.

Пирогово – один з найбільших у країні музеїв «просто неба», який в натуральних пропорціях відтворює той спосіб життя, який був характерним для українців. Окрім сільських хат, звезених з усіх куточків України, та колекції одягу и предметів побуту, Пирогово – місце для проведення різноманітних ярмарків та святкувань.

Переяславщина має визначне історичне минуле, свідчення чому є 64 пам'ятки історії та культури, які перебувають на державному обліку та під державною охороною.

В археологічному плані за різноманітністю та чисельністю пам'яток (123 об'єкти) Переяславщина не поступається прибережним районам Київщини, що знамениті своїми визначними знахідками. Архітектурна пам'ятка давнього Переяслава – колишнього Вознесенського монастиря XVIII ст.

Великим надбанням історії та культури України можна вважати Переяслав-Хмельницький національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», який місцеві жителі називають «музей на горі». У заповіднику розміщено дванадцять тематичних музеїв.

Землі Київщини мають давню історію. І якщо Київ вважають серцем України, то Київщину можна величати її душею.

Київська область як адміністративно-територіальна одиниця у складі України утворилась 27 лютого 1932 р. вона розташована на півночі України в басейні середньої течії Дніпра. Більша частина

області знаходиться на Правобережжі.

У центрі України по обидва береги минулого Дніпра розкинулась Київська земля. Про давню історію краю свідчать археологічні пам'ятки трипільської, черняхівської, лебедівської та софіївської культури, назву яким дали населені пункти області.

У першому тисячолітті нашої ери на території сучасної Київщини сформувалося ядро племені полян, що заселяли середню течію Дніпра між річками Россею та Ірпінем. Навколо нього єдналися інші слов'янські племена.

Процес завершився утворенням держави Русь з центром у Києві; який літописець нарік «Слово о полку Ігоревім», написаний старою українською мовою одним із учасників боїв з половцями біля Переяслава 1187 р.

Яскравою сторінкою боротьби українського та білоруського народів проти посилення експлуатації та покріпачення селян, проти експансії польських феодалів і католицької церкви було антифеодальне селянсько-козацьке повстання 1594 – 1596 рр. під проводом відважного ватажка Северина Наливайко. Київщини належить провідне місце у визвольній війні українського народу 1548 – 1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького. У 80- 90 – х р. XVII- початку XVIII ст. Київщина стає центром нового визвольного руху проти панування шляхетської Польщі, яку очолив С. Палій, З. Іскра, С. Самусь.

В історії України назавжди залишаться імена керівників гайдамацького руху 1768 року м. Швачки, А. Журби, І. Бондаренка.

На території області здавна живе працьовитий, сердечний, поетичний і співучий люд. Чарівна душа нашого народу, його думи і пісні надихали на творчість видатних митців: Г. Сковороду, Т. Шевченка, Марка Вовчка, М. Гоголя, І. Нечуя-Левицького, Шолом-Алейхема, Дніпрову Чайку, М. Лисенка, К. Стеценка, О. Довженка.

В Київській області діє розгалужена мережа установ культури, клубів, бібліотек, концертно-творча організація «Київщина», музейні установ, зокрема всевітньо відомий Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Значна частина музеїв розташована в меморіальних садибах, будинках, квартирах, тобто безпосередньо в нерухомих пам'ятках історії та культури. Наприклад, музей – К. Стецька (Київська обл.), «Битва за Дніпро в районі Переяслава-Хмельницького» (відділ Переяслав – Хмельницького історико-культурного заповідника)

Київський обласний археологічний музей розташований на

дніпровській кручі у с. Трипілля. У музеї представлені старожитності зарубинецької, черняхівської, пеньківської, колочинської, волинцівської та рогденської культур. За сучасними дослідженнями на території Київського Подніпров'я відомо понад 100 пам'яток трипільської культури. До музейного комплексу входить Дівич-гора де виявлено святилище і могильник зарубинецької культури II ст. до н. е.

На Київщині велика кількість пам'яток історії, архітектури та мистецтва загальнодержавного та світового значення.

Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини – музей просто неба, розташований в околицях Переяслав-Хмельницького. Входить до складу національного – етнографічного заповідника «Переяслав». В музеї представлено українське село Середньої Наддніпрянщини, як кінця XIX, початку XX ст., так і будівлі та стоянки з часів пізнього палеоліту до часів Київської Русі.

Музей ознайомлює з народною культурою, архітектурою та творчістю, звичаями та обрядами українців Середньої Наддніпрянщини.

На території музею розташовано 185 об'єктів, з них 104 пам'ятки народної архітектури XVII-XIX ст., в тому числі 20 дворів з хатами та господарськими будівлями, 23 різноманітні установки та майстерні, більше 20 тис. витворів народного мистецтва, знарядь праці, речей побуту, зібраних в лісостеповій зоні України. Прикрасою музею є два рукотворні ставки, дендропарк з десятками тисяч дерев та кущів, доглянуті двори.

Музей українських обрядів та звичаїв. Музей знаходиться на території музею просто неба, відкритий під час святкування Зеленої Неділі у 1989 р. Експозиція складається із чотирьох кімнат, що розповідають про звичаї, обряди, традиції від давнього часу до наших днів.

Перша зала містить експонати, які свідчать про звичаї наших пращурів у дохристиянський період. У другій залі можна побачити «ряжених», які ходили під час різдвяних свят, вітаючи господарів з народженням Ісуса Христа. Далі зображено святкування Водохреща, Великодня, Зелених свят та ін.

У наступній залі розповідається про родинно-побутові свята і звичаї пов'язані з ними. Це – весілля, народження дитини, вечорниці, поховальні обряди. В останній залі можна ознайомитися з сучасними українськими обрядами і звичаями.

Музей історії української православної церкви – унікальна пам'ятка дерев'яного мистецтва (Сухоярська церква) 1775 р., перевезена до заповідника із села Сухий Яр, Ставицького району, Київської області. Будівля трьохзрубна з трьома банями, середній зруб – довший і ширший.

В музеї експонується підбірка матеріалів, пов'язаних із життям Ісуса Христа, Богородиці та інших святих, ікона «Хрещення Русі у 988 році».

У вітринах розміщено релігійну літературу, стародруки, твори Василя Великого, Іоана златоуста, Григорія Богослова. На стіні висять ікони з зображення митрополита Переяславського Єфрема, день пам'яті якого відзначається 10 лютого.

У XVI-XVII ст. церква стала національною. В експозиції показано портрет Слїсся Плетенецького архімандрита Києво-Печерської Лаври, який заклав у Лаврі друкарню і в 1616 р. видав «Часопис». Далі портрети гетьмана Сагайдачного, який переконав патріарха Феофана відновити у Києві у 1620 р. православну митрополію, а також Перта Могили, який зібрав Київський собор і затвердив «Катахізіс» української православної церкви; ікони 12-ти найголовніших свят, пов'язаних із життям Ісуса Христа – (Різдво, Хрещення, Великдень, Вознесіння).

Яготинський державний історичний музей розташований у центрі міста. Це великий музейний комплекс, що складається з об'єднаних в єдине ціле темою історії рідного краю окремих відділів – музеїв, широко відомих не лише на Київщині.

Місто Яготин – одне з найстародавніших міст Київщини. Історія сягає в глибоку давнину. Життя території Яготинщини зародилася в добу палеоліту.

Музейна експозиція розміщена в 14 залах і висвітлює історію Яготинщини з найдавніших часів до сьогодення нерозривному зв'язку з історією України.

Музей має 7 філіалів: «Картинна галерея», музей «Флігель Тараса Шевченка», «Музей етнографії», археологічний музей «Добронічівська стоянка», меморіальний музей – народної художниці України Катерини Білокур, краєзнавчий музей ім. двічі Героя Радянського Союзу А.Г. Кравченка та краєзнавчий музей С. Капусниці.

Також, на території Київщини проходить значна кількість фестивалів: Всеукраїнської авторської лісової пісні «Лісова Фієста» у м. Боярка; Фестиваль культури та історії «Парк Київська Русь»

с. Копачев Обухівського району Київської області та інші.

Отже, на території Київської області знаходиться чимала кількість пам'яток історії, архітектури та мистецтва. Нинішня Київщина має пам'ятки різних епох-давніх поселень, городищ, могильників, курганів, змійових валів, місць битв та історичних подій, що входять до значних прошарків історії, які впродовж тисячоліть створювали підвалини сучасної цивілізації на території області. 2010 археологічних пам'яток області занесена до Реєстру нерухомих пам'яток, вісім міст області віднесено до міст Всеукраїнського історичного значення.

Найцікавіші місця для відвідування.

Межигір'я – туристичний центр, колишня приватна резиденція президента В. Януковича. За час існування Межигір'я, воно стало чи не найбільш секретним об'єктом країни. Про нього практично не було точної інформації. Найпростіший оглядовий маршрут без відвідання внутрішніх приміщень складає 7 км. Маршрут огляду склазається з огляду таких об'єктів, як: знаменита Хонка, озера, парк навколо будинку, зоопарк, спортивний центр, Галеон, автомобільний музей, гостьовий будинок, вертолітний майданчик, будинок.

Будинок будували фіни та німці. Біля дому споруджено римський куточок. Уся величезна будівля розрахована на проживання всього двох чоловік. Вражає розкіш повсюди.

Всього на території Межигір'я 12 озер, вони пов'язані між собою і підживлюються артезіанською водою. Парк містить численні скульптури. Взагалі рослини в дендопарк звозили з кількох континентів. Є поля для гольфу, оранжерея, спа-центр, кінологічний центр. Так, Наприклад у зоопарку живуть 100500 страусів, а також антилопи, олені та інші тварини.

Аероклуб «Чайка» – це спортивний аеродром у Петропавлівській Борщагівці. Він є складовою частиною спортивного комплексу «Чайка». Тут базується Центральний аероклуб ім. О.К. Антонова. На цьому аеродромі навчалися підкорювати небо цілі покоління пілотів.

Радіолокаційна станція «Дуга», більш відома, як об'єкт «Чорнобиль-2» або «Російський Дятел», була секретним об'єктом до 1980-х років. Її перші випробування відбулися в 1980 році. Знаходиться вона в однойменному містечку неподалік від Чорнобильської атомної станції. З її допомогою запуск ракети можна було відстежити ще на етапі загоряння стартового факела.

Бананова ферма, Рожни. Це унікальна бананова ферма у Київській області де ростуть тропічні дерева: банани, апельсини, мандаринові та лимонні.

Ферму збудували на початку 1990-тих років. Анатолій Патій створив її за унікальною технологією. Він сам розробив, а пізніше запатентував свій проєкт. Це теплиця так званого траншейного типу, що дозволяє вирощувати ананаси і банани при мінімальних затратах на опалення. У теплиці відтворено різні кліматичні зони: тропіки та субтропіки. Тут ростуть екзотичні для України фрукти: ананаси, папайя, банани, кавові і томатні кущі. Всього тут висаджено понад 50 сортів тропічних фруктів.

На Київщині розвиваються спортивно-оздоровчий, діловий, культурно-пізнавальний, релігійний, екологічний туризм.

Черкаська область. Розташована в центральній частині України. Її площа - 20,9 тис. км² (3,4 % території країни).

Вона межує на півночі з Київською (протяжність 340 км), на сході – з Полтавською (212 км), на півдні – з Кіровоградською (388 км) і на заході – з Вінницькою (124 км) областями. Географічний центр України, що розташований на північній околиці села Мар'янівка має координати 49°01'39" пн.ш. і 31°28'58" сх.д.

Черкащина в цілому рівнинна і умовно поділяється на дві частини – правобережну і лівобережну. Переважна частина правобережжя розміщена в межах Придніпровської височини з найвищою точкою області, що має абсолютну висоту 275 метрів над рівнем моря (поблизу м. Монастирище).

В прилягаючій до Дніпра частині правобережжя знаходиться заболочена Ірдино-Тясминська низовина, а також підвищення – Канівські гори. Низинний рельєф має лівобережна частина області, яка розташована в межах Придніпровської низовини.

Клімат регіону помірно-континентальний. Зима м'яка, з частими відлигами. Літо тепле, в окремі роки спекотне, західні вітри приносять опади. Середня температура найхолоднішого місяця січня – 5,90 °С. Середня температура влітку складає + 190 °С.

В цілому клімат області сприятливий для зростання цілого ряду деревних та чагарникових порід, і, перш за все, високопродуктивних дубових і соснових насаджень. Область багата на рослинність, славиться цінними мальовничими лісами, різноманітним тваринним світом.

Черкаська область розташована в басейнах двох основних

річок: Дніпра та Південного Бугу. Найбільше водосховище – Кременчуцьке, розташоване на річці Дніпро. По території також протікають середні річки – Рось, Тясмин, Гнилий Тікич, Гірський Тікич, Супій, Ятрань, Велика Вись.

Так, на Черкащині розташований найбільший у лісостеповій зоні України Канівський природний заповідник, всесвітньо відомий Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України – перлина садово-паркового мистецтва. Ліси ростуть здебільшого на узбережжях річок, степова рослинність поширена на вододілах. У районі Канева й на південний схід від нього переважають дубово-грабові ліси (дуб, граб, клен, липа, ясен), у південно-західній, південній і центральній частині – дубово-ясеневі та грабові ліси. Черкаський бір (сосна, дуб, клен, береза) – найпівденніша межа природного поширення наддніпрянських хвойних лісів на Україні.

Тваринний світ: ховрах, сліпак, миша польова, хом'як сірий, мишівка степова, полівка сіра. Серед птахів поширені: сорокопуд сірий, коноплянка, горобець польовий, бджолоїдка, боривітер степовий, кібчик. Серед плазунів водиться мідянка, гадюка степова.

В річках, озерах, ставках, водосховищах водяться щука звичайна, краснопірка звичайна, лин звичайний, лящ звичайний, карась сріблястий, сом європейський, судак звичайний та ін. До великої групи птахів, що гніздиться в болотах, на вологих луках або на мілководних узбережжях водойм належать: гомілкові бродні птахи (чапля сіра, чепурна велика, лелека білий, журавель сірий); болотні птахи (деркач, погонич, плиска жовтоголова); кулики мілководдя (уліт великий, коловодник звичайний, ходуличник).

Природно-заповідний фонд Черкаської області.

Природні заповідники: Канівський.

Заповідні урочища: Атаманський парк, Бакаївське, Баня, Берези, Бурти, Великі валки, Горіхова діброва, Довжик, Діброва Ф.І. Дубковецького, Згар-Гришківське, Лупинин яр, Комарів яр, ін.

Заказники. Ботанічні: Русько-Полянський, Вільхівський, Баранів Яр, Берестово, Прироські луки та ін.

Гідрологічні: Шуляцьке болото, Боярський, Бужанський, Бучинівський, Волова балка, Озеро, Новоселівський, Полківничий, Попівський, Шестеринський та ін.

Ландшафтні: Тарасів обрій, Сулинський, Велика Вись, Мошногірський, Садиба козака Максима, Старий Тясмин, Теклінська дача, Сунківський та ін.

Орнітологічні: Липівський, Бубнівські Сосни, Озеро

Широке, Стави, Стебнянський.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Закревський бір, Алея вікових лип, Верба Т.Г. Шевченка, Алея липи дрібнолистої, Віковий дуб, Вікове дерево ясеня, Вікові дерева бука і каштана, Вікове дерево груші, Дуб-красень, Дуби Правди, Дуби Т.Г. Шевченка, Лиса гора, Лісові масиви сосни з дубом та ін.

Гідрологічні: Водоспад Вир, Джерело, Джерело Криниця, Каскад лісових озер, Залізнякава криниця, Дзюркало та ін.

Зоологічні: Урочище Школа, Зоологічний парк, Вітове, Луки, Імшан, Стеблівський та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Велико-Бурімський парк, Козачанський, Парк Декабристів, Корсунь-Шевченківський парк, Тальнівський парк, Дендропарк університету ім. Б. Хмельницького, Дендропарк Мліївської дослідної станції, Колгоспний дендропарк, Михайлова гора, Драбівський парк, Танагчанський парк, Ягубецький парк та ін.

Дендрологічний парк: Софіївка.

Особливість курортів Черкащини визначається наявністю радонових і гідрокарбонатних натрієво-магнієво-кальцієвих вод. Основні курортні – Прохорівка і Сокирна. Для зимового відпочинку функціонує гірськолижний курорт «Водяники» (Золотинський р-н).

М. Канів розташований на горах (Княжій, Московці, Пипенковій). Тут ще в епоху бронзи існувало поселення, яке мало декілька назв «ханський перевіз», «місто крові» та ін. Перша літописна згадка про Канів датується 1144 р., до якого відноситься спорудження київським князем Всеволодом церкви Св. Георгія (пізніше вона була перейменована на Успенський собор). На початку XIX ст. храм був перебудований у стилі класицизму [20].

В с. Моринці 9 березня 1814 р. народився Тарас Шевченко. Його дитинство пов'язане з сусідньою Кирилівкою.

Т.Г. Шевченко похований у Каневі на Чернечій горі, де в XVI ст. оселялися доживати віку літні запорожці, що вже не могли брати участі в походах. Вони знаходили притулок у монастирі, спаленому в 1678 р.

У Канівському заповіднику, розташованому неподалік від Канева, природні об'єкти поєднуються з пам'ятками історії, археології, геології, палеонтології.

Місто Корсунь-Шевченківський (до 1944 р. – Корсунь) вирросло на місці давнього поселення, що належало до трипільської культури (IV-III тис. до н.е.). Поблизу виявлені також сліди

скіфської присутності. Збереглися залишки давньої фортеці, спорудженої близько 1032 р. Ярославом Мудрим. Неподалік – «зміві вали».

Польський король Стефан Баторій з метою забезпечення своїх володінь від татарсько-турецьких набігів наказав у 1580 р. збудувати в Корсуні укріплений замок і надав корсунцям значні привілеї.

З 1780 р. Корсунем володів небіж польського короля Станіслава Понятовського. В його правління зведено палац у романтичному стилі з елементами неоготики, оточений парком. Збереглися в'їзні ворота, флігель, «швейцарський» будинок. Сьогодні це один із кращих садибно-паркових ансамблів в Україні, відомий під назвою садиби Лопухіних.

На початку XVII ст. втікачами з Поділля, північних районів Київщини, Полтавщини на кам'янистих берегах р. Тясмина засноване місто Кам'янка. Наприкінці XVIII ст. маєток у Кам'янці був придбаний князем Г. Потьомкіним, який подарував його своїй небозі К.М. Самойловій, дружині Л.Д. Давидова – героя війни 1812 року, декабриста, засудженого до 20 років каторжних робіт, що помер у сибірському засланні. В 1820-1822 рр. садибу відвідав О.С. Пушкін.

Син Давидових був одружений із рідною сестрою П.І. Чайковського, який, протягом майже 30 років приїздив на відпочинок у Кам'янку. Він писав: «Я знайшов у Кам'янці ті відчуття миру в душі, яких марно шукав у Москві та Петербурзі». Тут і в сусідньому селі Вербівка він працював над створенням опер «Мазепа», «Євгеній Онегін», «Орлеанська діва», балетів «Лебедине озеро», «Спляча красуня». Тут ним написано 2 симфонії, 2 фортепіанних концерти, п'єса «Пори року» та ін. Всього під час перебування в Україні він частково або повністю написав 30 творів. З ім'ям П.І. Чайковського пов'язані також Низи і Тростянець на Сумщині, Браїлів на Поділлі, Копилів у Київській області. У Кам'янці в «Зеленому будиночку» на території садиби Давидових створено літературно-меморіальний музей О.С. Пушкіна і П.І. Чайковського.

Село Суботів виникло на місці поселення епохи бронзи. Перша письмова згадка про нього відноситься до початку XVII ст. і пов'язана з козацьким сотником Михайлом Хмельницьким, що служив при дворі коронного гетьмана С. Жолкевського на Львівщині, а пізніше перейшов на службу до Я. Даниловича. Після

призначення Даниловича корсунським, а потім чигиринським старостою М. Хмельницький разом з ним переїхав до Чигирина. Тут на виділеній для нього землі він заклав хутір, що сьогодні має назву Суботова.

Субботівський історичний музей розташований на замчище родового маєтку гетьмана Б. Хмельницького в Суботіві.

Маєток заснував 1616 р. батько гетьмана М. Хмельницький (Хміль). Після смерті батька Б. Хмельницький побудував тут свою укріплену резиденцію з оборонним валом, кріпосною вежею і Іллінською церквою, яка також грала роль фортифікаційного елемента фортеці. Через кілька років після смерті гетьмана маєток було розорене поляками, фортеця знищена. Зберігся фундамент кріпосної вежі, над яким зведений павільйон. Реконструйовано дерев'яну сторожову вежу і в'їзні ворота садиби.

Чигирин – давній козацький осередок, одна з гетьманських столиць.

У 1655 р. Павло Алеппський записав своє враження від Чигирина: «Міська фортеця не має собі рівної по всій країні козаків». Занепад Чигирина почався після смерті Б. Хмельницького.

Перша згадка про Умань відноситься до 1609 р. Але місто виросло на місці давніх поселень, що належали до трипільської культури. З 1648 р. Умань – центр Уманського полку. Вона була однією з наймогутніших фортець в Україні. Під час Руїни в 1686 р. місто було повністю зруйноване.

З 1726 р. Уманню володіли магнати Потоцькі. Для охорони своїх володінь вони відбудували фортецю, утримуючи там полк надвірних козаків. У 1796 р. за розпорядженням графа С. Потоцького в урочищі Кам'янка був закладений парк, названий на честь його дружини Софії.

В основі архітектурних композицій парку – сюжети давньогрецької міфології. Детально продумана система гідроспоруд, серед яких – цілий ряд ставків, розташованих у різних рівнях, водоспади, шлюзи, каскади, фонтани. В парку створені ландшафти з використанням природного каменю. Це нагромадження величезних кам'яних брил (Долина велетів), мальовничі скелі з вирубаними в них печерами і гротами, кам'яні розсипи (Критський лабіринт) та ін.

В 1832 р. Умань разом з усіма іншими маєтками Потоцьких була конфіскована за активну участь їх власників у польському повстанні. Парк «Софіївка» був перейменований на Царицин сад. Будівництво на території парку продовжувалося. В 1852 р.

споруджені вхідні ворота, в 1844 р. – павільйон флори, в 1852 р. – рожевий павільйон на острові Кохання, в 1841 р. – Китайська альтанка та ін.

У 1929 р. парку надано статус заповідника, який був переданий у відання НАН України.

Умань є центром прощі хасидів, які щорічно приїзять із різних країн світу до могили цадика Нахмана.

В місті Тальне зберігся мисливський замок, споруджений у 1896-1903 рр. за зразком французьких замків епохи Ренесансу. В замку розміщується музей історії хліборобства. На території міста виявлено сліди великого давнього поселення землеробів, вік якого визначається майже 6 тис. років.

В місті Городище народилися Семен і Петро Гулаки-Артемівські, на їх честь створено меморіальний музей.

У Каневі функціонує музей відомого дитячого письменника Аркадія Гайдара, який перебував у партизанському загоні, що діяв у цих місцях, і в 1941 р. не повернувся з розвідки.

Найцікавіші туристичні місця.

Історико-архітектурний комплекс «Резиденція Богдана Хмельницького» в Чигирині споруджений в 2006-09 рр. в рамках програми «Золота підкова Черкащини».

На тому місці, де в середині XVII ст. розташовувалася гетьманська столиця, збудовані копії споруд укріпленої резиденції Хмельницького. Комплекс складається з оборонних стін, в'їзних воріт з вежею, гетьманського будинку, військової канцелярії, куреня козацької охорони і господарських будівель. Біля резиденції розташований відбудований на колишньому місці оборонний храм Св. Петра і Павла.

«Бузький Гард» – національний природний парк, який у 2009 р. отримав статус національного і переміг у Всеукраїнському конкурсі «7 природних чудес України». Каньйон утворений високими скелястими берегами р. Гірський Тікич. Каньйон вузький, глибокий, звивистий і довгий (близько 1 км). Збереглися руїни водяного млина XIX ст. і гідроелектростанції 1929 р.

Місце цікаве високими гострими скелями, які нависають прямо над водою, створюючи абсолютно нехарактерний для центральної України пейзаж, схожий на фіорд. Уздовж всього Буцького каньйону є зручні майданчики для пікніків.

Холодний Яр – історична місцевість уздовж однієї з приток р. Тясмин. Являє собою систему ярів, пагорбів і балок, вкритих

реліктовим листяним лісом площею 7 тис. га. У Холодному Яру росте багато рідкісних рослин. Тут знайдені сліди всіх археологічних культур, починаючи з трипільської. Екскурсії по Холодному Яру організують співробітники Медведівського краєзнавчого музею.

Літературно-меморіальний музей видатного українського письменника І. Нечуя-Левицького відкрито в будинку, в якому він народився в 1838 р Тут же він прожив з 1851-1909 рр. Експозиція розповідає про життя і творчу діяльність класика української літератури, до якого дуже насторожено ставилися як за часів царської Росії, так і за радянської влади.

Відтворено робочий кабінет письменника, зібрані його особисті речі. Поруч з музеєм, за будинком культури, на горі Спаса знаходяться могили діда і батька Нечуя-Левицького.

Садиба-музей Шевченка представляє собою реконструйовану сільську садибу в селі Моринці, де в 1814 р з'явився на світ майбутній Кобзар.

Історико-етнографічний музей-заповідник «Козацькі землі України» заснував в 2006 р мистецтвознавець, історик, художник В. Недяк на кошти Шевченківської премії, яку він отримав за книгу «Україна – козацька держава».

У музейній експозиції представлена велика етнографічна колекція. Виставлено кілька автентичних скіфських баб. Родзинка скансену – тварини. Вівці, корови, кози, кролі, коні, воли і буйвол пасуться на спеціально засіяному ділянці степу.

Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура» створено у 2003 р між селами Легедзине і Тальнянка. Відноситься до III-IV тис. до н.е. Займає площу 450 га. Трипільське поселення-гігант було саме відоме поселення людей того часу – тут проживало до 15 тис. осіб. У Легедзиному створено Музей поселень-гігантів, де представлена трипільська кераміка.

«Козацький хутір» – етнографічно-туристичний комплекс неподалік від Чигирин, який відтворює колорит українського села козацької доби. Центральним елементом експозиції розташованого на околиці с. Стецівка музею під відкритим небом є Миколаївська церква XVIII ст., перенесена сюди з с. Драбівці Золотоніського р-ну. Її оточують типові сільські хати: будинок старости, будинок батюшки, шинок, господарські будівлі. А в центрі села споруджується Музей млинової справи. Тут зібрані 14 вітряних млинів з усіх регіонів України.

3.4. Туристські ресурси Полісся (Волинська, Житомирська, Рівненська області)

Волинська область.

Волинська область утворена 4 грудня 1939 року. Розташована на крайньому північному заході України, на перехресті важливих транспортних шляхів зі Східної у Західну Європу, що особливо важливо для розвитку зв'язків із різними країнами світу.

Волинь – єдиний регіон України, що має кордон з країнами Європейського та Митного союзів.

Площа – 20,2 тис. км² (3,3 % території України). Ліси займають 649,1 тис. га – третину території області. На півночі Волинська область межує з Республікою Білорусь, на сході – з Рівненською областю, на півдні – з Львівською областю, на заході – з Польщею.

Волинська область роозташована на двох видах ландшафтів – поліський і лісостеповий. Для поліських ландшафтних районів характерні велика лісистість, заболоченість місцевостей, переважання малородючих ґрунтів, наявність значної кількості заплавних і карстових озер. Для лісостепових ландшафтних районів властивий долинно-грядовий рельєф.

Клімат Волинської області носить рівнинний характер, тут не спостерігається значних контрастів у розподілі по території температури повітря. Зниження температури повітря відмічається взимку в напрямку з заходу на схід. Із зимових місяців найтеплішим є грудень, середньомісячна температура якого становить по області - 1,9°...-2,6°С. Липневі температури по області коливаються в межах 18,4-18,8°С.

Глибина промерзання ґрунту в області незначна і в середньому становить 20 – 25 см.

Водні ресурси області представляють річки: Турія, Стохід, Вижівка, Стир, Західний Буг та ін., не виходять за межі області. Із річок, що належать до басейну Дніпра, найбільшими на території області є Прип'ять, Стир, Турія, Стохід. Шацькі озера – група озер у північно-західній частині Волинського Полісся у басейні Західного Бугу на території Шацького національного природного парку. Тут близько 30 озер, загальна площа яких сягає близько 60 км². Серед них найглибше озеро в Україні – Світязь, площа якого – 2621 га,

максимальна глибина – 58 м. Крім того, об'єм оз. Світязь становить майже половину об'єму всіх озер області (48,6 %).

Флора Волинської області: хвойні ліса, дуб звичайний, ялина, сосна, липа, граб, жимолость, брусниця, хвощі лісовий, болотний та лучний, рамішія, одноквітка, грушанка круглолиста і середня, ранник, чорниця, лохина, берези пухнаста і бородавчата, журавлина, вероніки, дібровна, лікарська, водяна і щиткова, калина, плаун, комонник, незабудка, осока, пухівка, ринхоспора біла та ін.

Тваринний світ представляють лосі, благородні олені, косулі, зайці, дикі кабани, вовки, лисиці і рідкісні – зубри, бобри, видри, чорні лелеки, сірі чаплі, фазани, тетеруки, глухарі та інші. Видра, борсук, горностай занесені до Червоної книги.

В озерах, річках водиться короп, карась, лящ, сом, окунь, вугор, лин, судак, щука, марена, товстолобик і т.ін.

Природно-заповідний фонд.

Природні заповідники: Черемський.

Національні природні парки: Прип'ять-Стохід, Шацький.

Заповідні урочища: Бобли, Божетарня і Культурна, Велимчанська дача, Горинська дача, Дубово-сосновий ліс-1, Насадження сосни, Озеро Глибоцьке, Холонів та ін.

Заказники. Ботанічні: Втенський, Вутвицький, Губин, Софіянівський, Дубовий закіт, Карасинський та інші.

Гідрологічні: Березичівський, Брно, Бірківський, Великоглушанський, Гірницьке болото, Залухівський, Краєвид, Луга, Лучний, Надстирський, Озеро Дошнета, ін.

Ландшафтні: Бистряки, Березовий гай, Волошки, Качинський, Кашівський, Стохід, Сірче, Чернявське та ін.

Лісові: Березовий газ, Вижівська дача, Градівська дубина, Гірницький, Доманівський, Підгородненський, Підсвиння, Смольний, Силікатний, Чиста соснина, Ялиник, ін.

Орнітологічні: Вовча будка, Вовчицький, Кулики, Муравище, Радошин, Чорна долина, Чорний бусел, ін.

Загальнозоологічні: Берестянський, Бобли, Буг, Бужанівська дача, Карасинський та інші.

Ландшафтні: Згранські озера, Кормин, Кручене озеро, Мошне, Стохід, Нечимне, Урочище Джерела, Чахівський.

Пам'ятки природи. Гідрологічні: Озеро добре, Озеро Святе, Виток річки Турії, Джерело Чайка, Джерело Трактова криниця, Листяний ліс, Озеро Невидимка, Оконські джерела, Попова криниця, Затурцівські джерела, Чапля, чорний бусел, Ялиновий ліс,

Урочище Ревні, Цуманські джерела та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Байрак, Дубечне, Здоров'я, Берестечківський, Горохівський, Любешівський, Літинський, Макаревичівський, Першотравнений, садиба Липинського, Слов'янський.

Ботанічні сади: Луцький ботанічний сад, Ділянка лісу-3, Іванчицівська липа, Ясен звичайний, Сосна і дуб, Бук-велетень, Років, Смерека, Модриновий ліс, Лесин ясен, Кедр сибірський, Ділянка лісу, Дуби скельні, Липа звичайна, Платан західний, Сосняк, Дубинка, Дубовий гай та ін.

Бальнеологічні курорти Волинської області мають в наявності гідрокарбонатно-кальцієві, гідрокарбонатно-натрієві та хлори-дно-кальцієві мінеральні води. Для виявлення та використання для лікування в області обстежено 33 родовища лікувальних торфових грязей¹⁰.

Рекреаційно-курортні ресурси району (розташування Шацького НПП) є перспективним для організації відпочинку, туризму, санаторного лікування.

Озера Світязь, Пісочне, Пулемецьке, Люцимер, Соминець, Кримно, Чорне і прилеглі до них території, являються традиційними місцями масового організованого і не організованого відпочинку, і складають територію, яка найбільш піддається впливу урбанізації. Вона представлена типовим Поліським ландшафтом з рівнинним рельєфом та відкритими просторами прилягаючими, як правило, до озер заболоченими територіями та, лісовими масивами, що складаються з соснових, дубових, вільхових, і березових насаджень.

На даний час в Шацькому національному природному парку функціонує чотири зони відпочинку, які потребують реконструкції.

Зона відпочинку «Гряди» – основна об'ємно-просторова домінанта рекреаційних масивів, яка виконує функції рекреаційного центру Шацького НПП. Вона розташована на східному узбережжі оз. Світязь на території смт.

Шацьк на відстані 1 км від автодороги Любомль – Шацьк – Піща. Територія зони займає площу 28,25 га. Основна частина її зайнята базами відпочинку – 20,0 га з одночасним проживанням

¹⁰ Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Волинській області за 2016 рік. Управління екології та природних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <https://menr.gov.ua/files/docs/Reg.report/Доповідь%20Волинська%202016.pdf> [Посилання дійсне на 20.02.18 р.].

2071 осіб., решта – установами соціально-культурного обслуговування, зеленими насадженнями загального користування, пляжами. Територія зони має високу природну цінність, привабливість, значний рекреаційний потенціал: пляжі, лісові масиви, луки.

Матеріально технічна база рекреаційної зони «Гряда» налічує 57 баз відпочинку.

Основними недоліками існуючої зони відпочинку є невисокий ступінь комфортності та благоустрою, недостатній рівень соціально-культурного обслуговування. Централізовану мережу водопостачання обслуговують чотири свердловини. Для запобігання забруднення території побутовими стічними водами було збудовано самопливний та напірний колектор з відводом стоків на новозбудовані очисні споруди. Для покращення санітарних умов на окремих базах було збудовано нові санітарно-технічні блоки. Бази розміщені, в основному, не в капітальних і старих будівлях, які потребують реконструкції або зносу. Протяжність берегової смуги становить 2,19 км. В зоні відпочинку відсутнє чітке зонування – стихійно організовано пляж, культурно-побутове обслуговування, відсутні спортивні майданчики.

На сьогодні розроблено і затверджено у встановленому порядку детальний план рекреаційної території «Гряда» смт. Шацьк, де планувальна структура зонування території зони відпочинку «Гряда» прийнята відповідно до містобудівної ситуації що склалася в зоні існуючих баз відпочинку та придатних ландшафтів для будівництва нових закладів рекреації. Проектом організації території визначенні – оздоровча зона закладів відпочинку, громадські центри з установами обслуговування, пляжі з припляжними зонами, ландшафтно-рекреаційна зона.

Оздоровча зона складається з двох комплексів закладів відпочинку. Один комплекс – це існуючі бази відпочинку, другий – перспективні вільні від забудови території

Зона відпочинку Світязь розташовується вздовж узбережжя оз. Світязь, багата на природні піщані пляжі місцями покритті трав'яною рослинністю, дно озера піщане з поступовим пониженням глибини. Зона виділяється як одне ціле, хоча формувалась в межах існуючого населеного пункту з врахуванням вже існуючої забудови. Тому вона не має єдиного прилеглого до всіх закладів відпочинку громадського центру, хоча таким вважається мережа кафе-барів, магазинів, і інших закладів обслуговування, що межує з деякими

базами відпочинку по вул. Жовтнева с. Світязь. Загальна площа під закладами відпочинку становить 8,37 га з одночасним проживанням 454 чоловік.

Зона відпочинку розташована в сприятливому для подальшого розвитку її інфраструктури архітектурному середовищі але в окремих випадках додатково потребує: каналізування, водопостачання зовнішнього освітлення та благоустрою території кожного закладу відпочинку, пляжів і зв'язків між ними, що підняло б культурно-побутовий рівень як для відпочинку так і проживання самого місцевого населення.

Зона відпочинку «урочище Гушове» розташована за межами села Світязь на території Світязької сільської ради на південному узбережжі озера Світязь, з загальною площею під закладами відпочинку 53,02 га з одночасним проживанням 1740 чол. Природні піщані пляжі, поступово понижене дно озера, прилягаючі лісові масиви створюють сприятливі умови для відпочинку дітей.

Тут розташовані заклади відпочинку для дітей та молоді. Зона відпочинку «Пісочне» розміщується на південно-східному узбережжі оз. Пісочне і користується великою популярністю серед відпочиваючих завдяки озеру із дуже чистою цілющою водою, піщаним дном, піщаними пляжами, лісовим оточенням з високими фітонцидними властивостями. Тут функціонує Волинський санаторій «Лісова пісня», санаторій матері й дитини «Пролісок» санаторій «Шахтар», пансіонат відпочинку «Шацькі озера». Найбільше баз відпочинку зосереджено в Шацькому і Старовижівському районах.

Історія сучасної Волині сягає в глибоку давнину. Перші поселення навколо південних приток Прип'яті і у верхів'ях Західного Бугу виникли ще в період пізнього палеоліту. В ході розкопок виявлено понад 160 археологічних пам'яток епохи палеоліту і мезоліту. Науковий інтерес являють залишки давніх городищ VI-VII ст. у с. Зимне, IX-XII ст. в м. Устилуг, X-XIII ст. в м. Володимир-Волинський, XI-XIII ст. в м. Любомль, с Білосток, Затурці, Старий Чорторийськ.

Область має значний історико-культурний потенціал. Пам'ятки архітектури й археології періоду Київської Русі, зокрема: Успенський собор (1160 р.) та Василькіська церква (XIII-XI ст.). В м. Володимир-Волинську Верхній замок (XI-XIII ст.), Покровська (XV ст.) і Хрестовоздвиженська (1619 р.) Церкви, монастир єзуїтів (1539-1610) Та монастир трітарієв (1729 р.), Троїцький собор (1752-

55 рр.). У м. Луцьку, залишки храмів і житлових будівель (X–XI ст.), Фортечних валів (XI–XIII ст.), Георгіївська церква (1264 р.). У м. Любомиль, замок і Луцька брама (1630 р.) В смт. Олиці; залишки стін Нижнього замку (XIV–XVII ст.).

Найбільша кількість історико-архітектурних пам'яток зосереджена у Турійському, Ковельському, Горохівському, Маневицькому районах.

Любомльський музей – один із найкращих і найбільших музеїв Волинської області. Зараз у музеї діють відділи природи, археології, давньої та середньовічної історії, етнографії, новітньої історії та виставковий зал (більше 24-х тисяч експонатів).

У Любомльському музеї одні з найбільших колекцій з нумізматики, боністики (колекція паперових грошей), нагород, іконопису, стародруків, етнографії, предметів народного вжитку, а також колекція фотографій початку XX століття.

На території Луцького замку в Шляхетському будинку (XVIII ст.) розміщена картинна галерея. Найбільшу цінність у її зібранні мають колекції Радзивілів з Олицького замку. В експозиції – твори живопису, графіки, скульптури вітчизняних і зарубіжних майстрів XVIII–XX ст.

У 1993 р. в Луцьку на основі колекції сакрального мистецтва краєзнавчого музею було відкрито музей волинської ікони. Експозиція дає уявлення про розвиток і специфічні особливості іконопису Волині XVI–XVIII ст. Найдавнішою в ряду цих пам'яток є ікона «Спас у славі», що відноситься до першої половини XVI ст. Колекція музею налічує понад 500 ікон і поповнюється експонатами.

Літературно-меморіальний музей Лесі Українки відкритий у 1949 р. в садибі родини Косачів у с. Колодяжне, де в період з 1882–1907 р. з перервами жила поетеса. Основна експозиція розміщена в двох меморіальних будинках: так званому «сірому», батьківському, і «білому», її власному. Крім того, у приміщенні літературного музею представлені документальні матеріали про життя і творчість членів родини Косачів. Серед експонатів музею є особисті речі Лесі. Музейний комплекс включає лісопарк, закладений на честь 100-річчя від дня народження Лесі Українки.

З ім'ям поетеси пов'язують також мальовниче урочище Нечимне в лісовому масиві, що належить до Скулинського лісництва, яке нібито надихнуло її на створення «Лісової пісні». На березі й досі стоїть дуб дядька Лева, його називають Лесиним дубом.

У старовинному місті Устилуг, перша згадка про яке підноситься до 1150 р., виявлено давнє городище XI-XII ст.

З ним пов'язані також життя і творчість видатного композитора І.Ф. Стравінського, на честь якого тут відкрито меморіальний музей. Його дядько мав у цих краях маєток, а в 1906 р. композитор спорудив новий будинок на березі Луги, де бував щоліта упродовж кількох років – аж до 1914 р. Саме тут він приступив до створення балету «Весна священна», поставленого в 1913 р. в Парижі. Лібрето написане композитором у співавторстві з Миколою Реріхом.

На території області багато міст і сіл, що мають давню історію. Перша літописна згадка про Луцьк (Лучеськ) датується 1085 р. Його історичним ядром був острів на річці Стир. На місці найдавнішого поселення, що дало початок Луцьку, стоїть луцький замок.

Давня легенда пов'язує назву Луцька з ім'ям вождя східнослов'янського племені дулібів Луки, який нібито поставив на пагорбі над Стиром свої курені.

З 1097 р. Луцьк – центр удільного князівства, де правив правнук Ярослава Мудрого, онук Святослава Чернігівського Святослав Давидович. Після вигнання його з міста Давидом Ігоревичем він став ченцем Києво-Печерської Лаври, відомим під ім'ям Миколи Святоші.

З Луцьком пов'язано ім'я Андрія Боголюбського, який у період з 1150-1152 р. був удільним князем пересопницьким, дорогобузьким, туровським, пінським. Він допомагав своєму батькові, суздальському князю Юрію Долгорукому, в його боротьбі з волинським князем Ізяславом II за київський престол. В одній із битв Андрій врятувався лише завдяки коню, який виніс його з поля бою і тут же загинув від ран. Вдячний князь звів над Стиром пам'ятник своєму коню. Саме на цьому місці був споруджений Луцький замок. Розквіт Луцька припадає на другу половину XII ст. – період правління сина Данила Галицького Мстислава, коли місто називали Лучеськом Великим. За князювання Мстислава розпочато будівництво кафедрального собору Іоанна Богослова.

При князі Вітовті Луцьк був другою, після Вільно, столицею Князівства Литовсько-Руського. Саме тут у 1429 р. за ініціативою Вітовта відбулась велика рада за участю імператора «Священної Римської імперії» Сигізмунда I, впливових німецьких князів, польського короля Ягайла, данського короля, московського князя

Василя II Темного, посланця Папи Римського, гресмейстера Пруссії, волозького воєводи, посланця візантійського імператора, хана Перекопської орди. Це зібрання було присвячене узгодженню колективних дій проти спільного ворога – турецького війська.

В 1439 р. Луцьку було надано Магдебурзьке право.

Після Люблінської унії (1569) Луцьк був перетворений на центр Волинського воєводства.

В 1428 р. в місті заснована католицька єпископська кафедра.

В XVI-XVII ст. більшість міського населення склали польські міщани, другою за чисельністю була українська громада. Значну частку городян становили євреї і вірмени, а також караїми, переселені Вітовтом із Криму і розосереджені в різних регіонах литовсько-руської держави.

Луцьк пов'язаний з подіями Північної війни (1700-1721), в якій протистояли, з одного боку Росія в союзі з Польщею, Саксонією, Данією, а з другого – Швеція: в 1706 р. протягом кількох місяців місто було зайняте шведами.

З 1795 р. Луцьк перебував у складі Росії як повітовий центр Волинської губернії і був типовим провінційним містечком, у якому в 1838 р. налічувалося 32 кам'яних і 413 дерев'яних будинків.

Під час війни з наполеонівським військом у 1812 р. в Луцьку містився штаб другої російської армії на чолі з П. Баграціоном, пізніше – штаб третьої армії на чолі з О. Тормасовим. Влітку в місто увійшли наполеонівські війська.

В роки Першої світової війни Луцьк був прифронтовим містом. У 1915 р. він був захоплений австрійською армією. Окупація тривала майже рік, після чого його зайняли російські війська.

У місті народився відомий письменник Г. Мачтет. У 1840-і роки в луцькій гімназії працював П. Куліш. У 1879-1881 рр. тут жила Леся Українка, тут нею був написаний перший дитячий вірш – «Надія».

Серед архітектурних пам'яток Луцька – споруди верхнього і залишки стін нижнього луцького замку (XIV ст.); Оборонна вежа князів Чарторийських (XV ст.); синагога (XIV- XV ст.); Покровська церква (XV ст.), єзуїтський монастир (XVI-XVII ст.); Хрестовоздвиженська церква (1619 р.); монастир бригідок (1624 р.); Василіанський монастир (1647 р.); Домініканський монастир – дерев'яна споруда 1390 р., перебудована у XVIII ст., зведено кам'яні стіни; Святотроїцький кафедральний собор (споруджений у 1752-1755 рр. як монастир бернардинців, після перебудови в 1877-1879

рр. функціонує як собор); Монастирі шариток (XV-XVII ст.) і тринітаріїв (1729 р.); житлові будинки XVI-XVII ст. Усі ці будівлі входять до складу Луцького державного історико-архітектурного заповідника, створеного в 1985 р.

Одне з найстаріших міст краю – Володимир (з 1795 р. Володимир-Волинський) – уперше згадується в літописі «Повість временних літ» під 988 р. як місто-фортеця, передане київським князем Володимиром у володіння його сину Всеволоду. З того часу – центр удільного Володимирського князівства.

Істориками встановлено, що це місто існувало ще в IX ст. під назвою Лодомира, Лодомерія. Воно було приєднане до Києва в 883-885 рр. князем Олегом.

Після смерті Володимира в боротьбі за владу між його синами польський князь Болеслав Хоробрий, допомагав старшому з них Святополку, одруженому з його дочкою, і захопив у 1018 р. волинські землі, серед яких був і Володимир. Лише в 1031 р. Ярославу вдалося повернути ці території під владу Києва.

В XI – на початку XII ст. місто, яке було важливим центром літописання (саме тут у XIII-XIV ст. створений Галицько-Волинський літопис), відвідав знаменитий давньоруський літописець Нестор.

За Данила Галицького Володимир став одним із найкращих і найбільш впорядкованих руських міст. 1231 р. угорський король Андраш був вражений його красою. «Такого града не бачив я і в німецьких країнах».

В місті виявлено давнє городище X ст. Зберігся Успенський собор, споруджений за Мстислава Ізяславича (1157-1160 рр.).

Серед архітектурних пам'яток міста – будинок із дзвіницею (1494 р.), міські мури з воротами (XVII ст.), костьол Іоакима і Анни (1752 р.), костьол езуїтів (1766 р.), Миколаївська церква (1780 р.).

Володимир був одним із центрів розвитку освіти: з 1577 р. тут існували школи, у XVIII ст. діяв один із найбільших в Україні колегіум.

Неподалік від Володимира, в с. Зимне, розташований Святогірський монастир, заснований в XI ст. Ансамбль включає Успенську церкву (1495 р.) з печерами (перебудована в 1898-1900 рр.), Троїцьку церкву (1567 р.) і церкву Різдва Богородиці (1723 р.) у стилі бароко, оборонні мури (XV ст.). У храмах збереглися настінні розписи XVII-XVIII ст.

Жидичинський монастир відомий із XIII ст. за літописним

свідченням від 1277 р., сюди приїздив на молитву Данило Галицький. У 1662 р. в монастирі під іменем Гедеона жив Ю. Хмельницький. До ансамблю входять Миколаївська церква (1723 р.), дзвіниця (XVIII ст.) і будинок єпископа (1723 р.).

Берестечко в документах XV ст. згадується як село. В 1547 р. воно здобуло статус міста, якому було надано Магдебурзьке право. У другій чверті XVII ст., увійшовши до володінь луцького старости О. Пронського, який сповідував кальвінізм, місто перетворилось на головний центр реформаторства на Волині.

У Берестечку збереглася каплиця Св. Текли, споруджена над Дівочою греблею – високою могилою, в якій, за переказами, в 1658 р. поховано 500 замордованих татарами дівчат.

Ще однією пам'яткою Берестечка є костьол, побудований у 1765 р. в стилі бароко.

З XV ст. відомий Ковель – спочатку як село Ковля, назву якого пов'язують із ремеслом першого його поселенця, що нібито був ковалем. Ковель згадується як місце народження польського короля Казимира (1310-1370). З початку XVI ст. Ковель одержав право на самоврядування. В 1564 р. місто разом із прилеглими селами було передано польським королем Сигізмундом II Августом у володіння князя А. Курбського, що втік від гніву Івана Грозного. Новий володар фактично скасував міське самоврядування, доручивши управління міськими справами і судом своєму ставленику І. Келемету. Після смерті А. Курбського в 1583 р. ці землі знову перейшли у власність польської держави, в 1611 р. Сигізмундом III тут було відновлено Магдебурзьке право.

В Любомлі збереглися Георгіївська церква (1264 р.), палац Браницьких (XVIII ст.), частково - торгові ряди (XVIII ст.).

Серед пам'яток Олиці – Петропавлівський костьол (1450 р.; перебудований у 1612 р.), що є найдавнішим римо-католицьким храмом Волині; замок (1564 р.); Луцька брама (1630 р.); костьол колегіатів (1640 р.), дзвіниця (1650 р.), міські мури з вежами і воротами (1650).

У селі Низкиничі в Успенській церкві знаходиться саркофаг і мармуровий бюст А.Киселя (1599-1653).

У містечку Глоби збереглася садиба XVIII ст. і в'їзна арка.

В'їзні ворота поміщицької садиби і будівля, в якій у XVIII ст. містилась монастирська школа, збереглись у селищі Любешів. У цій школі навчався Т. Костюшко (1746-1817) – керівник польського повстання 1793 р.

Найцікавіші туристичні місця.

Літак Іл-18Б в одному з дворів Луцька встановлений як авіапам'ятник радянської цивільної авіації (1980-х рр.).

Розташовується біля багатопверхівок, на просторому бетонному майданчику. Транспортний засіб (довжина 35,9 м, висота більше 10 м) призначався для середньої дальності перельоту цивільної авіації. Був переобладнаний під дитячий кінотеатр з незвичайними посадочними місцями. Щоб піднятися на борт кіносамолета, до нього були прибудовані два стаціонарні сходи з різних сторін. У 1990-х кінозал закрили, розташували всередині літака екзотичний бар. У 2000-х роках Іл-18Б був закритий для відвідувачів. В даний час його приміщення ніким не використовуються.

Неподалік знаходиться пам'ятник Михайлу Грушевському, заслуженому діячу культури та пам'ятник видатній українській поетесі Лесі Українці.

Дитяча залізниця Луцька (1954 р.) – цікава пам'ятка для екскурсій всією сім'єю. Вона являє собою повноцінну залізничну лінію з двома станціями, тепловозом і вагонами для пасажирів. Маршрут прокладений в сквері поблизу р. Сапалівка. Дорога розрахована на навчання майбутніх фахівців-залізничників з професійним обладнанням.

Ринкова площа є однією з найстаріших і важливих площ Луцька не лише в історичному, а й в культурному плані. Тут відбувалися торги між містами та країнами, проводилися громадські збори, гуляли свята. До площі примикали найпрестижніші вулиці, де жили імениті персони міста. Ринкова площа розташована в Історико-культурному заповіднику «Старий Луцьк». Початок будівництва цього місця датується 10 століттям. Тоді площа мала всі ознаки, які характерні для міст Центральної Європи. Тут знаходилися органи міського управління, ратуша та інші громадські будівлі. Ринкова площа зазнала величезну кількість пожеж, найбільший з яких в XVIII ст. знищив міську ратушу. Після цієї події площа втратила свій статус економічного центру міста.

Будинок Миколи Голованя у Луцьку є архітектурною пам'яткою сучасної історії міста. Це не просто житловий будинок, а справжній витвір мистецтва, створений місцевим скульптором самотужки. Розташований будинок на території державного заповідника «Старий Луцьк» на березі річки Стир.

Будинок Миколи Голованя часто називають будинком з

химерами, хоча сам скульптор признається, що йому це не подобається. І справді, скульптури в будинку не схожі на химер. Сама споруда нагадує середньовічний замок з рисами готики й бароко. Витвори прикрашають стіни, дах, подвір'я. Загалом, у будинку понад 500 скульптур. Всі вони різних стилів і кожна має свою історію. При вході є барельєф із зображенням усіх членів сім'ї. У 2008 році експертна рада при Волинській облдержадміністрації визначала сім волинських див. За результатами голосування, Дім Голованя також має місце у списку волинських чудес.

Житомирська область.

Розташована на півночі Правобережної України. За своєю площею (29,9 тис. км² – 4,9% території країни) вона є однією з найбільших областей України і поступається лише Одеській, Дніпропетровській, Чернігівській та Харківській областям. В той же час, Житомирщина більша ніж такі країни як Вірменія, Албанія, Ізраїль, Кіпр або Ліван.

Територія Житомирської області в геоструктурному відношенні знаходиться майже повністю в межах північно-західної частини Українського кристалічного щита, який є складовою частиною Руської платформи.

Житомирська область має вигляд хвилястої рівнини із загальним зниженням на північ і північний схід (від 280 – 220 м до 150 м). Більша частина регіону лежить у межах Придніпровської та Волино–Подільської височин. Північну і північно-східну частину займає Поліська низовина.

Область володіє багатими природними ресурсами родовищ корисних копалин: мрамур, самоцвіти та ін. На території області видобувається напівдорогоцінне каміння – берил, топаз, кварц.

Клімат помірно-континентальний, з теплим вологим літом і м'якою хмарною зимою. Середня багаторічна температура січня становить – 6°С, липня +17° – +19°С. Середня річна температура в області становить +6° – +7°С. Найбільші морози бувають у січні та лютому і досягають мінус 30°С. Тривалість безморозного періоду 150 – 170 днів. Сніговий покрив рівномірний і триває 95 – 110 днів.

Відсутність високих гірських височин сприяє вільному переміщенню повітряних мас різного походження, що обумовлює значну мінливість погодних процесів в окремі сезони. Проте перехід від одного сезону року до другого, як правило, відбувається поступово.

Житомирщина, у порівнянні з іншими областями України, належить до регіону з низькою водозабезпеченістю. Площі, зайняті водними об'єктами, становлять 138,62 тис.га, тобто 4,6 % від загальної території області.

Житомирська область повністю розміщена в межах басейну р. Дніпра. Найбільша частина області належить басейну правої притоки Дніпра – р. Прип'ять (54%), в басейні р. Тетерів розміщено 38% її території, в басейні Ірпеня – 3,5%, в басейні р. Рось – 4,5%. Водозабезпечення промислових підприємств і населення області здійснюється з річок: Гнилоп'ять, Уж, Случ, Ірша.

Рослинний світ. За даними Науково-дослідного інституту статистики в Житомирській області щорічно гине 300 – 500 га лісових насаджень, 80% усіх лісових масивів мають ознаки погіршення фізіологічного стану дерев, 4,2% лісів пошкоджені хворобами та шкідниками. Ці показники щороку зростають. Така ситуація вимагає розробки механізму охорони та відтворення лісів.

Тваринний світ області різноманітний. Найпоширеніші тварини – лось, козуля, свиня дика, вовк, лисиця, борсук, білка, заєць, бобр, куниця, соня лісова, полівка лісова, миша лісова, миша польова, кроти, хом'як звичайний і ховрах крапчастий; з птахів – тетерів, рябчик, шпаки, дятли, синиці, дрозди, качки дикі, куріпки, кулики, перепілки, вивільги, горлиці, лелеки та ін. Акліматизовано оленя благородного й фазана. У річках і озерах – щука, краснопірка, лин, лящ, карась, сом, у ставках – короп, окунь.

Природно-заповідний фонд.

Природні заповідники: Древянський, Поліський.

Заказники: Городницький, Дідове озеро, Забарський, Казява, Кутне, Плотниця, Поясківський, Туганівський, Часниківський, Собачий зуб, Хмелі, Циганка, Ігорів Брід та ін.

Геологічні: Камінне. Гідрологічні: Бучмани, Вовчі острови, Волосне, Галове, Ольжині купальні, Скеля Голова Чацького, Скеля Кам'яний гриб, Флороносні пісковики та ін.

Загальнозоологічні: Барвенкове, Берльоне, Боброве болото, Довгий брід, Токовище, Чернеча, Щабель та ін.

Ландшафтний: Гамарня.

Лісові: Андрушівський ліс-1, Баньки, Баранівський, Березовий, Ботанічна, Кам'яна гірка, Лугинські дубняки, Микитче, Старочуднівський, Старі ГАрти, Стовпинський, Сторожівський, Тересини, Яремів ліс та ін.

Орнітологічні: Власенки, Колонія капель, Мусієвка, На

чаплях.

Гідрологічні: Суворівська криничка, Родонові джерела м. Житомира, Життедійне джерело Богородиці.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Модрина, Корніїв, Алея верб, Віковий дуб, Деревицькі модрини, Добринські дуби, Дуб Велетень, Липка, Окремі дерева липи дрібнолистої, Романівські дуби, Сім лип, Тополі Стебницького, Урочище Криниченька, Урочище Тригир'я, Урочище Язвін, Урочище Язвін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Верхівнянський, Городницький, Новочорторійський, Трощанський, Івницький, Андрушівський, Бондарецький, Високівський, Вільхівський, Грабчаковий ліс, Дворищанський парк, Демчинський, Кмитівський, ВКоростишівський, Овруцький, Парк шкірооб'єднання ім. Ілліча, Парк ім. Міклухо-Маклая, Райгородський, Турчинівський, Тютюнниківський, Ушомирський.

Ботанічні сади: Ботанічний сад Державної агроекологічної академії України.

Дендрологічні парки: Дендрологічний парк Еліта, Дендрологічний парк Пілява, Гладковицький дендрологічний парк.

Бальнеогрязевий курорт Горинь відомий своїми лікувальними властивостями: хлоридно-натрієвою водою, торфовою грязю. Медичні показання лікування: органи травлення.

Музеї Житомирської області славляться своїми ткацькими верстатами, поліськими вишиванками та унікальними рушниками.

Зразковий історико-краєзнавчий музей у с. Рижани Хорошівського району Житомирської області був заснований у 1987 році. Створенню музею передувала велика кропітка пошукова робота зі збору речей, документів, фотознімків.

Музей займає 3 зали у приміщенні гімназії, його колекція нараховує 814 експонатів. Тут зібрані унікальні експонати, починаючи від кам'яних знарядь праці часів енеоліту до предметів ужитку поліщуків. Окрасою музею є кімната льону, у якій відвідувачі можуть ознайомитися з процесом створення лляного полотна та поліської вишивки.

Неподалік знаходиться Музей рушника, де можна знайти колекцію оригінальних вишитих лляних рушників. Їх тут 130, при цьому лише два – з однаковим візерунком, всі інші мають неповторний орнамент.

Краєзнавчий музей заснований у жовтні 1865 р. Найбільш цінною в його експозиції є природнича колекція – одна з найбільших

в Україні. Вона включає також етнографічні експонати, зібрані на житомирському Поліссі, і колекцію живопису. Основою музейного зібрання стали колекції, подаровані волинським губернатором М. Чертковим, житомирським предводителем дворянства К. Симоничем, а також колекції волинського єпархіального давньосховища і музею Товариства дослідників Волині.

На Житомирщині в давньому місті Новоград-Волинський (до 1725 р. – Звягель) народилась Леся Українка, на честь якої в 1971 р. тут відкрито літературно-меморіальний музей. У будинку, де жили Косачі, відтворені вітальня і дитяча кімната. Серед експонатів – особисті речі поетеси.

Музей космонавтики ім. С. Корольова складається з двох відділів: меморіального будинку-музею С. Корольова та експозиції «Космос». Меморіальний музей відкрито в 1970 р. в будинку, де народився видатний конструктор космічних кораблів. Основу експозиції складають особисті речі вченого і членів його сім'ї, рідкісні книги і документи, фотографії.

В експозиції «Космос», відкритій у 1991 р., представлені зразки космічної техніки і обладнання.

В смт. Баранівка функціонує музей порцелянового посуду. В цій місцевості в 1802 р. на лівому березі р. Случ було відкрито родовище каоліну. Француз М. Мезер, придбавши у поміщиці Гагаріної ділянку землі, заснував фарфоровий завод. У 1815 р. власник підприємства здобув від російського уряду право ставити на своїх на виробках клеймо з державним гербом, а також одержав грошову допомогу для розвитку виробництва.

Також відомі народний музей історії заводу «Прогрес»; музей історії міста Бердичева; народний історичний музей.

Поселення на території області існували ще в епоху пізнього палеоліту. Серед зареєстрованих археологічних пам'яток – городище другої половини I тис. до н. е. в Житомирі, давньоруське місто Волохів (1150 р.) залишки замку Любарта.

Житомир є одним із давніх міст, заснованим близько 884 р. Перша документальна згадка про місто відноситься до 1305 р.

Майже з усіх сторін Житомир оточений лісовими масивами. Його територію пересікають річки Тетерів, Кам'янка Лісова, Кам'янка Польова, Крошенка, Путятинка. В місті багато парків і скверів. На берегах Тетерівського водоймища облаштований гідропарк. У приміській лісопарковій зоні функціонують санаторні установи.

Старовинна частина Житомира – «городище» – лежить на трьох високих скелястих пагорбах над річкою Кам'янкою: Охримовій, Замковій і Петровській горах. На місці давнього городища (VIII-IX ст.) у другій половині XIV ст. зведено замок, навколо якого виросло місто.

В 1444 р. Житомиру було надано Магдебурзьке право.

З 1668 р. Житомир – центр Київського воєводства. Після приєднання Волині до Росії він став адміністративним центром Волинської губернії.

Наприкінці XIX ст. в місті з'явилися комунальні зручності. З 1897 р. тут введено в дію водопровід. Функціонував громадський транспорт. Так, у 1899 р. Житомир третім серед російських міст одержав трамвайну лінію, що з'єднувала центр із залізничним вокзалом.

Житомир був театральним містом. Не маючи власної стаціонарної театральної трупи, він уже на початку XIX ст. володів приміщенням театру.

З 1843 р. у Житомирі діяв один з чотирьох в Україні інститутів шляхетних дівчат.

Житомир – батьківщина відомого письменника В. Короленка, поета О. Ольжича-Кандиби, конструктора перших космічних кораблів С. Корольова. Тут також народився командуючий збройними силами Паризької комуни Я. Домбровський.

Протягом 1802-1809 рр. у місті неодноразово бував російський полководець М. Кутузов. У 1811-1812 рр. тут жив відомий полководець П. Багратіон.

З містом пов'язані імена відомих письменників М. Коцюбинського, О. Купріна, Г. Мачтета, які на початку XX ст. працювали в газеті «Волинь».

У Житомирі збереглися архітектурні споруди різних історичних періодів: церква Пресвятої Богородиці, кафедральний костюл Св. Софії (XVIII ст.), будинок магістрату (XVIII ст.), семінарський костюл (1838 р.), Михайлівський собор, комплекс поштової станції (XIX ст.), Преображенський собор (XIX ст.). Найдавнішою з міських споруд є будинок колишньої колегії єзуїтського монастиря (1724 р.).

Одним із найдавніших міст Східної Європи є Овруч, який у 997 р. вперше згадується під назвою Вручій. У давнину місто було могутньою фортецею. Після знищення київською княгинею Ольгою

в 945 р. Іскоростеня саме Вручій став політико-економічним центром древлянської землі. В місті збереглася церква Св. Василя (1190 р.), спорудження якої пов'язують з ім'ям Петра Мілонєга. В 1908-1912 рр. вона була відреставрована О. Щусевим.

Серед архітектурних пам'яток Бердичева – ансамбль монастиря кармелітів (XVI-XVIII ст.) і костьол Св. Варвари (1826 р.). Перша документальна згадка про місто відноситься до XVI ст. У 1593 р. тут було споруджено замок. Заснований у 1627 р. монастир босих кармелітів одержав його в дар від власника цих земель, київського воеводи Я. Тишкевича. В 1634 р. на території монастиря збудовано підземний Марійський костьол. У 1740-х рр. розпочато спорудження над печерним храмом кам'яного костьолу у стилі бароко. Монастир став одним із центрів паломництва завдяки чудотворній іконі Божої Матері.

Архівні документи підтверджують факт перебування в місті у 1820-х рр. Фредерика Шопена, який жив у замку Антона Радзівіла.

З Бердичевом пов'язане ім'я Оноре де Бальзака, який у 1850 р. вінчався в костьолі Св. Варвари з Евеліною Ганською. З ім'ям видатного французького письменника пов'язане також с. Верхівня, що було володінням графині Ганської. В її маєток він приїздив двічі – в 1847 і 1850 рр. У Верхівні збереглись палац (XVIII-XIX ст.) і костьол (1810 р.).

Поміщицькі особняки XIX ст. збереглись також у селах Андрушівка, Нова Чорторія і Турчинівка.

Неподалік від міста Малин знайдені залишки давнього городища. Деякі історики схильні думати, що саме тут було місто древлянського князя Мала.

В Малині бував видатний етнограф, антрополог, мандрівник М.М. Міклухо-Маклай. У 1874 р. його мати придбала маєток у Малині, де в 1876 р. гостював учений. Протягом двох місяців він вивчав побут, звичаї, традиції місцевого населення, цікавився історією цих країв. Об'єктом його наукового інтересу стала також давня рослина «азалія понтійська», що збереглася з дольодовикового періоду лише на Поліссі, в околицях Малина. Свій другий приїзд до Малина вчений здійснив у 1888 р.

В с. Тригир'я зберігся Троїцький монастир (XV ст.), комплекс якого включає Преображенську церкву (1873 р.) і келії ченців (1782 р.).

Із Житомирщиною пов'язані імена багатьох видатних громадських і культурних діячів. У с. Брусилів народився І. Огієнко.

У с. Романівка пройшли дитячі та юнацькі роки М. Рильського. С. Туровець – батьківщина Г. Пустовойтової, що брала участь у польському повстанні 1863 р., боролася в рядах гарібальдійців, була ад'ютантом командуючого збройними силами Паризької комуни. В с. Терехове народився англійський письменник Дж. Конрад (1857-1924), поляк за походженням (його справжнє ім'я – Юзеф Теодор Конрад Коженювський).

Найцікавіші туристичні місця.

Кам'яне село – величезні валуни та скелі, що виглядають з-під землі. Розташовуються в лісі, біля села Рудня-Замисловецька. Назву Кам'яне село отримало завдяки своєму вигляду – деякі камені нагадують будинки, школу чи якусь муніципальну будівлю та навіть церкву. Це породило різні легенди про ніби скам'яніле село. Сюди приїзять туристи, які вірять в особливу енергетику місцевості. При цьому, інші мандрівники приїзять сюди заради нових вражень, класних фотографій та прогулянки незвичайною місцевістю.

Острів Кохання розташований посеред ставка в с. Старий Солотвин. Завдяки романтичному та просто неймовірному виглядові туристи приїзять сюди, щоб сфотографуватись та оглянути дивовижу. При цьому, острів не має жодного стосунку до кохання – будиночок тут дерев'яний, рибальський, а до нього прокладений місточок. Однак, фантазія мандрівників додала романтичному місцю, ще й відповідну назву. Серед дерев будинок виглядає просто фантастично.

Костел святої Клари розташовується неподалік від Бердичева, в с. Городківка. Його збудували десь в 1910-х роках, однак ззовні будівля більш нагадує якесь середньовічне укріплення. Ця пам'ятка збудована в неоготичному стилі. Окраса костелу – це вежа-дзвіниця, а також невеличкі декоративні вежки, що прикрашають дах. Розташування костелу на березі ставка додає будівлі середньовічної значущості.

Костел святого Станіслава – дерев'яний католицький храм, подібних якому практично немає в Україні. Зберігся він у с. Лебедівка. Костел був зведений на початку ХХ століття. При цьому, він повністю дерев'яний, з цікаво декорованими вікнами та двома вежами переднього фасаду, які задають форму будівлі.

Палац Бережинських-Терещенків – маєток, який розташований в с. Андрушівка та вважається найкращою пам'яткою історії всього району. Навколо палацу розбитий старовинний парк, в оточенні ставків. В садибі збереглося кілька господарських будівель

та фонтан. Нині тут розташовується школа з мурованими сходами й збереженою внутріньою ліпниною стелі та стін. Зовні будівлю прикрашають вежі, балкончики з декорованими перилами та колонами.

Рівненська область.

Розташована на північному заході України, на Поліссі і в лісостеповій зоні. Її площа – 20,1 тис. км², що становить 3,3 % території країни. Регіон межує з Республікою Білорусь, Житомирською, Хмельницькою, Тернопільською, Львівською і Волинською областями України.

Північна частина області знаходиться в межах Поліської низовини, що представляє собою плоско-хвилясту рівнину. Менша за площею південна частина області знаходиться на Волинській височині.

З надр Рівненщини видобувається будівельний та лицювальний каміння, базальт, цементна сировина, мінеральні води, бурштин, фосфати, позитивні ознаки алмазів, дорогоцінного каміння та ін.

Клімат Рівненської області помірно-континентальний, з м'якою зимою та частими відлигами. Тепле літо, середньорічна кількість опадів – 600 – 700 мм. Зима настає наприкінці листопада, а стійкий сніговий покрив утворюється в останні дні грудня – першій декаді січня.

Річки області належать до басейну Дніпра. Головна водна артерія області – Горинь, що є притокою Прип'яті. З великих річок – Случ, Стир з численними притоками. Середні річки – р. Корчик, р. Стави, р. Бобер, р. Ствига, Лев. В області Басівкутське та в Хрінницьке водосховища. Найвідоміші озера – Нобель та Біле. Взагалі в межах області понад 500 природних озер, 31 водосховище і більш ніж 300 ставків.

За північного краю височини проходить межа двох основних ландшафтних зон України – зони змішаних, хвойно-широколистяних лісів і лісостепу. Близько третини території області вкрито лісами.

Формування флори і рослинного покриву Рівненської області відбувалося у льодовиковий і післяльодовиковий період. Для поліської частини області характерна значна залісеність і заболоченість. На значних площах поширені луки. Ліси займають 40 % території, луки – 25-30 %, болота – 10-20 %.

Серед лісів найбільші площі припадають на чисті соснові бори. Менші площі займають мішані ліси, в яких ростуть граби, ялини, дуби, сосни, берези.

Значні площі зайняті заплавленими луками, особливо по долинах більших річок (Горині, Стиру). Поширені болота, низинні луки.

Природно-заповідний фонд.

Природний заповідник: Рівненський.

Національні природні парки: Прип'ять-Стохід, Дермансько-Острозький.

Регіональний ландшафтний парк: Надслучанський.

Заповідні урочища: Базальтівська дача, Базальтівська діброва, Березовий гай, Буковий ліс, Букові насадження, Білогородська дача, Віковічні дубита та ін.

Заказники. Ботанічні: Бущанський, Вичівський, Вишнева гора, Золотинський, Суський, Хиноцький та ін.

Геологічні: Яр Каменяря, урочище Біла дебря; Мізоцький кряж; Маренинсько-Устянські граніти; Корецькі граніти.

Гідрологічні: Дібрівський, Острівський, Збитенський, Полянські страви, Урочище Стрілки, Урочище Студянка, ін.

Загальнозоологічні: Урочище Прище, Масевицький, урочище Старики, Мутвицький, Осницький, Урочище Брище, Урочище Глуца, Урочище Поличне.

Ініологічні: Прип'ятський, Деражнинський.

Ландшафтні: Почаївський, Соколіні гори, Кузьмівський, Урочище Каліжари.

Лісові: Висоцький, Базальтівський, Будеразький, Карасинський, Любомирське, Урочище Медин, Чабельський, ін.

Орнітологічні: Збитенський, Мар'янівський, Нобелеський, Урочище Вовча гора, Урочище Романщина, Урочище Стирське, Урочище Хрінники, Урочище Чортове болото, ін.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Велике Почаївське озеро, Горинські крутосхили, Озеро Стрільське, Урочище Нетреба, Урочище Олександрівка, Урочище Острожчин, Урочище Теремно, Урочище Хвороща, 300-річні липи, 400-річний каштан, Вікові дерева сосни, Віковічний каштан, Віковічні дуби, Печений Віл, Урочище Пороховня, Хвощ великий та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Гощанський парк, Рівненський парк, Городоцький парк, Зіренський парк, Клеванський парк, Млинівський парк, Мізоцький

парк, Новоставський дендропарк, Олександрійський парк, Острожецький парк, Парк Антонівка, Тучинський парк.

Дендрологічний: Березнівський дендрологічний парк.

Зоологічні парки: Білинський, Більський, Воронківський, Глинівський, Грабунський, Лев'ятинське болото, Михайлівський, Мушнянський, Озерський, Партизанський, Урощице Баранне, Урочище Бір, Урочище Солонівське та ін.

Сприятливі кліматичні умови, значні лісові масиви, чисельні річки, озера, лікувальні грязі і мінеральні води (радонові і хлоридно-натрієві) є складовими рекреаційних ресурсів області. В Сарненському районі функціонує курорт Горинь.

Перший музей у Рівному створено 1906 р. Він перейняв естафету першого сільського музею в Україні, організованого бароном Ф. Штейнгелем у селі Городок. У роки Першої світової війни музей було пограбовано. Багато унікальних експонатів зникли безслідно. У 20-ті роки відновлено місцевий музей природничого профілю.

З 1936 р. у місті розпочинає діяти господарський музей Волині. На його базі у лютому 1940 р. організовано історико-краєзнавчий музей, доля якого подібна до першого рівненського музейного закладу. У роки вже Другої світової війни усі експонати вивезені до Німеччини. У 1944 р. музей відновлює свою роботу представляючи для широкого загалу матеріали, що ілюструють історичне минуле краю.

В області діє 7 державних музеїв (березнівський, дубнівський, млинівський, рівненський і сарненський краєзнавчі, корецький історичний, літературно-меморіальний музей М. Островського у с. Вілія, на батьківщині письменника).

Державні історико-культурні заповідники створені в Дубні і Острозі. З 1991 р. функціонує меморіал, що включає заповідник «Поле Берестецької битви» в с. Пляшева і музей-заповідник «Козацькі могили», куди перенесена з с. Острів дерев'яна Михайлівська церква. Ця остання знаменита тим, що в ній митрополит Йосаф відправив молебень на честь перемоги і підперезав Б. Хмельницького мечем, освяченим на гробі господньому в Єрусалимі. До комплексу входить також Георгіївська церква – храм-мавзолей (1914), у якому поховані останки загиблих під час битви козаків. Церква з'єднана з храмом сімсотметровим тунелем. Автор проєкту храму-мавзолею – відомий архітектор О.В. Щусєв.

У трьох міських музеях – історії книги і друкарства, краєзнавчому, художньому – зібрано 48 тис. експонатів.

В області кілька міст, які мають давню історію – Дубно (1100), Острог (1100), Корець (1150).

Дубно з 1498 р. володіло Магдебурзьким правом і дозволом на проведення щотижневих ярмарку і базарів.

Місто пов'язане з подіями визвольної війни: в 1660 р. армія польського коронного гетьмана, розквартирована в Дубно, була взята в облогу російсько-українським військом під командуванням В. Шереметьєва.

Дія повісті М.В. Гоголя «Тарас Бульба» відбувається саме в Дубно. В період її створення письменник неодноразово бував у цих місцях. Пізніше місто відвідав М.В. Лисенко з метою збирання матеріалу для опери «Тарас Бульба».

Перебування в м. Дубно І. Мазепи в 1704-1705 рр. пов'язане з подіями Північної війни. За взяття міста він був удостоєний титула князя Римської імперії (у зв'язку з претензією Москви на роль «третього Риму»). Мазепа провів зиму у Дубно, часто навідуючись до Анни Дольської в Біло-криницю. Княгиня була рідною тіткою польського короля Станіслава Лещинського, якого підтримував шведський король Карл. Можливо, саме це поклало початок зближенню Мазепи із шведським королем.

У 1772 р., після включення Львова до складу Австрії, в Дубно був перенесений великий контрактний ярмарок. Він супроводжувався пишними балами, театральними виставами, концертами, які влаштовували князі Любомирські. З 1797 р. ярмарок почав проводитись в Новоград-Волинському, а пізніше він став функціонувати в Києві.

У зв'язку з подіями Першої світової війни в Дубно побували всесвітньо відомий льотчик П.М. Нестеров і письменник О. Толстой, що був військовим кореспондентом.

Комплекс архітектурних споруд Дубно є основою істо-рико-культурного заповідника, до якого входять: замок XVI-XVII ст., перебудований у XVIII ст., що стоїть на місці давньоруського городища; Луцькі ворота (залишки укріплень XV-XVI ст.); Спасо-Преображенська (XVII ст.) і Георгіївська дерев'яна (1709 р.) церкви; бернардинський монастир (XVII ст.), від якого збереглись костюль (1620 р.) і корпус келій; монастир кармеліток (1630-1686 рр.); палац (кінець XVIII ст.).

Серед архітектурних пам'яток міста – Хрестовоздвиженський

і Преображенський, або Спаський, чоловічі оборонні монастири. До оборонних споруд належать також двір князя Заславського (1631 р.) і синагога (XVI ст.).

Новою дубнівською фортецею називають форт Тараканів (за назвою села), споруджений напередодні Першої світової війни. Фортеця, розташована над р. Іквою, має числені тунелі, переходи, сховища, казарми, конюшні. До комплексу входить також церква.

Перша літописна згадка про місто Острог з'явилася до 1100 р. Хоча деякі вчені відносять його виникнення до XI чи навіть IX ст.

Наступна згадка про Острог, що з'являється в 1341 р., пов'язана з князями Острозькими. Є кілька версій щодо походження княжого роду. Так, М. Костомаров виводив його від сина Данила Галицького Романа, претендента на австрійський престол. Інша ймовірна родова гілка – князі Туровські чи Пінські. Історично перша документальна згадка, що стосується цього роду, пов'язана з ім'ям Данила Острозького. Відомо, що його син Федір, луцький староста, в 1410 р. брав участь у Грюнвальдській битві на чолі бойового загону. В 1438 р. він прийняв постриг у Києво-Печерській Лаврі, де одержав ім'я Феодосія. Прилучений до лику святих.

У 1570-і роки в Острозі діяла греко-слов'янська академія, першим ректором якої був Герасим Смотрицький. Серед її вихованців – Мелетій Смотрицький і П.Конашевич-Сагайдачний.

У 1577 р. Іван Федоров на кошти князя К. Острозького заснував друкарню, четверту після московської, заблудовської і львівської. В ній у 1581 р. було видано «Острозьку біблію» з передмовами Г. Смотрицького і К. Острозького і післямовою І. Федорова, а також виданий «Буквар», один примірник якого зберігається в Королівській бібліотеці в Копенгагені, а другий – у крайовій бібліотеці міста Готи в Німеччині. Після від'їзду І. Федорова до Львова друкарська справа в Острозі перейшла до рук Дем'яна Наливайка. В 1603 р. в Острозі працювали вже три друкарі: Іван, Тишко і Федір. Ними видано більше 20 книг. У місті також діяла мануфактура, що виробляла папір (1580-1630-і рр.).

Історико-культурний заповідник у Острозі включає територію Замкової гори з відреставрованими залишками княжого замку. До ансамблю входять житлово-оборонна башта – так звана «Вежа мурована» (XV ст.), Нова (або Кругла) башта (XVI ст.), Богоявленська церква (XV ст.) і надбрамна дзвіниця.

Неподалік від Острога – мальовниче старовинне село

Дермань, «королева волинських сіл». Перша документальна згадка про нього відноситься до 1497 р. і пов'язане із спорудженням там К. Острозьким кам'яного замку. В 1499 р. вперше згадується дерманський Свято-Троїцький монастир, де в 1575 -1576 рр. І. Федоров був управителем маєтками. В 1627 – 1633 рр. тут служив у сані архімандрита Мелетій Смотрицький. Дермань була значним культурним центром: у місцевому монастирі діяли друкарня і духовна школа. З монастирських споруд збереглися Троїцька церква, надвірна вежа-дзвіниця, корпус келій, а також залишки оборонного муру.

Старовинне місто Корець уперше згадується в Іпатіївському літописі під 1150 р. як Корчеськ. З 1380 р. містом володів князь Ф. Острозький, який у 1386 р. спорудив великий замок, що неодноразово перебудовувався протягом XV-XVIII ст. Руїни замку – найважливіша історико-архітектурна пам'ятка міста. Збереглися залишки зовнішніх цегляних стін і кам'яний аочний міст, що з'єднував замок з містом. За мостом височіє трьох'ярусна надвратна башта із в'ізною брамою.

У 1571 р. заснований жіночий монастир Воскресіння Господня. В 1620 р. тут засновується ще один, Троїцький, жіночий монастир, споруди якого частково збереглися. На території монастиря похована Анна Оленіна, якій О. Пушкін присвятив цикл віршів. Вона провела останні роки свого життя у Корці разом з дітьми та онуками.

На лівому березі р. Корчик підносяться костьол Св. Антонія (1533 р.; перебудовувався в 1706, 1916 рр.), де збереглися розписи XVIII ст., і Миколаївська церква (1834 р.).

До найдавніших міст відноситься також Рівне, яке вперше згадується в 1282 р. у зв'язку з битвою між краківським князем Лешком Чорним і литовським князем Вітенем.

У місті збереглися два храми: Успенська дерев'яна церква (1756 р.) і Воскресенський собор, (1895 р.). У 1839 р. в Рівному була відкрита гімназія, де викладав історію М. Костомаров (1844-1845) і навчався В. Короленко (1866-1871). Нині в цій будівлі міститься краєзнавчий музей.

Давню історію має селище Гоща. Наприкінці XIV ст. тут був споруджений замок.

З кінця XVI до середини XVII ст., за Романа Гойського, Гоща була одним з центрів протестантства. Сестра правителя, Раїна Соломирецька, була прихильницею православ'я і сприяла

заснуванню в 1638 р. православного монастиря і монастирської школи, ректором якої був Інокентій Гізель (пізніше – ректор Києво-Могилянської академії), а опікуном – Петро Могила. З монастирських споруд збереглася Михайлівська церква (1639 р.). У 1994 р. тут було відновлено функціонування жіночого монастиря. В Гощі зберігся також англійський парк, закладений на початку XVIII ст.

Значні архітектурні пам'ятки збереглися в селищах Клепань (Благовіщенський костьол (1630 р.), синагога (XVII ст.), церква Різдва (1777 р.), залишки замку (XV-XVIII ст.) і Млинків (залишки поселення III-II тис. до н.е.; палац (1780 р.).

Залишки фортифікаційних споруд XIV-XVII ст. збереглися у селах Губків, Новомалин, Тайкури.

Село Пересопниця відоме тим, що тут було створено Пересопницьке євангеліє – визначна історико-культурна пам'ятка.

Пересопницького монастиря Григорієм євангеліє було перекладене мовою, близькою до народної. Рукопис, прикрашений орнаментикою, художніми заставками, мініатюрами, зберігається в інституті рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. Вернадського НАН України. Саме на ньому присягав на вірність народові перший президент незалежної України Л. Кравчук.

Архітектурні пам'ятки наявні в селищах історичної Волині Вишнівці (палац); Кременці (архітектурний комплекс Кременецького колегіуму, Богоявленський монастир, францісканський монастир (1760 р.), залишки замку (IX- XVI ст.); Почасві (ансамбль Свято-Успенської Лаври), що нині включені до складу Тернопільської області.

До історичної Волині належить старовинний Ізяслав, де збереглися руїни замку (1539 р.), монастир бернардинців (початок XVII ст.), костьол Св. Іоанна Хрестителя (1599; перебудований у XVIII ст.), костьол Св. Іосифа (1760 р.), руїни палацу (XVIII ст.), а також Старокостянтинів із старовинним замком (1516 р.), костьолом Іоанна Хрестителя (1754 р.), руїнами костьолу (1612 р.). Адміністративно ці міста належать до Хмельницької області.

Найцікавіші місця для відвідування.

Музей бурштину. Серед експонатів музею – шматки бурштину віком до 40 млн. років, знайдені в різний час на території Рівенщини, а також виготовлені з нього ювелірні вироби. Зокрема експонується прадавній янтарний виріб в Україні – диск-амулет віком приблизно 2,5 тис. років. Прикрасою музею вважаються

камені, в яких закристалізувалися комахи. Представлений шматок дикого бурштину вагою близько 2 кг.

Пам'ятник княгині Марії Рівненській, дружині князя С. Несвицького, яка в XV ст посприяла перетворенню Рівного з маленького села в крупне місто. Після смерті князя Несвицького в 1479 р. Рівне перейшло в руки його дружини, яка стала іменуватися Марією Рівненською.

Вона заклала замок та інші міські споруди, при ній місто отримало Магдебурзьке право і привілей на щорічний ярмарок. У 1507 р. Марія отримала від короля право вічного володіння замком і містом.

Лебедине озеро або Лебединка – парк в центрі Рівного. Це все, що залишилося від садиби князів Любомирських. У повоєнний час парк частково відновили і назвали Комсомольським, але прижилася назва «Лебедине озеро», оскільки на маленькому ставку в центрі парку живуть лебеді.

Костел Святого Антонія – одна з найцікавіших, з архітектурної точки зору, споруд центру Рівного – Будинок органної музики. Зведений у стилі неоготики. На його фасаді розміщений дивовижний годинник. Всередині приміщення прикрашали фрески та вітражі. Із радянських часів костел використовують як Зал органної музики.

Свято-Покровський кафедральний собор. Є головним храмом місцевої єпархії Української Православної Церкви. Його будівництво почалося в 1990 році, і було завершено ще в 2001 році. Собор вважається одним з найвищих храмів нашої країни. Висота будівництва складає 55 метрів. Він побудований в українському архітектурному стилі та має живописний центральний купол в оточенні дванадцяти маленьких куполів, які символізують Ісуса Христа та його апостолів.

«Тунель кохання» у м. Клевані в Рівненській області. Недалеко від Клевані знаходиться покинутий залізничний шлях, по якому раніше возили деревину. Дерева по обидва боки залізниці зрослися, утворивши неймовірної краси тунель довжиною в два кілометри. Потяги не дали деревам зростися як попало, тому з боку це виглядає, як геометрично ідеальна арка. Цей тунель облюбували романтики і, звичайно ж, закохані. З часом з'явилася прикмета – проїхавши крізь нього, поцілувавшись і загадавши бажання, обов'язково мрія збудеться!

Базальтові стовпи – діти вулкана. Це чудо природи

знаходиться біля с. Новий Берестовець (Костопільський район) та входить до Геологічний заказник. Це місце брало участь у всеукраїнському конкурсі «7 чудес природи України» і увійшло до фіналу. Базальт – це досить рідкісна порода вулканічного походження. Тут базальти мають форму чотирьох-або восьмигранних стовпів або навіть колон, товщиною від 0,6 до 1,2 м і висотою від 3-х до 30 м. Така форма базальту більше ніде в Україні не зустрічається.

З базальту виходять відмінні облицювальні плити, не дарма саме Український базальт використовували, щоб вимостити мостові Лондона, Парижа і навіть Красну площу в Москві.

1300-річний Юзефовській дуб розташований між селами Березове і Глинне (Рокитнянський район), в урочищі «Юзефинська дача. Висота – 27 м. Знаходиться він у лісі, де ростуть дерева 500 – 600-річного віку, і який називають «Радзивилловской пущею», бо колись він належав роду князів Радзивіллів, українсько-польського походження.

Дуб, який називають «патріархом» чи «дубом князя Ігоря», не можуть обхопити навіть п'ятеро осіб! У нього часто потрапляла блискавка, а один з найпотужніших ударів розколов дерево до землі. Це було в червні 1997 року. Тоді ж учені-дендрологи визначили вік дуба-патріарха. Але саме дерево стало засихати. Для його порятунку на глибину 70 метрів під ним вводять добрива, але дуб більше не росте вгору, тільки пускає паростки.

Є повір'я, що дуб росте в святому місці, де очищується душа. Жителі приходять поговорити з «патріархом», а християни здійснюють до нього цілі паломництва.

Джерела-близнюки з цілющими водами. Урочище св. Миколая на околиці с. Гільча Перша славиться своїми цілющими джерелами в кам'яному гроті. Прославила їх ще мати Лесі Українки – Олена Пчілка у своїй поемі «Гульчій», коли описала їх як «стежку Божу».

Біле озеро – прикраса Рівненської області, що отримало свою назву завдяки білому дну. Тут сама чиста і прозора вода. До того ж Біле озеро, незалежно від сезону, оповите туманом, тому сюди їдуть робити знімки закохані і наречені.

До озера їдуть не тільки за красою, але й за зміцненням здоров'я, оскільки вода має лікувальні властивості.

3.5. Туристські ресурси Лівобережжя (Полтавщина і Чернігівщина)

Полтавська область.

Полтавська область займає центральну частину Лівобережної України. Північні райони області розташовані в лісостеповій, південні – у степовій зоні. Площа області становить 28,8 тис. км². (4,8 % території країни, 7 місце серед 24 областей).

Полтавська область розташована у межах Полтавської рівнини, Придніпровської низовини, на лівобережжі басейну Дніпра. Виняток становить невелика ділянка площею близько 150 км² (0,5 % території області) на правобережжі басейну Дніпра, в межах Придніпровської височини. Понад 92% площі області знаходиться у межах природної зони лісостепу, і тільки біля 8 % (її крайня південно-східна частина) – у межах степової природної зони Східноєвропейської рівнинної фізико-географічної країни.

Клімат області помірно-континентальний з помірно-холодною зимою і теплим літом. Середня температура липня +25 °С, січня –6,5 °С. Опади бувають переважно влітку у вигляді дощів. Середньорічна норма опадів – 562 мм. Найпосушливіший місяць – березень з опадами 35 мм.

Регіон багатий водними ресурсами. По території області протікає багато річок загальною довжиною 5101 км. Тут протікають 62 річки кожна завдовжки більше 10 км, всі вони належать до басейну річки Дніпро. Найбільші з них – Ворскла, Сула, Псел. Відомі Кременчуцьке і Дніпродзержинське водосховища.

Основними природними рослинними угрупованнями на території Полтавщини є ліси, луки і болота, степи, а також водна рослинність. Серед рослин зустрічаються ковила, рябчик, глід, конвалія, косаріки, сфагнові мохи, журавлина болотна, водяний горіх, латаття, сльози яйцевидні та інші.

Серед тварин зустрічаються бобер, байбак, лось, свиня, єнотоподібна собака, благородна лань та інші. Серед птахів водяться кулик-ходуличник, чапля жовта, орлан-білохвіст, орел-карлик, зміїд, лелека чорний, співочі дрозди та інші. Із видів амфібій зустрічаються трав'яна і гостроморда жаби, сіра і зелена ропухи, жаба-квакша. Із рептилій трапляються вуж, черепаха, ящірка.

Природно-заповідний фонд.

Національні природні парки: Пирятинський, Нижньосульський.

Регіональні ландшафтні парки: Диканський, Кременчуцькі плавні.

Заповідні урочища: Безвіднянське, Великий лиман, Гай-Займи, Гнилуша, Гринцеве, Яворівщина та ін.

Заказники. Ботанічні: Малоперещепинський, Великий ліс, Гадяцький бір, Довгораківський, Борівський, Жуківщина, Кут, Підварівський, Терновий куш, Скоробір та ін.

Гідрологічні: Великоселецький, Куквинський, Плехівський, Рогозів куток, Озеро Журавлине, Піско-Удайський, Снітинський, Сасинівський, Пологи, Єньки та ін.

Загальнозоологічні: Руський Орчик, Озерище, Сухий яр, Байрак.

Ландшафтні: Білецьківські плавні, Лучківський, Сулинський, Червонобережжя, Дейманівський та ін.

Орнітологічні: Святилівський, Михнівський, Лабурівський.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Парасоцький ліс, Березовий гай, Бульвар Котляревського, Гадяцький бір, Бульвар Гоголя, Барвінкова гора, Урочище Триби, Урочище Дуби та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Березоворудський, Ковпаківський, Хомутецький, Полтавський міський, Куликівський, Зарізький, Парк агробіостанції педінституту, Парк на садибі Панаса Мирного, Парк Перемоги та ін.

Дендрологічний парк: Устимівський дендрологічний парк.

Основою курортних ресурсів області є джерела мінеральних вод у Миргородському, Великобагачанському, Новосанжарському, Кременчуцькому, Хорольському районах.

Курорт Миргород функціонує з 1914 р. Перше мінеральне джерело було відкрите тут у 1912 р. місцевим лікарем І.А. Зубковським, який і заснував першу водолікарню. В 1916-1919 рр. створено курортний комплекс, який включав водолікарню, їдальню-клуб, грязелікарню. Всі ці приміщення були розібрані в 1970-80-і роки.

З 1976 р. функціонує перше в Україні спеціалізоване відділення для лікування хворих на цукровий діабет. На сьогодні «Миргородкурорт» об'єднує санаторії «Хорол», «Миргород», «Березовий гай», «Полтава», які можуть одночасно прийняти 3,5 тис. хворих.

Полтавщина заселена з доби пізнього палеоліту (понад 20 тис. років тому).

На Полтавщині виявлено близько 50 пам'яток скіфсько-

сарматського періоду. Серед них виділяється Більське городище – одна з найбільших у Європі скіфських археологічних пам'яток. Деякі дослідники пов'язують його з Гелоном, що згадується Геродотом у його «Історії греко-перських воєн». Городище з прилеглою територією оголошено заповідником.

У VIII-IX ст. територію Полтавщини населяли переважно сіверяни. В IX-X ст. край належав до Переяславської землі. По Ворсклі в її нижній і середній течії проходив південний кордон давньоруської держави, що відмежовував її від територій, де безперешкодно пересувались кочові племена - печеніги, половці та ін. Ще за Володимира Святославича розпочато будівництво укріплень по Остру, Трубежу, Сулі, Стугні.

Полтавщина входила до складу Черкаського і Переяславського староств Київського воєводства. В той час, за свідченням французького інженера Г.-Л. де Боплана, на Полтавщині існувало понад 300 поселень. Великі земельні наділи мали тут польські магнати – Жолкевські, Конєцпольські, Потоцькі та ін. Найбільшими землевласниками були князі Вишневецькі. Яремі (Єремії) Вишневецькому належали на Лівобережжі – переважно на Полтавщині – 53 великих населених пункти (Ромни, Лохвиця, Лубни, Пирятин, Глинськ, Хорол, Полтава). Столицею володінь Я. Вишневецького були Лубни, де він побудував розкішний палац, зруйнований козаками в 1648 р., в ході боїв з польською армією, оскільки Ярема Вишневецький із своїм 6-тисячним надвірним військом воював на боці польського уряду. Його син Михайло в 1669-1673 рр. був польським королем.

Після початку визвольної війни були створені Полтавський, Миргородський, Лубенський, Гадяцький полки.

Полтавщина, як і Чернігівщина, була надійним тилом армії Б. Хмельницького.

Після скасування в 1781 р. Гетьманщини територія Полтавщини входила до складу Київського, Чернігівського, Катеринославського (з 1783) намісництва, а з 1796 р. – Малоросійської губернії. В 1802 р. була створена Полтавська губернія.

В 1925 р., після скасування губернського поділу, Полтавщина складалася з 5 округ. У 1932 р. її територія була поділена між Київською і Харківською областями, а в 1937 р. було створено Полтавську область.

На Полтавщині збереглися давні історичні міста: Хорол, Говтва, Лубни, Пирятин, Полтава та ін.

На початку ХХ ст. в місті споруджено будинок губернського земства, в якому нині міститься краєзнавчий музей, заснований з ініціативи В.В. Докучаєва. Його експозиція починалася з зібрання вченого, що включало 4 тис. зразків ґрунту, 500 зразків гірничих порід, багатий гербарій.

В 1906 р. музейна колекція була значно поповнена за рахунок зібрання К.М. Скаржинської, що включала 20 тис. експонатів археологічного, історичного, етнографічного характеру, бібліотеку стародруків і т. ін.

Серед пам'ятних місць Полтави – музей-садиба та літературно-меморіальний музей І.П. Котляревського, музеї Панаса Мирного, В.Г. Короленка.

У місті діє художній музей, де зберігається понад 8 тис. творів мистецтва. Тут експонуються полотна І. Шишкіна, І. Левітана, В.Маковського, І. Рєпіна, В.Сурікова, Н. Ярошенка, Т. Яблонської, Н. Самокиша та ін. У відділі західноєвропейського мистецтва зібрана колекція живопису, графіки, скульптури німецьких, голандських, італійських, французьких майстрів.

Історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви» включає музей історії цієї визначної події, польовий укріплений табір російської армії, редути, братську могилу російських воїнів, Сампсоніївську церкву (1856 р.), пам'ятник загиблим шведським солдатам від росіян (1909 р.), пам'ятник шведам від співвітчизників (1909 р.), пам'ятник Петру І (1915 р.).

В Полтаві народився і закінчив гімназію один із піонерів ракетної техніки і теорії космічних польотів Ю.В. Кондратюк (справжнє ім'я – Олександр Шаргей). Зберігся будинок якому він жив. В місті діє музей авіації і космонавтики.

В Полтаві народилась також відома актриса німого кіно Віра Холодна (В. Левченко).

З Полтавщиною пов'язане ім'я М.В. Гоголя (1809-1852 р.), який народився в с. Великі Сорочинці в будинку військового лікаря М.Я. Трахимовського. Перші згадки про Сорочинці відносяться до початку ХVІІ ст. З поч. ХІХ ст. Сорочинці стають відомі завдяки своїм знаменитим ярмаркам, що описані М. Гоголем. Тут збереглася Преображенська церква (1727-1732 рр.) – місце хрещення письменника. В селі в 1911 р. споруджено пам'ятник М. Гоголю. Тут діє також його літературно-меморіальний музей.

Дитинство М. Гоголя пройшло на хуторі Яновщина, або Василівка (нині Гоголеве), що належав Т.С. Гоголь-Яновській

(уродженій Тетяні Лизогуб) – бабусі письменника. Тут у різний час бували Т. Шевченко, П. Куліш, В.Гіляровський (який у 1902 р. видав книгу «На батьківщині Гоголя»). В селі створено державний музей-заповідник.

У с. Ковалівка діє музей-заповідник, відкритий на честь письменника і педагога А.С. Макаренка.

Музей А. С. Макаренка є і в Кременчуці, в будинку, де з 1901 р. жила його сім'я. Він навчався в місцевому училищі, закінчив педагогічні курси і протягом 1905-1911 рр. викладав у кременчуцькому залізничному училищі. У 1917 р. А. Макаренко закінчив Полтавський учительський інститут, працював у різних школах на Полтавщині, а з 1920 р. – у виховних закладах для неповнолітніх правопорушників.

У селі Березова Рудка збереглися садиба і парк (XVIII-XIX ст.). Тут у 1843 і 1846 рр. перебував Т. Шевченко, який написав портрети господарів маєтку – Платона і Ганни Закревських.

В 1888-1889 рр. на Полтавщині побував А.П. Чехов.

На Полтавщині збереглися давні народні промисли – виготовлення лозяних виробів (Чорнухи), вишивання і килимарство. Історія художньої вишивки на Полтавщині налічує кілька століть. Широко відомими є полтавські мережки і техніка вишивання «білим по білому». Одним із центрів вишивання є селище Решетилівка, де виготовляються орнаментальні килими.

В селищі Опішня, давньому центрі гончарного промислу, створено музей-заповідник українського гончарства. Тут є фабрика художньої кераміки.

Найдавнішим із населених пунктів Полтавщини є Хорол, який уперше згадується в 1083 р. Там народився відомий фольклорист і літературознавець М.А. Цертелєв. В місті бували поети В.А. Жуковський і О.С. Пушкін.

Місто Лубни пов'язане з ім'ям А. Керн – уродженій Полторацької, дочки предводителя місцевого дворянства. Тут пройшло її дитинство, пізніше вона теж часто приїздила сюди. На місці колишньої садиби Полторацьких закладено парк.

Неподалік від Лубен розташований ансамбль Мгарського Спасо-Преображенського монастиря, заснованого в 1619 р. на кошти Раїни Вишневецької – двоюрідної сестри Петра Могили. Тут у чернечому сані в 1663 р. перебував Юрій Хмельницький.

Ансамбль складається з Преображенського собору, Благовіщенської церкви, трапезної з келіями, надбрамної дзвіниці,

будинку ігумена, двоповерхового готелю.

Полтава розташована по обидва береги р. Ворскли. У письмових джерелах поселення вперше згадується в 1174 р. під назвою Лтава.

Після монголо-татарської навали поселення прийшло в занепад. Перша згадка про нього після тривалої відсутності будь-яких відомостей відноситься до першої половини XV ст., коли документи наводять уже назву Полтава. В 1430 р. Полтава була передана великим литовським князем Вітовтом у володіння Лексади Мансурксановича, Лекси – татарського мурзи, що після прийняття православ'я отримав титул князя і родове ім'я Олександра Глинського. Він побудував полтавську фортецю. У 1482 р. її дерев'яні укріплення і земляні вали були зруйновані Менглі-Гиреєм.

З 1802 р. Полтава – губернський центр. За проектом архітектора М.А. Амвросимова Полтаву передбачалось перетворити на «малий Петербург».

Було закладено новий центр – Круглу площу, ансамбль якої вважається найбільш значним в Україні серед архітектурних комплексів, побудованих у стилі класицизму. З 1805 р. по 1811 р. споруджено 7 адміністративних будинків за проектами відомих архітекторів А. Захарова, М. Казакова, Л. Руска, Е. Соколова та ін.

У будинку Малоросійського поштамту деякий час містилась губернська канцелярія. В 1822 р. в цьому приміщенні функціонувала міська гімназія і притулок для дітей збіднілих дворян, де працював вихователем І.П. Котляревський. Пізніше тут була Маріїнська жіноча гімназія, а в радянський період середня школа, міськком компартії.

В 1810 р. тут зведено будинок губернатора, потім – генерал-губернатора, віце-губернатора, приміщення дворянського зібрання. Найбільш масштабною спорудою в ансамблі був Кадетський корпус.

У 1810 р. споруджено будинок Полтавського вільного театру, для трупи якого І.П. Котляревським написані п'єси «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник». Першим виконавцем ролей Макогоненка і Михаїла Чупруна був М.С. Щепкін, який саме тут розпочав свою театральну кар'єру, а також став вільним. Генерал-губернатор Полтави князь М. Рєпнін, який ініціював викуплення великого артиста з кріпацтва, був одним із засновників Полтавського інституту шляхетних дівчат, школи садівництва, кадетського корпусу. Історик Бантиш-Каменський видав свою «Історію Малої Росії» за фінансового сприяння князя Рєпніна.

При Полтавському театрі існував хор хлопчиків, кращі співаки якого відбиралися для участі у придворній співацькій капелі в Петербурзі. В 1838 р. з цією метою Полтаву відвідав капельмейстер капели М. Глінка.

На Полтавщині діяли численні домашні театри. Театром Трощинських у селі Кибинці керував разом з В. Капністом управитель поміщицького маєтку В.П. Гоголь-Яновський. У театральних виставах були задіяні члени їх родин, серед яких – М. Гоголь-Яновська.

В полтавській гімназії навчалися відомий математик В.М. Остроградський, М.П. Старицький, М.П. Драгоманов. Полтавську духовну семінарію закінчили В.П. Гоголь (батько письменника), літератор М. Гнедич (перекладач «Іліади» Гомера). В духовному училищі, а потім у духовній семінарії вчився С. Петлюра, який народився в Полтаві.

У 1903 р. в Полтаві відбулось урочисте відкриття пам'ятника І. Котляревському, на якому були присутні М. Коцюбинський, Леся Українка, Олена Пчілка, Г. Хоткевич, В. Стефаник, М. Старицький, М. Лисенко, М.Садовський, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький та ін.

В Полтаві зберігся також пам'ятник коменданту міської фортеці О. Келіну (1909 р.).

З Полтавою пов'язане ім'я відомого хірурга М.В. Скліфосовського, який починаючи з 1871 р. щоліта відпочивав, а протягом 1900-1904 рр. постійно жив у своєму маєтку на околиці міста. Власником маєтку заснована школа для селянських дітей, де їх навчали грамоті, основам садівництва.

Для розвитку суконного виробництва російським урядом до Полтави були запрошені німецькі ремісники з Богемії, Моравії, Ельзасу, Саксонії. В 1809 р. на північно-східній околиці міста осіли перші німецькі поселенці – 54 сім'ї (249 ос.). Німецька слобода протягом 1810-1867 рр. володіла правом на внутрішнє самоврядування.

Селище Диканька вперше згадується у письмових джерелах у 1658 р. Тривалий час вона була власністю Кочубеїв. Палац, побудований наприкінці XVIII ст. за проектом архітектора Д.Ж. Кваренгі, був знищений у 1917 р.

У 1709 р. в Диканьці напередодні Полтавської битви діяв штаб І. Мазепи, а в сусідньому селі Великі Будища – штаб шведського короля Карла XII.

У Диканці збереглись Миколаївська (1794 р.), Троїцька (1780 р.) церкви. З останньою, за місцевими переказами, пов'язана дія в повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдом».

Збереглася також Триумфальна арка, споруджена в 1820 р. за проектом Л. Руска на честь приїзду імператора Олександра II в масток міністра внутрішніх справ В.П. Кочубея. Садиба Кочубея нині оголошена заповідником.

У селі Хомутець збереглася садиба Муравйових-Апостолів, (кінець XVIII ст.). Існує припущення, що автором проекту був Б. Растреллі.

Село Чорнухи – батьківщина українського філософа і просвітителя Г.С. Сковороди, де діє музей-заповідник.

У селі Веселий Поділ (стара назва – Родзянки) народився відомий український байкар Л. Глібов.

Гадяч – батьківщина М.П. Драгоманова та Олени Пчілки (О.П. Драгоманової-Косач). Садиба Драгоманових оголошена державним заповідником.

Гадяч уперше згадується в документах першої половини XVII ст. як добре укріплений замок-фортеця. Пізніше на місці замка споруджено гетьманський палац – колишня резиденція І. Брюховецького.

З 1648 р. місто було центром Галицького полку. В 1658 р. І. Виговський брав участь у підписанні Гадяцького договору. В Гадячі діє краєзнавчий музей. У с. Гриньки народився М.В. Лисенко.

Історія Миргорода як сторожового пункту веде свій відлік від XI ст. З містом пов'язані імена багатьох видатних діячів вітчизняної культури. Тут народився відомий художник XVIII ст. В. Боровиковський. Миргород – батьківщина братів-письменників Рудченків – Івана Білика і Панаса Мирного. 32 роки прожив у Миргороді грузинський поет Давид Гурамшвілі (1705-1792). В місті йому споруджено пам'ятник.

У селі Велика Обухівка народився і був похований поет і драматург В. Капніст. У його садибі бували М. Гоголь, Г. Державін та ін.

Уродженцем села Фрунзівка (колишня слобода Миколаївка) є військовий лікар П.Ф. Чайка, дід – видатного композитора П.І. Чайковського, який у 1864 р. відвідав ці місця. До наших днів тут зберігся старовинний будинок з мезоніном, колонами.

Родом із села Котельва письменник, драматург і перекладач П.П. Гнедич та письменниця Т.Г. Гнедич – автор перекладу «Дон-

Жуана» Байрона. Тут пройшло дитинство М.І. Гнедича – поета, і перекладача «Іліади» Гомера.

В селі Гавронці в сім'ї предводителя місцевого дворянства народилась художниця Марія Башкірцева (1860-1884 р.). У с. Пашенівка народився академік Петербурзької академії наук і кількох європейських академій математик М.В. Остроградський.

Красенівка – батьківщина відомого борця Івана Піддубного.

Лохвиця є рідним містом композитора І. Дунаєвського. Хутір Пелехівщина Глобинського району - батьківщина братів Майбород.

Полтавщина має необхідні умови для розвитку «зеленого туризму».

Найцікавіші місця для відвідування.

Музей українського весілля відкритий в 2008 році в Будинку культури села Великі Будища неподалік від Диканьки. В експозиції представлено весільне оздоблення різних часів, предмети побуту, вишиті сорочки та рушники. Крім огляду музею, тут пропонують здійснити обряд українського весілля.

Тутешня вода здатна за короткий час впоратися з багатьма хворобами. Унікальним є те, що, витікаючи з джерела, вона в будь-який час року зберігає певну температуру і хімічний склад.

«Миргородська калюжа» (м. Миргород) – це невеличкий ставок, що знаходиться в самому центрі міста, недалеко від Успенської церкви. Отримав він свою назву завдяки повісті Миколи Гоголя про те, «як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем».

У 2009 році на честь двохсотріччя від дня народження великого письменника на березі був відкритий скульптурний комплекс, де численні герої гоголівських повістей і оповідань постають перед мандрівниками в усій своїй красі.

С. Опішня розташоване далеко від великих доріг, стало свого роду торговою маркою завдяки місцевій кераміці. На цій землі декілька століть поспіль жили і працювали прославлені майстри гончарної справи. В кінці ХІХ – початку ХХ століття в Опішньому працювало близько тисячі гончарів, продукція яких експортувалася до багатьох країн.

У 1986 році тут був заснований Музей гончарства, на базі якого почалося створення Державного музею-заповідника українського гончарства. За останні роки в Опішні сформувався унікальний науково-просвітницький та навчально-виховний комплекс, аналогів якому немає в Україні.

На заповідній території площею в 7 га, крім Музею гончарства, розташовані також комплекс земської губернської гончарної майстерні (побудованої в 1916 році), заводи «Керамік», «Художній керамік», меморіальний музей-садиба заслуженого майстра народної творчості України Олександри Селюченко та музей-садиба гончарської родини Пошивайлів. Тільки в Опішні знаходиться така кількість різноманітної сувенірної продукції.

Березова Рудка. Вперше згадується в 1717 р. як володіння гетьмана Івана Скоропадського. Після ліквідації гетьманського управління село стає маєтком надвірного радника Григорія Закревського.

У 1840-і роки в гостях у Закревських неодноразово гостював Тарас Шевченко. У Березовій Рудці він почав поему «Кавказ», написав портрети господарів маєтку. У парку над мальовничим ставком збереглася альтанка, де любив працювати і відпочивати Тарас Григорович.

«Піраміда» – одна з відомих в Україні пам'яток, яка знаходиться в цьому селі. У 1899 році в центрі села над родинним склепом Закревських побудували каплицю у вигляді невеликої єгипетської піраміди.

«Руський Орчик» – це унікальний орнітологічний комплекс, який розташований в південно-східній частині Полтавської області. З 260 видів тварин, що мешкають тут, 17 занесено до Червоної книги, сім – до Європейського червоного списку. Тут мешкають куниця лісова, косуля і лось, снотовидний собака, ондатра, борсук, горностаї, вовк.

Царство пернатих представлено 192 видами птахів! Це місце постійного проживання та гніздування багатьох рідкісних видів. Деякі з них також занесені до Червоної книги України: ходулочник, сірий журавель, орел-карлик.

Чернігівська область.

За площею це одна з найбільших областей України, вона посідає друге місце серед усіх областей. Територія займає 31,9 тис. км² (5,3 % території України). Розташована Чернігівська область у північній частині України на кордоні трьох держав. Межує на півночі – з Росією, на північному заході – з Білоруссю, на заході і південному заході – з Київською, на півдні – з Полтавською та на сході – із Сумською областями України.

Рельєф, в основному – низинна рівнина (поліська частина) та

хвилясто-яружна в межах лісостепової частини області. Наддеснянська вододільна рівнина в окремих пунктах досягає висоти 220 м. Чернігівська область знаходиться в межах Придніпровської низовини.

Великий вплив на формування рельєфу мали води часів дніпровського зледеніння, й тому тут переважають його водногенетичні форми. Льодовикові та водно-льодовикові форми рельєфу представлені моренними горбами, моренними рівнинами (східна частина Полісся). Трапляються зрідка карстові форми рельєфу, що приурочені до виходів крейдових порід.

Клімат помірно-континентальний. Середньорічні температури: січня -7°C , липня $+19^{\circ}\text{C}$. Середньорічна кількість опадів 550 – 660 мм.

Усі річки області належать до басейну Дніпра. Територією області протікають великі річки: Дніпро, Десна; Сож, Судость, Сейм, Снов, Остер, Трубіж, Супой, Удай, Білоус, Шостка. Загальна довжина річкової мережі річок – 7017 км. Озера: Демина, Люшино, Тесняк, Колюче, Криве та інші.

В області налічується понад 400 боліт.

Чернігівська область знаходиться в межах поліської та лісостепової зонах. На півночі області переважають змішані ліси (68 % території області) і лише на півдні зустрічаються ділянки лісостепу.

Рослинність збереглася у вигляді лісів, трав'яного покриву луків і болотної рослинності. У лісах переважають молоді та середньовікові дерева. Серед порід поширені сосна, дуб, ялина, береза, осика, вільха, липа, клен. В підліску переважають ліщина, крушина, шипшина та інші.

Серед тваринного світу помітне місце займають копитні тварини: козуля, лось, благородний та плямистий олень, кабан, зубр. Найчисленнішими з них є козуля, кабан, лось. На стадії відновлення ареалу знаходиться благородний олень, а стадію акліматизації проходять зубр і плямистий олень.

Найчисленніші представники ссавців Чернігівщини – гризуни. Найбільший і найцінніший з них – бобер. Поширені білка, типовий для області вид, ондатра. Зустрічаються заєць-русак, заяць-біляк. Серед хижаків: борсук, норка, куниця, ласка, видра, тхір, лисиця, єнотоподібний собака, вовк.

Природно-заповідний фонд.

Національні природні парки: Ічнянський, Мезинський.

Заповідні урочища: Базарна роща, Базарщина, Бирине, Гніздищанська дача, Кістерська дача, Торчин, Івківці та ін.

Заказники. Ботанічні: Брецький, Оболонський, Путивський, Середовщина, Боярське, Боровицька дача, Васильцеве, Великий ліс, Пасіка, Піски, Скиток, Синявка та ін.

Гідрологічні: Болото Мох, Дорогинський, Кравчукове болото, Сосинський, Болото Ягідне та ін.

Загальнозоологічні: Каморетський, Менський зоологічний парк, Сорокошинський чапельник, Топильне,

Ландшафтні: Рихлівська дача, Замглай, Журів яр, Золотинка, Жорнівський бір, Бойковщина, Бігацький ліс, Володимирівський, Військові гори та ін.

Орнітологічні: Гужевик, Вузьке, Мньовський.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Багатовіковий дуб, Богданів дуб, Вікові дуби, Два вікових дуба, Дерева екзоти, урочище Бурімка, Чорна тополя, Шкуранська група дубів та ін.

Гідрологічні: Болото Гальський мох, Вадень, Козероги, Мурав'ївська, Озеро Трубин, Джерело та ін.

Геологічні: Гордонова гора, Данчичева гора, Крейдяні поклади, Урочище Погон.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Сокиринський парк, Кочубеївський, Парк ім. Т.Г.Шевченка, Парк Міський сад, Парк Жевахівщина, Софіївський старовинний парк, Срібнянський, Болдина гора, Ваганицький парк, Івківці, Тиницький, Стольненський парк, Червоно-Плугатарський, ін.

Дендрологічний парк: Тростянецький дендрологічний парк. Відомі курорти Мена, Будище.

Найдавніші поселення людини на території Чернігівщини виникли в епоху палеоліту (близько 100 тис. років тому).

Сучасна Чернігівщина була периферійним регіоном державного утворення, етнічне ядро якого становили іраномовні скіфи (VII-VI ст. до н.е.). Скіфські кургани і городища виявлені в Бахмацькому, Ніжинському та інших районах області.

У II-V ст. басейн Десни та її притоків – Сейму, Снову, Остра – населяли ранні слов'яни, що в літописних джерелах іменуються сіверянами.

З IX ст. край перебував під владою київських князів. Міжусобна боротьба між князями-братами Мстиславом і Ярославом завершилась відокремленням Чернігівщини від Києва в результаті Листвинської битви (в с. Листвин поблизу Чернігова, 1024 р.). В

1026 р. в Городці на Десні Мстислав Володимирович і Ярослав Володимирович уклали договір, за яким руські землі були поділені між ними по Дніпру. Ярославу дісталось Правобережжя, а Мстиславу – Лівобережжя. Після смерті Мстислава в 1036 р. Лівобережжя знову було приєднане до володінь Ярослава.

Під владою Мстислава були об'єднані Чернігово-Сіверщина і Тмуторокань. Місто Тмуторокань на Таманському півострові вперше згадується в літописах під 988 р., а востаннє - в 1097 р.

Після смерті Ярослава в 1054 р. чернігівський престол посів Святослав Ярославич. Коли в 1073 р. він був посаджений на князівство в Києві, Чернігів перейшов до його брата Всеволода (1073-1076), що пізніше також став княжити в Києві, передавши в 1078 р. чернігівський престол, відвойований у результаті впертої боротьби з нащадками Святослава, своєму синові Володимирі Мономаху. В 1094 р. Олег Святославич у союзі з половцями відвоював у Володимира Мономаха Чернігівську землю, яка була закріплена за Святославичами з'їздом князів 1097 р. в Любечі.

У 1098 р. зі складу Чернігівського князівства виділилося Новгород-Сіверське князівство, а в 1127 р. – Муромо-Рязанська земля. Чернігівські князі й пізніше неодноразово посідали київський престол, їх влада деякий час поширювалась також на Переяслав і Галич.

У XII ст. чернігівські князі змушені були відбивати набіги половців на свої землі. Один із таких походів новгород-сіверського князя Ігоря Святославича в 1185 р. став сюжетною основою «Слова о полку Ігоревім».

Давньоруський період характеризувався високим рівнем розвитку культури краю. Тут склалася власна архітектурна школа. З 19 архітектурних споруд цього періоду, які збереглись на території України, 6 знаходиться на чернігівській землі. (Борисоглібський, Спасо-Преображенський, Успенський собори, Іллінська і П'ятницька церкви в Чернігові та Юр'єва божниця в Острі).

Після татаро-монгольської навали 1239 р. південні і північно-східні райони Чернігово-Сіверщини були спустошені, і лише північні лісові масиви стали притулком для уцілілого місцевого населення. Чернігів втратив значення політичного центру. Резиденцією чернігівських князів став Брянськ, куди князь Роман переніс у 1246 р. столицю.

В XIV ст. долю Чернігово-Сіверщини вирініла битва на Синіх Водах: територія перейшла під владу великого литовського

князя Ольгерда Гедеміновича. Першим удільним князем литовської доби, згадуваним у літописах, був його син Корибут – Дмитро Ольгердович.

З 1500 р. удільні князі Чернігово-Сіверщини перейшли під владу московського князя. Основним політичним наслідком війни між Литовською і Московською Руссю стало укладення в 1503 році договору, за яким чернігівські землі, за винятком невеликої придніпровської смуги поблизу Остра, були включені до складу Московської держави.

Неодноразові дипломатичні і військові спроби Речі Посполитої повернути чернігівські землі не увінчались успіхом. Тільки за Деулінським перемир'ям (1618 р.) на Чернігівське князівство знов поширилася влада польського короля. У 1635 р. було створене Чернігівське воєводство, яке об'єднало новгород-сіверські, конотопські, путивльські та інші північні землі. Південні ж райони – (Ніжин, Остер, Батурин) – були приєднані до Київського, а Любеч і Стародуб – до Смоленського воєводства.

Під час Визвольної війни Лівобережжя було надійним тилом Б. Хмельницького, що забезпечував народну армію продовольством, зброєю і був значним резервом поповнення її рядів. В 1648 р. були створені Ніжинський, Прилуцький, Чернігівський полки для безпосередньої участі в бойових діях проти польського війська.

Білоцерківський договір 1651 р. дав змогу польській шляхті повернутись на насиджені місця, і значна частина місцевого населення (2 тис. сімей із Чернігова, Ніжина, Батурина, Борзни) змушена була в пошуках кращої долі переселитися на Слобожанщину, де з ініціативи І. Дзиковського було заснуване місто Острогозьк.

За Андрусівською угодою (1667 р.) Чернігово-Сіверщина переходила під владу Росії.

В 1781 р. адміністративний устрій цих земель був підданий реорганізації замість козацьких полків були створені Чернігівське і Новгород-Сіверське намісництва. Територія Ніжинського, Прилуцького і Стародубського полків, Козелецького і Остерського повітів була включена до Київського намісництва. В 1796 р. землі краю об'єднані у складі Малоросійської губернії з центром у Чернігові. В 1802 р. створена Чернігівська губернія.

В XIX ст. Чернігівщина переживає період національного відродження. Активно діє Чернігівська громада, членами якої в різний час були Л. Глібов, Б. Грінченко, М. Коцю-бинський, О.

Русов, І. Шраг та ін. У 1861-1864 рр. Виходить український тижневик «Чернігівський листок», редагований Л. Глібовим. Після виходу валуєвського циркуляру 1863 р. громада була розгромлена, її найактивніші члени заарештовані і вислані в північні губернії Росії.

У радянський період адміністративний устрій території зазнав чергових змін. У 1925 р. було скасовано губернію і організовано 5 округів (Конотопський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Сновський, Чернігівський), а в 1932 р. створено Чернігівську область.

На Чернігівщині на державному обліку тисячі пам'яток історії і культури.

Чернігів є одним із найдавніших міст України. За часів Київської Русі він був центром Чернігово-Сіверського князівства. Разом з Києвом Чернігів став потужним воєнно-оборонним пунктом давньоруської держави.

Про його героїчне минуле нагадує Чернігівський Вал – одне із найбільш відвідуваних місць міста. Він знаходиться в центральній частині міста, де річка Стрижень впадає в Десну. Раніше на вершині цього земляного валу була зведена оборонна фортеця – Дитинець, відокремлена від зовнішньої частини міста глибоким ровом. Її територія вважалась найбезпечнішою для спорудження соборів, церков, будинків князів і феодалів. У кінці 19 століття всі захисні пункти Чернігівського Валу були знесені, а на їх місці був побудований бульвар. Зараз на цій території розташована більшість архітектурних пам'яток міста.

Перші згадки про Качанівку сягають кінця XVII століття. Тоді російський полководець, генерал-губернатор Малоросії, як називали Україну, П.О. Румянцев-Задунайський придбав маєток у цьому селі і почав будувати садово-палацовий комплекс.

У XIX сторіччі Качанівка була одним з головних осередків української культури, місцем спілкування багатьох представників вітчизняного та російського мистецтва. Тут неодноразово бували Гоголь, Глінка, Шевченко, Гулак-Артемівський, Забіла, Микола Ге, Костомаров, Максимович, Марко Вовчок, Рєпін, Врубель, Яворницький і багато інших діячів вітчизняної і світової культури. Приїжджаючи на тиждень-два, гості залишались на все літо.

Качанівка досягла свого найвищого розквіту завдяки Василю Тарновському (молодшому).

Вже у 1903 році Качанівка мала телефон, водогін та електрику, чого не мав жодний маєток в Україні, лише російське

Царське село. Площа паркового комплексу сягала 700 га.

Одне з головних вражень, яке дарує Качанівка – це усвідомлення величі людського духу, який зміг розгледіти та примножити надзвичайну природну красу цих місць.

У «Лицарському залі» качанівської садиби була створена галерея портретів українських гетьманів, серед яких і портрет І. Мазепи. Більшість експонатів цієї галереї не збереглося. В. Тарновський володів унікальною колекцією козацьких атрибутів, що налічувала близько 1 тис. експонатів: шаблі, хоругви, літаври і навіть гетьманська булава І. Мазепи. Зібрання українських старожитностей зацікавило І. Репіна, який у 1880 р. разом із В. Серовим приїхав до Качанівки з метою зробити ескізи до картини «Запорожці».

В 1898 р. міркування матеріального порядку змусили В. Тарновського продати Качанівку. Сам він перевіз свою колекцію до Києва і невдовзі помер. В. Тарновський був похований на Аскольдовій могилі, а пізніше його прах був перенесений на Звіринецьке кладовище. Своє зібрання він заповів Чернігівському українському земству, яке в 1902 році відкрило в Чернігові музей українських старожитностей імені В.В. Тарновського. Сьогодні колекція не є цілісним зібранням: її експонати входять до 7 розрізнених експозицій.

Новий власник Качанівки, П.І Харитоненко, подарував маєток своїй дочці, яка разом зі своїм чоловіком М.С. Олівою цікавилась мистецтвом. У коло спілкування подружжя входили О.Н. Бенуа, К. Сомов, В. Серов та інші художники, які бували в їх петербурзькому домі. В 1915 р. Качанівку відвідав Петров-Водкін і був від неї у захваті.

Качанівський парк за всіма параметрами витриманий у європейських традиціях садово-паркового мистецтва. Тут є алеї, складна система доріг і стежок, «давні» руїни, галявини, пагорби, озера, острови, мости, скульптури, альтанки і т. ін.

У качанівській садибі в різний час розміщувались дитячий будинок, кліматичний санаторій, евакогоспіталь, туберкульозний санаторій. Пам'ятка зазнала значних руйнувань, що заторкнули не лише дім, а й парк, який перетворився на суцільні лісові хащі. Не збереглися зимовий сад, картинна галерея, скульптури, посуд, меблі. Зруйновані інтер'єри палацу.

В 1981 р. Качанівку оголошено історико-культурним заповідником, розпочалися реставраційні роботи.

Чернігівський обласний історичний музей ім. В.Тарновського є одним з найстаріших в Україні. Він створений у 1896 р. на основі приватних колекцій любителів старо-житностей, меценатів. У фондах музею зібрано понад 150 тисяч пам'яток матеріальної і духовної культури, що відносяться до різних періодів історії Чернігівщини. Музей міститься в колишньому будинку губернатора.

В Чернігові є також музей народного декоративно-прикладного мистецтва, художній музей, літературно-меморіальний музей М. Коцюбинського.

Зберігся будинок Кочубея (XVII-XVIII ст.), в якому розмістився історико-краєзнавчий музей.

В с. Мезин (Мізин) виявлено одну з найстаріших палеолітичних стоянок в Україні (XV тис. до н.е.) і городище VI-V тис. до н.е. В 1965 р. відкрито Мезинський музей, де представлено 41 тис. експонатів.

В с. Шевченкове (колишній хутір Іванівський) протягом 22 років жив і похований видатний живописець Микола Ге. В його маєтку бували І. Рєпін, Л. Толстой, засновник московської картинної галереї П. Третяков. Перебуваючи в домі М. Ге, тут плідно працював М. Врубель.

У селі Заньки народилась М.К. Адамовська – Марія Заньковецька, перша народна артистка України. В Заньках діє її меморіальний музей.

В с. Піски, де народився П. Тичина, діє музей поета.

У краї розвиваються традиційні народні промисли. В Чернігові на фабриці лозяних виробів виготовляють гарнітури плетених меблів, кошики, декоративні вазы. В селищі Дігтярі знаходиться фабрика художніх виробів – відомий центр художнього ткацтва (килими, рушники, плахтові тканини, скатерки, купони для жіночих суконь, спідниць тощо). В Прилуках на фабриці художніх виробів ткуть скатерки, серветки, рушники тощо.

У Коропі є меморіальний музей народовольця Миколи Кибальчича, що брав участь у підготовці замаху на Олександра II. Він також автор проекту першого у світі реактивного літального апарату. Також у Коропі розташована єдина в Лівобережній Україні церква-фортеця – Ільїнська (XVIII ст.). Тут збереглися також Вознесенська церква (1764 р.) і садиба Дараганів (Ю.Ф. Дараган був козелецьким полковником).

В містечку Сосниця народився і провів дитячі роки видатний

кінорежисер і письменник О. Довженко. Тут створено його літературно-меморіальний музей. У Сосниці тривалий час жила А. Керн, якій присвятив вірші О. Пушкін.

Родом з м. Ічня відомий скульптор І.П. Мартос, автор пам'ятників А.Е. Рішельє в Одесі, Мініну і Пожарському в Москві, М. Ломоносову в Архангельську, Готьомкіну Таврійському в Херсоні, ректор Петербурзької академії мистецтв.

Село Погорільці з кінця XVIII ст. належало Перовським, нащадкам графа О.К. Розумовського. Тут у садибі свого дядька О.О. Перовського – літератора, відомого під псевдонімом Антонія Погорельського - провів свої дитячі роки відомий російський письменник О.К. Толстой, правнук останнього українського гетьмана К. Розумовського. Флігель-ад'ютант Олександра II, в 1861 р., після виходу у відставку, він жив у Погорільцях або в маєтку Червоний Ріг. У Погорільцях неодноразово бували Володимир, Олександр і Олексій Жемчужникови – двоюрідні брати письменника.

Чернігівська область володіє значними ресурсами і має необхідні умови для розвитку туризму.

Історичним містом є також давній Любеч, який уперше згадується в літописах під 882 роком. Поселення з'явилися на цій території в ранньому залізному віці. Про Любеч як значний торговельний центр згадував у 942 році візантійський імператор Костянтин Багрянородний у своєму трактаті «Про управління державою».

Любецький замок був споруджений у другій половині XI ст. на місці давнього слов'янського укріпленого городища. Тоді ж Антип (у чернецтві – Антоній Печерський) поклав початок любецькому Антонівському монастирю, який існував (з перервами) до 1786 р. На сьогодні збереглась лише печера Антонія.

Місто відоме тим, що тут у 1097 р. відбувся з'їзд, який закріпив руські землі за найбільш впливовими князівськими родами.

На початку XVIII ст. на території старої фортеці за наказом гетьмана І. Мазепи була споруджена будівля господарського призначення, що увійшла в історію під назвою кам'яниці Полуботка (з 1709 р. вона знаходилась на землях останнього).

Ніжин розташований по обидва береги р. Остер. У першій чверті XVII ст. на лівому березі Остра була споруджена цитадель. Після входження Правобережної України до складу Росії ніжинський замок втратив своє оборонне значення і почав

руйнуватися. Під час пожежі 1797 р. в місті згоріло понад 100 будинків, значної шкоди було завдано замку. Згодом вали були зрівняні, рів засипаний. Планом забудови міста від 1803 р. тут було передбачено ринок, що існує й сьогодні, хоча на меншій площі. В 1648 р. місто стало центром Ніжинського полку. З 1742 р. через Ніжин проліг поштовий тракт, що з'єднав Глухів з Києвом. У 1770-і рр. було споруджено приміщення Ніжинської поштової контори (сьогодні діє як музей). Тут зупинялись під час подорожей Д. Фонвізін, О. Пушкін, О. Грибоедов, М. Глінка, Т. Шевченко, В. Даль, А. Міцкевич, С. Гулак-Артемівський та ін.

Ніжин був єдиним повітовим містом, що мав вищий навчальний заклад – гімназію вищих наук, засновану в 1820 р. на кошти князів О.А. та І.А. Безбородьків. Навчальний корпус був споруджений за проектом Л. Руска. Гімназія здійснила вісім випусків. Серед 228 її вихованців – М. Гоголь, Є. Гребінка, Н. Кукольник.

Після реорганізації в 1832 р. навчальний заклад функціонував як Ніжинський фізико-математичний ліцей. У числі його випускників – М. Міклухо-Маклай, батько відомого мандрівника.

З Ніжином пов'язані дитячі роки С. Корольова, який жив у місті в період з 1901 по 1914 р. і здобув тут початкову освіту.

В Ніжині збереглося багато архітектурних пам'яток: Миколаївський собор (1668 р.); грецька Михайлівська (1731 р.), Троїцька (1733 р.), Преображенська (1748 р.), Покровська (1757 р.), Христовоздвиженська (1775 р.), грецька Всіхсвятська (1786 р.), Іоанна Богослова (XVIII ст.) церкви; Введенський собор (1788 р.). Серед пам'яток цивільного будівництва – купецький будинок (XVIII ст.) і приміщення ліцею вищих наук (1820 р.).

У Ніжині народився відомий мореплавець Ю.Ф. Лисянський (1773-1837), який у 1801-1806 рр. разом із І.Ф. Крузенштерном здійснив кругосвітню подорож.

Остер – одне з найдавніших міст Придніпров'я, засноване Володимиром Мономахом, що підтверджується літописним свідченням від 1098 р. Місто було закладене як фортеця для захисту руських земель від половецьких набігів. Давнє городище – «Городок Остерський» – є археологічною пам'яткою XI ст.

У південно-східній частині городища збереглася божниця Св. Михаїла, згадувана в літописі. Існує припущення, що вона зведена за Володимира Мономаха. В період князювання його сина

Юрія Долгорукого вона була прикрашена фресками (звідси її назва – «Юр'єва божниця»). Пам'ятка частково збереглася.

В 1240 р. місто було спалене. На початку XIV ст. неподалік від нього, ближче до Десни, виросло нове поселення, яке дістало назву Остер.

Палац (1782-1787 рр.), побудований фельдмаршалом П. Румянцевим-Задунайським, частково зберігся в с. Вишеньки.

Історично Чернігів був центром, навколо якого зосереджувались поселення слов'янського племені сіверян. Як місто почав формуватися в кінці VII ст. Перша літописна згадка про Чернігів відноситься до 907 р.

В XIV ст. тут було споруджено фортецю. В XVI ст. Чернігів був прикордонним російським містом, тому тут зводились усе нові укріплення, перебудовувалась і розширювала свої межі міська фортеця. Після включення до складу Росії в кінці XVIII ст. Правобережної України, державні кордони відсунулись далеко на захід, і тому чернігівська фортеця, втративши своє оборонне значення, в 1799 р. була ліквідована.

Серед пам'яток археології відома Чорна могила (середина X ст.), де, згідно з легендою, поховано князя Чорного – гіпотетичного засновника міста. Один із найбільших некрополів, який включає близько 230 курганів, знаходиться на Болдіних горах – історичній місцевості на правому березі Десни.

На болдінських терасах розташований ансамбль Троїцько-Іллінського монастиря (XI-XVIII ст.), заснований Антонієм Печерським у 1069 р. Антонієві печери з часом перетворились на багатоярусний підземний комплекс довжиною 315 м. У XII ст. тут було споруджено Іллінську церкву. В 1239 р. монастир був зруйнований і відбудований лише в 1649 р. До наших днів дійшли трапезна із Введенською церквою (1677 р.), корпуси келій, Троїцький собор (1679 р.), будинок архімандрита (1750 р.), дзвіниця (1775 р.).

На місці розкопаного дитинця (валу) на початку I тис. були поселення, а з VII ст. це – укріплений центр міста. Протягом XI-XVI ст. навколо нього склався унікальний архітектурний комплекс, з якого уціліли Спасо-Преображенський (XI ст.) і Борисоглібський (XII ст.) собори [20].

Неподалік від Дитинця розташована П'ятницька церква (XII-XIII ст.).

В с. Густиня на початку XVII ст. у володіннях Вишне-

вещьких було засновано монастир. Його архітектурний ансамбль склався в XVII-XVIII ст. Центром монастирського комплексу є Троїцький собор (1676). У 1994 р. тут відновив своє функціонування жіночий монастир. При обителі є готель для паломників.

У селищі Седнів збереглась садиба Я. Лизогуба (XVII ст.). Уціліли також лизогубівська кам'яниця (1690 р.), Воскресенська (1690 р.), Георгіївська (1747 р., 1852 р.) і Успенська (1860 р.) церкви. Давньоруське місто-фортеця вперше згадується в 1068 р. під назвою Сновськ. Сучасна назва закріпилася за ним із XVI ст.

Слецький Успенський монастир був заснований у 1060-і роки посеред хвойного лісу, звідки виводиться його назва. З 1635 по 1649 р. монастир належав єзуїтам.

Головним монастирським храмом є Успенський собор (XII ст.). Серед монастирських будівель – дзвіниця, Петропавловська церква з трапезною і келії.

В місті збереглися храми XVIII ст. – Катерининська (1715 р.) і Воскресенська (1775 р.) церкви.

На території сучасного Новгород-Сіверського виявлені археологічні пам'ятки кам'яного віку, епохи бронзи, періоду формування слов'янських племен.

У IX-X ст. на Замковій горі існувало городище. Після пожежі в X ст. на його місці споруджено нове укріплення. З'їздом руських князів у Любечі (1097) Новгород-Сіверський затверджено столицею Сіверського князівства, що охоплювало територію в середній течії Десни і по річках Снов і Сейму, а також – частково курські землі і володіння в'ятичів.

Спаський монастир заснований в XI ст. Однак монастирський комплекс у його нинішньому вигляді почав формуватися з другої половини XVI ст., коли він був перетворений на резиденцію чернігівського митрополита Лазаря Барановича. В цей же період споруджено Спаський собор, Петропавлівську трапезну церкву, келії, нові мури. Ансамбль набув рис українського бароко.

Протягом 1674-1679 рр. при монастирі діяла перша на Лівобережній Україні друкарня, пізніше переведена до Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові.

В 1791-1796 рр. за наказом Катерини II на місці давнього Спаського храму збудовано Спасо-Преображенський собор за проектом Джакомо Кваренгі – автора Смольного інституту та інших споруд у Петербурзі.

З 1979 р. Спасо-Преображенський монастир входить до архітектурно-історичного заповідника.

Успенський собор розташований на місці, де, за переказами, в дохристиянську епоху стояли ідоли. Після хрещення на місці капища було споруджено храм на честь Богородиці (XI-XII ст.). Точний час спорудження міського собору, що дійшов до наших днів, невідомий, хоча існують свідчення про закладення храму в XVII ст.

В Новгород-Сіверському збереглися також Михайлівська (1845 р.) і Предтеченська (1834 р.) церкви.

Серед пам'яток цивільної архітектури – триумфальна арка з гербами 10 повітів, споруджена на честь приїзду Катерини II в 1787 р. До цього ж періоду відносяться торговельні ряди, що збереглися в центрі міста. Торговельні склади і будинок земства збудовані в XIX ст.

Батурин заснований на початку XVII ст. Стефаном Баторієм. У 1669-1708 рр. місто було резиденцією гетьманів Д. Многогрішного, І. Самойловича, І. Мазепи.

В 1708 р., після переходу гетьмана І. Мазепи на бік шведського короля Карла XII, його столиця Батурин була зруйнована російськими військами.

Свій статус столиці козацького Лівобережжя місто повертає за К. Розумовського в 1750 р.

В 1799-1803 рр. за проектом А. Рінальді і Ч. Камерона тут було споруджено палацово-парковий комплекс. Сьогодні палац Розумовського зберігся лише частково.

На кошти Розумовських було побудовано також Воскресенську церкву (1803), у якій похований останній гетьман Кирило Розумовський.

Однією з найвідоміших сучасних пам'яток Чернігова став Світломузичний фонтан – водно-світломузичне шоу.

Чернігівський світломузичний фонтан був подарований місту благодійним фондом Рідний Чернігів, а його відкриття в центральному сквері імені Попудренка відбулося в 2008 р. З тих пір безліч людей щодня в теплу пору року збираються в сквері для споглядання цього красивого фонтану.

Світломузичний фонтан Чернігова відрізняється від інших подібних українських фонтанів своїм оригінальним оформленням: його чаша завершується обідом, виконаним у вигляді ламаних форм. Чаша була побудована з каменю лабрадориту, видобутого в Житомирській області, а її діаметр становить 12 метрів.

В Україні є власний Стоунхендж – пригоризонтна обсерваторія у Безводівці Чернігівської області. На території цього зниклого села знаходиться група древніх курганів. Деякі з них зруйновані людьми і технікою, а ті що залишилися, вчені описували як погребальні кургани кочових племен 2–1 тисячоліття до нашої ери.

Пригоризонтна обсерваторія – це не тільки цікава археологічна пам'ятка. Це доказ існування розвинутої цивілізації на території сучасної України тисячі років тому. Її представники створили масштабний проект, організували людей для будівництва та досліджували всесвіт доступними їм методами.

Якщо стати в центрі комплексу, то можна побачити, як сходять та сідає сонце за рукотворними пагорбами в дні зимового та літнього сонцестояння та дні рівнодення, які були особливими для людей з давніх-давен. І саме на ці дні припадають найважливіші свята року.

Антонієві печери (м. Чернігів) становлять собою комплекс підземних споруджень, до яких належать церкви святого Антонія й святого Феодосія Тотемського, храм Ніколи Святоші, каплиці з похованнями, келії Антонія та монахів. Унікальність печери у тому, що всі приміщення знаходяться на чотирьох рівнях одне над одним. Особливо тут тихо у ранкову пору. Блукаючи коридорами та галереями печери, замислюєшся над високим та вічним. Всі, хто потрапляли до печер, відчували вплив якоїсь невідомої сили. У деяких відвідувачів виникали відчуття легкості та щастя, зникала певна пригніченість, підвищувався життєвий тонус.

3.6. Туристські ресурси Слобожанщини (Харківська та Сумська області)

Харківська область.

Найстаріша і найбільша область Східної України розташована в північно-східній частині України. Її площа – 31,4 тис. км² (5 % території України).

Серед великих форм земного рельєфу, які знаходяться на території області, виділяються складові Східноєвропейської рівнини: Середньоросійська височина, Донецький кряж, Полтавська рівнина.

Клімат Харківської області помірно-континентальний. Він характеризується: середньомісячні середні температури від +20°C в липні, до -7°C в січні. Середньорічна кількість опадів біля 500 мм.

Харківська область знаходиться одразу в двох кліматичних зонах: (лісостеповій та степовій), тому ґрунти, що притаманні цим зонам, різняться між собою за своїми властивостями. Сприятливим для видів рекреаційної діяльності є тривалість літнього періоду, яка становить 130 днів у північній частині області і 150 – 158 днів в центральній і південно-східній частинах.

До водного фонду Харківської області відносяться річки, озера, болота, ставки, водосховища, канали, водоводи, підземні води, землі водного фонду. Головна річка – Сіверський Донець із притоками, що відносяться до басейну Дона. До басейну Дніпра належать Самара, Оріль, Ворскла та ін. Найбільшим є озеро Лиман, яке розташоване у селища Лиман Зміївського району. Озеро використовується в якості джерела водопостачання великої районної електростанції – Зміївської ДРЕС, а також служить природною водогосподарською базою створеного на ньому рибного господарства. Важливу роль у промислово-питному забезпеченні водою Харківського промислового регіону відіграє канал Дніпро – Донбас.

Основні типи рослинності – широколисто-мішані ліси, лучні, а також різнотравно-типчаково-ковилкові степи. Серед ендемічних видів рослин поширені шоломниця крейдяна, ранник крейдяний, полин суцільно білий, гісоп крейдяний, дрік донський і дворятник крейдяний, занесені до Червоної книги України.

Серед видів тваринного світу відомі: тхір степовий, бабак, перев'язка звичайна, гадюка степова східна, парусник поліксена; птахи: яструб, скопа, орел-могильник, ходуличник, пугач, балобан, чорний лелека, велика і мала і білі чаплі та ін.

Природно-заповідний фонд.

Національні природні парки: Дворічанський, Гомільшанські ліси, Слобожанський.

Регіональні ландшафтні парки: Великобурлуцький степ, Печенізьке поле.

Заповідні урочища: Божкове, Бір, Дегтярне, Довжик, Пивне, миколаївські насадження та ін.

Заказники. Ботанічні: Вовчанський, Березький, Байрак, Бурбулатівський, Гришкове, Гутянський, Гора Городовище, Дворубчине, Бугаївський та ін.

Загальнозоологічні: Бурлуцький, Катеринівський, Харківський зоологічний парк, Джерельне, Лиман, Оберіг та ін.

Гідрологічні: Берестовий, Коломачки, Мерцицький, Підлиманський, Рогозянський, Салтівський, Джерело Г.С. Сковороди, Ставок Дзеркальний, Мурафа, Мохувате болото та ін.

Ландшафтні: Гомільшанська лісова дача, Малинівський, Павлівський, Кредянська лісова дача та ін.

Лісові: Великий ліс, Григорівський Бір, Мохначанський, Середньодонецький, Скрипаївський, Кулаківський та ін.

Орнітологічні: Бритаї, Іванья, Чаплі, Мартинівський.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Краснокутський, Наталіївський, Старомерчицький, Шарівський, Литвинівка.

Дендрологічні парки: Дендропарк Харківського державного аграрного університету, Дендрологічний парк Дружба.

Ботанічні сади: Ботанічний сад Харківського державного університету.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Інститутська, Чорноглазівські дуби, Сад ім. Шевченка, Південне, Пушкінська, Просіки, Скорики, Лісосмуга № 65 та ін.

Наявність джерел мінеральних вод є базою для розвитку курортів, серед яких – Березівські мінеральні води і Рай-Оленівка.

Приваблює туристів налічення в області державних музеїв.

Харківський історичний музей засновано в 1920 р. як музей Слобідської України ім. Г. Сковороди. За обсягом і науковою цінністю зібрання музеїв входить до числа найбільших в країні.

Один із найстаріших українських музеїв, що володіє цінною мистецькою колекцією – Харківський художній музей, основу експозицій якого складає зібрання, започатковане в 1805 р. при Імператорському Харківському університеті. Серед його експонатів – полотна А. Дюрера, Я. ван Сореля, В. Боровиковського, Д. Левицького, В. Тропініна, Т. Шевченка, І. Айвазовського, І. Шишкіна, В. Сурікова, А. Лосенка, М. Пимоненка, Г. Нарбута, Т. Яблонської та ін.

Музей володіє найкращими в Україні колекціями голандської графіки XVII-XIX ст., робіт І. Рєпіна (серед них – «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»).

У зібранні музею народного мистецтва Слобожанщини – твори народного прикладного мистецтва, яке представлене

керамікою, малярством, вишивкою, різьбленням і т. ін.

Серед найвідоміших Туристських об'єктів – літературно-меморіальний музей Г. Сковороди в селі Сковородинівка (до 1923 р. – Пан-Іванівка), де він провів останні роки свого життя і де був похований.

У місті діють літературний, аерокосмічний музеї, музей природи.

Харківська область має значний історико-культурний потенціал: численні пам'ятки історії, археології, містобудування і монументального мистецтва, пам'ятки архітектури, які внесено до Державного реєстру національного культурного надбання.

В 1844 р. в Чугуєві в сім'ї військового поселенця народився І. Репін, який здобув у рідному місті початкову загальну і художню освіту. В 1914 р. він заклав тут «Діловий двір», що мислився ним як центр художньої освіти. В будинку, де в 1876-1877 рр. жив І. Репін, нині діє художньо-меморіальний музей.

Місто Харків (з грудня 1919 р. до червня 1934 р. – столиця радянської України) засноване близько 1654 р. біля злиття річок Харкова, Лопані та Уди переселенцями з Лівобережної України. Місто виросло на Харківському городищі, що залишилось від давнього слов'ян-ського поселення. Пізніше саме на цьому місці був побудований собор, а згодом – університет. Цей пагорб здобув назву університетської гірки.

В середині XVII ст. тут оселилося 587 козацьких сімей загальною чисельністю близько 2 тис. осіб. Перші жителі майбутнього міста, незалежно від походження і роду занять, записувались до Харківського полку. Центром поселення була фортеця, споруджена близько 1656 р. Після приєднання до Росії в кінці XVIII ст. причорноморських територій Харків втратив значення військової фортеці і став розвиватись як великий ремісничо-торговельний центр.

У XVIII-XIX ст. Харків був українським містом. Після скасування автономії слобідських полків у місті стали оселятись російські чиновники, купці, ремісники та ін. Протягом XIX ст. чисельність його населення зросла у 20 разів.

У 1805 р. в Харкові було створено перший у наддніпрянській Україні університет. Його засновнику В. Каразіну в 1907 р. споруджено пам'ятник у місті.

Діяльність Харківського університету пов'язана з ім'ям П. Гулака-Артемовського, який був його ректором. Саме в цей

період Харків здобув славу «українських Афін». В університеті починав свою наукову діяльність І. Мечников. Тут працювали відомі математики М. Остроградський, О. Ляпунов, один із засновників фізичної хімії М. Бекетов і багато інших видатних учених. Професором Харківського університету був болгарин Марин Дринов – міністр освіти Болгарії, член Петербурзької Академії наук, автор численних наукових праць з історії південнослов'янських народів.

Харківський університет закінчив М.І. Костомаров.

Становлення української журналістики пов'язане з Харковом, Харківським університетом, створення якого супроводжувалось заснуванням у 1805 р. друкарні.

В 1805 р. в Харкові було засновано першу гімназію.

У 1789 р. створений Харківський вільний театр, на сцені якого грав М.С. Щепкін. Директором театру в 1812-1821 рр. був Г.Ф. Квітка-Основ'яненко – Григорій Квітка, що народився на околиці Харкова, на хуторі Основа. Він також один із засновників Харківського інституту шляхетних дівчат.

У Харкові народився письменник, композитор, етнограф, режисер Гнат Хоткевич. Тут він закінчив технологічний інститут (нині – політехнічний університет). У 1895 році Г. Хоткевич організував селянський театр у с. Деркачі поблизу Харкова, в 1901 р. – перший Український робітничий театр.

Найдавнішою спорудою Харкова є Покровський собор (1689 р.), збудований у стилі українського бароко. В 1786 р. до Покровського монастиря перенесено чудотворну Озерянську ікону, що вважалася заступницею населення Слобідської України.

До пам'яток XVIII ст. належать Успенський собор, Провіантська крамниця, Катерининський палац, деякі житлові будинки. Губернаторський палац – перша з великих цивільних споруд міста, зведена в 1777 р., - функціонує як університетський корпус.

В XIX ст. зведено дзвіницю Успенського собору, архієрейський будинок на території Покровського монастиря, церкви Троїцьку, Пантелеймона, Іоанна Предтечі, костьол, караїмську кенасу, комплекси споруд університету і технологічного інституту, будинок міського драматичного театру.

У XX ст. тут були споруджені Благовіщенський собор, Казанська (Серафимівська), Озерянська і Трьохсвятительська церкви, синагога, будинки громадської бібліотеки, художнього

училища (нині - художньо-промисловий інститут).

В 1663 р. українськими козаками-переселенцями з Черкащини заснована фортеця, названа Балаклією. Фортеця була центром однойменного полку (1668-1677 рр.), який пізніше увійшов до складу Харківського.

До найдавніших міст Харківщини належить Ізюм. На цьому місці виявлені стоянки епохи мезоліту і неоліту. В період Київської Русі тут також було поселення, зруйноване кочівниками у XII ст. Ізюмська сама згадується в літописі під 1571 р., Ізюмський окоп – під 1651 р. У документах 1680 р. поселення іменується Ізюмським городком, що був невеликою фортецею, заснованою українськими козаками на чолі з Яковом Черніговцем. В 1685-1765 рр. Ізюм був центром однойменного козацького полку.

У місті діє краєзнавчий музей, заснований у 1920 р. В Ізюмі збереглися три храми: Спасо-Преображенський собор (1684 р.), що є найстарішою в області пам'яткою архітектури такого типу, Миколаївська (1809-1823 рр.) та Вознесенська (1819-1826 рр.) церкви.

Старовинний Чугуїв, розташований по обидва береги Сіверського Дінця, теж виник як фортеця. Чугуєве городище вперше згадується в 1627 р. Перша спроба заснування на його місці козацького поселення вихідцями з Правобережжя відноситься до 1638 р. Після цього українські козаки з'явилися під Чугуєвом уже після Білоцерківського договору 1651 року.

В 1696 р. за наказом Петра I в цей регіон було переселено 1,5 тис. калмиків, а пізніше – взятих у полон під час Семилітньої війни солдатів пруської армії, які стали займатися ремеслами і сільським господарством. Згодом тут стали селитися колишні каторжани.

В 1662 р. в Чугуєві було закладено «Государів виноградний сад» площею понад 5 тис десятин – один із найбільших в Україні. Значні території були зайняті під баштани.

В 1818-1857 рр. Чугуїв був центром округу, що складався з військових поселень. їх мешканці змушені були поєднувати військову службу з веденням сільського господарства. В 1819 р. чугуївські поселенці, протестуючи проти непосильного гніту, підняли повстання.

У місті збереглися споруди XVIII ст.: міська управа, колишнє військове училище, казарма. Пам'ятки XIX ст. представлені Покровським собором, Преображенською церквою, приміщеннями

штабу військових поселень (1830 р.), школи, житловим будинком, торговими рядами.

У селищі Володимирівна збереглась церква Спаса, споруджена на кошти українського цукрозаводчика П. Харитоненка, відомого мецената, колекціонера. Для експонування свого зібрання давньоруського іконопису він збудував у маєтку Наталка споруду, стилізовану під давньоруську церковну архітектуру, за проектом О. Щусева.

В числі авторів скульптурного декору, який прикрасив інтер'єр споруди - відомий скульптор С. Коньонков, якому належить рельєф «Розп'яття». У радянський період храм зазнав серйозних пошкоджень, інтер'єри були фактично знищені.

На Слобожанщині збереглося кілька палацово-паркових комплексів. У селі Старий Мерчик уціліла садиба XVIII ст., ансамбль якої включає палац, службовий корпус, два флігелі, комору, парк. Збереглися також кам'яні ворота.

Садиба XIX ст. в місті Люботині оточена мальовничим парком. Крім палацу з елементами класицизму і готики, тут збереглися Миколаївська церква і службовий корпус.

Садиби XIX ст. збереглися також у Рокитному, Володимирівці, Шарівці, Великому Бурлуці, Малижному.

Найцікавіші місця для відвідування.

Співочі тераси, с. Городне – фруктовий сад, побудований «цукровим магнатом» П. І. Харитоненко. У зв'язку з суворим кліматом для теплолюбних сортів, було прийнято оригінальне рішення про їх розміщення. На шести цегляних терасах, звернених до півдня, в один ряд висаджувалися дерева. Тераси утворювали форму півкола, яка нагадувала модель античних амфітеатрів. Посередині знаходився сходовий прохід. Він починався від першого рівня тераси, закінчуючись шостим. Висота кожної стіни становила приблизно чотири метри, а ширина – десять.

Таким чином, рідкісні види південних рослин постійно висвітлювалися сонцем. До того ж цегляна кладка накопичувала і надовго зберігала тепло, що дозволило вирощувати і збирати багатий урожай.

Ще одна з особливостей фруктового саду: якщо стати поруч зі сходами обличчям до терас і тихо вимовити слова, то їх гучність збільшиться в багато разів.

Пізніше, користуючись унікальною здатністю терас, сім'я Харитоненко влаштувала тут музичні концерти. Були запрошені

відомі виконавці. Звучання їх чудових голосів лунало на 40 – 60 метрів навколо. Таким чином, це місце отримало назву – «Співочі тераси».

Тут також проводять щорічний фестиваль української народної пісні під назвою «Зелені тераси».

Харків пишається на всю Україну великою кількістю чудових фонтанів. Фонтан «Каскад» – одне з улюблених місць відпочинку харків'ян. Його звели на місці довоєнної сходи, яка була зруйнована. Відкриття приурочили до трьохсотріччя Харкова, в 1954 році. Фонтан являє собою каскадну драбину, по якій вниз спрямовується вода. З верхнього оглядового майданчика видно долина річки Лопань. Після розпаду Радянського Союзу фонтан потребував реконструкції. Однак в 2004 році, до чергового ювілею міста, його відреставрували.

Неподалік від каскадного фонтану, в парку ім. Шевченка, знаходиться ряд міських визначних пам'яток. Наприклад, Дзеркальний струмінь, який вважається одним із символів міста, пам'ятник футбольному м'ячу та інші. Трохи далі знаходиться кіноконцертний зал «Україна» та Харківський національний академічний театр опери та балету ім. Лисенко

Фонтан на площі Героїв Небесної Сотні – другий за величиною після «Дзеркального струменя». На місці скверу та фонтану раніше знаходився старий старовинний особняк. При його знесенні був виявлений скарб золотих монет, які не вдалося приховати будівельникам. На ці самі гроші був розбитий сквер, побудований фонтан і встановлено пам'ятник Рудневу – легенда в кращих традиціях оповідань Ільфа і Петрова.

Фонтан в саду Шевченка – це справжній витвір мистецтва. Це один з найстаріших світових фонтанів Харкова. Багато харків'ян пам'ятають прекрасну пам'ятку саме в такому виконанні. Тому ідею світломузики під час реконструкції зберегли, а в ході ремонту оновили гранітний корпус фонтану і водну систему. Навколо фонтану покладено нову плитку.

Фонтан у парку Горького – один з найкрасивіших в місті. Унікальна пам'ятка з колірними ефектами знаходиться в кінці Головної алеї. Отримавши задоволення від відвідування дитячих атракціонів, катання на канатній або дитячій залізниці, можна відпочити і освіжитися поруч з казковим фонтаном, що випускає кольорові струмені.

Фонтан у Соборному сквері – один з найбільш витончених

зразків, по праву гідний звання «Міста фонтанів». Раніше там розташовувався величезний будинок «Пасажу» – аналог московського ЦУМу. Однак на самому початку 50-х, було вирішено знести будинок, а на його місці спорудити міський парк. Для робіт над відповідальним проектом задіяли трійку талановитих архітекторів – Г. Вегман, І. Жилкін, М. Луцький.

Фонтан міг мати зовсім інший вигляд, доповнений скульптурною композицією або являти собою пам'ятник сучасникам, радянської молоді. Однак незабаром після установки було прийнято рішення змінити проект. На місце композиції встановили фонтан – двоярусну гушавину з ключовою подачею води. На нижньому ярусі були розташовані чотири голови левів, з пащі яких також могла струмувати вода. Навколо обладнали форсунки з декількома режимами роботи. Пізніше фонтан забезпечили яскравим підсвічуванням, а на його вершині розташували позолочений православний хрест.

Фонтан на Привокзальній площі. Важко повірити, що на цьому місці, в кінці 19 століття, було непросихаюче болото.

До новорічних свят на Привокзальній площі вже кілька років встановлюють новорічну ялинку. Через велику кількість людей, які поспішають у своїх справах, фонтан є благородним жестом вітання та побажання удачі харків'янам і гостям міста.

Сумська область.

Розташована на північному сході України. її площа – 23,8 тис. км² (близько 4 % території України).

У східну і північно-східну частину області заходять відроги Середньоруської височини, решта території лежить у межах Придніпровської низовини. Поверхня має загальний нахил на південний захід.

Найбільше значення мають горючі корисні копалини: нафта і природний газ, торф, невеликі поклади бурого вугілля. З будівельних матеріалів – глини, пісок, крейда, кам'яна сіль.

Клімат помірно-континентальний. Зима прохолодна, літо жарке. Середня температура повітря в січні -7,3°...-8,0 °С, в липні +18,6° + 19,8 °С. Опадів 510 – 588 мм на рік, більше їх влітку.

Річки області належать до до басейну Дніпра. Найбільші з них – Десна, Сейм, Ворскла, Псел, Хорол. В області є численні озера (Журавлине, Довге та ін.) і ставки, що використовуються переважно для розвитку рибного господарства, зрошення і в рекреаційних

цілях.

Головне місце рослинного світу займають різнотравно-тирсові і різнотравно-типчаккові угруповання. Ряст бульбистий, Синюха голуба, плаун булавовидний, півники угорські, льон жовтий, зубниця п'ятниста, вільха сіра та інші.

Тваринний світ: заєць сірий, лисиця руда, лось, кабан, вовк. Все частіше з'являються сарни («дикі кози»). Дуже багато дрібних гризунів і птахів.

Природно-заповідний фонд.

Природний заповідник: Михайлівська цілина.

Національні природні парки: Гетьманський, Деснянсько-Старогузький.

Регіональні ландшафтні парки: Сеймський, Прудисанський.

Заповідні урочища: Білогриве, Веселе, Глибнянське, Драгомирівщина, Ділянка лису, Липова алея, Кремлянська дача, Красне, Макове, Литовський бір, Макове та ін.

Заказники. Ботанічні: Банний яр, Андріївський, Борозенківський, Голубців, Підліснівський, Хмелівський та ін.

Гідрологічні: Андріяшівсько-Гудимівський, Бакирівський, Біловодський, Хухрянський, Климентівський та ін.

Ландшафтні: Середньо-Сеймський, Шалигинський, ін.

Лісові: Урочище Великий бір, Острів, Богданівський, Ушинський та ін.

Орнітологічні: Журавлиний, Ульяновський.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Яблуня-колонія, Гетьманський дуб, Дуб в селі Будилка, Дуб біля школи та ін.

Гідрологічні: Озеро Шелехівське, Оголення пісків Полтавського ярусу, Шпилі Полтавського ярусу.

Зоологічна: Урочище Боромля, Байбачий, Бобровий, Вирівський, Кочубеївський та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Кияницький, Тростянецький, Басівський, Великобобрицький, Волокитинський, Кочубеївський, Низівський, Огнівщина, Камінський, Шкуратівський, Хотінський та ін.

Дендрологічний парк: Сумський дендрологічний парк.

Ботанічні сади: Ботсад державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Сприятливі кліматичні умови, мальовничі пейзажі, числені водойми, джерела питної води з цінними лікувальними і смаковими

якостями, лісові масиви, значна кількість туристських об'єктів є складовими рекреаційних ресурсів Сумщини. В лісостеповій зоні Сумщини діє кліматичний курорт «Баси», розташований на території великого хвойно-листяного лісового масиву, що простягнувся уздовж р. Псел.

В області діє краєзнавчий музей, який заснований у 1920 р. як історико-художній, основу експозиції склали приватні зібрання. Його засновником і директором був український художник і поет Н. Онацький. Серед експонатів музею – унікальні візантійські вази V ст., слов'янські старожитності (зброя, сільськогосподарське, ремісниче знаряддя, посуд, жіночі прикраси тощо). Музей розташований у приміщенні колишнього земства.

У флігелі колишньої садиби Лінтварьових у передмісті Сум, де жив А.П. Чехов під час відвідування маєтку в 1888-1889 рр., діє будинок-музей письменника, що є відділом краєзнавчого музею.

Сумський художній музей ім. Н. Онацького, як і краєзнавчий, виділився з історико-художнього музею в 1939 р.

Музейний фонд налічує понад 15 тис експонатів, серед яких – твори українського і зарубіжного образотворчого мистецтва: полотна В. Боровиковського, О. Кіпренського, І. Айвазовського, Т. Шевченка, М. Пимоненка та ін. Музей розташований у приміщенні колишнього казначейства (пам'ятка архітектури початку ХХ ст.).

До складу Сумської області увійшли землі історичної Чернігівщини (Глухів, Кролевець, Путивль), Полтавщини (Ромни) і Слобожанщини. Місто Суми засноване в 1655 р. на місці поселення, що відноситься до періоду Київської Русі. Дослідники ідентифікують його з літописним Липецьком. Фортеця при впадінні р. Сумки у Псел була споруджена українськими переселенцями з містечка Ставище Білоцерківського полку на чолі з Герасимом Кондратьєвим. З 1658-1765 рр. фортеця – центр Сумського полку. Наприкінці ХVІІІ ст. вона втратила своє оборонне значення і припинила існування як військовий об'єкт.

У місті збереглися архітектурні пам'ятки ХVІІІ ст.: Воскресенська церква у стилі українського бароко (1702 р.), де розміщується відділ декоративно-прикладного мистецтва художнього музею, і Спасо-Преображенський собор (1788 р.). ХІХ ст. представлене Іллінською церквою і Петропавлівським храмом.

Місто Охтирка засноване 1641 р. на правому березі р. Ворскли як прикордонна фортеця Речі Посполитої. В 1647 р. у

відповідності з до межовим актом вона була передана польським урядом Московській державі. Згодом на лівому березі р. Охтирка українськими переселенцями південніше від старої фортеці була споруджена нова, що стала центром Охтирського полку (1655-1765). Наприкінці XVIII ст., втративши своє оборонне значення, фортеця припинила своє існування як військовий об'єкт.

Лише дзвіниця (XVII ст.), з ансамблю Троїцького монастиря збереглась, що є унікальною пам'яткою культової архітектури оборонного типу.

В місті збереглися також храми XVIII ст. – Покровський собор, Воздвиженська і Введенська церкви. У XIX ст. споруджена Михайлівська, а на початку XX ст. – Георгіївська церква.

Перша літописна згадка про Глухів (історична Чернігівщина) відноситься до 1152 р. Розташоване на берегах р. Есмань («прекрасний шлях») у XIII-XIV ст. місто було центром удільного князівства.

Після зруйнування в 1708 р. Батурина Глухів стає столицею Гетьманщини, резиденцією І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського. Тут розмішувались Малоросійська колегія (1722-1727 рр., 1764-1782 рр.), «Правління гетьманського уряду» (1734-1750 рр.).

Архітектурний ансамбль міста у XVIII ст. створювався зусиллями Н. Мергасова, Д. Кваренги, А. Рінальді. Тут збереглися Миколаївська, (1693 р.), Спасо-Преображенська (1765 р.) і Вознесенська (1772 р.) церкви. До найцікавіших екскурсійних об'єктів належить Триумфальна арка, споруджена на честь проїзду через місто імператриці Єлизавети (1744 р.).

Будинок Малоросійської колегії (1768 р.) був найбільшою спорудою в Україні. Тут містилися службова резиденція правителя П. Румянцева, Генеральний суд, Генеральна малоросійська рахункова палата, канцелярія малоросійського скарбу, земський суд, Глухівське комісарство і архів. Будівля була пошкоджена під час пожежі в 1784 р.

В 1729 р. за розпорядженням Д. Апостола здійснено набір чоловіків і хлопчиків з метою навчання хоровому співу для поповнення Придворної капели і церковних хорів. Заняття проходили у спеціально відведеному приміщенні – «Північному палаці». В 1730 р. 11 найбільш талановитих співаків було відправлено до Москви. В тому ж році вийшов офіційний указ про заснування у Глухові співацької школи, до якої щорічно набирали 20

учнів і протягом 1 – 2 років навчали їх музиці, співу, хореографії. У цій школі вчилися композитори Д. Бортнянський, М. Березовський, директор Петербурзької академії мистецтв А. Лосенко.

Наприкінці XVIII ст. у Глухові було відкрито єдину на Лівобережжі книгарню, де продавалися книжкові видання Академії наук та Московського університету.

Після адміністративної реформи 1781 р., що передбачала скасування полків і створення намісництв, і пожежі 1784 р. місто прийшло в занепад. Пожвавлення міського життя, ак-тивізація будівництва спостерігались після реформи 1861 р. В цей період Глухів перетворився на один із центрів торгівлі зерном. Тут оселяються купці, будинки яких поде-куди збереглися.

З 1880-х років внаслідок розвитку в регіоні цукроваріння і завдяки меценатській діяльності сім'ї Терещенків Глухів забудовується великими капітальними спорудами громадського призначення. Це учительський інститут (у якому навчався О. Довженко), жіноча і чоловіча гімназії, чотири корпуси двох ремісничих училищ, притулок для дітей, банк, комплекс міської безплатної лікарні (за проектом київського архітектора В. Ніколаєва). На кошти Терещенків споруджено також храм Трьох Анастасій (1886). В цілому на забудову Глухова ними пожертвовано 1,5 млн карбованців.

В 1968 р. Глухів був занесений Держбудом України до реєстру історичних місць, планування і забудова яких мають погоджуватися з органами охорони пам'яток. У 1976 р. він включений до списку 39 історичних міст України. З 1994 року тут діє історико-культурний заповідник.

Історико-архітектурні пам'ятки збереглися в місті Лебедин, заснованому українськими переселенцями в 1658 р. на місці трьох слобід -Лебяз-городище, Кобища і Довгалівка. Місто було могутньою фортецею, яка після Північної війни (1700-1721 рр.) прийшла в занепад. У місті уціліли Михайлівська церква (1748 р.), дерев'яна Воскресенська церква (1789 р.). Збереглися храми XIX ст. – Вознесенська, Покровська і Миколаївська церкви, а також Гостинний двір – одноповерховий ряд крамниць із відкритою галереєю, споруджений у 1847 р.

На правому березі р. Сейм знаходиться одне з найдавніших українських міст – Путивль (історична Чернігівщина), який уперше згадується в літописі під 1146 р.

Археологічєі розкопки дають підстави стверджувати, що

місцевість була заселена ще в IV тис. до н.е. Путивль входив до складу Київської держави, а у XII ст. перетворився на центр удільного князівства. В місті збереглися залишки давньої фортеці. Путивль згадується в давньоруській літературній пам'ятці «Слово о полку Ігоревім».

В місті збереглися собор Різдва Богородиці (1591 р.), Спасо-Преображенський собор (1617-1698 рр.), церква Миколи Козацького (1737 р.), Воскресенська церква, Молчанський монастир. Останній був заснований у XVII ст. В 1636 р. споруджено кам'яний храм. Саме для його інтер'єру була створена унікальна скульптура XVII ст. – «Христос у темниці». Монастир оточувала кам'яна стіна з баштами і брамою-дзвіницею. Споруда прикрашена полив'яною керамікою яскравого синього, зеленого і жовтого кольорів. В Путивлі створено історико-культурний заповідник, до якого включені всі ці пам'ятки.

Поселення на березі р. Боромлі на території нинішнього міста Тростянець виникло в 1650-х роках. Тут частково зберігся палац (XVIII-XIX ст.), який належав князівському роду Голіциних. У парку – залишки «Гроту німф». У 1864 р. в садибі побував тоді ще студент Петербурзької консерваторії П.І. Чайковський. Тут ним написана увертюра до його дебютного симфонічного твору за мотивами драми О. Островського «Гроза».

У с. Волокитине на території парку, закладеного в 1829 р., уціліли Золоті ворота, збудовані у псевдоготичному стилі.

Двоповерхова споруда у стилі класицизму, зведена в кінці XVIII – на початку XIX ст. за проектом Дж. Кваренгі, частково збереглась у селищі Хотінь. У садибі бували художники І. Крамської, Г. Нарбут, Ф. Васильєв, історик М. Карамзін.

Найцікавіші місця для відвідування.

«Сім джерел» у Шалигині – унікальне гідрологічне утворення, пам'ятка природи місцевого значення (0,5 га). Історична та природна цінність місця полягає в якості води, яка має справжню лікувальну дію. Прилеглі території штучно очищені від американського клена, який має властивість поглинати майже всю воду з ґрунту. В околицях Глухівщини утворилося багато джерел та створено криниць. Вода тут відрізняється особливими смаковими якостями.

«Круглий двір» в Тростянці, це унікальна по архітектурі поміщицька садиба, яку побудували ще 1749 року.

«Пам'ятник мамонтові» – цей монумент є комплексною пам'яткою. У 1839 році в селі Кулішівка на березі річки Хусь

поміщику Ю.А. Головкіну вдалося відкопати добре збережений кістяк мамонта. На шести підводах його перевезли до Харкова. Такі знахідки траплялися і раніше, але тільки в Сибіру. В Україні останки мамонта були знайдені вперше. Це і спонукало вченого разом з власником маєтку встановити в 1841 році пам'ятник на честь наукового відкриття – один з найоригінальніших у світовій історії.

Яблуня «колонія» має державне значення (с. Андріївка). Цій унікальній яблуні вже понад 200 років. Місцеві жителі називають яблуню «колонією», а ще «княжою», «крученою» і «Лозівкою». Дерево приваблює сюди туристів тим, що росте у вигляді куща – колонії з 15 пов'язаних між собою родинних дерев. Площа яблуні – один квадратний кілометр.

Головна особливість дерева – в унікальній спосіб розмноження: гілки яблуні з віком хиляться до землі і вкорінюються, в результаті чого проростають нові дерева. Посадив її садівник князя Петра Мещерського, який колись жив в селі Андріївка і тут же був похований.

У тіні гілок яблуні знаходиться могильна плита князя, який помер в 1848 році. Цвіте яблуня в період цвітіння звичайного саду. Оскільки яблуня-колонія – це цілий сад, то плодоносить щороку тільки половина дерева, а друга половина відпочиває. Яблука середнього розміру, солодкі і терпкі на смак. У грудні 1998 році указом президента України диво-яблуня отримала статус заказника загальнодержавного значення.

Михайлівська Цілина – лучний степ, посідає особливе місце серед «Семи чудес Сумщини». Після подій 1917 р. територія входила до складу Михайлівського кінного заводу, однак поступово зменшувалася. У 20-х роках її площа трохи перевищувала 200 га, що й стало підставою для того, аби у 1928 р. оголосити Михайлівську цілину заповідником місцевого значення. Сьогодні тут налічується понад 520 видів рослин, з яких 11 занесені до Червоної книги. Михайлівська цілина – справжнє казкове диво, неповторність і унікальність.

3.7. Туристські ресурси Степової України (Донецька, Луганська, Запорізька, Дніпропетровська та Кіровоградська області)

Оскільки на сьогодні відбуваються військові дії у межах Донецької та Луганської областях, дані цих областей будуть

наведені в стислій формі.

Донецька область.

Розташована на південному сході країни. На півдні вона омивається водами Азовського моря. Площа – 26,5 тис. км² (4,4 % території країни).

Донецька область розташована в межах Донецького кряжа та Приазовської височини. Рельєф Донецької області рівнинний, що переривається на півдні і сході хвилястими формами Приазовської височини та Донецького кряжу. Поверхня Донецького кряжу посічена багаточисленними балками, ярами та долинами малих річок. Кордоном між Донецьким кряжем та Приазовською височиною є долини річок Кашлагач та Волновахи.

Сіверський Донець – права притока Дону – найбільша річка, що протікає по північній околиці Донецького кряж. Притоки Сіверського Донця – Казений Торець, Бахмут, Лугань, Кальміус та ін. Серед водосховищ найбільші: Курахівське, Карлівське, Клебань-Бицьке.

Клімат помірно-континентальний. Літо жарке, засушливе. Середня температура липня +22°C. Зима порівняно холодна з нестійким сніговим покривом. Середня температура січня – 6,3°C. Кількість опадів на рік – 500 – 600 мм.

Рослинний світ відноситься до біотичних ресурсів. Господарське значення мають лісові, лучні, болотні і водні рослинні ресурси. Астрагал донський, бамбузіна Бребіссона, волошки, бурачок, булатка, гіацинтик, ковил, осока, лещиця.

У лісах живуть лось, косуля, дикий кабан, лісова куниця, заєць-русак, червона білка, кам'яна куниця, європейська норка, борсук, ласка, горностаї, кріт. У степу водяться байбаки, землерийки, їжаки, ховрахи, польові миші, степовий тхір, єнотовидні собаки, слепушонки, червона лисиця, рідше вовки, ящірка прудка, ящірка-веретінниця, чотиризмуговий полоз, вуж звичайний, вже водяний, мідянка, степова гадюка, жовтобрюх. Птахи: синиці, граки, галки, дятли, горлиці, лебеді та ін.

Природно-заповідний фонд.

Природні заповідники: Український степовий (Кам'яні могили), Український степовий (Крейдяна флора), Український степовий (Хомутівський степ).

Національні природні парки: Святі Гори, Меотида.

Регіональні ландшафтні парки: Донецький кряж, Клебан-

Бик, Меотида, Половецький степ.

Заповідні урочища: Балка Зелена, Брандушка, Довгенький ліс, Кучерів Яр, Маріупольська лісова дача, Мирне поле, Широкий ліс, Василівка та ін.

Заказники. Ботанічні: Балка Водяна, Балка Орлинська, Балка Північна, Верхньосамарський та ін.

Ландшафтні: Білосарайська коса, Бешаш, Красногорівський, Підсочне, Чернецьке, Щуча заводь, Ямполівський та ін.

Лісові: Бердянський, Великоанадольський, Азовська дача, Заплава, Урочище Леонт'єво-Байрацьке, Урочище Плоске, урочище Россоховате, Урочище Софіївське та ін.

Орнітологічні: Бакаї Кривої коси, Єланчанські бакаї, Приазовський чапельник, Приозерний, Болото Мартиненкове.

Загальнозоологічні: Чорний Жеребець.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Балка Гірка, Маяцька дача, Урочище Грабове, Балка Суха, Дуб, Степ Одрадівський, Тополя, Чердакли, Рідкодуб'є та ін.

Геологічні: Балка Кровецька, Дружківські закам'янілі дерева, Сильське відслонення та ін.

Гідрологічні: Озеро Ріпне, Озеро Сліпне.

Ботанічні сади: Донецький ботанічний сад.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва:
Дендропарк Маяцького лісництва.

До рекреаційних ресурсів області належать морське узбережжя, м'який клімат, лікувальні грязі (слов'янські солоні озера Ріпне, Сліпне, Вейсове) Основними рекреаційними центрами тут є Маріуполь, Слов'янськ, Слов'яногірськ. У галереях карстових порожнин і колишніх соляних шахт розмістився унікальний спелеосанаторій м. Соледара.

Заснування в 1869 р. міста Донецьк (до 1924 р. – Юзівка, в 1924-1961 рр. – Сталіно) пов'язано з ім'ям Дж. Юза. В 1895 р. на Донбасі побував О. Купрін, який описав умови праці на цьому заводі в своєму нарисі «Юзівський завод».

Назви деяких міст Донбасу зберігають пам'ять про гірничих інженерів, які розробляли природні багатства краю – П.М. Горлова, Ф.Є. Єнакієва.

Артемівськ (до 1924 р. – Бахмут) – найстаріше поселення на Донбасі. Перша письмова згадка про нього відноситься до 1571 р. В середині XVII ст. тут виявлено значні поклади солі. В 1870 р. стала до ладу перша шахта, де розпочато видобуток кам'яної солі. Її

промислова розробка в районі Бахмута дозволила припинити ввезення солі з-за кордону. В тому районі зосереджені найбільші у світі соляні поклади.

В 1879 р. в районі Горлівки виявлені ртутні родовища. Невдовзі ртуть не лише перестали вводити з-за кордону, а й почали її експортувати.

У 1951 р. в місті введено в дію завод шампанських вин, що розмістився у старих гірських виробках алебастрового комбінату. Тут, на глибині 70-80 м, в підземних залах і галереях, на площі майже 250 тис. м існують оптимальні умови для виготовлення шампанського: відносна вологість коливається в межах 88 – 98 %; температура постійна: і взимку, і влітку вона становить 12 – 15°C. З 1971 р. Артемівське шампанське експортується в Німеччину, Голандію, Австрію, Швейцарію, Бельгію. Воно здобуло 17 золотих і 16 срібних нагород на найпрестижніших міжнародних виставках.

Назва міста Харцизьк нагадує про козацькі часи: словом «харциз» (у перекладі – розбійник) турки і татари називали козаків.

Місто Слов'яногірськ (до 1964 р. – Банне) розташоване на півночі Донецької області (історична Слобожанщина). Поблизу нього знаходиться пам'ятка природи – Крейдяні гори (Святі гори, Дивні гори). Цей край хвойних лісів і голубих озер називають «донецькою Швейцарією». Про нього з захопленням відгукувались А. Чехов, О. Купрін, І. Репін.

На високому правому березі р. Сіверський Донець у 1624 р. засновано монастир. У 1788 р. монастирські угіддя і майно були передані до казни, а обитель закрита. Новий власник цих земель побудував на крейдяній горі палац, на березі мальовничого озера облаштував купальні для гостей (звідси назва – Банне).

В 1844 р. указом Миколи I Святогірський монастир був відновлений.

Найдавніша частина монастиря – печерний комплекс – розміщена в товщі гори. В середині XVII ст. на верхній терасі гори було споруджено муровану Миколаївську церкву. Частина її вівтаря вирубана в скелі.

В 1847-1851 рр. було збудовано трапезну, Покровську церкву і дзвіницю, Успенський собор (1859-1868 р.), готель (1877 р.), два корпуси келій (1887 р.), будинок ігумена (1900 р.). В XVII ст. прокладено підземний хід між нижньою і верхньою терасами з нижнім і верхнім павільйонами на обох його кінцях.

Монастирські будівлі були частково зруйновані під час

Другої світової війни і відбудовані протягом 1947-1956 рр. Тоді ж на території нижньої частини монастиря споруджено їдальню, адміністративний і спальний корпуси для санаторію, під який ще в 1922 р. було зайнято монастирський комплекс. У 1969 р. розпочато реставрацію монастиря. В 1980 р. його оголошено державним історико-архітектурним заповідником.

У центральній частині м. Олександрівськ розташована поміщицька садиба (1772-1779 рр.). Архітектурний комплекс включає палац і два флігелі, з'єднані з ним галереями, службовий корпус, будинок управителя, чотири флігелі та винний погріб.

Донецька область є батьківщиною багатьох відомих людей: художника А. Куїнджі (м. Маріуполь), композитора С Прокоф'єва (с. Красне), поета В. Сосюри (Дебальцеве), актора і режисера Леоніда Бикова, співака Й. Кобзона (Краматорськ). Серед солістів Донецького театру опери і балету є артисти, що здобули світову славу, як, наприклад, танцівник В. Писарєв.

Луганська область.

Лежить у басейні Сіверського Дінця в його середній течії. Площа – 26,7 тис. км² (4,4 % території країни).

Рельєф області ріноманітний. На півдні знаходиться Донецька височина з найвищою точкою Лівобережної України – горою Могилою-Мечетною (367 м). Середня частина області – долина Сіверського Дінця; на півночі – відроги Середньо руської височини. В області поширені антропогенні форми рельєфу – терикони, кар'єри.

З корисних копалин найбільше значення має кам'яне вугілля. Є значні поклади вапняків, крейди, мергелів, пісковиків, лікувальні мінеральні джерела.

Клімат помірно-континентальний. Зима прохолодна, літо жарке. Середня температура січня –7° С, липня +22°С. Опадів випадає 400 – 550 мм на рік. Часто трапляються суховії, засухи.

Основним поверхневим джерелом прісної води на території області є р. Сіверський Дінець з притоками, а також р. Міус.

Рослини: рябчик малий, тюльпан, пирій, любка дволиста, полин, шафран, рястка, пухирник, горицвіт, серпій та інші.

Тварини: мишівка степова, тушканчик великий, їжак вухатий, тхір степовий, полоз чотиризмугий, вівсянка чорноголова, їжак вухатий, Птахи: дрофа, червоновола казарка, зміїд, орлан-білохвіст, могільник.

Найважливішою складовою природних рекреаційних ресурсів є мінеральні води. Основними рекреаційними вузлами є Кременський (озера, ліси), Старобільський та Ново-айдарський (ліси і мінеральні джерела).

Природно-заповідний фонд.

Природні заповідники: Луганський (Стрільцівський степ), Луганський (Провальський степ), Луганський (Станично-Луганське).

Регіональний ландшафтний парк: Біловодський.

Заповідні урочища: Білоусова садка, Біляєвське, Піщане, Огидне, Соснове, Сіткове, Шамраєва дача, Дубовий гай, Капітанівський ліс, Луг, Кисельова балка, Горіхове та ін.

Заказники. Ботанічні: Юницький, Курячий, Піщаний, Сребрянський, Стінки ліскові, Камишніянський та ін.

Гідрологічний: Кременські каптажи.

Ентомологічні: Червоноярівський, Рідкодуб, Кримський, Роздольнянські ставки.

Загальнозоологічні: Балка Березова, Гераськівський, Кононовський, Сватівський, Мілуватський лиман та ін.

Іхтіологічні: Донецький, Айдарський.

Ландшафтні: Боково-Платово, Краснянське водосховище, Молодогвардійський, Міус, Самсонівська заплава, Шарів Кут, Молодогвардійський та ін.

Лісові: Айдарська тераса, Білолуцький та ін.

Орнітологічні: Зоріновський лиман.

Пам'ятки природи. Геологічний: Конгресів яр.

Ботанічні: Воронець, Велика долина, Віковий дуб, Двухсотрічні дуби, Дубовий гай, Надія, Кармазинівська, Новобіла, Олександропільська, Селезнівська балка, Ясенева лісосмуга, ім. Бориса Грінченка та ін.

Геологічні: Балка Довга, Баранячі лоби, Осинівські пісковики, Секменівський, Юр'євський, Донсодівський, Білогорівське, Слов'яносербський та ін.

Гідрологічні: Великочернігівський, Верхній ставок, Водяна криниця, Горський, Клімівське джерело, Калмичанка, Ставок м. Антрацит, Шпотинський та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Гостра могила, Дружба, Мілуватський водолій, Сватівський парк, Селезнівський парк, Парк ім. Перемоги та ін.

Луганський краєзнавчий музей заснований у 1920 р.

Сьогодні його зібрання налічує близько 250 тис. експонатів. Тут зберігаються унікальні археологічна (близько 60 тис. предметів), нумізматична (понад 2 тис.) колекції, велика кількість документальних матеріалів.

Історія Луганська, який став першим великим металургійним центром на півдні Російської імперії, почалася 1795 р. з заснування ливарного заводу для забезпечення потреб

Чорноморського флоту. Невдовзі навколо нього виникло селище під назвою «Луганський завод», яке в 1882 р. злилося з селом Кам'яний Брід, поклавши початок нинішньому Луганську.

В Луганську народився В.Даль, укладач «Толкового словаря живого великорусского языка».

В 1795 р. почала діяти перша шахта Донбасу «Петропавлівська» в районі урочища Лисичий Байрак, або Лисяча Балка. Навколо неї поступово виросло місто Лисичанськ, яке є найдавнішим містом Донбасу.

Запорізька область.

Запорізька область – адміністративна одиниця на півдні України. Утворена 10 січня 1939 року. Розташована на південному сході України, займає головним чином лівобережну частину басейну нижньої течії Дніпра. Центр – місто Запоріжжя.

На півночі і північному заході межує з Дніпропетровською областю, на заході з Херсонською областю, на сході з Донецькою областю, а на півдні її побережжя омиває Азовське море, берегова лінія якого в межах області перевищує 300 км.

Територія області займає 27,18 тис. км², що становить 4,5 % території України.

Для області характерний рівнинний ландшафт. Ґрунти переважно чорноземні. Найбільше підвищена місцевість – Приазовська височина. На півдні, між приазовською височиною і Азовським морем, розташована західна частина Приазовської берегової рівнини, яка західніше р. Молочної переходить у Причорноморську.

Клімат помірно-континентальний, зі спекотним літом і малосніжною, переважно теплою зимою, характеризується чітко означеною посушливістю. Середня температура липня +23 °С, січня –4 °С. Максимум опадів буває влітку, часті зливи. У квітні-травні – суховії, періодично – «чорна буря». На рік у середньому припадає 225 сонячних днів, рівень опадів становить 448 мм.

Головна річка – Дніпро з великим Каховським водосховищем. Найбільшою його притокою є Конка (149 км). Вздовж узбережжя Азовського моря – лимани та солоні озера. На території області протікає 109 річок завдовжки понад 10 км кожна. Середні річки – Гайчук, Конка, Молочна. Малі річки – Великий та Малий Утлюк, Берда, Обіточна, Домузла, Корсак, ін.

На півдні Запорізька область омивається водами Азовського моря, берегова лінія якого у межах області більше 300 км. На території області є також 4 лимани: Білозерський, Утлюкський, Тубальський та Молочний.

У межах області розташована суттєва кількість озер, водосховищ та ставків, які використовуються для водопостачання, зрошення, рибного господарства та інших потреб.

Флора Запорізької області: дуб, верба, дика груша, липа, глід. В місцях, де збереглася первинна рослинність, можна знайти злаки ковилу пірчасту та волосисту, типчак, тонконіг, костер безостий, пирій повзучий і сизий.

У степовій зоні найбільш типовими із ссавців є ховрах сірий, тушканчик великий, полівки сіра та степова, хом'ячок сірий, сліпак, тхір степовий, степова мишівка, куниця кам'яна, дикий кролик. У південно-східних районах поширені бабак, лисиця-корсак, тхір-перев'язка, їжак вухатий, заєць-русак, кабан та інші.

Серед птахів: жайворонок, перепілка, вівсянка, сіра куріпка, дрофа, степовий журавель, степовий орел, чапля жовта, коровайка, огар, чернь білоока, крохаль довгоносий, скопа, шуліка рудий, яструб-тювик, лунь польовий, орлан-білохвіст, журавель степовий, лежень, зуйок морський, ходуличник, дерихвіст лучний, вівсянка чорноголова, шпак рожевий.

Ссавці: мишівка степова, тушканчик, азовка, горностаї, тхір степовий, перев'язка, борсук, видра річкова.

В Азовському морі представником морських ссавців є дельфіни. Згідно з чинними правилами рибальства лов їх заборонений.

Природно-заповідний фонд.

Національні природні парки: Великий Луг, Приазовський.

Заповідні урочища: Ліс в заплаві колишньої річки Великий Утлюк, Лісонасадження Яковенко, Юрковський лиман.

Заказники. Ботанічні: Байраки, Балка Бабакова, Балка Безводна, Балка Армалітна-Партизанська Балка Козача та ін.

Ентомологічні: Балка Бельманка, Балка біля ставка, Балка

Засмічена, Балка Каларіна та ін.

Геологічний: Дніпровські пороги.

Гідрологічний: Молочний лиман.

Загальнозоологічний: Алтагирський, Герпетологічний заказник, Д'яконські сади, Каштанівський, Корнетівський, Лубенцівський, Петропавлівський, Зоологічний парк Таврія.

Ландшафтні: Заплава р.Берда, Коса Обіточна, Коча Федотова, Крутосхили Каховського водосховища, Старобердянський, Сівашик, Балка Найвер, Корсак-могила та ін.

Лісовий: Радивонівський, Єлізаветівський ліс, Змішаний листяний ліс, Лісовий масив біля р. Домузгла.

Орнітологічний: Великі та Малі Кучугури, Заплава річки Атманай, Ташенакський под.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Балка Бальчанська, Балка Россоховата, Урочище Пристіни, Степова балка та ін.

Геологічні: Гранітні скелі, Кам'яна могила над р. Молочна, Могила Коксунгур, Саур-могила, Скеля Сова-Пимонова, Токмак-могила (Синя гора), Єлісїївський пигматитовий кар'єр, Кам'яна могила, Висока скеля над р.Берда та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Парк ім.Горького, Парк Алея слави, Парк біля залізничної станції, Парк біля заводу Запоріжтрансформатор, Парк біля лікарні, Парк біля цеху зварювання, Лісопитомник, Парк енергетиків, Парк Еліта, Парк залізничної станції Запоріжжя-2, Парк Садове, Парк санаторія Кирилівський, Парк Трудової слави, Парк ім.Шевченка, Парк ім. Шмідта, Цілющі джерела, Парк піонертабату Чайка та ін.

Сприятливий клімат, привабливі прибережні пейзажі Дніпра, джерела мінеральної води і лікувальні грязі, сприятливий клімат Азовського узбережжя приваблюють туристів. Міста Бердянськ, Приморськ, смт. Кирилівка користуються великою популярністю, як курортні, у відпочиваючих.

Своєрідністю краю є унікальне поєднання природних умов, ландшафтів, різноманітних рекреаційних ресурсів із рядом емоційно-потужних пам'яток історії, археології, монументального мистецтва та архітектури.

Найцікавіші місця для відвідування.

В області є краєзнавчий музей, заснований у грудні 1921 року. Особливий інтерес представляють унікальні пам'ятки доби бронзи та скіфського часу, періоду середньовіччя. Експонується понад 4300 оригінальних старожитностей. Археологічна колекція в

Запоріжжі є найбільшою серед обласних музеїв України.

Музей історії зброї створений у 2004 р. Хронологічні межі експонатів, представлених в музеї, охоплюють величезний проміжок часу – від середнього палеоліту (40 – 15 тис. років тому) до другої половини ХХ ст. Більш ніж 4 тис. одиниць вогнепальної та холодної зброї, зібраного в музеї, відображають майже всі етапи становлення людських цивілізацій.

Музей ретро-автомобілів «Фаетон» розпочав свою роботу у 2008 р. Колекція музею нараховує більше 60 одиниць техніки кінця 20-х рр. – 70-х рр. ХХ ст. Сьогодні – це єдиний повноцінний автомобільний музей в Україні. Однією з особливостей музею є те, що вся техніка «на ходу» і декілька разів на рік виїжджає з музею на запорізькі вулиці.

Музей техніки Богуслаєва відродився 20 жовтня 2012 р. На першому поверсі розміщується експозиція, присвячена історії Запорізького моторобудівного заводу. На другому поверсі розмістилася вражаюча колекція мотоциклів 30-х – 80-х рр. ХХ ст. Серед експонатів – унікальні колекції поршневих і реактивних авіаційних двигунів, що випускалися підприємством в різні періоди історії.

Музей-галерея прикладної кераміки та живописної творчості Іллі та Олексія Бурлай відкритий 18 червня 2008 року. В колекції музею – матеріали, пов'язані з історією та першими будівлями Запоріжжя, старовинні карти та фотодокументи, колекція старовинної черепиці і цегли, історія цегельні в селищі Карантинка. Музей має наукову, творчу та культурно-педагогічну спрямованість.

Запорізька дитяча залізниця побудована в 1972 р. На сьогоднішній день це одна з небагатьох дитячих доріг, рух поїздів по якій триває цілий рік. Поряд з головною станцією «Жовтневою» знаходиться тераріум, де можна побачити рідкісних змій, черепах, а зоокуточок багатий тваринами: ведмедями, лисицями, вовками, ламами, а також і рідкісними видами птахів. Запорізька дитяча залізниця – одна з найкращих і найбільших в Україні.

«Запорозька Січ» – це збірна назва ряду козацьких фортець. Створено у період з 1552-1556 рр. Запорозьку Січ створив сам народ, утілюючи в ній свій волелюбний характер й ідеали суспільного життя. Запорозька Січ посіла важливе місце в міждержавних відносинах країн Європи і Азії.

Запорізький дуб – історико-культурний комплекс, ботанічна пам'ятка природи первісних дубових лісів Наддніпрянщини, віком

не менше 700 років, туристична пам'ятка. Тут проходять театралізовані дійства з елементами кінної джигітовки і козацького бойового мистецтва «Спас» для дорослих і дітей.

Запорізький кінний театр та етнографічний комплекс «Козацька залага» працює з початку 90-х років. Театралізована вистава проходить на імпровізованій сцені, програма включає елементи вольтижирівки, джигітівки – трюки на конях, роботи арапником (батоном), захоплюючі козацькі ігри та розваги. Також кінний театр запрошує здійснити захоплюючі кінні прогулянки по мальовничих місцях о. Хортиця. Кінний театр «Запорізькі козаки» є однією з візитних карток Запоріжжя. Театр пропонує програму фольклорно-етнографічного кінного театру. Театр проводить старовинний ритуал «Посвята у козаки» з видачею почесної грамоти на пам'ять.

Запорізький міський дитячий ботанічний сад заснований у 1958 році. Сьогодні територія саду складає 14,6 га землі. До його складу входять навчальний корпус, дендропарк, оранжерея «Зимовий сад», оранжерея «Кактусарій», комплекс теплиць «Лимонарій», «Папороті», «Хризантеми», «Розарій», «Кали», квітники, альпінарії. Колекція саду налічує близько 4 тис. рослин. Тут зібрані унікальні хвойні, тропічні та субтропічні рослини, понад 130 сортів троянд. Садів, подібних Запорізькому міському дитячому ботанічному саду немає не тільки на території України, але й у Європі.

Можна побувати і в зимовому саду, де ростуть рідкісні види дерев, квітів і кущів.

Запорізький державний цирк почав свою у 1972 р. Сьогодні цирк один з центральних організаторів видовищних заходів, який організовує дозвілля та відпочинок як дітей так і дорослих в місті Запоріжжя та області.

На арені Запорізького цирку радували мешканців міста і області такі видатні діячі циркового мистецтва, як Юрій Нікулін, Ігор та Еміль Кіо, артисти Дурови, Філатови, Запашні та багато інших. У Запорізькому цирку постійно проводиться робота по підвищенню художнього рівня циркових програм та культури обслуговування глядачів.

Виставковий центр «Козак-Палац» побудований у 2009 р. Спроектований і побудований у відповідності з сучасними будівельними стандартами, оснащений актуальною технічною базою з широкими можливостями. Сьогодні «Козак-Палац» по праву є

однією з кращих виставкових майданчиків в Україні. З появою такої виставкової інфраструктури стало можливим проведення в Запоріжжі виставково-конгресних заходів, а також заходів різного формату на найвищому технічному рівні. Так, у 2017 році проведено вперше в області Туристичний бізнес-форум, метою якого стали гарячі обговорення трендів індустрії гостинності та інші проблеми в сфері туризму.

Острів Хортиця – найбільший острів на Дніпрі (довжина – 12,5 км, найбільша ширина – до 2,5 км). Відноситься до 7 чудес України. Національний заповідник «Хортиця» був відкритий 14 листопада 1983 року. Заповідник є науково-дослідною та рекреаційно-освітньою установою. Заповідник «Хортиця» занесений до державного реєстру нерухомих пам'яток України. На його території нараховується 63 пам'ятки археології та історії, 33 з яких поставлено на державний облік. Здійснюється охорона пам'яток історії, культури та природних об'єктів, збирає, вивчає, зберігає та популяризує пам'ятки, пов'язані з історією запорозького козацтва.

Музей-заповідник «Садиба Попова» є справжнім шедевром містобудування XIX століття, що представляє велику історичну, культурну та архітектурну цінність. Єдиний поміщицький замковий комплекс, що зберігся в Запорізькій області.

Державний історико-археологічний заповідник «Кам'я-на Могила» (Мелітопольський район) – на території 15 га заповідника знаходиться пісковий пагорб площею 3 га, який є унікальною пам'яткою стародавньої історії та культури. У гротах та печерах цього пагорбу, яких на сьогодні відкрито 60, було знайдено петрогліфічні комплекси – унікальні зразки первісно-го мистецтва віком до 14 млн. років.

«Камяна Могила» – особлива природоохоронна територія місцевого значення, який зараз посів чільне місце як історична і природна пам'ятка України. Щорічно відвідують близько 15000 туристів. Заповідник відрізняється великим роз-маїттям біологічних видів, що мешкають тут, 18 видів рослин, що занесені до Червоної Книги України.

Далеко за межами України відомі також нерухомі речові пам'ятки із числа археологічних знахідок курганів Камяньського городища, ряд меморіальних місць, пов'язаних із всесвітньо відомими історичними постатями Нестора Махна, Дмитра Донцова та ін.

Дніпрогес – одна з найпотужніших гідроелектростанцій

України. Є символом Запоріжжя і цілої епохи. Будівництво розпочато у 1930-ті роки.

Запорізька обласна філармонія – концертна зала імені Глінки. Один з кращих залів Європи, відмічений особливою святковістю архітектури, має унікальні акустичні можливості. Проводяться симфонічні та камерні концерти, сольні концерти артистів філармонії, музичні лекторії, концерти зарубіжних виконавців, обласні, всеукраїнські міжнародні фестивалі, конкурси, творчі зустрічі, заходи до професійних та календарних свят. За рік проводиться до 700 культурно-мистецьких заходів.

Запорізький музично-драматичний театр імені Магара побудовано в 1953 році. Репертуар театру – українська класична, світова і сучасна драматургія, оперети і мюзикли, спектаклі героїко-романтичної спрямованості, комедії, музично-пластичні вистави і казки для дітей. Один із кращих в Україні в плані архітектури, естетичних показників, технічного обладнання.

В м. Запоріжжя є також дитячий театр-ляльок, молодіжний театр «ТЮЗ».

«Дубовий гай» – парк культури і відпочинку. Загальна площа парку – 57 га. Серед парку – річкові протоки, через які в кількох місцях перекинуті мости. Уздовж доріжок встановлені лавки, дитячі майданчики, парк атракціонів, фонтан, кілька майданчиків для проведення концертів, тенісні корти. Відіграє роль, як парк культури і відпочинку.

Мости Преображенського побудовані у 1949-1952 рр. Два мости над Дніпром з'єднують через острів Хортицю правий і лівий берег міста Запоріжжя. Мости є пам'ятником культурної спадщини України, пам'яткою містобудування місцевого значення.

Вознесенівський парк заснований у 2009 р. Архітектурна композиція виконана у вигляді альтанки посеред озера, до якої веде кований місток. Прикрашає територію пам'ятник князю Святославу Хороброму, недалеко знаходиться найкрасивіший каскад фонтанів «Райдуга».

Свято-Покровський кафедральний собор закладено 5 травня 1886 р. Собор розташовувався на Соборній площі Олександрівська у кінці XIX ст. початку XX ст., відтворений у його первісній красі. 53-метровий Свято-Покровський кафедральний собор фахівці називають одним з найкрасивіших в країні. Експерти вважають будівництво собору і реконструкцію прилеглих будівель початком відродження історичного центру міста.

«Фонтан Життя» на пл. Маяковського побудований у 1968 році, реконструкція – 2005 рік. У структурі кулі є композиція Чорнобиля, яка увінчує подвиг ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС, козак Мамай – символ вільного і незалежного духу запорізьких козаків, всього народу України, чумаки – невтомні мандрівники таврійських степів, Берегиня – символ збереження життя, скіфи – давній народ Запорізького краю, мисливець – символ нерозривного співіснування людини і природи, кам'яні могили – місця першої писемності людства і степ – багатство землі української. Фонтан має найбільшу в Україні кулю, що обертається під дією води.

«Годинник закоханих» на бульварі Шевченка побудований у 2003 р. З настанням кожної нової години хронометр програє уривок з пісні «Коли весна прийде, не знаю...», яка вважається неофіційним гімном Запоріжжя. З під годинника стікає вода, яка символізує плин часу. Сприяє збагаченню об'єктів історико-архітектурних пам'яток міста.

Запорізька область має 20 адміністративних районів, 5 міст обласного підпорядкування (Запоріжжя, Мелітополь, Бердянськ, Токмак і Енергодар), 9 міст районного підпорядкування, 23 селища міського типу, 921 сільський населений пункт. Адміністративний центр місто Запоріжжя.

Особливістю національного складу населення області є його багатонаціональність. На території області проживають представники понад 130 національностей і народностей. У національному складі населення області переважна більшість українців.

Нині промисловість Запорізької області – потужний індустріальний комплекс. У структурі промислового виробництва регіону найбільшу питому вагу мають чорна металургія, електроенергетика, машинобудування та металообробка, кольорова металургія, моторобудування. У регіоні виробляється четверта частина усієї електроенергії країни, основним виробником якої є Запорізька атомна станція.

Серед найбільших промислових підприємств України вважається «Запорожсталь», що є єдиним в Україні підприємством по виробництву тонколистового прокату з неіржавіючих і легованих сталей, високоекономічних гнутих профілів, консервної жерсті, тонколистового прокату з полімерним покриттям; «Дніпроспецсталь» і «Запорізький завод феросплавів». У обласному

машинобудуванні слід виділити «АвтоЗАЗ», «Мотор Січ», а також Мелітопольський моторний і ряд суміжних заводів. Підприємство області по виробництву засобів оборони державне підприємство «Іскра». Продукція підприємства має попит на зовнішніх ринках. Запорізький абразивний комбінат провідне підприємство країни по виробництву інструменту на основі синтетичного корунду. ВАТ «Запорожтрансформатор» спеціалізується на виробництві унікальних силових трансформаторів по індивідуальних замовленнях і є найбільшим серед всіх країн СНД. Хімічну промисловість в області представляють підприємства, найбільший з них ПО «Кремнійполімер», провідний виробник в Україні каучуків і пластиків на основі кремнійполімера.

Запорізька область виробляє понад 13% загальноукраїнського виробництва соняшнику. В усіх агрокліматичних зонах наявні сприятливі умови для вирощування овочів та баштанних культур.

Основні залізничні вузли – Мелітополь, Запоріжжя, Бердянськ. Розвинений автомобільний транспорт. Мережа шосейних доріг довжиною 6683,0 км. зв'язує всі населені пункти області. Через територію регіону проходить ряд стратегічних трас, таких як: Одеса-Мелітополь-Новоазовськ, Харків-Сімферополь-Севастополь, Бориспіль-Дніпропетровськ-Запоріжжя. Велике значення має морський транспорт (головний порт області – Бердянськ). Здійснюються вантажно-пасажирські перевезення по Дніпру та Каховському водосховищу. Повітряні лінії зв'язують Запоріжжя з багатьма великими містами України. Аеропорт має статус міжнародного і займає одне з провідних місць в Україні за інтенсивністю потоку пасажирів. Аеропорт м. Бердянська також має статус міжнародного та є складовою частиною розвинутої транспортної інфраструктури регіону.

Дніпропетровська область.

Розташована в південно-східній частині країни, в середній і нижній течії Дніпра. Площа – 31,9 тис. км² (5,3% території країни). Центр – місто Дніпро.

Поверхня області – хвиляста рівнина з розвинутою долинно-яровою сіткою. Північно-західна частина лівобережжя являє собою схил Дніпровсько-донецької западини, південно-східна – Донецько-Орельську сідловину. На північному заході – Придніпровська височина. На крайньому півдні ця височина переходить в

Причорноморську. Лівобережна частина області зайнята Придніпровською низовиною, на крайньому південному сході – відроги Приазовський височини.

В цілому поверхня дуже розчленована глибокими долинами річок, балкамій ярами. Область має різноманітні корисні копалини, за запасами деяких з них, зокрема заліз, і марганцевих руд та каоліну, титанові, цирконієві, нікелеві та кобальтові руди і боксити. Є джерела мінеральних вод.

На території Дніпропетровської області – Криворізький залізорудний басейн і Нікопольський марганцевий басейн.

Клімат – помірно-континентальний. Середня температура січня становить від -5°C ; липня $+22^{\circ}\text{C}$. Опадів за рік випадає від 450 мм. Термін вегетаційного періоду – 210 днів.

Головна водна магістраль – річка Дніпро. Вона перетинає територію області з північного заходу на південний схід, ділить її приблизно на дві рівні частини. Її праві притоки: Базавлук, Мокра Сура, Інгулець (з притокою Саксагань); ліві – Оріль, Самара (з притокою Вовча). Судна плавають по Дніпру і в нижній течії Самари.

Рослинність області: ковила, типчак, тонконіг, пирій, горицвіт, суніця зелена, шавлія, вероніка, конюшина альпійська й гірська, люцерна та ін. З дерев поширені: дуб, клен гостролистий й татарський, в'яз, ясень, дика груша, яблуня, ліщина; чагарники, що включають терен, бересклет, бузину, шипшину, степову вишню та ін.

Фауна налічує такі види: вовки, річкова видри й борсук, лісова й кам'яна куниця, тхір, горностай. Більш численними є лисиця і єнотовидний собака, ласка. Відновлені популяції кабана, козулі, оленя плямистого, свині дикої. Так само штучно повернуто дніпровським плавням і річкового бобра.

Серед птахів краю типовими є лунь степовий, лунь болотний, кібчик, яструб та інші хижі, дрофа, журавель, жайворонок, перепел, куріпка сіра, грак, ворона сіра, ластівка, горобець, шпак, чаплі.

Природно-заповідний фонд.

Природний заповідник: Дніпровсько-Орільський.

Заповідні урочища: Горіховий сад, Балка Крутенька, Гора Калитва.

Заказники. Ботанічні: Балка Бандурка, Грабівський, Балка Орлова, Балка Бубликова, Урочище Балка Гостра, Урочище Балка

Яранська, Балка Сад, Балка Осипова та ін.

Ландшафтні: Балка Північна Червона, Кильченський, Солоний лиман, Інгулецький степ, Вершина та ін.

Лісові: Велика Западня, Грушуватський, Дібровський, Балка Парна, Андріївський ліс, Новопавлівський ліс.

Гідрологічний: Озеро Довге.

Орнітологічні: Булахівський лиман, Волошанська дача, Заплава р.Базавлук, Заплава р.Самара.

Загальнозоологічний: Новоселівський лиман.

Іхтіологічні: Балка Велика Осокорівка, Балка Ворона.

Пам'ятки природи. Ботанічна: Урочище Паськове, Балка Садова, Білі тополи, В'язівські вікові дуби та ін.

Геологічні: Скелі Мопра, Виходи амфіболітів, Виходи аркозових пісковиків, Гранітні скелі та ін.

Гідрологічні: Водоспад на річці Кам'янка та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Парк ім. Шевченка, Парк Лазаря Глоби, Орджонікідзевська зона відпочинку, Центральний, Севастопольський парк та ін.

Ботанічні сади: Ботанічний сад Дніпропетровського національного університету.

Дендрологічний парк: Дендрологічний парк.

Дніпропетровська область має значні рекреаційні ресурси, основними складовими яких є м'який клімат, мінеральні води і лікувальні грязі (озеро Солоний Лиман у Новомосковському районі).

У Дніпропетровській області безліч пам'яток, у тому числі пам'яток архітектури.

У 1775 р. на місці злиття річок Кільчень і Самара (поблизу сучасного Новомосковська) планувалося будівництво адміністративного центру Новоросійської і Азовської губерній. Незабаром тут було зведено перші споруди. Проте місце було обрано невдало: навесні талі води перетворювали місцевість на болото. Тому вже на початку 1784 р. на правому березі Дніпра, на місці козацької слободи Половиця, закладено нове губернське місто, назване Катеринославом (Дніпропетровськом).

Архітектурною домінантою історичного центру Дніпропетровська є Спасо-Преображенський собор, зведений у 1830-1835 рр.

У Катеринославі народилась О. Блаватська. Міським архітектором служив А. Достоевський, брат великого письменника. Уродженцем міста є також відомий скульптор Є.В. Вучетич (1908-

1974).

У 1778 р. засноване місто-фортеця Слов'янськ (до 1774 р. – Микитине), яке з 1782 р. починає іменуватись у документах Нікополем. На місці Запорозької (Микитинської) Січі, що існувала тут у 1636-1652 рр., споруджено обеліск.

Дерев'яний Троїцький собор у м. Новомосковськ збудований у 1775–1780 рр. Він є найбільшим дерев'яним храмом в Україні (висота – 65 м) і одним із найкращих зразків українського дерев'яного зодчества. В 1888 р. у зв'язку з аварійним технічним станом будівля була повністю перероблена з використанням нового матеріалу.

В області функціонує Дніпропетровський історичний музей створений у 1849 р. як громадський музей старожитностей Катеринославської губернії і зобов'язаний своїм заснуванням діяльності А. Фабра, Я. Грахова, О. Поля, Д. Яворницького. Фонди музею налічують 220 тис. експонатів, у тому числі археологічна, етнографічна, нумізматична, геральдична колекції, реліквії запорозького козацтва, стародруки XVI-XVII ст. тощо. Музейний комплекс включає меморіальний будинок-музей академіка Д. Яворницького, де вчений жив протягом 1905-1940 рр.

Дніпропетровський художній музей заснований у 1914 р. Його зібрання налічує понад 7 тис. творів мистецтва, серед яких – роботи А. Васнецова, В. Полєнова, К. Брюллова, І. Рєпіна, В. Серова, І. Левітана, А. Куїнджі, М. Ге, К. Коровіна, Б. Кустодієва, М. Рєрїха та ін. Тут представлена також колекція петриківського декоративного розпису.

Історичний музей ім. Дмитра Яворницького є єдиним у своєму роді в Дніпропетровській області, де зосереджені унікальні експонати світового і національного значення. Дата заснування музею – 1849 рік. У фондах музею налічується близько 250 000 предметів старовини, серед них реліквії запорозького козацтва, друковані видання 16 – 17 століть, культова колекція, зброю, меблі, пам'ятники східних культур, серед них – мумія єгипетської жінки з дитиною. Музей має найбільшу колекцію давньої кам'яної скульптури в Україні – всього 80 статуй. Найбільш унікальним є Керносівський ідол (3 тисячоліття до н. е.). І, звичайно ж, половецькі статуї «кам'яні баби» (12 – 13 ст.), які були знайдені в південно степах.

Відкриття Технічного Музей ретро-автомобілів «Машини часу» відбулося в 2014 році. Тут представлені легкові автомобілі,

мотоцикли, вантажівки, автобуси та інша техніка різних років випуску.

Особливо атмосферно передають дух минулої епохи ретро-експонати, серед них заправні колонки, телефонні будки, поштові ящики та інші атрибути радянської епохи.

Дніпро вважається центром української космічної індустрії, цьому свідчить створення Аерокосмічного музею. Це єдиний в Україні музей ракетно-космічної техніки. У музеї експонуються справжні космічні станції, супутники, бойові ракети і багато інших цікавих об'єктів. Відкриття Аерокосмічного музею НЦАОМ ім. Макарова відбулося 11 червня 1996 р.

Дніпропетровська діорама «Битва за Дніпро» – найбільша в Україні, друга за площею в Європі і одна з найбільших в світі. Площа залу діорами – 900 м². Це унікальний пам'ятник, присвячений Другій світовій війні. Відкриття діорами відбулося в 1975 році і було приурочено до 30-річчя свята Перемоги.

Широкий радіус огляду (230 градусів), наявність справжніх військових атрибутів, спеціального світлового і звукового оформлення діорамним залу створює у відвідувачів ефект справжнього присутності на місці подій.

Музей етнографії, побуту і народно-прикладного мистецтва створений при Петриківському центрі народного мистецтва. Петриківський розпис став відомим ще в XIX ст. та був поставлений на конвеєрне виробництво за часів Радянського Союзу. Центр Петриківського мистецтва виник в 1990-х роках як спілка народних майстрів, зараз таких умільців у ній 45. Музей створений на базі фабрики декоративно-прикладного мистецтва «Дружба», яка існувала з 1984 р. В музеї діє виставковий зал, проводяться екскурсії та майстер-класи. В експозиції музею зібрані роботи, виконані в техніці петриківського розпису, прикраси та предмети побуту. Фонди музею налічують 2 500 експонатів, серед них найцінніші твори майстрів Федора Панка, Андрія Пікуша, Наталки Рибак.

Також діє музей українського живопису, музей пам'яті єврейського народу та ін.

Монастирський острів – романтична і таємнича пам'ятка Дніпропетровська. Це одне з найпопулярніших місць серед городян. Є пішохідний міст на якому молодята традиційно вішають замки щастя на перилах.

Прикрасою острова є Миколаївська церква, побудована у 1999 р. Її позолочений купол видно з різних точок міста. Ще одна

визначна пам'ятка – пам'ятник великому Кобзарю Тарасу Шевченку. Цей монумент один з найбільших в Україні. Зоопарк, акваріум, різні атракціони, кафе і ресторани, водна станція, кінний двір, пляжна зона.

Катеринославський бульвар. Він відкритий у 2004 році. За такий короткий термін він став улюбленим місцем відпочинку городян. Розташований в самому центрі міста і є пішохідною зоною, тут знаходяться торгові центри, кафе, ресторани, кав'ярні. Неймовірно красивий бульвар у вечірній час, коли вогні вітрин і ліхтарів додають місту особливої чарівності.

«Новий Арбат» – друга, неофіційна, назва бульвару. Головною прикрасою є фонтани, бруківка, кам'яні лави. На одній з таких крамниць знаходиться бронзовий пам'ятник Бізнесмену. Його поява довгий час було оповита таємницею і легендами. З'явилася прикмета: якщо потерти сигару у руці чоловіка – до грошового поповнення, а якщо сісти на коліна, то до весілля.

Парк Глоби – один з найстаріших у Дніпрі. Заснований в кінці 18 ст. запорізьким осавулом Лазарем Глобою. Центральне місце в парку – природне озеро, населене рибами і водоплавними птахами. Літній театр, розташований на березі, нагадує лебедя у польоті. У теплу пору року можна здійснити водну прогулянку на катамарані. У 1936 році в парку була побудована дитяча залізниця, яка діє до нині.

З висоти оглядового майданчика парку ім. Шевченка відкривається вид на Дніпро. Цікавий каскадний фонтан. Особливо люблять це місце молодята, тут часто відбуваються весільні фотосесії. Оглядовий майданчик – відмінне місце для тихого відпочинку і споглядання чудової панорами міста.

Набережна річки Дніпро. Це одне з найкрасивіших місць міста. До того ж Набережна вважається найдовшою в Європі – близько 30 км. Тут зосереджено багато різних скульптур і пам'ятників, квітів і дерев, кафе і ресторанів. На Набережній розташована найдовша в Україні 50-метрова «сімейна» лавка.

Дніпропетровський цирк розташований в самому центрі. Відкриття цирку в місті сталося в кінці 19 століття. Аналогів цій будівлі немає ніде в світі (1981 р. створення). Вся оригінальність полягає в куполі, що нагадує намет. Це створює відмінну акустику і можливість надійно кріпити підвіску апаратів артистів. За час свого існування на арені виступали багато відомих циркових акторів.

Мерефо-Херсонський міст – один з найкрасивіших мостів,

який внесений до списку пам'яток архітектури. Його унікальність в тому, що це єдиний в Європі залізничний міст, який має криволінійну траєкторію (тобто з поворотом). Довжина мосту – 1 610 метрів, він проходить через знаменитий Монастирський острів.

Будинок органної та камерної музики. У старовинній Миколаївській (Брянської) церкві, будівництва 1915 року, після тривалої реставрації в 1986 було встановлено 12-тонний двухмануальний концертний орган виробництва відомої німецької фірми «Зауер».

Планетарій. На сьогодні в Україні діє п'ять подібних закладів, один з них в Дніпропетровську. За допомогою спеціальної апаратури в залі створюється віртуальна картина зоряного неба в будь-який час доби і незалежно від погоди. Проводяться різні пізнавальні програми про космос цікаві як дітям, так і дорослим.

Завод «Інтерпайп» – це єдиний завод в Україні, побудований «з нуля» за весь час незалежності нашої країни.

Його унікальність полягає в сучасних «зелених» технологіях, висококласному обладнанні, також завод піклується про захист навколишнього середовища від шкідливих викидів. Ще одна цікава деталь – на заводі знаходяться арт-об'єкти, створені Олафур Елліасоном. Завод «Інтерпайп» проводить екскурсії для всіх бажаючих безкоштовно, де можна ознайомитися з усіма етапами виробництва сталевих виробів.

Культурно-діловий центр «Менора» – унікальне будівництво та найбільший у світі єврейський комплекс, аналогів якого немає в світі. Даний проект відображає минуле, справжнє та майбутнє єврейського життя Дніпра. Центр складається з семи башт, що символічно представляють подоби Храмового семисвічника. На площі близько 50 000 м² містяться найрізноманітніші сервіси для мешканців та гостей міста. Однією з пріоритетних завдань Центру «Менора» є створення та підтримка умов, як платформи для функціонування єврейських організацій, а також перерахування всіх коштів, отриманих від оренди площ та інших видів діяльності, на здійснення благодійних проектів громади. Відкриття центру відбулося у 2012 р.

Кіровоградська область.

Розташована в центральній частині України, в межиріччі Дніпра і Південного Бугу. Площа – 24,6 тис. км² (4 % території країни). Областний центр – Кропивницький.

Область займає вигідне географічне положення відносно промислових регіонів Придніпров'я (Дніпропетровської і Запорізької областей) та Донбасу. Розвитку області сприяє густа мережа транзитних залізниць і автомагістралей та вихід до Дніпра.

Територія Кіровоградської області належить до Східно-Європейської платформи, яка має давній кристалічний фундамент. У межах Східно-Європейської платформи виділяється така тектонічна структура, як Український щит. У сучасному рельєфі Український щит представлений Придніпровською та Приазовською височинами.

Клімат області помірно-континентальний, що забезпечує сприятливі умови для розвитку сільського господарства. Зима м'яка з частими відлигами.

Середня температура січня -5°C , липня $+20^{\circ}\text{C}$. Річна кількість опадів 420 – 470 мм.

Поверхневі води річок Кіровоградщини належать до басейнів Дніпра і Південного Бугу. Область малозабезпечена місцевими водними ресурсами. Середні річки: притоки Дніпра – Тясмин, Інгулець; притоки Південного Бугу – Синюха, Велика Вись, Ятрань, Чорний Ташлик, Інгул, Висунь.

На північному сході Кіровоградщину омивають Кременчуцьке і Дніпродзержинське водосховища, у межах області створено багато водосховищ (Іскрівське, Новоархангельське, Червонохутірське, Гайворонське, Тернівське, Кіровоградське, Олександрійське, Інгуло-Кам'янське) і ставків. Збудовано водовід Дніпро – Кіровоград.

Область лежить у межах двох фізико-географічних зон: лісостепової і – переважно – степової. В степах переважають багаторічні трав'янисті рослини, насамперед, злаки. Ковила, типчак, польовий кермек, лещиця волосиста, залізняк колочий, півники, гвоздики, кропива, чистець, чебрець, шавлія, звіробой, фіалки, барвінки, сон-трава, горицвіт та ін.

Серед савців: гризуни – бобер річковий; хижі ссавці: вовк, лисиця, куниця, тхір чорний, єнотовидна собака, горностаї, ласка. Також є лосі, бурозубки і білозубки.

Серед земноводних: численні жаби озерна та ставкова, кумка червоночерева, жаба трав'яна, жаба гостроморда і квакша звичайна. Птахи: горобці, шпаки, синиці, ластівки, щиглики, снігурі, а також гави, сороки, сокіл-деребник, орел-могильник, яструб-великий та інші.

Природно-заповідний фонд.

Заповідні урочища: Бабенківське, Балка Куца, Бочки, Василівське, Наталіївське, Мертвоводдя та ін.

Заказники. Ботанічні: Богданівська балка, Боковеньківська балка, Бузове, Білопіль, Острів, Цілина, Роза та ін.

Ландшафтні: Войнівський, Когутівка, Монастирище, Миколаївський, Чорноліський, Шумок, Панські гори, Краснопільська балка, Кінські острови та ін.

Лісові: Велика стінка, Луки, Окіп, Коробчино, Балка Бонче.

Орнітологічні: Бандурівські ставки, Редчине, Шмаліївський, Аджаманський, Заплава Малої Висі.

Пам'ятки природи. Гідрологічні: Болото Чорний ліс, Болото Левади, Верхів'я р.Інгул, Джерельце, Холодні ключі, Іванкова криниця, Запорізькі джерела, Іванкова криниця та ін.

Ботанічні: Ганно-Леонтовицьке, Дуби в Гуріївському лісництві, Дуби-велетні, Жовтий льон, Каштан, Ковалівська, Ковилові горби, Кулинове, Польовий садок, Тернова балка, ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Хутір Надія, Онуфріївський парк, Парк Перемоги, Ковалівський, ін.

Дендрологічні парки: Веселі Боковеньки дендрологічний парк.

У системі охорони здоров'я області функціонують 3 санаторно-курортних заклади: Староосотський протитуберкульозний дитячий санаторій, Обласний протитуберкульозний санаторій для дорослих м. Знам'янка, Обласна бальнеологічна лікарня.

Мінеральну воду Знам'янського родовища можна використовувати як лікувальну питну воду (сульфатно – гідрокарбонатну).

У Кіровоградській області діє музей-заповідник І. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія», створений у 1956 р. в с. Миколаївка на території садиби, закладеної в 1871 р. батьком драматурга.

Тут І. Карпенком-Карим написано 11 із 18 п'єс, які увійшли в золотий фонд національної драматургії.

Комплекс садиби включає батьківську хату, меморіальний будинок, приміщення літературно-меморіального музею, парк площею 11 га і ставок. Тут постійно проводиться традиційне театральне свято «Вересневі самоцвіти».

В області перебуває безліч пам'яток, у тому числі пам'яток архітектури.

Фортеця Св. Єлисавети була споруджена в 1754-1757 рр. на місці колишнього зимівника запорозьких козаків. Навколо фортеці згодом виросло місто Єлисаветград (з 1934 р. – Кіровоград). Після приєднання до Росії Криму в 1783 р. фортеця втратила своє військове значення. В 1788 – 1797 рр. в Єлисаветграді діяла хірургічна школа – один із перших медичних навчальних закладів в Україні.

На початку 1840-х років купцем Плотниковим споруджено будівлю театру, в якому в 1847 р. виступав з концертом Ф. Ліст. В новому приміщенні театру, збудованому в 1867 р., в ролі Наталки Полтавки дебютувала М.Заньковецька. Пізніше тут починав свою театральну кар'єру Г. Юра.

В Єлисаветградському земському реальному училищі навчалися брати Тобілевичі - Панас (Саксаганський) і Микола (Садовський), а також Ю. Придворов (пролетарський поет Дем'ян Бедний).

У місті Бобринець навчались і працювали М. Кропивницький та І. Тобілевич (І. Карпенко-Карий). У 1862 р. навколо І. Тобілевича згуртувалась місцева молодь, яка захоплювалась театром. До цього гуртка в 1863 р. приєднався М. Кропивницький, який незабаром очолив труп.

В місті Знам'янка з 1884 р. жив і працював лікарем у залізничній лікарні А. Лисенко, брат композитора.

В передмісті Новомиргорода, в центрі колишнього села Софіївка, збереглась церква Св. Іллі (1786), що є унікальною для півдня України пам'яткою пізнього бароко.

Найцікавіші місця для відвідування.

Статуя Ангелу-хранителю України – єдина в країні. Монумент встановлено на гранітну колону, з нагоди 250-річчя міста та 2000-річчя народження Ісуса Христа громадою міста Кіровоград. Навколо майдан викладено бруківкою. По периметру колони біля підніжжя видно напис: «Бережи, Боже, Україну». Створена статуя архітектором Віталієм Кривенко та скульптором Анатолієм Гончаром. Для створення монумента автори використовували граніти з Войновського, Капустинського і Крупського родовищ.

Музей ракетних військ стратегічного призначення (РВСП). Це єдиний музей такого роду в світі. Надсекретна база запуску міжконтинентальних балістичних ракет відкрита для відвідувачів з 2001 року.

Музей створено на базі розформованого 309-го полку 46-ої

ракетної дивізії РВСН. Тут залишилися ракети Р-12 і РС-20 (SS-18 Satan), макет ядерної боеголовки, підземний командний пункт, казарми, охоронні приміщення та приміщення господарського призначення, а також енергетичний блок та холодильний центр. На 30-метровій глибині знаходиться командний пункт, тут же була легендарна «червона кнопка».

Фортеця Святої Єлисавети. Місто Кіровоград, а раніше – Єлисаветград, було засновано після будівництва Єлисаветівської фортеці, що послужила надалі центром міста.

Оборонні вали фортеці 1754 р. споруди збереглися і сьогодні, утворивши зіркоподібний багатокутник. Фортеця стала центром російської боротьби проти гайдамацького руху, а також стала командним штабом на півдні України. Свою головну облогу фортеця витримала в 1769 році, відбивши напад кримсько-турецьких військ під проводом хана Крим-Гірея. Коли російсько-турецька війна була закінчена, а Катерина Велика скасувала Запорізьку Січ, фортеця втратила стратегічне значення. Її майже повністю розібрали до 1784 року.

Крім земляних валів частково збереглися казарми генерала М. Кутузова. Крім того, біля валів встановлені старовинні гармати, які не встигли відвезти з фортеці. На території фортеці, горить вічний вогонь – пам'ятник воїнам, загиблим у Другій світовій війні.

Пам'ятник гетьману Б. Хмельницькому знаходиться у невеличкому сквері Кіровограда посеред площі Б.Хмельницького. Монумент вилитий з бронзи, має висоту 5 метрів, 2 метри з яких становить постамент з граніту. Збоку пам'ятник доповнений барельєфом на козацьку тематику. Сам гетьман зображений у класичному стилі: він сидить, тримає сувій в правій руці, має задумливий погляд, звернений до оточуючих.

Пам'ятник В.Н. Боженко встановлений біля меблевої фабрики ім. В.Н. Боженка. Боженко Василь Назарович (1871–1919) – командир Таращанського полку першої української радянської дивізії, бійці якої брали участь у визволенні Києва від німецьких окупантів у лютому 1919 р. Пам'ятник виконаний у вигляді скульпурного бюста на прямокутному постаменті. Скульптор – В.П. Вінайкін, архітектори В.С. Богданівська та І.Л. Масленко, відкрито в 1967. Висота – 4,5 м.

Чорне озеро – загадкове місце. По суті – це саме південне сфагнове болото країни, що утворилося під час льодовикового періоду. Озеро так і не змогли дослідити до кінця, його глибина

невідома, а місцеві жителі вважають його бездонним.

Ще одна особливість болота – плаваючі острови. Такі острови можуть утворюватися на відстані до 15 метрів від берега, а в околицях озера ростуть 600-річні дуби і рідкісні види дерев. Навесні на березі розпускаються квіти, занесені до Червоної книги. Поблизу озера знаходиться кілька колишніх скіфських поселень, на яких зараз працюють археологи.

Цитадель фортеці Св. Єлисавети складалася з 6 бастионів й зверху нагадувала шестипроменеву зірку. Кожен бастион мав назву – Св.Петра, Св. Катерини, Св. Олексія, Архістратиґа Михаїла, Св.Ап.Андрія Первозванного, Св. Олександра Невського. Між бастионами розташовувалися невеликі автономні укріплення – равеліни. В 6-ти бастионах та 6-ти равелінах розміщалося близько тисячі гармат.

3.7. Туристські ресурси Чорноморського узбережжя (Одеська, Миколаївська та Херсонська області)

Одеська область.

Розташована на південному заході країни, де проходить державний кордон із Румунією і Молдовою. На півдні і південному сході її територія омивається Чорним морем. Площа області – 33,3 тис. км² (5,5 % території країни).

Більша частина області лежить на Причорноморській низовині, на північ і північний захід Одещини заходять відроги Подільської височини. Поверхня здебільшого рівнинна, з нахилом з північного заходу на південний схід, до узбережжя Чорного моря. Рівнину перетинають глибокі долини річок, яри та балки, особливо в межах відрогів Подільської височини, де різниця між рівнем вододілів і долин становить пересічно 100 м. На півдні спокійніший, менш хвилястий рельєф.

Клімат переважно теплий і посушливий. Середньорічна температура тут коливається від -4° -7,7°С на півночі, до +11,19°С – на півдні. Безморозний період триває від 170 до 210 діб. Річна кількість опадів – від 350 мм на півдні до 460 мм на півночі.

По території області на північній її частині протікають Савранка і Кодима – правий приток Південного Бугу. На південному сході протікає Дністер, який впадає в Дністровський лиман. На півдні – нижня течія Дунаю та його Кілійське гирло, по яких

проходить державний кордон між СРСР і Румунією. Серед прісноводних озер – Кагул, Ялпуг, Катлабух і Китай та солоні – Сасик (Кундук), Шагани, Алібей, Бурнас і Будацьке. У східній частині морського узбережжя, крім Дністровського лиману, який сполучається з морем, розташовані закриті солоні лимани – Хаджибейський, Куяльницький, Тилигульський та інші, багаті на цілющі грязі.

Область лежить у двох природних зонах: лісостепу і степу. Переважна більшість території області розташована у степовій зоні, лише на північному заході – у лісостеповій. Природна рослинність більшої частини області – степова. Північна частина області розташована у лісостеповій зоні України. Тут зустрічаються лісові ландшафти.

Найпоширенішими видами дерев є дуб, липа, клен, ясен, акація, вишня, черешня, верба, сосна та інші.

Спектр степових видів складають айстрові, злакові, бобові, осокові, хрестоцвітні, лободові, гвоздичні, губоцвітні, гречкові, зонтичні, жовтецеві, шорстколисті. Болотна рослинність (очерет, рогіз) є характерним елементом плавнів Дунаю та приозерної рослинності. Солонцева та солончакова рослинність представлена досить незначними площами.

Охороняються Червоною книгою України зокрема, сальвінія плаваюча, водяний горіх плаваючий, плавун щитолистий, меч-трава болотна, альдрованда пухирчата, зозулинець болотний, коручка болотна і чемерицеподібна, білоцвіт літній, гвоздика бессарабська, ковила дніпровська, золотобородник цикадовий та ін.

Серед лісової фауни найчисельнішими є зайці-русаки, а степової – хом'як, ховрашок, тушканчик. Водяться також лосі, косулі, дикі кабани і кози, лисиці, борсуки, куниці, видри, єнотоподібні собаки та багато видів лісових птахів. На незамерзаючих ділянках Південного Бугу зимують лебеді, дикі гуси та качки, озерна крачка. Із ссавців інтерес викликає тюлень-монах, дельфіни. В річках і озерах водяться лящ, судак, сом, щука, сазан, окунь та інші види риб. Розводять товстолобика, білого амура, сазана.

Природно-заповідний фонд.

Біосферний заповідник: Дунайський.

Національні природні парки: Тузовські лимани, Низньодністровський.

Регіональні ландшафтні парки: Ізмаїльські острови.

Тилигульський.

Заповідні урочища: Байтали, Дністровські плавні, Кішево, Чабанка.

Заказники. Ботанічні: Дальницький, Долинський, Павлінський, Староманзирський, Калинівський, Ліски, Лісничівка.

Загальнозоологічні: Острів Зміїний, Коса Стрліка, Петровський, Одеський зоологічний парк.

Ландшафтні: Савранський ліс, Бендзарівський, Даничево, Виноградівка, Дірова Могилевська, Каїрівський, та ін.

Орнітологічні: Тилигульський пересип.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Михайлопільський, Акація біла, Акацієвий гай, Баранівський ліс, Гінкго більоба, Діброва Арцизська, Казковий та ін.

Геологічні: Одеські катакомби, Гребеники.

Гідрологічні: Джерело Гайдамацький колодязь, Джерело Зустріч, Джерело Канава, Джерело Кішево.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Кардамичівський, Влекруч-Негай, Коханівка, Мар'їн гай, Міський сад, Парк санаторію «Аркадія», Парк Дністер, Парк ім. Шевченка, Ракуловський, Сергіївський, Юннатський, Червоноармійський дендропарк та ін.

Ботанічні сади: Ботанічний сад Одеського національного університету.

В північно-західній частині Чорноморського узбережжя розташований скелястий острів Зміїний площею 1,5 км², на якому були давні грецькі поселення.

Велике значення мають лікувальні грязі, ропа та мінеральні джерела району.

На території Одеської області налічується п'ять родовищ мінеральних вод: Одеське, Куяльницьке (Біляївський район), Сергіївське, Кароліно-Бугазьке (Білгород-Дністровський район) та Чорноморське (Овідіопольський район).

В області функціонують курорти: Аркадія, Великий Фонтан, Кароліно-Бугаз, Куяльницький (Куяльник), Лузанівка, Лебедівка, Лермонтовський, Малодолинське (Холодна Балка), Хаджибейський (Хаджибей), Чорноморка, Сергіївка.

Одним із найвідоміших і найстаріших курортів, що функціонує на основі лікувальних грязей, є Куяльник. За своїм лікувальним впливом Куяльницький лиман порівнюється з відомими близькосхідними курортами Мертвого моря. Перший лікувальний

заклад – «теплі ванни» – був створений тут у 1833 р. за ініціативою військового лікаря Е. Андрієвського, який використовував грязі для лікування поранених. У 1892 р. засновано найбільшу на той час у Росії грязьову лікарню, яка функціонує й досьогодні.

В Куяльнику лікують захворювання органів опорно-рухового апарату, центральної і периферійної нервової системи, гінекологічні хвороби. Місцеві мінеральні води використовуються для лікування захворювань шлунку, печінки, жовчного міхура, кишечника, регулювання обмінних процесів.

Найстаріший в Україні дитячий оздоровчий центр знаходиться в Лузанівці. Він заснований у 1923 р. в колишньому маєтку Лузанових для порятунку дітей Одещини, що страждали від голоду, і мав назву «Сонячні табори». Ініціатори його створення – Всесвітня єврейська конференція допомоги, фонд Нансена і Червоний хрест. У 1935 р. збудовано капітальні кам'яні приміщення. Тут було створено сильну медичну базу, яка згодом дозволила перепрофілювати цей дитячий курорт на один із найкращих у країні дитячих туберкульозних санаторіїв. Після реорганізації санаторію в 1956 р. на його базі було створено республіканський піонерський табір «Молода гвардія» (з 1992 р. – дитячий центр «Молода гвардія»).

В 60 км від Одеси на піщаній косі, яку з одного боку омиває солоне Чорне море, а з іншого – прісноводний Дністровський лиман, розташований кліматичний курорт Кароліно-Бугаз.

В області діє перший в Україні музей (створений у 1825 р.) – музей старожитностей в Одесі.

Переважна більшість пам'яток містобудування і архітектури зосереджена в Одесі.

Одеса розташована на місці давнього татарського поселення Хаджибея (Качибєя), що вперше згадується в 1415 р., – хоча перші поселення на території сучасного міста виникли приблизно 5 тис. років тому

В 1794 р. царським указом започатковано будівництво портового міста для військових і торговельних цілей. Уже на початку ХІХ ст. одеський порт вийшов на третє місце в Росії за вантажним оборотом (після Петербурга і Риги), а за обсягом вивезення вантажів – на друге (після Петербурга).

В 1819-1859 рр. Одеса була зоною порто-франко, тобто містом, у межах якого дозволявся вільний безмитний продаж і зберігання іноземних товарів. Цим місто значною мірою зобов'язане

своєму першому градоначальнику французькому емігрантові А. Рішельє.

Місто швидко розвивалось, відповідним темпом зростала чисельність його населення: якщо в 1803 р. тут проживало 9 тис. осіб., у 1861 р. – 100 тис., то в 1897 – 404 тис. осіб. За цим показником Одеса вийшла на четверте місце після Петербурга, Москви, Варшави. Найвиразнішим архітектурним ансамблем міста є Приморський бульвар, – парадний морський фасад міста. Його забудова в цілому сформувалась у першій половині XIX ст. Тут споруджено пам'ятник А. Рішельє роботи скульптора І. Мартоса.

В 1833 р. споруджено будинок градоначальника графа Завадовського, який у середині XIX ст., після відповідного перепланування, було перетворено на готель «Петербурзький».

Палац генерал-губернатора Новоросії графа М. Воронцова (1824-1834 рр.) являє собою комплекс споруд, який включає палац, бельведер, стайні.

У 1837 рр. ансамбль було доповнено будівлею Старої біржі, де сьогодні міститься міськрада.

У середині 19 ст. князь Михайло Воронцов зробив подарунок своїй дружині Єлизаветі, розпорядившись побудувати Потьомкінські сходи, які б поєднували розташований біля моря порт і саме місто. Раніше, щоб дістатися до узбережжя, люди пробіралися стежками і вузькими дерев'яними сходами. Будівництво тривало з 1837-1842 рр. за участю інженерів Уоптона і Ю. Морозова.

Спочатку, до побудови Приморського бульвару, сходи буквально вривалися в морське узбережжя і налічували 200 сходинок і 10 майданчиків-прольотів. Пізніше, під час розширення порту, 8 сходинок було засипано. Довжина сходів складає 142 метри. Збудовані вони перспективно – нижня частина значно більша за верхню – 21,7 метрів та 12,5 відповідно. Завдяки цьому, якщо дивитися згори, здається, ніби сходи усюди однаково широкі.

Однією з найкрасивіших у світі вважається будівля міського театру опери і балету (1884-1887 рр.), зведена за проектом віденських архітекторів Ф. Фельнера і Г. Гельмера.

В будинку Нової біржі (1894-1899 рр.) сьогодні міститься Одеська філармонія.

Одеса є батьківщиною відомих письменників І.Бабеля, Ю. Олеші, К. Паустовського, В. Катаєва, І. Льфа, Є. Петрова та ін. В кінці XIX ст. в місті створено Одеське літературно-артистичне

товариство, яке з 1898 р. містилося в палаці Гагаріна. Тут бували відомі поети, письменники, актори, художники: І. Бунін, В. Катаєв, О. Толстой, Е. Багрицький та ін. Тут уперше було влаштовано виставку творів В. Кан-динського. З 1977 р. в цьому приміщенні діє Одеський літературний музей, колекція якого налічує близько 40 тис. експонатів. Його філіал – музей-квартира О. Пушкіна. В 1823-1824 рр. у місті побував О.С. Пушкін.

В 1899 р. відкрито Одеський художній музей, де представлені роботи Д. Левицького, В. Тропініна, І. Айвазовського, І. Рєпіна, О. Саврасова, І. Крамського, М. Врубеля, В. Серова, М. Рєріха, В. Кандинського, К. Сомова та ін.

Серед експонатів Одеського музею західного і східного мистецтва (створений у 1923 р.) – давньогрецька кераміка, римське скло. Широко представлене західноєвропейське мистецтво – твори видатних майстрів Італії, Голландії, Франції, Фландрії. Серед експонатів – полотно М. Караваджо.

Колекція східного мистецтва репрезентує декоративно-вжиткове мистецтво Китаю, Японії, Індії, Монголії, Тибету.

Історія Білгород-Дністровського налічує понад 2,5 тис. років. У VII ст. до н.е. греки заснували тут колонію, що мала назву Офіус (пізніше – Тіра, за давньою назвою Дністра). В першій половині I ст. до н.е. поліс входив до складу Понтійської держави Митридата Євпатора. У III ст. Тіра приходить до занепаду. Вона неодноразово зазнавала руйнувань і відбудовувалась. Через цю територію пройшли гуни, авари, болгари та інші кочові племена. У XII-XIII ст. поселення належало Галицькому князівству. На рубежі XIII-XIV ст. генуезькі купці розпочали тут будівництво фортеці. У XV ст. Тіра увійшла до складу Молдавської держави, де вона була найбільшим містом: на той час її населення досягало 20 тис. ос. Молдавани називали її Четатя-Албе (Біла фортеця). В 1484 р. місто перейшло під владу турків, які перейменували його на Акерман.

На скелястому правому березі Дністровського лиману у східній частині Білгород-Дністровського на місці укріплень IV-V ст. до н.е. височить фортеця.

Турецькою фортецею Ізмаїл у ході російсько-турецьких війн неодноразово оволодівали російські війська (в 1770, 1790, 1809 рр.). В її облозі в 1809 р. брав участь офіцер І. Котляревський.

В 1856 р. ізмаїльська фортеця була зруйнована: залишилися тільки фундаменти і мечеть XVI ст., перебудована в XIX ст. на православний храм – Хрестовоздвиженську церкву. В центральній

частині міста зберігся Покровський собор.

«Українською Венецією» вже на початку XIX ст. називали поселення, розташоване на лівому березі Кілійського гирла – Вилкове, засноване в середині XVIII ст. Вулиці в містечку замінюють протоки і канали, якими місцеві жителі пересуваються на човнах. Через них перекинуті дугоподібні містки загальним числом 76. Прокладені уздовж вулиць-каналів тротуари на високих сваях. Від кожної такої «вулиці» прориті менші канали до кожного двору: рибальство є основним заняттям місцевого населення.

Село Шабо стало заселятися з 1820 р. вихідцями із Швейцарії. За задумом царського уряду, тут мав бути заснований зразковий осередок виноградарства і виноробства.

Переселенці завезли сюди цінні сорти винограду: каберне, совін'йон, рислінг, мускат, шасла та ін. Були виведені і нові сорти, відповідні місцевим кліматичним умовам. Тут і сьогодні культивується понад 70 сортів винограду. Відомі в Україні вина, що виготовляються місцевим винзаводом.

З другої половини XIX ст. Шабо поступово перетворюється на курортне містечко. Тут побували Леся Українка, М. Лисенко та ін.

Нащадки колишніх швейцарських колоністів залишили Шабо в 1940 р., після приєднання Бессарабії до Радянського Союзу.

Найцікавіші місця для відвідування.

Етнічний відпочинок в Бессарабії в музеї «Фрумушика-Нова». Бессарабія – це південний регіон, розташований між річками Прут, Дністер, Дунай та Чорним морем. Тут знаходиться краєзнавчий музей під відкритим небом Бессарабське село «Фрумушика-Нова».

Музей присвячений пам'яті національностей, які проживали і проживають на території Бессарабії, це: молдавани, болгары, гагаузи, євреї, українці, росіяни і німці. На території комплексу є винні погребі, міні-зооопарк, фазанарій, три озера.

Маєток Курисів. Палац в селі Петрівка має складну архітектуру. Він будувався в два етапи. Перший архітектор залишився невідомим, а ось західна частина була спроектована Миколою Толвінським. На вигляд це середньовічний замок, в декорі якого присутні готика та мавританська архітектура. Замок вважається одним з ранніх представників романтизму на території України. Але в маєток влучила блискавка, і в результаті пожежі залишилися лише руїни. Але завдяки старанням місцевих жителів,

навіть вони виглядають заворожуюче.

Нерубайські катакомби – це справжній паралельний підземний світ в Одеській області. Протяжність катакомб 3 тис. метрів. Вони складаються з декількох різних підземних порожнин, які іноді тісно переплітаються між собою. Це найбільш непередбачувані і заплутані катакомби в світі. Іноді їх глибина опускається на 100 м. Їх повного плану не існує. У перші місяці війни вони використовувалися в якості пункту дислокації партизанського загону.

Монастир сектантів в катакомбах. Ще одні катакомби, але вже в селі Куйбишеве. Площа підземного монастиря складає близько 100 тис. м². Це дозволяло перебувати всередині монастиря одночасно тисячам осіб.

Підземна церква в Акермані. Вірменська церква була побудована в XIV-XV ст. та наполовину зарита під землю.

Садиба улюбленого пацієнта Фрейда. Палац, який знаходиться в селі Василівка був побудований в середині XIX ст. генерал-майором Василем Дубецьким. Названа садиба в честь останнього дореволюційного власника купця Сергія Панкеева. Він носив прізвисько «людина-вовк» і був улюбленим пацієнтом самого Фрейда. Палац оцінюють в 8 – 10 млн. дол.

Кремль у Долинівці. Так називається дзвін, який знаходиться в селі Долинівка, а все тому, що він прикрашений бляшаним макетом Кремля. Висота Спаської вежі на макеті досягає 2 метрів. Раніше на вежі був годинник, а сама конструкція мала підсвічування. Автор макету до цих пір невідомий.

Овідіополь – фортечні вали. До наших днів Овідіопольська фортеця не збереглася, але на півночі Овідіополя можна знайти залишки земляних валів.

В кінці XVIII ст. Франц Деволан побудував фортецю, яка стала надійним захистом і охороняла вхід в Дністер з боку Чорного моря. Але у 1841 р. фортецю продали на аукціоні. За часів Союзу це місце перетворилося з стихійне звалище.

Миколаївська область.

Розташована в нижній течії Південного Бугу. На півдні її територія омивається Чорним морем. Площа – 24,5 тис. км² (4,1 % території країни). Цент – місто Миколаїв.

Північно-західна частина Миколаївської області в міжріччі Дніпра й Південного Бугу відноситься до південного схилу Придніпровської височини. На заході до Придніпровської височини

прилягає Волинсько-Подільська, яка має слабохвилясту поверхню з найбільш розчленованими частинами на заході й південному заході.

За рельєфом поверхня області являє собою хвилясту рівнину, розчленовану річковими долинами, ярами та балками на окремі вододільні плато. На південь від Придніпровської і Волино-Подільської височин розташована Причорноморська низовина,

Клімат помірно-континентальний з м'якою малосніжною зимою і жарким посушливим літом. Пересічна температура січня - 4,5°C, липня +22,2°C. Річна кількість опадів коливається від 330 мм на півдні до 450 мм на півночі області. Висота снігового покриву 9 – 11 см.

Водні ресурси Миколаївщини представлені річками: Південний Буг, її притоки – середні річки: Кодима, Синюха, Чорний Ташлик, Чичикля, Інгул, а також середні річки басейну р. Дніпро – р. Інгулець з притокою р. Висунь.

Глибоко в сушу вдаються Дніпровсько-Бузький, Березанський і Тилігульський лимани. До області належать острів Березань і Кінбурнська коса.

Серед тварин та рослин області є рідкісні, ендемічні та зникаючі, занесені до Червоної книги України та Регіонального червоного списку. До них відносяться унікальні рослинні угруповання рослин (тюльпан південнобузький, ковила Лессінга, ковила волосиста, ковила українська, ковила Граффа, ковила шорстка, брандушка різнокольорова, карагана скіфська, астрагал шерстисто квітковий, півник понтичний, шафран сітчастий, шоломниця весняна, сон чорніючий тощо), представники риб, комах, земноводних, плазунів, птахів, ссавців. Їх використання здійснюється для наукових цілей за спеціальними дозволами.

Природно-заповідний фонд.

Природний заповідник: Єланецький степ.

Біосферний заповідник: Чорноморський.

Національні природні парки: Бузький Гард, Білобережжя Святослава.

Заповідні урочища: Андріївка, Василева пасіка, Дубки, Курячі лози, Лівобережжя, Лісове, Літній хутір Скаржинського, Молдова, Хомутець, Чабанка та ін.

Заказники. Ботанічні: Богодарівська, Кримка, Івано-Кепіно, Пелагеївський, Мар'янівський, Лощина та ін.

Ландшафтні: Біла Криниця, Висунський, Гора, Острів Довгий, Попова Дача, Пташиний, Петрово-Солонихський,

Новоселівка, Олександрівська дача та ін.

Орнітологічні: Тилигульський лиман, Бузький.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Степок, Балка, Балка Пенківська, Балка Широка, Луканівка, Ювілейне, Сквер та ін.

Геологічні: Магмати, Турецький стіл: Протичанська скеля, Виступи граніту біля с. Ясногородка та ін.

Гідрологічні: Джерело м. Вознесенськ, Джерело с. Прибужани, Зоряний, Турецький фонтан, Джерело с. Ракове та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Мостівський, Володимирівський парк, Парк «Ліски», Парк ім. Шевченка, Старий парк, Флотський бульвар та ін.

Зоологічні парки: Миколаївський зоологічний парк, Колонія сірих чапель.

Уздовж Чорноморського узбережжя знаходяться бальнеологічні курорти з джерелами мінеральних вод, лікувальні грязі і ропи морських лиманів. Курортні зони: Коблево, Очаків і Миколаєв.

В області діють 3 музеї з 8 відділами та історико-археологічний заповідник «Ольвія», заснований у 1926 р. До його складу входять залишки античного міста-держави Ольвія, а також острів Березань із залишками найдавнішого в Північному Причорномор'ї давньогрецького поселення.

Руїни давньогрецького полісу Ольвія знаходяться неподалік від місця злиття Південного Бугу з Дніпром, на березі лиману. Від степу його відмежують дві глибокі балки. Засноване в середині VI ст. до н.е. вихідцями з Мілету, місто проіснувало близько тисячі років (до IV ст. до н.е.).

Колекція Миколаївського художнього музею ім. В. Верещагіна, створеного в 1914 р., налічує понад 9 тис. експонатів. Тут демонструються твори В. Верещагіна, Ф. Рокотова, В. Боровиковського, В. Тропініна. І. Айвазовського, І. Репіна, В. Сурікова, К. Костанді, К. Коровіна, О. Бенуа та ін.

Першими будівлями на місці сучасного міста Миколаїв були кузня і будинок запорожців біля паромної переправи через гирло Інгула, а також рибальське поселення і хутір купця Фабра.

В липні 1788 р. за наказом Г. Потьомкіна тут засновано суднобудівну верф, а в наступному році розпочато будівництво міста, названого на честь Св. Миколая – покровителя моряків. Уже в 1790 р. на воду було спущено перший корабель, збудований на миколаївській верфі – фрегат «Святий Миколай». Місто стало

головною суднобудівною базою Чорноморського флоту.

З 1794 р. тут розміщувалось командування Чорноморського флоту і управління портами. Для підготовки морських офіцерів та інженерів у місті відкрито Морське артилерійське училище, Морський кадетський корпус (згодом – штурманське училище), училище корабельної архітектури. Моряків готували у школі юнг і навчальному флотському екіпажі. В 1817 р. тут засновано музичну школу, де здійснювалась підготовка музикантів і співаків для портових оркестрів і хорів. Миколаївський флотський оркестр користувався великою популярністю. В 1880-х роках з ним працював відомий композитор М.А. Римський-Корсаков.

Після поразки в Кримській війні значно скоротилося будівництво військових суден. У 1856 році було ліквідовано Управління головного командира Чорноморського флоту. Закрито морські установи і навчальні заклади.

З 1862 р. в Миколаєві діяв торговельний порт, який у кінці ХІХ ст. вийшов на третє місце за обсягом закордонних торговельних операцій (після Петербурга і Одеси).

Після припинення 1878 р. дії обмежувальних статей Паризького договору було відновлено будівництво військових кораблів на адміралтейській верфі міста. Серед суден, збудованих у Миколаєві – відомий броненосець «Князь Потьомкін Тавричеський», спущений на воду в 1900 р. Відновив свою діяльність також штаб Чорноморського флоту (в 1900 р. він був переведений до Севастополя).

Найцікавіші місця для відвідування.

Ольвія – одна з грецьких колоній, заснована ще в першій чверті VI до н.е. Це національний історико-археологічний заповідник, в якому досі ведуться розкопки. Розташована поруч з с. Парутине. Під час свого розквіту Ольвія була важливим торговельним центром, тут займалися рибальством і виноробством.

Заповідник складається з городища і некрополісу. У верхньому місті можна побачити залишки стародавнього кварталу, головну дорогу, землянки, храми. Зберігся вівтар перед храмом Аполлона, на якому навіть зараз символічно приносять жертву у вигляді виливання вина. Неподалік від головного входу в заповідник розташований музей з цінними знахідками.

Трикратський ліс – справжній оазис для мандрівника серед спекотного і посушливого степу. Розташований він на Миколаївщині і входить в Національний природний парк «Бузький

Гард». Ліс заклав у 1819 році граф Віктор Скаржинський. Тут зібрані рідкісні дерева, березовий гай, також росте більше трьохсот могутніх дубів, багато з них налічують більш як 150 років. Парк зберіг свою унікальну красу, первісний рослинний і тваринний світ: кам'яні річкові пороги, березовий гай. На території проживає стадо бізонів, козулі, олені і лані.

«Долина диявола» – Актівський каньйон. Між високих скель (50 м) протікає р. Мертвовод. Це – один з найстаріших ділянок суші Євразії, сформований з вулканічних порід. Море тут висохло ще 60 мільйонів років тому. У цих місцях проводилися ритуали древніх племен. В долині поховано більшість скіфських царів. За легендою, правителів відправляли в останню путь за течією Мертвоводу. Звідси і така похмура назва. Геродот називає цю річку Еksamпей, що в дослівному перекладі означає «мертва вода».

Мигія – давнє козацьке село, розташоване на берегах р. Південний Буг. Тут є дика природа, круті пороги. Крім рафтингу, Мигія приваблює людей природою, а також чудовим озером, де можна покатися і позасмагати.

Кінбурнська коса. Саме тут Дніпро впадає в Чорне море. На Кінбурнській косі в первозданному вигляді зберігся рослинний і тваринний світ. Довжина берега становить близько 40 км, а ширина – від кількох міліметрів до 10 км. Унікальний мікроклімат коси – морська вода з одного боку, річкова з іншого, а також переважання соснового лісу. Тут росте багато лікарських трав, за що її прозвали «аптекою під відкритим небом». Білі чаплі, лелеки, лебеді і пелікани. І ще тут близько 300 озер з солоною, прісною водою і з лікувальною гряззю. А згідно з давньою легендою, біля берегів коси відбулася битва, в якій переміг Ахілл, після чого він влаштував урочисті атлетичні ігри. В результаті греки стали називати косу Ахіллів Біг.

Херсонська область.

Розташована на півдні України. Її площа становить 28,56 тис. км² (4,7 % території країни).

В рельєфі Херсонської області виділяють такі складові частини: Бузько-Дніпровська, Токмацька, Асканійсько-Мелітопольська, Нижньодніпровська рівнини та Присивашська низовина.

Клімат області помірно континентальний, посушливий.

Середньорічна температура +10°C, максимальна +40°C,

мінімальна до $-31,5^{\circ}\text{C}$. Тривалість безморозного періоду- пересічно 179 днів на рік. Середньорічна кількість опадів – від 300 до 420 мм. Вегетаційний період триває 200 днів.

Херсонщина – єдина з усіх областей України, що має вихід до двох морів – Чорного і Азовського.

Головна ріка – Дніпро – перетинає область із північного сходу на південний захід, поділяючись у нижній течії на рукави і утворюючи дніпровські плавні. На території протікає р. Інгулець. Омивається також Сивашем (Гнилим морем) та Каховський водосховищем. На Херсонщині знаходиться найбільший на планеті лиман – Дніпровсько-Бузький.

Чорноморське і Азовське узбережжя в межах області простягається більше як на 200 кілометрів і має чудові піщані пляжі, розвинену оздоровчу інфраструктуру. За кількістю сонячних днів Херсонщина не поступається Криму. Вона є областю з найменшою середньомісячною кількістю опадів (від 300 до 400 мм).

Лісова рослинності приставлена вербовими лісами з верби білої, тополі чорної, верби ламкої і осокір. В трав'янистому ярусі зростають: розхідник звичайний, гірчак перцевий, півники болотні, кунічник наземний, пирій повзучий, стоколос безостий, бузина та ін. Лісові болота, в більшості випадків, обводнені, мають торф, мул.

Тваринний світ представляють ссавці: козуля європейська, лисиця звичайна, миші. З птахів всюди зустрічаються воронів та чайкові, типові представники герпетофауни – гадюка степова та вужі, батрахофауни – зелена ропуха, квакша.

На правобережжі Дніпра зустрічаються кріт, крапчастий ховрах, комаха кравчик-головач, а на лівобережжі – малий ховрах, сліпак піщаний, емуранчик. Дніпро перешкоджає розповсюдженню на захід близько 40 видів комах. Серед птахів водяться: дрофа звичайна, стрепет степовий.

Природно-заповідний фонд.

Біосферні заповідники: Чорноморський, Асканія-Нова ім. Ф.Е. Фальц-Фейна.

Національні природні парки: Азово-Сиваський, Джарилгацький, Олешківські піски.

Заповідні урочища: Архангельський ліс, Голопристанський акацієвий ліс, Летючі піски, Старозбур'ївський акацієвий ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Стояни, Цюрупинський сосновий ліс, Урочище Агайманське.

Заказники. Ботанічні: Джарилгацький, Софіївський, Шаби,

Широка Балка, Інгулецький лиман та ін.

Ландшафтні: Олександрівський, Станіславський, Саги, Інгулець, Каїрська балка.

Загальнозоологічні: Бакайський жолоб, Корсунський, Асканьський, Криківське поселення бобрів та ін.

Дендрологічні парки: Дендропарк БЗ «Асканія-Нова».

Пам'ятки природи. Ботанічні: Бехтерський дубовий гай, Федорівська печера, Тополі с. Стара Куртина дубів та ін.

Гідрологічні: Білозерські джерела, Джерело Шилової балки, Козацьке джерело, Микільське поселення змії, Частина озера Гопри, Понятівське поселення змії.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Ботанічний сад Херсонського педагогічного університету, Дендропарк Каховського лісгоспазу, Дендропарк Низньодніпровської НДС, Дендропарк Херсонського державного аграрного університету, Дендропарк Інституту зрошувального землеробства, Парк санаторію Гопри та ін.

Діють курорти Гола Пристань і Скадовськ, курортна місцевість Арабатська Стрілка. Санаторій «Гопри», розташований на березі цілющого Соляного озера, функціонує на базі озерних сульфідних грязей і хлоридно-натрієвої ропи. Тут збереглася перша грязьова лікарня для лікування захворювань опорно-рухового апарату, збудована в кінці XIX ст.

Перший в Україні природний заповідник – Асканія-Нова – є найбільшим серед степових заповідників у Європі і єдиним у цій частині світу резерватом, де збереглися первинні степи (близько 1,5 тис. га). Ф.Фальц-Фейном у 1874 р. було споруджено невеликий вольєр для утримання представників місцевої фауни. Зоопарк розростався і був поповнений іншими видами з різних країн світу. В 1887 р. тут було створено ботанічний парк, у якому представлена флора всіх континентів.

На Херсонщині діє краєзнавчий музей – один із найстаріших на півдні України, що утворився в 1931 р. об'єднанням археологічного і природно-історичного музеїв.

Колекція Херсонського художнього музею налічує понад 6 тис. творів живопису, графіки, скульптури і декоративно-вжиткового мистецтва, серед яких – роботи О. Шовкуненка, К. Коровіна, М. Врубеля, М. Пимоненка та ін.

У 1778 р. у відповідності з царським указом було закладено місто Херсон, назване на честь давнього Херсонеса. Будівництвом

керував один із предків О.С. Пушкіна генерал І. Ганнібал. Херсон був першою базою Чорноморського флоту. На спорудження фортеці, верфі, судноремонтних майстерень, складів були витрачені величезні кошти, але невдовзі стало зрозуміло, що місце було обрано невдало: мілководний Дніпровський лиман і гирло Дніпра не дозволяли підходити великим морським кораблям. Тому після заснування Миколаєва (1783) і Одеси (1794) Херсон поступово втратив значення головного порту і головної південної верфі країни. В 1790-х рр. адміралтейство було переведено до Миколаєва. Хоча херсонська суднобудівна верф продовжувала функціонувати, і тут споруджувались невеликі військові кораблі. В 1806 р. стала до ладу ще одна верф, що спеціалізувалась на будівництві торговельних кораблів. Вона стала найбільшим підприємством цивільного суднобудування на півдні країни.

В 1900-1902 рр. було поглиблено дніпровське гирло (до 22 футів), прорито канал, який з'єднав порт із морем, і Херсону було повернуто значення великого морського порту.

Турфірми організують одноденні поїздки в сільські місцевості (з обідом і дегустацією вин), подорож до заповідника «Асканія-Нова», прогулянки по Дніпру, відвідання рибальського острова (з обідом із рибних страв), полювання в Гаврилівському мисливському господарстві і на островах Бірючий, Джарилгач.

Найцікавіші місця для відвідування.

Курган «Огуз». Найбільший курган причорноморського степу знаходиться біля селища Нижні Сірогози. Вважається одним із найяскравіших історичних пам'яток. На думку деяких археологів, цей пагорб можна вважати могилою нащадка скіфського царя Атея, який правив у IV столітті до н. е.

Крім того, Огуз вважається одним із найбагатших курганів. Свідченням цього є численні знахідки прикрас, які зараз прикрашають скіфські колекції Ермітажу та Національного музею коштовностей. Серед них золоті платівки із зображенням Діоніса, рогатих грифонів та медузи Горгони.

У 1901 р. декілька таких знахідок стали причиною золотої лихоманки серед місцевого населення, яке масово почало копатися в землях пагорба, щоб відхопити собі частинку дорогоцінного металу. Археологи теж придумали своє повір'я, що нібито, на тому місці, де під час розкопок хтось травмується і прольє свою кров, той обов'язково знайде золото.

Острів Джарилгач. Це найбільший острів України та Чорного

моря, який знаходиться у Каркінітській затоці за вісім кілометрів від м. Скадовськ і має статус орнітологічного заказника. Поява острова овіяна легендами, які розповідають історії про подвиги Ахілла та Геракла. Нині Джарилгач є безлюдним островом із довжелезним піщаним пляжем, який омивається чистими водами Чорного моря та Лиману.

«Дельта Дніпра» – комплекс рибалки та відпочинку. Комплекс відкрили у 2008 році у Білозерському районі Херсонщини. Славиться він своїми заплавами з великою кількістю риби та птахів. Саме тут знаходиться густа мережа водних доріг та рукавів, які займають площу в 350 км² і утворюють унікальний ландшафт.

Серед риб тут вводяться лящ, тарань, лінь, карась, щука, короп, сом, судак.

Чорноморський біосферний заповідник. Розташований на території Херсонської та частково Миколаївської областей України. Створений у 1927 р. Складається він із острівної, лісостепової та приморської ділянок. Крім того, він вважається найбільший за площею заповідником України, який є природним еталоном водно-болотних угідь північного Причорномор'я.

Його можна вважати земним раєм, адже фауна Чорноморського біосферного заповідника нараховує близько 3500 видів тварин, з яких 29 – занесені до Європейського червоного списку, а 124 види – до Червоної книги України. Справжньою окрасою заповідника вважається Тендрівська коса, яку давні греки прозвали Ахіллесовим шляхом і побудували там на честь нього храм.

З 1985 року заповідник увійшов до Міжнародної мережі біосферних резерватів, одержавши сертифікат ЮНЕСКО.

Арабатська стрілка – одне з унікальних місць у світі. Це вузька піщана коса, що за розмірами не має собі рівних, – її довжина 115 км. Коса відокремлює Азовське море від озера Сиваш. Назва рекреаційної зони походить від тюркського «арабат» і перекладається як «передмістя». Існує й інша версія, згідно якої назву їй дала фортеця Ребат, назва якої означає «військовий пост».

У межах коси виділяють кілька типів рекреаційних закладів: дитячі оздоровчі табори, пансіонати, бази і будини відпочинку. Кожного року сюди приїздять понад 100 тисяч відпочивальників. Найважливішою особливістю рекреаційної зони є її географічне положення, яке вважається екологічно чистом природним місцем. Адже в радіусі ста кілометрів від Генічеська немає жодного

екологічно шкідливого виробництва.

«Акварель» – дельфінарій. Це культурно-освітній та терапевтичний центр, який, окрім розважальної програми, пропонує широкий спектр послуг не тільки дітям, але й дорослим. Відкрито дельфінарій у 2012 р. Глядачі можуть подивитися на баскетбол, в який грають дельфіни, побачити виступ дельфінів які співають, жонглюють, танцюють та навіть малюють.

Крім того, на території дельфінарію знаходиться розважальне містечко з атракціонами, магазинчиками, експозиції екзотичних риб та морських черепашок, які можна відвідати разом з екскурсиводом. Серед послуг, туристи також можуть замовити аніматора.

«Зелені Хутори Таврії» – історико-розважальний комплекс, який ввключає в себе об'єднані за допомогою водного сполучення та доріг 45 хуторів, кожен із яких спеціалізується на певному виді народного промыслу і має відповідну назву. Серед них Кінний, Рибацький, Стрілецький, Гончарний, Ковальський, Хлібний, Лозоплетіння, Ляльки-мотанки та ін. Тут у повітрі пахне чебрецем і м'ятою. Вся територія хуторів займає більше ста гектар земельних угідь.

Це єдиний у Східній Європі комплекс, який розташований на незайманій природі Таврійської лісостепової зони. Крім того, усі туристичні маршрути тут поєднані між собою пішохідними дорогами, тропами та мостами.

Також, на території комплексу можна відвідати музей свійських тварин, порибалити або покататися на конях, човнах або катамаранах.

Свято-Єкатерининський собор вважається першим кам'яним храмом міста та його духовним, культурним й історичним центром, побудованим у 1782-1787 рр. на місці дерев'яної Михайлівської фортеці.

Він овіяний великою кількістю легенд та приховує багато таємниць.

Тут зберігається крісло, виготовлене спеціально для Катерини II, яка в 1786 році відвідала собор. Крім того, на його території поховано багато визначних особистостей, серед яких легендарний князь Григорій Потьомкін-Таврійський та Сергій Волконський, принц Александр-Карл Вюртемберг-Штутгартський та молдовський князь Еммануїл Розмете та інші.

Храм сповнений архітектурних символів, які розкривають

сенс підстави і назви Херсона, адже це перший православний храм міста.

3.8. Туристські ресурси Поділля (Вінницька, Тернопільська та Хмельницька області)

Вінницька область.

Розташована в центральній частині Правобережної України, в лісостеповій зоні. Площа – 26,4 тис. км² (4,4 % території країни).

Територія Вінницької області розташована у межах Правобережної височини. На території Вінниччини виділяють такі геоморфологічні райони: Подільська височина і Придніпровська височина.

Клімат області помірно-континентальний, з м'якою зимою і теплим , вологим літом пересічна температура січня -4° – 6°С, липня +18,6° +20,5°С. Опади по території області розподілені нерівномірно. Висота снігового покриву 5 – 13 см.

На території області протікають річки, що належать до басейнів Південного Бугу (Згар, Рів, Снивода), Дністра (Мурафа, Немія, Русава) та Дніпра (Рось, Гнилоп'ять, Гуйва).

Вінницька область лежить у межах лісостепової зони. Рослинність області характерна для лісостепу. Основу лісової рослинності становить граб, а до звичайних тутешніх дерев належать: дуб, ясен, липа, клен, явір, берест, осика, тополя, дика груша, дика яблуня, черемха, черешня та інші.

В області дуже різноманітна фауна: водиться багато як лісових звірів (лосі, олені, зубри, дикі свині, бобри, вовки, лиси, кози, їжаки, борсуки, куниці, тхори, зайці), так і степових (гризуни) та водяних (норка, видра). Багато водяного, болотяного, лісового й степового птаства (дикі гуси й качки, черногуз, чапля, журавель, голуби, перепелиця), бджоли в липових лісах, а в річках – розмаїття риби (короп, лящ, сом, щука).

Природно-заповідний фонд.

Національний природний парк: Кармелюкове Поділля.

Заповідні урочища: Балабанівський ліс, Басаличівське, Вороновицька дача, Бучина, Дубина, Жолоби та ін.

Заказники. Ботанічні: Бритавський, Хмельницька дача, Іллінецький, Криве, Урочище Білянський ліс, Урочище Сестринівська дача, Урочище Устянська дача та ін.

Загальнозоологічні: Буго-Деснянський, Згарський, Урочище Дубина, Рибчинецька дубина, Лебединий, Сандрацький, Бобровий, Озеро, Колонія сірих чапель та ін.

Ландфатні: Володимирська дубина, Грабарківський, Коростовецький, Урочище Самчинецьке та ін.

Лісові: Марксова дубина, Моївська дача, Сосновий бір, Калинівський, Заповідні модрина, Вороновицька дача та ін.

Гідрологічні: Баогрянівський, Горбовецький, Зелені криниці, Малоростівський, Осична, Осоковий, Переладино, Початок, Синарна та ін.

Орнітологічні: Мікулецький, Тростянецький, Мазуровецька дубина.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Ромашково, Терещуків яр, Алея вікових лип, алея модрина європейської, Бук західний, Бук європейський, Ялина срібляста та ін.

Геологічні: Відслонення Грушанської свити, Відслонення Могилівської свити, Печери, Марківські джерела та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Антопільський парк, Ботанічний сад Поділля, Верхівський парк, Парк ім. 50-річчя Жовтня, Немирчанський парк, Михайлівський, Музей-садиба м. Пирогова, Парк Браїловський, Парк Дербчинський, Парк Олександрівський, Случинський, Сокілецький, Парк Саджавка, Парк ім. О.І.Юценка та ін.

Мальовнича природа Вінниччини, природно-територіальні комплекси є важливими рекреаційними ресурсами. На базі радонових вод створено курорт Хмільник. Курорт Немирів заснований завдяки наявності мінеральних джерел. Медичні показання: опорно-рухова, периферійна, нервова, серцево-судинна системи, реабілітація після інфракту та інсульту, шкіра, гінекологія.

До па'ятко архітектури національного культурного надбання можна віднести залишки скельних храмів. Печерний храм VI-VII ст. з унікальними рельєфними композиціями і написами був виявлений В. Антоновичем ще у 1883 р. в розколинні скелі над річкою Бушка (с. Буша). Тут збереглися також Вежа, що входила в комплекс укріплень XVII ст., і Покровська церква з келіями (1787 р.).

Скельний монастир – комплекс споруд XI-XIX ст., до якого входять 3 печерних церкви (Усікновення голови Св. Іоанна Предтечі, Св. Параскеви П'ятниці, Св. Антонія Печерського), розташований над Дністром у с. Ладова.

Палацово-паркові ансамблі XVIII-XIX ст. збереглися у селах

Антопіль, Верхівка, Вороновиця.

У вороновицькому палаці розміщується музей авіації. У 1869-1876 рр. тут жив відомий авіаконструктор О.Ф. Можайський у маєтку брата, де провів свої перші експерименти, збудував дерев'яний планер із нерухомими крилами.

В пейзажному парку селища Муровані Курилівці зберігся палац (1805 р.), а також залишки укріплень XVI ст. з підземними казематами.

Палац із прилеглим парком (1897-1917) у м. Немирів з 1921 р. функціонує як будинок відпочинку. Тут у 1821 р. народився відомий російський поет М.О. Некрасов.

Кращим зразком класицизму серед архітектурних споруд України вважається палац (1757 р.) у Тульчині. Художнє оздоблення інтер'єру майже повністю знищене вже в радянський період. Ремонт палацу триває з 1975 р. В Тульчині зберігся також малий палац (1782 р.). Обидви вони належали Потоцьким.

Ще однією пам'яткою Тульчина є Успенська церква (1789 р.).

У 1796-1797 рр. у Тульчині знаходилася штаб-квартира російської армії на чолі з О.В. Суворовим. У 1806 р. ад'ютантом командира корпусу, розквартированого в місті, служив І. Котляревський. Після закордонних походів 1813-1814 рр. в Тульчині квартирували частини 2-ї армії, де ад'ютантом командуєчого був П. Пестель.

У документах XVII ст. Тульчин згадується як Нестервар. Топонімічний словник пов'язує назву Тульчин з турецьким пануванням в краї (1672-1699 рр.). У Нестерварі турки збудували фортецю, про яку в народі говорили: «У тій фортеці турчин стоїть». Пізніше звук «р» змінився на пом'якшене «л».

Православні, католицькі, іудаїстські культові споруди XVII-XIX ст. збереглись у Вінниці.

Миколаївський собор (1829 р.), привратний корпус із дзвіницею і вежа з оборонними мурами (XVIII ст.), а також господарчі споруди Миколаївського монастиря, костьол Непорочного зачаття (1627 р., 1791 р.) збереглись у Шаргороді.

В м. Хмільник до наших днів дійшли оборонна вежа (1534 р.), костьол Усікновення голови Св. Іоанна Предтечі (1630 р.) і поміщицький палац (1911-1915).

Проект і розписи церкви в с. Кукавка здійснений В. Тропініним, ще під час його перебування у кріпацтві.

У Браїлові, в маєтку Надії фон Мекк, у ХІХ ст. бував П. Чайковський. Клод Дебюссі давав тут уроки музики.

У Брацлаві, колишньому центрі воєводства, зберігся будинок, у якому жив винахідник польової кухні Турчанович. Не збереглась міська церква, в якій правив службу дід Ф. Достоевського.

Місто Рів називали «стіною Поділля». В 1537 р. фортеця, подарована королем Сигізмундом І його дружині Боні Сфорца, була перейменована на Бар.

На Вінниччині народилися історик В. Антонович (с. Махнівка), архітектор В. Городецький (с. Шолудьки), письменник М. Коцюбинський (Вінниця), композитор М. Леонтович (с. Селевенці – нині Монастирьок), поет С. Руданський (с. Хомутиці – нині Руданське), поет В. Стус (Гайсини).

Найцікавіці туристичні місця Вінниччини.

«Рошен» – Вінницький світломузичний фонтан, який визнаний одним з найбільш видовищних фонтанів Європи, побудований на відкритій воді. «Рошен» є плаваючим фонтаном. Високі інженерні технології та правильно підібране освітлення забезпечують неймовірне водне шоу. Проектор, аудіосистема, підводні ліхтарі, лазери створюють цілий спектакль з живої води, падаючих хвиль і класичної музики.

Кошти на будівництво виділив благодійний фонд Петра Порошенка. Проект був названий на честь кондитерської фабрики «Рошен», розташованої неподалік. Відкриття відбулося у вересні 2011 року до дня міста Вінниця. Знаходиться це диво у руслі річки Південний Буг, біля острова Фестивальний. Унікальність фонтану полягає ще й у тому, що він має можливість залишатися у системі у зимовий період. Його опускають на дно річки без монтажу та інших складнощів.

Острів Кемпа називають зеленим оазисом Вінниці. Жителі міста пишаються таким унікальним місцем. Деякі літературні видання повідували, що острів належав старості Богушу Корецькому. Саме він проводив першу роботу над зміцненням. Але всі історичні джерела спростовують цю інформацію. У ХVІ ст. тут знаходилися спеціальні комори для заарештованих. У 1604 р. садибою керував Валенти Калиновський. За час його правління споруджувалися нові укріплення. Цей об'єкт призначався для відображення приватних нападів татаро-монгольських племен.

На сьогоднішній день острів прийнято вважати заповідною

територією. Площа острова уособлює красу природи, недоторканність цивілізації. Також він має і друге ім'я – Фестивальний. Такої назви острів удостоївся після проведеного фестивалю «Зорі над Бугом».

Сіфські вали у Немирівському городищі – це справжнє джерело історичних артефактів, древніх легенд, міфів і доказів могутності скіфів. Деякі історики датують Немирівське городище V-VII ст. до н.е. і стверджують, що ці місця були землями проживання скіфів. Але результати численних розкопок свідчать про те, що довгий період часу ці землі населяли древні народи. Вони залишили після себе бронзові та кістяні наконечники стріл, гончарні вироби, бронзові прикраси, предмети побуту та багато іншого. Саме легенди про багатства і скарби скіфів приваблюють на територію нинішньої Вінницької області не тільки археологів, а й шукачів скарбів.

Театральна площа з назвою «Париж» знаходиться в центральній частині Вінниці. Таку назву має і мікрорайон, у якому вона розташовується, і навіть місцевий сквер. «Париж» – назва народна, придумане жителями міста. Взимку площа «Париж» перетворюється в казковий пейзаж із засніженими ялинами, ліхтарями, лавочками. Територію площі прикрашають дерева і квіткові клумби. Особливо гарно тут навесні, коли цвітуть каштани. Неповторна архітектура будівель робить центр Вінниці схожим зі столицею Франції. Звідси і відбувається її друга назва.

Театральна площа – це центр дозвілля та відпочинку місцевих жителів, гостей та туристів. Тут є цікаві розваги для всіх відвідувачів, незалежно від віку та вподобань. Неповдалік від площі працюють кафе, піцерії, магазини, торгові комплекси та інші громадські заклади.

Одне з найзагадковіших місць Вінницької області – колишня ставка Гітлера «Вервольф» (у перекладі з німецької «перевертень» або «озброєний вовк»), що розташовувалася біля села Стрижавка. Від колись потужного комплексу, що складається з понад 80 зовнішніх будівель, кількох підземних бункерів, залишилися тільки величезні купи бетону. Але й цього достатньо, щоб уявити масштаби цих споруд, адже товщина бункерних стін становила кілька метрів.

Будівництво тривало з 1941-1943 рр. В якості робочої сили використовували військовополонених і місцевих жителів. Було задіяно більше 10 000 осіб, майже всі вони були знищені після закінчення робіт. Під час наступу частин Червоної армії в березні 1944 року всі комунікації ставки були підірвані відступаючими

фашистами. У 2011 році на території «Вервольфу» відбулося відкриття меморіального комплексу пам'яті жертв фашизму, також представлена виставка військової техніки та зброї часів Великої Вітчизняної війни.

Тернопільська область.

Розташована в західній частині Поділля, в лісостеповій зоні. Площа – 13,8 тис. км², що становить 2,3 % території України.

Тернопільська область на Подільській височині, що має хвилясту поверхню, підвищену в північній і центральній частинах від 300 до 432 метрів над рівнем моря.

Клімат області помірно-континентальний. Літо тепле, вологе, зима з частими відлигами. Абсолютний мінімум температури повітря -36°C, абсолютний максимум +36°C. Пересічна температура липня +18°C, січня – 6°C. Середня кількість опадів становить 600 – 680 мм.

Головні річки: Дністер і його притоки Збруч, Нічлава, Серет, Стрипа, Золота Липа, Нараївка, Коропець. На півночі області течуть річки Вілія, Іква, Горинь, які належать до басейну Прип'яті.

У лісах ростуть дуб, ясен, береза, осика, бук, а в підліску – ліщина, горобина, крушина, ліщина, калина.

В області поширені тварини степу – заєць, сіра і степова по-лівки, тхір, жайворонок, перепелиця, стрепет. У річках області водяться коропа, карасі, лини, окуні, соми, щуки, у багатьох річках і ставах – цінні хутрові звірі (видра, ондатра).

Рідкісні, які занесені до «Червоної книги України», – лелека чорний, тхір степовий, широковух звичай-ний, пугач, орлан-білохвіст, кіт лісовий, беркут, кутора мала, скопа.

На території області заборонено відстрілювати дикого кабана, оленя, козулю, видру, ондатру, білку, фазана, сіру куріпку, яструба-перепелятника, сіру ворону.

Природно-заповідний фонд.

Природні заповідники: Медобори, Медобори (Кременецькі гори).

Національні природні парки: Дністровський каньйон, Кременецькі гори.

Регіональні ландшафтні парки: Зарваницький, Загребелля.

Заповідні урочища: Долинське, Васильківці, Хрещатико-Звенчинське, Березина, Каленикові гори, Бобрів гай.

Заказники. Ботанічні: Веселівський, Жижавський, Урочище

Криве, Яблунівський, Шупарський, Білозірська заплава р.Збруч, Горожанка, Цеценівський та ін.

Гідрологічні: Серетський, Семиківський, Збручанський, Ласковецько-Вербовецький, Мединський, Болото Скабор, Джерела в селі Ніще, Урочище Провалля та ін.

Ландшафтні: Касперівський, Глушинецький, Полупанівська Свята гора.

Іхтіологічні: Городоцько-Добрівлянський, Касперівсько-Городоцький, Козівський.

Лісові: Дача Галілея, Суразька дача, Резерват клонів дуба звичайного.

Орнітологічні: Чистилівський, Боричівський, Романівський, Скалатський, Урочище Кашталівка та ін.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Урочище Подільська бучина в Іванкові, Урочище Глоди, Урочище Заліщицька діброва в Шутроминцях, Антонівцевський сосняк, Буданівські буки, Бук лісовий, Бук-одинак та ін.

Геологічні: Печера Вертеба, Печера Кришталева, Печера Млинки, Печера Озерна, Печера Оптимістична, Печера Перлина, Печера Ювілейна, Бабиинецький менгір та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Більче-Золотецький парк, Вишнівецький парк, Раївський парк, Скала-Подільський парк, Гримайлівський парк, Залишки старовинного парку в с. Млинська, Залишки старовинного парку в с. Бережанка, Заліщицький парк, Плотицький, Старий парк та ін.

Дендрологічні парки: Гермаківський дендрологічний парк, Хоростківський дендрологічний парк, Бережанський дендрологічний парк, Дендрологічний парк Заліщицький, Козівський дендропарк Настасівський дендрологічний парк.

Ботанічні сади: Кременецький ботанічний сад, Почаївський лікарських рослин, Галицький лікарських рослин.

Сприятливі кліматичні умови, мальовничі ландшафти, лісові масиви, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі складають рекреаційний потенціал області. Відомий кліматичний курорт – Заліщики. Бальнеологічні курорти «Микулинці» та «Гусятин» володіють лікувальними факторами: підвищений вміст органічних речовин (типу Нафтуса); медичні показання: органи травлення.

У фонді краєзнавчого музею в Тернополі налічують понад 100 тис. експонатів. У художньому музеї зберігаються старовинні і сучасні полотна відомих європейських і місцевих художників. У

місті функціонує також картинна галерея.

Серед архітектурних пам'яток області – замки XIV-XVII ст., католицькі і православні храми, зразки церковного дерев'яного зодчества. На базі Збараського замку в 1994 р. створено державний історико-архітектурний заповідник.

Тернопіль заснований коронним гетьманом Яном Тарновським у 1540 р. як місто-фортеця на незаселеній території для оборони подільських земель.

Давні укріплення не збереглися. Старий замок на початку XIX ст. був перебудований на палац. На місці оборонних валів зведений костьол єзуїтів, пристосований під швейну фабрику.

В місті збереглися давні церкви оборонного призначення – Воздвиженська (кінець XVI ст.) і Різдва Христового (1602 – 1608 рр.).

В 1746 р. Великим коронним гетьманом Речі Посполитої Ю. Потоцьким був заснований Домініканський монастир, зруйнований під час Другої світової війни і відреставрований у 1953 р. До комплексу входять костьол і корпус келій.

У Тернополі навчалась видатна співачка Соломія Крушельницька. На її батьківщині, в с. Біла Бучачського району, створено меморіальний музей). Тут у 1887 р. перебував як кореспондент газети «Кур'єр львівський» Іван Франко. Лесь Курбас очолював створений ним театр «Тернопільські театральні вечори».

Перша письмова згадка про Бережани датується 1375 р. Протягом 20 років (1534-1554 рр.) тривало будівництво місцевого замку, який несе в собі риси, обумовлені тенденцією до перетворення замків із споруд військово-оборонного характеру на оборонно-житлові. Двір по периметру оточують не оборонні мури, а житлові будинки, зовнішні стіни яких оснащені бійницями. У XVII ст. комплекс був доповнений пишно оздобленим палацом. Замок зазнав серйозних руйнувань під час Першої світової війни і відтоді більше не відновлювався. До комплексу входить костьол Св. Трійці.

В Бережанах збереглися також костьол Св. Миколая (1630-1683 рр.) з келіями (1716-1742 рр.) і костьол Різдва Пресвятої Богородиці (1600 р.), православні Миколаївська дерев'яна церква (1691 р.) і Троїцький собор (1768, 1903 рр.), синагога з ознаками оборонної споруди.

У приміщенні ратуші (1811 р.) функціонує краєзнавчий музей.

У селі Буданів зберігся замок кінця XVI – початку XVII ст.,

сильно пошкоджений турками в 1675 р. У 1765 р. коштом Потоцьких частину замкових мурів і дві башти перебудовано на костьол. Дві інші башти межують з монастирем сестер Милосердя. Уцілів палац. Біля замку простежуються сліди оборонних валів.

Місто Бучач вперше згадується в документах 1397 р. У XVI-XVII ст. воно було добре укріпленою фортецею з міцними оборонними мурами. Від замку XIV-XVII ст. тут залишились самі руїни. В Бучачі збереглася Хрестовоздвиженська церква (1753-1770) василіанського монастиря, корпус келій. Серед міських пам'яток – оборонна церква Св. Миколая (1610 р.) з різьбленим іконостасом і розписом, Покровська церква (середина XVIII ст.) з унікальним різьбленням по дереву, Успенський костьол (1761-1763), руїни монастиря на г. Федор, (спалений у 1672 р.) і оборонної церкви (XVI ст.) в урочищі «Монастирок» під Бучачем. Збереглась будівля міської ратуші, зведена в 1751 р. коштом М. Потоцького.

У місті в 1672 р. був підписаний договір між Польщею і Туреччиною, що передбачав переділ Поділля між двома сторонами. Кордон пройшов по річці Стрипі. Досі збереглися прикордонні камені, що відмежовували турецькі володіння (східна частина) від польських (західна частина).

Неподалік від Бучача розташоване село Яблунівка, в минулому відоме як місто Язловець, де була велика вірменська колонія, процвітали ремесла, відбувались ярмарки. В середині XV ст. містечко як торговельний центр було здатне конкурувати навіть зі Львовом. У ньому збереглись руїни замку (XIV ст.), навколо якого розкинувся нині запущений парк. Серед інших пам'яток – церква Св. Миколая (до 1810 р. – вірменська), споруджена в 1551 р., Успенський костьол (1589-1590 рр.), оточений оборонним муром з вежею. Збереглась також міська ратуша.

Перша згадка про Гусятин відноситься до 1559 р. Давнє поселення було розташоване на обох берегах р. Збруч. У 1772 р., після першого поділу Польщі, кордон пройшов по річці Збруч, і лівобережна частина Гусятини стала територією Австрії. Відтоді існує два населених пункти – селище в Тернопільській і село в Хмельницькій області – з однією назвою.

В Гусятині збереглася синагога, споруджена у другій половині XVI ст. – один із найкращих зразків іудейської культової архітектури в Україні. Серед пам'яток міста – Онуфрійівська церква (XVI ст.) і монастир бернардинців (XVI ст.).

Палац, оточений парком, і костьол (XVIII ст.) збереглися в

м. Заліщики.

Залишки міських укріплень Збаража, зруйнованих ще в 1589 р., збереглися поблизу с Старий Збараж. Замок неодноразово зазнавав руйнувань і знову відбудовувався, але під час Другої світової війни остаточно перетворився на руїни. Нині продовжуються реставраційні роботи, розпочаті ще в 1965 р. У 1994 р. замок включений до складу державного історико-архітектурного заповідника.

В с. Кривче знаходиться знаменита Кришталева печера, що є однією з найбільших у світі гіпсових печер.

У центрі села збереглися залишки замкових споруд, дві оборонні вежі (XVII ст.).

Зберігся замок 1516 р. в селищі Заложці. В Микулинцях крім руїн замку середини XVI ст., ще два історико-архітектурних об'єкти 1760-х років – Троїцький костьол і палацовий комплекс, перебудований у середині XIX ст. Нині в палаці розмістилась обласна лікарня, парк навколо нього запущений. Залишки замку, відомого як «оборонна вежа Володівського» (напівзруйновані вежа, вали і рови), збереглися в с. Новосілка. В с. Окопи вистояли Львівські і Кам'янецькі ворота, частково збереглись вали і оборонні рови.

В давньому містечку Підгайці уціліли костьол 1634 р., синагога XVI ст. і церква Успення Пресвятої Богородиці 1650-1653 рр.

В містечку Скала-Подільська є залишки замку 1538 р., перебудованого з більш давнього (XIV-XV ст.), який, у свою чергу, був споруджений на місці давньоруського городища. Збереглися дві вежі, напівзруйнований палац і фрагменти оборонних мурів. Неповдалік – костьол XVII ст. з мурами, вежею і бійницями. Міський парк-дендрарій (XIX ст.).

Багато старовинних пам'яток є у м. Теревовля. Тут збереглися зведені на горі вали давньоруського міста (перша згадка про нього відноситься до 1097 р.), де пізніше було споруджено замок. Нині від замку залишились лише руїни. В 1687 р. місто і замок були захоплені і спалені татарами. Пам'ятки Теревовлі представлені комплексом будівель монастиря кармелітів (1635-1639) і церквою Св. Миколая (XVI ст.). На околиці міста на високій горі над глибоким урвищем збереглися руїни василіанського монастиря (XVI ст.), відомого під назвою «Підгорянський» («Угорницький»).

Потужний замок був споруджений у 1610 р. в м. Чортків. Від

нього збереглися дві башти і оборонні мури. У XVIII ст. замок втратив оборонне значення, і його башти були перебудовані на палац.

В місті є також дві пам'ятки дерев'яної архітектури – Воскресенська (1738 р.) і Успенська церкви (1635 р.) Збереглися домініканський костюл (1731 р.), монастир кармелітів (1635 р.), ратуша (XIX ст.).

В місті Кременець (історична Волинь) на вершині однойменної гори збереглися залишки замку IX-XVI ст., який згадується в різних джерелах 1064, 1227, 1241, 1255 років. За літописними свідченнями, замок не вдалося взяти ні угорському королевицу Андрію, ні Батухану, ні хану Куремсі. І лише в середині ХІІІ ст. він був зруйнований за наказом Бурундая, хоча невдовзі його відбудував син Данила Галицького Мстислав Данилович (можливо, небіж Данила Володимир Василькович). Тоді ж була споруджена і замкова церква Св. Михаїла.

З 1536 р. упродовж 20 років замком володіла дружина короля Сигізмунда І, королева Бона Сфорца. Після зруйнування замку в 1648 р. козацьким загоном він більше не відновлювався. Частково збереглися лише мури і дві башти.

Уціліли францісканський костюл (тепер Миколаївський собор) з келіями XVI-XVII ст. і Богоявленський монастир (1760 р.).

Ще однією пам'яткою є комплекс колегіуму у складі навчального корпусу, монастирських споруд і костюлу Св. Ігнатія Лойоли і Св. Станіслава Кости, зведений у 1731 – 1734 рр. коштом князів Вишневецьких. Це один із найзначніших барокових ансамблів України. В 1809 р. тут закладено парк із ботанічним садом.

У 1805 р. єзуїтський колегіум був перетворений на Вищу волинську гімназію, а 1819 р. – на ліцей, у якому навчався польський поет Юліуш Словацький (у будинку, де він жив протягом 1814-1828 рр., створено музей). Після придушення польського повстання 1831 р. ліцей був ліквідований, його майно, в тому числі і бібліотека, передано університету Св. Володимира.

Почаїв (історична Волинь) уперше згадується під 1450 р. Головним туристичним об'єктом міста є Свято-Успенська Лавра (заснована в 1597 р.) Ансамбль монастиря став формуватися в XVII-XIX ст. Центром ансамблю є Успенський собор, який має

нетрадиційну просторову орієнтацію: головний його фасад звернено на південь, а вівтар – на північ. У товщі гори під Успенським собором міститься триярусний печерний комплекс XV – XVI ст. з підземними церквами, там зберігається камінь із відбитком ступні Богородиці.

В 1906 – 1912 рр. за проектом О. Щусєва споруджено Троїцький собор, стилізований під новгородсько-псковську середньовічну архітектуру. В інтер'єрі собору збереглися мозаїки, виконані за ескізами М. Періха.

На початку XVII ст. в місті було засновано друкарню, яка діяла до 1917 р.

В 1713 р. монастир перетворено з православного на уніатський, і на середину XVIII ст. він став провідним серед василіанських монастирів України. В 1831 р., після польського повстання, Почаївський монастир був переданий Російській православної церкві. В 1838 р. монастир здобув статус лаври – четвертої в Російській імперії після Києво-Печерської, Троїце-Сергієвої та Олександро-Невської.

В Почаєві збереглися також церква Всіх Святих (1773-1775) і Покровська церква (1643 р.; перебудована в 1746 р.).

Одним із найвідоміших у світі місць, пов'язаних із вшануванням Божої Матері, є село Зарваниця. Тут був споруджений монастир (з 1922 р. – Св. Іоанна Хрестителя). В 1867 р. Папа Пій IX благословив чудотворну ікону Божої Матері Зарваницької. Паломництво у святе місце триває від дня Св. Юрія (6 травня) до свята Покрови Пречистої Діви Марії (14 жовтня). В 1995 р. Зарваниця визнана місцем прощі віруючих греко-католицької церкви, куди стікаються сотні тисяч прочан із багатьох країн світу.

Найцікавіші туристичні місця для відвідування.

Палац Вишневецьких – головна резиденція XVIII ст. князівського роду Вишневецьких. Розкішний палац в стилі класицизму з елементами французького ренесансу побудував у Вишневі останній з роду Вишневецьких – великий польський магнат Михайло Сервацій.

Над спорудою працювали українські, польські та французькі архітектори протягом 30 років. Палац засновано на фундаменті середньовічного Вишневецького замку, який неодноразово перебудовувався і розширювався.

На першому поверсі розташовувався дзеркальний зал завдовжки 80 м – точна копія дзеркального залу Версала, парадний

хол був прикрашений білою керамічною плиткою з блакитним малюнком. Від палацу до річки спускалися 3 каскади садів.

У 1744 р маєток перейшов до Мнішек, родичам Вишневецьких. Вони перетворили палац Вишневецьких в першокласну магнатську резиденцію в стилі пізнього рококо з прекрасною картинною галереєю. Палац вважався розкішним на Волині.

Відвідавши Вишневець в 1848 р Оноре де Бальзак назвав його «малим Версалем». Зараз це філія заповідника «Замки Тернопільщини».

Пивзавод «Бровар» в Микулинцях вважається одним з найстаріших пивоварень України.

На етикетках фірмового «Микулинецького» пива вказана дата «+1457», до якої відносять першу згадку про пивоварню в Микулинцях – при описі військового походу польського короля Яна Ольбрахта на Молдовське князівство, але в дійсності цей похід відбувся на 40 років пізніше.

Промислове виробництво пива організував в Микулинцях граф М. Рей в 1885 р, налагодивши випуск трьох сортів: «Лежак», «Фірмове» і «Бок». У 1939 р завод був націоналізований, в радянські часи випускали «Жигулівське», «Українське» і «Ризька» пиво, потім з'явилося «Подвійне золоте» і «Березневе». У 1995 р на базі заводу було створено ТОВ «Бровар».

Зараз в асортименті близько півтора десятка сортів живого непастеризованого пива, в т.ч. преміум-класу. Проводяться екскурсії і дегустації.

Василіанський монастир в Бучачі. Монастир побудовано для отців василіан, яких в XVIII в. запросив до міста С. Потоцький для заснування богословської школи.

Центральною спорудою комплексу є барокова Хрестовоздвиженська церква з дзвіницею (архітектор І. Шільцер). З двох сторін до неї примикають корпуси келій і василіанської гімназії (зараз Бучацький колегіум ім. Св. Йосафата).

У радянські часи монастир був закритий і руйнувався, проте після 1991 р проведена повна реставрація. Всі будівлі, включаючи гідроелектростанцію на р. Стрипа, відновлені і використовуються по призначення.

Домініканський костел в Чорткові побудований в стилі неоготики на початку XX ст. на місці старого собору.

Спочатку костел входив в комплекс оборонного

домініканського монастиря, оточеного стінами з вежами і бійницями, але перед Першою світовою війною він був повністю перебудований.

Домініканський костел в Чорткові вважається одним з найкрасивіших неоготичних споруд в Україні. Храм є санктуарієм (святим сховищем) ікони Божої Матері Святої Вервиці (Чортківської Богородиці). За радянської влади костел був закритий, але в 1989 р повернутий домініканцям.

Свято-Успенська Почаївська лавра – одна з найбільших святинь православного світу, друга за значенням на території України після Києво-Печерської лаври. У головному вівтарі зберігається чудотворна ікона Божої Матері, подарована монастирю в 1597 р його засновницею – поміщицею А. Гойської.

Скалатський замок закладено 1630 р польським мечником К. Віхровскім.

Скалатський замок постраждав під час Визвольної війни українського народу, а потім, ще сильніше під час польсько-турецької війни в 1672-1675 рр., так, що зовсім втратив оборонне значення.

Відродження Скалатського замку, в якості парадної магнатської резиденції в XVIII в. пов'язане з родом Сципіонів. Нова господиня замку М. Сципіонова з роду Водзіцких розпорядилася прилаштувати до східної стіни двоповерховий палацовий корпус і пишно оформити в'їзну браму. Деякий час замок належав Понятовским. У XIX ст. на кошти графа М. Розенштока архітектор Т. Талевський реконструював вежі в неоготичному стилі. Споруди сильно постраждали під час двох світових воєн. У 1960 р була проведена консервація руїн.

Лише в останні роки почалася реставрація: територія і збереглися приміщення замку розчищені, над вежами зведені шатрові перекриття, через оборонний рів перекинуто дерев'яний міст. У двох баштах відкрита музейна експозиція: середньовічну зброю, дерев'яні скульптури, картини. Екскурсії проводяться за попередньою домовленістю.

Зараз замок є філією Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Колегіум єзуїтів в Кременці. У XVIII-XIX ст. єзуїтський костел був одним з найбільших центрів освіти на подільських і волинських землях.

Монахов-єзуїтів запросив до Кременця князь Я.

Вишневецький для створення католицького колегіуму на базі братської школи Богоявленського монастиря.

Плебанівський міст-віадук, також відомий як Теробовлянський міст, привертає увагу своїми високими арками на під'їзді до Теробовлі з боку Чернівців.

Дев'ятиарочний кам'яний залізничний міст побудований в 1896 р при прокладанні залізниці Тернопіль – Копичинці. Сконструйований австрійськими інженерами міст добре зберігся до наших днів і продовжує використовуватися за призначенням.

Палац Вороніна в стилі англійської неоготики побудований в Білокриниці поміщиком А. Чосновским в сер. XIX ст. на місці оборонного замку, закладеного в XVI князями Збараськими.

Перший дерев'яний замок спалили татари, після чого Ю. Збараський відбудував його в камені (збереглися стародавні підвали, земляні вали і один бастіон).

На поч. XIX ст. замок повністю згорів. Поміщик Чосновській, викупивши Білокриницю у Радзивіллів, реконструював одну з частин замку під парадну резиденцію.

Останній господарем палацу був чиновник київського генерал-губернатора, таємний радник, граф А. Воронін. Після смерті Вороніна, згідно з його заповітом, Білокриницький палац був переданий сільськогосподарському училищу.

Зараз це Кременецький лісотехнічний коледж.

У приміщенні гуртожитку коледжу відкрито невеликий музей історії Білокриниці, коледжу і самого палацу.

В Україні роботи є Рай, і він знаходиться в Тернопільській області. Рай – це назва селища біля містечка Бережани, де знаходиться садиба Потоцьких і неймовірний дендропарк.

Ландшафтний парк зі ставками й мисливський будиночок заклав тут в XVI ст. магнат Сенявський. За легендою, ідея назвати маєток Раєм пов'язана з іменами Адама Сенявського і його нареченої Єви.

Останнім власником маєтку був Я. Потоцький.

Печера «Оптимістична» – найбільша гіпсова печера в світі! Протяжність дослідженої частини – 240 км. Це друга за величиною карстова печера, після «Мамонтової» в США, в світі.

Відкрита в 1965 р львівськими спелеологами з клубу «Циклоп».

«Оптимістична» названа в жарт, оскільки колеги спочатку дуже низько оцінювали шанси першовідкривачів на успіх і називали

їх «оптимістами».

Відвідування Печери «Оптимістична» туристами можливе тільки зі спеціальним спорядженням в супроводі досвідченого інструктора-спелеолога. У 2012 р в печері відкрили арт-музей.

Гіпсова печера Вертеба в Більче-Золотому – одна з найбільших в Європі. Довжина підземних ходів становить 7820 м.

Печера складається з широких галерей, розділених вузькими перемичками.

У V-IV тис. до н.е. печера Вертеба використовувалася людьми в якості притулку в разі небезпеки.

В печері було знайдено понад 300 цілих керамічних судин і величезна кількість фігурок, черепків, кам'яних і кістяних знарядь праці, які відносяться до Трипільської культури. Велика частина з них осіла в різних польських музеях, але деякі предмети можна побачити у Борщівському краєзнавчому музеї.

У Вертебі відкрита печера-музей трипільської культур, де експонується колекція скульптур і кераміки в трипільському стилі.

Костел-усипальниця Сапег. Римо-католицький костел у Більче-Золотому закладено в 1839 р.

У нинішньому вигляді відбудований в 1898 р. як каплиця-усипальниці роду Сапег, які володіли цими землями.

На фасаді зображено литовський герб нащадків Гедиміна «Погоня» (вершник з мечем) і родовий герб Сапег «Лис» (стріла з подвійною поперечиною). Зараз це храм Св. Параскеви УГКЦ. Костел розташований на території Більче-Золотінецького парку-пам'ятника садово-паркової архітектури (1800 р 11 га, 46 видів дерев) на місці колишньої садиби, що належала роду Сапег.

На фундаментах палацу Сапег у радянські часи побудували будинок культури.

Хмельницька область.

Розташована в західній частині України. її площа становить 20,6 тис. км² (3,2 % території країни).

Область розташована на південному заході Східноєвропейської рівнини в зонах лісостепу і мішаних лісів (Полісся). Рельєф області – розташована на Подільській височині. Грунтові та агрокліматичні умови території сприятливі для господарського і сільбищного освоєння, що зумовило давнє заселення її і видозміну ландшафтів внаслідок активного антропогенного впливу.

Клімат помірно-континентальний. Середня температура липня +18°C, а січня -6°C. Середня річна кількість опадів – 510-580 мм.

Область розташована в лісостеповій зоні. На території області річкова система належить до басейнів Дніпра (Горинь, Случ та ін.), Південного Бугу (Бужок, Вовк, Згар, Рів, Іква), Дністра (Збруч, Жванчик, Смотрич).

Флора представлена наступними видами рослин: бук лісовий, дуб звичайний, дуб скельний, граб звичайний, липа, явір, ясен звичайний, яблуня лісова, груша звичайна, клен польовий, бруслини бородавчаста та європейська, ліщина, куцоніжка лісова, тонконіг дібровний, осока волосиста, переліска багаторічна, медунка темна, зеленчук жовтий.

Досить поширеними є представники тваринного світу степу – зайці, ящірки тхори, горностаї, ховрахи, миші, їжаки, хом'яки, ворони, граки, круки, горобці, посмітюхи, щиглики, коноплянки, жайворонки, ластівки, чайки, лелеки, деркачі, горлиці, перепели та ін.

Природно-заповідний фонд.

Національні природні парки: Верхнє Побужжя, Подільські Товтри.

Регіональні ландшафтні парки: Мальованка.

Заповідні урочища: Адамовє займисько, Березина, Вільшана, Гайок, Козачки, Круглик, Липник, та ін.

Заказники. Ботанічні: Городоцький, Довжоцький, Зарудка зелена, Карабчіївський, Хутірський, Шундерова дача, Залісецький, Колонія підсніжника та ін.

Гідрологічні: Башта, Луг і Круглик, Михельський, Моломолинецьський, Моначинський, Шекеринецький, Сохужинецький, Терєбіжі, Юхимовецький та ін.

Ландшафтні: Велика і Мала Бугаїха, Кармалюкова гора, Княжпільський, Лазучинський, Мислятинський, Малі та Великі Луки, Гора над Смотричем та ін.

Лісові: Сатанівський.

Ентомологічний: Бобровицький.

Загальнозоологічний: Андронівський, Лизнявський, Лютарський, Чоботарня, Кам'янець-Подільський зоологічний парк та ін.

Іхтіологічний: Дабаранське плесо.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Товтра Самовита, Берека,

Алея бука європейського, Алея горіха грецького, Алея каштана кінського, Горіх чорний, Тюльпанове дерево, Урочище Тростянець, Урочище Новики, Урочище Руда та ін.

Геологічні: Смотрицький коньйон, Китайгородське відслонення, Печера Атлантида, Хоморські граніти та ін.

Гедрологічні: Озеро Святе, Витік ріки Утка, Гусятинське джерело, Свята криниця, Три дуби, Чиста криничка та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Антонінський, Великоновоселицький, Голозубинецький, Малісвецький, Михайлівський, Новоселицький, Самчиківський, Сатанівська перлина, Вербківський, Дендропарк Поділля, Кам'янець-Подільський, Корчунецький, Шарівський, Славутський, Плужнянський, Скаржинецький, Маківський, Лугівський, Отроківський та ін.

Ботанічні сади: Кам'янець-Подільський сад.

До природних рекреаційних ресурсів Хмельниччини належать сприятливі кліматичні умови, а також джерела мінеральних вод поблизу Сатанова (маломінералізовані води типу «Нафтуса»), в Полонському районі (радонові). Сатанів, розташований у долині р. Збруч, на схилах Товтр, є відомим бальнеологічним курортом. Лікувальні фактори курорту: підвищений вміст органічних речовин; медичні показання: органи травлення.

Природною пам'яткою є Смотрицький каньйон у долині р. Смотрич. Відома печера знаходиться в с. Черче.

В області налічується 3 заповідники (національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», державний історико-культурний заповідник у м. Кам'янець-Подільському, державний історико-культурний заповідник «Самчики»), і музеї з відділами. Серед них – Меджибізький регіональний історико-етнографічний музей-фортеця, меморіальний музей А. Ахматової (с. Слобідка Шелехівська). Загальна кількість пам'яток археології, історії, архітектури, містобудування і монументального мистецтва у Хмельницькій області складає 2015 одиниць.

Значна частина історико-культурної спадщини зосереджена в м. Кам'янець-Подільському – історичній столиці Поділля. Місто-музей Кам'янець-Подільський, що включає понад 100 пам'яток, виникло на рубежі XI-XII ст. На початку 1370-х рр. воно було центром Поділля у складі Литовської держави під владою князів Коріятовичів. З 1374 р. місто володіло магдебурзьким правом, що

приваблювало сюди чисельних переселенців із руських, польських, вірменських земель. У XIV ст. в місті існували 3 окремі общини – руська, вірменська, польська, кожна з яких користувалася правом самоврядування. В 1670 р. український магістрат був об'єднаний з польським, що практично означало ліквідацію самостійності української общини.

У 1375 р. Папа Григорій XI видав буллу про створення Подільської католицької єпископії з центром у Кам'янці. Тут з'явилися чернечі ордени домініканців, францісканців та ін., були споруджені католицькі храми.

В 1434 р., після створення на території Західного Поділля Подільського воєводства у складі Польщі, місто стало його офіційним центром.

Як і все західне Поділля Кам'янець протягом 27 років (1672 – 1699 рр.) перебував під турецькою владою і був за цей час майже спустошений. Після відновлення на цих землях польської влади сейм звільнив місто від сплати податків терміном на 10 років.

Після другого поділу Польщі Кам'янець увійшов до складу Росії. Після приєднання до Російської імперії Бессарабії в 1812 р. кордон із Туреччиною відсунув далеко на південь, Кам'янецька фортеця втратила своє оборонне значення і стала використовуватись як в'язниця. У період між 1814 і 1823 рр. її в'язнем тричі ставав Устим Кармалюк.

У 1830-х рр. у Кам'янці служив військовим лікарем В. Даль. На місцевому матеріалі він написав історичну повість «Подольська».

В 1918 р. в місті був відкритий перший український університет, ректором якого став Іван Огієнко. Університет мав факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, сільськогосподарський, правничий, богословський. У радянський період університет був реорганізований і став функціонувати як інститут народної освіти, а пізніше – як педагогічний інститут.

До найцікавіших екскурсійних об'єктів Кам'янець-Подільського належать міські укріплення, які включають старий і новий замки, замковий міст, міську браму і Вірменський бастион.

Старий замок розташований на видовженому скелястому мисі. Перші муровані укріплення, що виникли на цьому місці, датуються II-III ст. і пов'язуються з періодом Траянських війн, зокрема, з римською окупацією Дакії. Збереглися – Мала Південна і Денна башти оборонного муру XII-XIII ст.

В XIV – в середині XV ст. були зведені башти Чорна,

Лянцкоронська, дві Комендантські, «Рожанка», Водяна, Мала Західна, Ласька, Тенчинська, «Ковпак», Папська. В середині XVI ст. до них додалися Нова Східна і Нова Західна башти, східний замковий мур із брамою і підземною галереєю та ін. споруди.

На початку XVII ст. з західної сторони фортеці на відстані 23 м від Старого замку споруджені нові укріплення, що здобули назву Нового замку (зберігся лише частково).

Старий замок з'єднується з островом Старого міста Замковим мостом, який у 1672 р. був сильно пошкоджений під час турецького штурму. У 1685 – 1686 рр. турки, які заволоділи фортецею, здійснили його кардинальну реконструкцію, чим пояснюється назва мосту – Турецький. На цьому мосту був страчений турками Юрій Хмельницький.

У прибережній смузі каньйону р. Смотрич розташовані оборонно-гідротехнічні системи Нижньої Польської і Руської брам, які дозволяли переkritи підступи до міських воріт у результаті затоплення каньйону водою.

Комплекс Верхньої Польської брами складається з башти Стефана Баторія, оборонних мурів і Турецького бастиону.

Серед пам'яток Кам'янець-Подільського – башта-дзвіниця Вірменської миколаївської церкви, спорудженої в кінці XV – на початку XVI ст.

Еклектичним поєднанням елементів готики, бароко відзначається будівля, в якій з кінця XIV ст. до 1658 р. містився русько-польський, а в XVII ст. – польський магістрат.

Комплекс кафедрального собору включає костюл Святих Петра і Павла (XV ст.), дзвіницю (XVI ст.) і Триумфальну арку. В період турецького панування (1672-1699) над однією з каплиць Петропавлівського собору споруджено мінарет, що свідчить про перетворення костюлу на мечеть. У 1765 р. мінарет був увінчаний виготовленою у Гданську чавунною статуєю Мадонни. В середині XIX ст. інтер'єр доповнили вітражі з богемського скла; було встановлено новий орган роботи віденських майстрів. Триумфальну арку споруджено 1781 р. на честь приїзду до міста польського короля Станіслава Августа.

З 1954 р. обласним центром став Хмельницький (раніше Проскурів). Час заснування міста не відомий, хоча на початку XV ст. на східному березі р. П'яскової в місці її злиття з Південним Бугом уже існувало поселення, обнесене глибоким ровом. У документах 1493 р. невелике поселення з дерев'яною фортецею і сторожовим

гарнізоном згадується як Пlosкирів. З XVIII ст. його назва трансформується у Проскурів.

У 1890-1894 рр. тут у 46-му Дніпровському полку служив О.Купрін, який саме тоді написав свої перші твори.

В с. Антоніни зберігся садибний комплекс XIX ст. з манежем, флігелем, брамою і огорожею.

В Білогір'ї (до 1946 р. – Ляхівці) частково зберігся замок, побудований у 1774 р. князями Яблоновськими.

На лівому березі Дністра розташоване с. Жванець. Зручне його розташування в місці переправи через Дністер обумовило розвиток містечка, яке з 1646 р. володіло Магдебурзьким правом. У XVI ст. тут, навпроти Хотинської фортеці, що належала молдавському господарю, було споруджене укріплення, пізніше перетворене на замок. Від нього збереглися лише руїни. В 1782-1786 рр. тут було споруджено Вірменський костьол.

Одним із давніх подільських поселень є Зіньків, який уперше згадується в 1404 р. У XV ст. тут був споруджений замок. Містечко отримало Магдебурзьке право (1458). Зіньків відомий ще з XV ст. своїм гончарним промислом. До нас дійшли руїни місцевої фортеці XII-XIV ст. і Троїцького костьолу, а також поміщицька садиба XIX ст. у стилі класицизму.

У м. Летичів є кілька пам'яток. Серед них Михайлівська церква (XVII ст.; перебудована в 1836 р.). В першій половині XV ст. (за іншими даними - в XVI ст.) тут споруджено замок. Неподалік від нього було зведено костьол Пресвятої Діви Марії (відомий з 1546 р.), навколо якого в XVII ст. виникає домініканський монастир, широко відомий завдяки чудотворній іконі Летичівської Божої Матері.

Палацово-парковий ансамбль у с. Маліївці включає палац (1788 р.), мур і міст з обелісками (XVIII ст.), водонапірну башту (початок XIX ст.), господарчі приміщення (XIX ст.).

В селищі Меджибіж є кілька історико-архітектурних пам'яток. Серед них – церква (1586 р.) і руїни Троїцького костьолу (1632 р.). Спорудження міського замку розпочате ще в давньоруський період. У XIII ст. в ході боротьби Данила Галицького з татарами замок був зруйнований На-прикінці XIV ст. зведені нові укріплення, що розширювалися протягом XV-XVIII ст. У XVI ст. у південно-східній частині фортеці збудовано двоповерховий палац. На її території зберігся костьол (XV ст.), а також східна, північна, північно-західна і кругла башти, кордегардія.

В селищі Сатанів збереглися залишки міських воріт (на місці давнього південного в'їзду до міста), замку (XV–XVI ст., 1724 р.), комплекс споруд Троїцького монастиря (XVI–XVIII ст.), синагога (1532 р.).

В с. Сутківці знаходиться Покровська церква-фортеця (XIV–XV ст.), яка не має в Україні аналогів за своїм архітектурно-планувальним вирішенням.

В м. Ізяслав (історична Волинь) знаходяться комплекс споруд монастиря бернардинців (початок XVII ст.), руїни замку (1539 р.), костюл Св. Іоанна Хрестителя (1559, 1756 рр.).

У м. Старокостянтинів (історична Волинь) збереглися залишки замку (1516–1571 рр.), заснованого князем Острозьким, костюл Св. Іоанна Хрестителя (1754) р. і руїни костюлу (1612 р.) на території колишнього монастиря домініканців.

Вербецька товтра – ботанічний заказник у складі Національного природного парку «Подільські Товтри». Є як мінімум три причини, чому варто її відвідати.

По-перше, тут дуже гарно. На вершинах товтри (а їх аж чотири – звідси і друга назва – Чотири кавалери) нагромаджене чудернацьке каміння, прямо на якому цвітуть дивовижні жовті квіти.

По-друге, Товтри – явище унікальне, аналогів якому в світі практично немає. Мільйони років тому це були морські рифи. Тобто, товтри – це не гори, утворені внаслідок тектонічного руху, а «продукт» діяльності живих організмів – моллюсків і коралів.

По-третє, дістатися до Вербецької товтри дуже просто і дешево. Буквально у кілометрі від неї є залізнична станція Нігин, через яку курсують приміські потяги, що сполучають Хмельницький і Кам'янець-Подільський

Державний історико-культурний заповідник «Самчики» – пам'ятка, якою може пишатися не лише Хмельниччина, а й вся Україна.

Історія садиби у Самчиках розпочинається на початку XVIII століття, коли шляхтич Ян Хоєцький збудував тут перший палац. Однак він не відрізнявся вишуканим стилем, а тому наступний власник полковник Петро Чечель збудував новий палац у стилі ампір (яким ми бачимо його і нині), в'їзну браму, два флігелі, стайні. Він же перепланував парк у романтичному стилі, запросивши для цього знаменитого ландшафтного дизайнера Діонісія МакКлера.

Про палац, як і про парк, можна розповідати довго, але краще виділити цілий день і поїхати туди на екскурсію.

У Хмельницькій області знаходяться об'єкти України, що вносяться до ЮНЕСКО: Дуга Струве – мережа з 265 триангуляційних вимірювальних пунктів, які утворювали 258 триангуляційних трикутників, а також 60 додаткових пунктів. Служила для визначення параметрів Землі, її форми та розміру (пункт «Катеринівка» – Хмельницький р-н, с. Катеринівка; пункт «Фельштин» – Хмельницький р-н, с. Гвардійське; пункт «Баранівка» – Ярмолинецький р-н, с. Баранівка).

Також до складу ЮНЕСКО входить частина Букових пралісів Карпат (Яворицький та Городоцький р-ни, Хмельницька обл.).

3.10 Туристські ресурси Карпат (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька області)

Західна Україна охоплює територію 4 областей – Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, що складають Карпатський туристський регіон.

Початок освоєння рекреаційних ресурсів краю відноситься до середини XIX ст., коли в ході пошуку нафтових родовищ і соляних покладів були відкриті перші лікувальні джерела.

Регіон відзначається специфічним поєднанням ресурсних факторів, що дозволяють організувати літній і зимовий відпочинок, сприяють розвитку туризму і гірськолижного спорту. Тут освоєно понад 10 гірськолижних трас (Славське, Подобовець, Ворохта, Рахів та ін.). Регіон має мальовничу природу, своєрідні пам'ятки.

Внутрішній історико-географічний поділ: Галичина, Буковина і Закарпаття.

Туристські ресурси історичної Галичини.

Історична Галичина охоплює територію нинішніх Івано-Франківську, Львівську області, а також Жешувського і а більшої частини Краківського воєводства Польщі.

Наприкінці X ст. Галичина увійшла до складу Київської Русі. Після розпаду Київської держави на цих землях утворились удільні князівства з центрами у Звенигороді, Перемишлі, Теремблові, де правили онуки Ярослава Мудрого – Василько, Володар, Рюрик

Ростиславичі. Син Володаря Во-лодимирко в 1141 р. об'єднав ці князівства під своєю владою і зробив своєю столицею Галич (відтоді край здобув назву Галичина).

Галицьке боярство було значною політичною силою. Його впливовість пояснюється тим, що в цих землях протягом чотирьох поколінь правила одна династія, князівська дружина не поповнювалася за рахунок чужинців, а представники місцевих боярських родин незмінно займали високі посади. Галицькі бояри жили в укріплених замках і мали свої власні дружини.

В Галицькій Русі рано сформувалися міські громади внаслідок розвитку ремесел і торговельних стосунків із Західною Європою.

В період князювання сина Володимирка Ярослава Осмомисла (1153-1187) територія Галицького князівства включала землі Прикарпаття, пониззя Дністра, Прута, Серета, аж до Чорного моря і гирла Дунаю. Князь підтримував добросусідські відносини з угорським і німецьким правителями. В 1165 р. він визнав ленну залежність від імператора Фрідріха Барбароси.

Ярослав встановив тісні зв'язки з Візантією, дозволяючи собі навіть втручатися в її внутрішні справи. В 1160-х роках він надав притулок у Галичі Андроніку Комніну, допомагаючи йому воювати з візантійським імператором Мануїлом I, хоча пізніше відновив з останнім дружні стосунки.

Ярослав Осмомисл був наймогутнішим серед князів південно-західної частини руських земель. Після нього на князівство був посаджений його син Володимир. На ґрунті сімейних перипетій ускладнилися стосунки Володимира з боярами аж до відкритого конфлікту, що змусив князя шукати військової підтримки угорського короля. Бела III не відмовив князю, але, з'явившись у 1188 р. в Галичі, за згодою частини боярства проголосив себе королем Галичини, ув'язнивши Володимира і призначивши намісником свого сина Андрія. Це була перша, але не остання спроба іноземної окупації Галичини.

Володимир звернувся по допомогу до свого сюзерена Фрідріха I, який переадресував його прохання своєму васалу Казимиру Краківському. Останній допоміг Володимиру повернути Галич, залишений угорцями, після чого Володимир продовжував правити до 1199 р. Він не залишив по собі наступника, і династія Ростиславичів, що правила в галицьких землях понад 100 років (1084-1199), припинила своє існування.

В 1199 р. волинський князь Роман об'єднав Галичину з Волинню, спираючись у боротьбі проти галицького боярства на міщанство.

Після смерті Романа в 1205 р. бояри запросили на правління до Галича Ігоревичів, потім – угорців, і знову Ігоревичів.

Ситуацією в Галичині скористалися краківський князь Лешко і угорський король Андрій II, до яких звернулись по допомогу Романовичі. В 1215 р. ці правителі з'єднали шлюбом своїх дітей – дочку Лешка Соломонію, і сина Андрія II Каломана, якому віддали Галичину. Цей союз виявився нестійким, і Лешко в 1218 р. викликав із Новгороду до Галича свого родича князя Мстислава Удалого, який зробив 8 спроб відвоювати Галичину у Андрія II. Зрештою він одружив свою дочку з угорським королевичем Андрієм, віддавши йому Перемишль, а в 1224 р. зрікся престолу на користь зятя і невдовзі помер.

У 1230 р. Данило Романович вступив у боротьбу за Галичину і в 1245 здобув перемогу. В його правління Галицька держава стала великою і багатою країною.

Після смерті Данила галицьким князем був його син Лев (1264-1301), який переніс княжу столицю у Львів, заснований його батьком і названий Данилом на честь сина.

Наступним правителем у галицьких землях був син Льва Даниловича Юрій I (1301-1315), який повернув столицю до старовинного Володимира на Волині. Він, як і його дід, мав королівський титул, іменуючись «королем Русі, князем Лодомерії».

Династія Романовичів (Рюриковичів) на Галичині припинила своє існування в 1323 р., після синів Юрія Львовича Лева II і Андрія.

До 1340 р. галицькими землями правив небіж Юрійовичів Болеслав Тройденович Мазовецький – Юрій II, потім – Любарт (Дмитро) Гедемінович.

Галичина стала предметом зазіхань польського короля Казимира Великого. В боротьбу за ці землі вступили угорці і татари. В 1349 р. Казимир таки оволодів Галичиною і Холмщиною. Галичина стала називатися Королівством Руським, а пізніше – Руським воеводством.

Після першого поділу Польщі в 1772 р. Руське воеводство увійшло до складу Австрії під його історичною назвою - Королівство Галичини і Лодомерії. Ця назва поширювалась і на польські землі: Краківщину, Сандомирщину, частину Люблінщини. В цей період Галичина перебувала у стані економічного і

культурного занепаду. Австрійський цісар, Йосиф II з метою поживлення на цій території господарського і духовного життя надав містам новий адміністративний устрій, здійснював регулювання торгівлі, відкривав нові школи і т. ін., хоча замість польської мови викладання в гімназіях навчання здійснювалось німецькою мовою (з 1825 р. освіта знову була переведена в польське русло). Лише народні, парафіяльні школи зберігали українську мову викладання. В 1784 р. у Львові було відкрито університет, де навчання велось німецькою і латинською мовами. У 1787 – 1809 рр. діяв богословський факультет з українською мовою навчання.

Наказом про обмеження прав пана щодо селянина була скасована особиста залежність селян (1782 р.).

Цей комплекс урядових заходів сприяв активізації руху національного відродження. В 1837 р. було видано збірник «Русалка Дністрова» українською мовою.

В 1848 р. у Львові створено Головну Руську Раду, яка захищала політичні і національні прагнення українців. Виклопотано дозвіл на відкриття при Львівському університеті кафедри української мови та літератури.

У 1849 р. революційний рух був придушений за допомогою російських військ. У краї посилювався польський вплив.

Серед місцевої інтелігенції набули поширення москвофільські настрої.

В 1861 р. новою австрійською конституцією передбачено автономію цих територій, які управлялися власним сеймом, хоча переважна більшість депутатів були поляками.

У середовищі уніатських священиків наростає незгода з латинізацією місцевої церкви, що і в релігійній сфері призводить до посилення московського впливу.

На противагу цим тенденціям молоді представники галицької інтелігенції стали групуватися навколо національних товариств і об'єднань. Так, у 1873 р. було засновано Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ), яке об'єднало наукову громадськість з усієї України. В 1885 р. виникло політичне товариство «Народна Рада», що виступало за відокремлення української частини Галичини від польської.

Розвиток національного руху на території Галичини мав своїм наслідком серйозні завоювання, зокрема, в культурно-освітній сфері. Так, у 1914 р. тут діяло 6 державних і 15 приватних українських гімназій, понад 3 тис. українських народних шкіл.

Події Першої світової війни в галицьких землях були фоном, на якому розгорталися бурхливі політичні події. Найбільш значимим їх наслідком стало проголошення 9 листопада 1918 р. Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР). 1 грудня 1918 р. у Фастові між Директорією і делегацією ЗУНР було укладено договір про об'єднання в єдиній Українській Народній республіці. 22 січня 1919 р. на Софійській площі відбулося проголошення Злуки Галичини, Буковини, Угорської Русі і Наддніпрянської України. ЗУНР була перейменована на ЗОУНР (Західну область Української народної республіки). Проте фактично злука не відбулась: ЗОУНР продовжувала функціонувати як окреме політичне утворення.

Бойові дії на цій території не припинялись, і вже на початок літа вся Галичина була окупована польськими військами.

В 1923 р. за договором, підписаним у Парижі, була Галичина залишена за Польщею за умови надання їй автономії. В 1939 р. на основі пакту Ріббентропа-Молотова Галичина була приєднана до Радянської України. Адміністративно її територія поділялась на Дрогобицьку (в 1959 р. включено до складу Львівської), Львівську і Станіславську (з 1962 р. – Івано-Франківська) області.

Львівська область.

Розташована на крайньому заході країни, на її кордоні з Польщею. Площа області становить 21,8 тис. км² (3,6 % території країни).

Основна частина області зайнята дуже розчленованою Волино-Подільською височиною, в межах якої виділяються Волинське (на крайній півночі) і Подільське плато. Північно-західна частина Подільського плато називається Гологори. В Гологорах розташована найвища точка не лише Поділля, а й всієї Східноєвропейської рівнини – гора Камула (473 м над рівнем моря).

Клімат області помірно-континентальний: відносно м'яка з відлигами зима, волога весна, тепле літо, тепла суха осінь. Він формується в основному під впливом Атлантичного океану. Середня температура січня від -40° до -60°C , липня від $+18^{\circ}\text{C}$. Кількість опадів в рівнинній частині області від 600 – 750 мм в рік; в горах до 1000 мм.

Головні ріки: Дністер (притоки: Бистриця, Стрий, Свеча, Верещиця, Свирж), Західний Буг (притоки: Полтва, Рата, Солокія), Стир (притока Прип'яти); Вишня і Шкло (басейн річки Сана). Тут багато невеликих озер.

Північна частина області розташована в лісостепній зоні. Ліси – головним чином в Карпатах, Передкарпатті і в північній частині області, займають 29 % території.

Флору представляють дуби, граби, буки, сосна звичайна, горобина, ясен, явір, ялиця, березняки та осичники.

Серед тварин можна зустріти козуль, диких свиней, зайців, білок, мишей. Рідше зустрічаються олені, вовк, борсук, лисицч, куниця, тхір. Серед птахів водяться голуби лісові, сови, зозулі, дрімлюги, дятли строкаті і зелені, сойки, іволги, синиці, повзики, славки, дрозди чорні і сірі. У лісовій підстилці листяних і мішаних лісів і у верхніх горизонтах ґрунтів живуть членистоногі (пауки, кліщі, жужелиці, багатоніжки), що є поживою для землерийних (кротів), птахів (дроздів і ін.).

Природно-заповідний фонд.

Природний заповідник: Розточчя.

Національні природні парки: Північне Поділля, Сколівські Бескиди, Яворівський.

Регіональні ландшафтні парки: Знесіння, Верхньодністровські Бескиди, Надсянський.

Заповідні урочища: Березовий гай, Бескид, Борове, Борок, Великомоствське, Гаї, Тарнавка та ін.

Заказники. Ботанічні: Лешнівський, Волицький, Кемпа, Рацина, Надітичі, Макітра.

Загальнозоологічний: Діброва, Пукачів, Либохорівський, Зоологічний парк.

Ландшафтні: Бердо, Пікуй, Стариці Дністра, Верхобузький, Зелемінь, Кошів, Романівський, Федорівка та ін.

Орнітологічні: Чолгинський, Янівські чаплі.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Лиса гора, Гора Сипуха.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Буський парк, Міженецький парк, Підгорецький парк, Стрийський парк, Самбірський парк, Вікова сосна, Личаківський парк, Курортний парк, Басівський дендропарк та ін.

Дендрологічні парки: Оброшинський дендрологічний парк, Рудківський дендрологічний парк.

Ботанічні сади: Ботанічний сад Львівського державного лісотехнічного університету, Ботанічний сад Львівського державного університету ім. І.Франка, Ботанічний сад Львівського медичного університету.

В числі курортних та оздоровчих ресурсів Львівщини –ліси,

мальовничі гірські і передгірські ландшафти, мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит. Прикарпатський курорт Шкло існує з 1576 р., є найстарішим в Україні.

З XVI ст. відомі цілющі джерела і лікувальні грязі в селищі Великий Любінь. Уже в кінці XVIII ст. це – популярний курорт, реконструйований у середині XIX ст. До цього періоду відноситься спорудження водолікарні, допоміжних приміщень, будинків для відпочиваючих. Селище перетворюється на європейський курорт, куди приїздили на лікування європейські вельможі, і навіть сам цісар Франц-Іосиф.

Великий Любінь уперше згадується на початку XIII ст. В XVII ст. тут було споруджено замок, пізніше перебудований на палац.

Селище Моршин відоме з 1482 р. В XVI ст. тут були дві соляні шахти. Про лікувальні властивості місцевої соляної ропи стало відомо набагато пізніше. В 1875 р. до Моршина було прокладено залізницю, а в 1877 р. німецький купець Б. Штіллер відкрив тут курорт. Пізніше поблизу від Моршина були виявлені мінеральні джерела. У 1880 р. з'явилися нові брошури – проспекти, які розповідали про новий курорт. Напередодні першої світової війни його називали в числі найкращих європейських курортів.

Моршин – бальнеологічний курорт, який базується на мінеральних джерелах, лікувальних грязях, запасах озокериту. Тут лікуються переважно захворювання органів травлення.

Унікальним курортом є Трускавець, розташований у гірській долині на висоті 350 – 400 м над рівнем моря. Оточений лісами, курорт відзначається м'яким кліматом з відсутністю різких температурних коливань, характерних для гірських місцевостей. Чисте повітря, цілющі мінеральні джерела створюють винятково сприятливі умови для відпочинку і оздоровлення.

Трускавець входив до польських володінь. Після першого поділу Польщі він відійшов до Австрії. В 1772 р. його населення складало 990 чоловік.

З XI ст. Трускавець був відомий як центр видобутку солі. В 1784 р. австрійським урядом встановлено державну монополію на виробництво солі, і трускавецька солеварня була закрита.

В 1814 р. розпочато видобуток нафти. На початку XX ст. Вориславському нафтовому басейну, до якого входив Трускавець, належало одно з перших місць у Європі за обсягом видобутку нафти.

В ході геологорозвідувальних робіт у цій місцевості були виявлені джерела мінеральних вод. У 1827 р. споруджено приміщення для прийняття ванн і пансіонати для поселення приїжджих.

Після 1882 р. Трускавець переходить у віданні спілки, очолюваної шляхтичами Сапєгою і Жолтовським. На її кошти споруджено нову водолікарню, приміщення для інгаляцій, готелі, впорядковано територію навколо мінеральних джерел. За рівнем благоустрою Трускавець став в один ряд з відомими європейськими курортами.

В 1895 р. над джерелами було споруджено павільйони, відкрито ресторан, впорядковано центр міста. В 1900 р. тут встановлено пам'ятник А. Міцкевичу. В 1909 р. Трускавець був з'єднаний залізницею зі Львовом, Краковом, Варшавою, Познанню.

У 1911 р. Трускавець переходить у власність нової спілки, очолюваної Раймондом Ярошем. У цей період місто було електрифіковане, споруджено мережу комунікацій, збудовано залізничний вокзал.

Число курортників, які відвідували Трускавець, продовжувало зростати. Якщо в 1910 р. в місті побувало близько 3500 чоловік, то в 1913 р. – понад 5 тис. У цьому ж році Трускавець за успіхи в розвитку курортної справи був удостоєний Великої золотої медалі.

В роки Першої світової війни курорт призупинив свій розвиток. А після її закінчення Р. Ярошем було модернізовано водолікарню, перебудовано клуб, реконструйовано старі і споруджено нові вілли і готелі. Число відпочиваючих безперервно зростало. Після приєднання території до радянської України в 1939 р. вілли, пансіонати, водолікарні було націоналізовано і на їх базі відкрито 8 санаторіїв.

В період фашистської окупації майже весь Трускавець був перетворений на військовий госпіталь.

У 1945 р. курорт був переданий у колгоспну власність.

У 1947 р. Трускавець надано статус міста. Так, у період з 1985 по 1990 р. сюди щорічно прибувало понад 350 тис. відпочиваючих.

У місті функціонують санаторії, пансіонати, готелі загальною місткістю понад 14 тис. місць. Курорт має 2 б'ювети з мінеральною водою, курортні поліклініки, бальнеолікарні. Лікувальний профіль курорту – захворювання печінки, жовчних

шляхів, нирок, порушення процесів обміну речовин.

Курорт Східниця також розвивався як центр видобутку нафти. В період пізнього Середньовіччя тут стояв замок, на місці якого пізніше було споруджено костюол. На сьогодні збереглися лише земляні укріплення.

Місцева вода типу «Нафтуся» має не менш цілющі властивості, ніж трускавецька.

«Немирів»- один з найстаріших курортів України. Цілющі властивості немирівської сірководневої мінеральної води були відомі ще у XVI ст. Перші дослідження хімічного складу мінеральної води немирівських джерел зроблені Карлом Штеллером (1821) і Теодором Торосевичем (1830). В 1912 р. тут була виявлена лікувальна торф'яна грязь, а в 1929 р. професором Костовським і лікарем Дадлезом було відкрито джерело мінеральної питної води «Олександра».

Гірськолижний курорт «Захар Беркут» в с. Волосянка названий на честь головного героя повісті Івана Франка. Курорт почав свою роботу відносно недавно – в 2005 році. Зараз «Захар Беркут» є одним з кращих і найсучасніших гірськолижних курортів в Карпатах.

В області створено державні заповідники: історико-архітектурні у Львові і Жовкві, історико-культурні –«Нагуєвичі» і «Тустань», музей-заповідник «Одеський замок». У Львові діє найстаріший в Україні музей народної архітектури. Історичний центр Львова внесено до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Львівській області належить провідне місце в Україні за кількістю, різноманітністю і мірою збереження архітектурної спадщини, яка представлена об'єктами в історичному діапазоні – від періоду Київської Русі до середини XX ст. На державному обліку перебуває 3659 пам'яток архітектури.

До нашого часу зберігся лише один із храмів давнього Львова – Миколаївська церква, споруджена в період між 1264 і 1340 рр.

Перші документальні відомості про церкву Св. Онуфрія відносяться до XIII ст. Кам'яна споруда, зведена в XVI ст., добудовувалась і перебудовувалась протягом століть. У XVII ст. церква і монастир були обнесені оборонними мурами. При монастирі в кінці XVI - на початку XVII ст. діяла друкарня, в якій працював Іван Федоров.

Найдавніша частина Львова – княже місто – включає

замкову гору і посад. На його території зберігся костюл Марії Сніжної, споруджений у XIV ст. німецькою громадою. В ході реставраційних робіт 1889 – 1892 рр. був дещо видозмінений.

У середині XIII ст. на головній торговельній площі посаду (сучасна назва – площа Старий Ринок) зведено костюл Іоана Хрестителя.

Магдебурзьке право, надане місту в 1356 р., сприяло його розвитку.

Населення Львова цього періоду являло собою досить строкатий конгломерат націй, що характеризувався різною конфесійною належністю. Крім корінного населення – українців – правом внутрішнього самоврядування користувались німецька, вірменська та єврейська громади, що були компактно розселені на території міста. Після входження Галичини до складу Польщі і заснування в 1370 р. католицької парафії в місті стали селитись поляки.

В 1772 р. Львів стає адміністративним центром «Королівства Галичини і Лодомерії – однієї з австрійських провінцій. Такий статус забезпечував місту економічний і культурний розвиток, сприяв формуванню його неповторного обличчя.

Львів перетворюється на одне з найбільш впорядкованих міст Європи. В його архітектурі поєднуються стилі і традиції місцевої і західноєвропейської культури.

Забудова сучасного центру Львова склалася в загальних рисах у XVI-XVIII ст., хоча основа його планування закладена ще в XIV-XV ст. Територія, що була обнесена міськими мурами, в плані являє собою неправильний квадрат розміром 600х600 м. Сіткою вузьких вулиць він поділений на прямокутні квартали.

Площа Ринок забудовувалась за зразком середньовічних західноєвропейських міст і виникла як центр, навколо якого зосереджувалось торговельне і громадське життя. Від площі відходить 8 вулиць. Ансамбль площі створюють 44 кам'яні будинки, розташовані по її периметру, з ратушею в центрі. Від початкової готичної забудови, знищеної під час пожежі 1527 р., збереглись підвальні приміщення будинків і фрагменти стін із готичним декором, що були збережені при відновленні ансамблю площі.

В числі споруд, що представляють особливий архітектурний інтерес, – будинок №2, що належав флорентійському купцеві Р. Бандінеї, який заснував тут перший львівський поштамт.

У чорній кам'яниці (будинку №4, названому так у кінці

XIX ст., після перефарбування головного фасаду в чорний колір) одним із його власників, купцем Я. Лоренцовичем, у XVI ст. було відкрито тут одну з перших у місті аптек.

Будинок грецького купця К. Корнякта під №6 (так звана Королівська кам'яниця) споруджений у 1590 р. Пізніше він перейшов у власність ордену кармелітів, а в 1640 р. був придбаний воєводою Я. Собеським – батьком польського короля Яна III Собеського. В 1686 р. тут у тронному залі було підписано «вічний мир» між Річчю Посполитою і Московською державою, за яким Правобережна Україна без погодження з гетьманським урядом поверталася Польщі.

Будинок неодноразово перебудовувався. Після придбання його в 1909 р. міським магістратом тут створено історичний музей.

Палац Любомирських (будинок №10) на рубежі XVIII-XIX ст. був резиденцією галицьких намісників. З 1979 р. тут містяться фонди Львівського музею етнографії та художніх промислів.

Будинок ратуші у стилі класицизму споруджений у XIX ст. на місці ратуші XVI ст.

Неподалік від площі Ринок, на вулиці Руській, розташований ансамбль, який включає церкву Успенія Богородиці, каплицю Трьох святих і вежу Корнякта. Перші згадки про цю церкву датовані 1399 р. Кошти на відновлення храму, знищеного в середині XVI ст. пожежею, були зібрані серед міського населення.

Вежа висотою 66 м, споруджена на кошти купця Корнякта, служила дзвіницею і водночас спостережним пунктом. Вона й сьогодні залишається архітектурним символом міста.

Каплиця Трьох святих з двору прилягає до західної стіни дзвіниці. Під час ремонтно-реставраційних робіт у 1847 р. вона була з'єднана з Успенською церквою.

Латинський собор розміщений у прилеглому до площі Ринок кварталі. З 1414 р. він став головним храмом Львівського архієпископства, духовна влада якого поширювалась на галицькі, волинські, подільські землі і навіть на Київщину. Собор Вознесіння пресвятої Діви Марії, закладений у 1360 р., споруджувався протягом більше ста років. Під час пожежі 1572 р. обвалилося склепіння храму. В ході реставраційних робіт його готична архітектура набула барокових рис. В інтер'єрі костюлу багато цінних пам'яток: скульптура і різьба, фресковий розпис, вітражі. На зовнішніх стінах висять пам'яткові кулі з облог Львова 1672 р. турками, 1919 р. –

Українською Галицькою Армією.

Цвинтар навколо Латинського костюлу з XVI ст. до 1765 р. був місцем поховання багатих львів'ян. Після заборони поховань у центрі міста більшість усипальниць і надгробних пам'ятників було знесено. Залишилися дві старовинні каплиці багатих міщанських родин – Боїмів (Боймів) і Кампіанів. Обидві споруджені в кінці XVI – на початку XVII ст.

Ансамбль бернардинського монастиря (1600 – 1630 рр.) включає Костьол Св. Андрія із скульптурами XVIII ст., ротонду. Монастирські будівлі оточені оборонними мурами з бійницями.

Костьол єзуїтів (1610 – 1630 рр.) – є однією з найбільших культових споруд міста, поруч з якою розташований триповерховий будинок колишньої єзуїтської колегії (заснована в 1638 р.). В 1661 р. їй було надано статус академії, при якій відкрито чотири факультети: богословський, медичний, філософський, юридичний. За своїм значенням вона стала другим вищим навчальним закладом в Україні після Києво-Могилянської академії. В 1787 р. академію перетворено на світський університет з німецькою мовою викладання.

Одним із найстаріших у Львові є Вірменський собор. Вірмени стали селитись у Львові з XIII ст. їм було виділено під забудову земельну ділянку в північній частині міста. Тут зберігся ансамбль споруд, що формувався протягом кількох століть. До нього входять Вірменський собор (1363 р.), вежа-дзвіниця (1571 р.), декоративна колона з фігурою Св. Христофора (1726 р.), будинок колишнього вірменського банку (XVII ст.), палац вірменських архієпископів (XVII-XVIII ст.), бенедектинський жіночий монастир (XVII ст.).

Центром комплексу є один із найстаріших храмів старого міста – церква Св. Марії, що була головним храмом новоствореної єпархії всіх вірмен Русі і Валахії. В її архітектурі поєднані риси вірменського і місцевого зодчества. При соборі на початку XVII ст. діяла одна з найдавніших вірменських друкарень.

На Вірменській вулиці зберігся будинок, прикрашений рельєфами на тему пір року і зображеннями знаків зодіаку (XIX ст.).

Середньовічне місто було оточене двома рядами мурів, валом і ровом. Від його оборонних споруд залишилися фрагменти зовнішнього муру і Королівський арсенал (1639-1646).

У Міському арсеналі (XV-XVI ст.), що був споруджений на кошти міщан, тут діє музей, де експонується колекція холодної і

вогнепальної зброї із 32 країн світу (з 1981 р.).

На оборонному валу побудована Порохова вежа (1554-1556).

На Святоюрській горі в центрі Львова підноситься ансамбль собору Св. Юрія-Змієборця.

Однією з кращих барокових споруд міста є домініканський костюл (1745 р.).

В кінці XIX ст. у Львівській політехниці створено архітектурний факультет, що позначилось на розвитку галицької архітектури.

Для одного із найстаріших технічних вузів України Львівського політехнічного інституту, наступника Львівської політехнічної школи (1844 р.), в 1873 – 1878 рр. було споруджено спеціальне приміщення.

Львівський університет з 1920 р. функціонує в приміщенні Галицького крайового сейму (1877-1881), що є першою урядовою спорудою в Україні. Будинок розташований навпроти найстарішого в місті парку (XVI ст.).

В 1891 р. споруджено будинок Галицької ощадної каси, прикрашений скульптурою «статуї Свободи» (нині – музей етнографії і художніх промислів).

Театр опери і балету (1897-1900) має пишно декорований фасад із численними скульптурами.

У 1904 р. зведено будинок промислового музею (зараз – Національний музей).

Серед історичних пам'яток міста – Личаківське кладовище, яке існувало вже у XVI ст. Багато надгробних пам'ятників має значну мистецьку цінність. Тут поховані видатні львів'яни: Іван Франко, Соломія Крушельницька, М. Шашкевич.

У Львові багато зелених насаджень. До найкращих міських парків належить Високий замок, створений у XIX ст. навколо залишків княжого замку.

У верхній частині Стрийського парку (1879 р.) збереглось кілька будівель, споруджених у 1894 р. з нагоди проведення в місті крайової виставки.

Ще один міський парк – Залізна Вода.

У Львові діють театри, філармонії, органний зал, цирк. У місті функціонують музеї. Одним із найстаріших і найбільших музеїв України є Львівський історичний музей, розміщений у чотирьох будівлях на площі Ринок.

Фонди Національного музею, заснованого в 1905 р.

митрополитом А. Шептицьким, налічують понад 100 тис. експонатів, серед яких – унікальне зібрання українського іконопису XIV-XVIII ст., рукописи і стародруки, гравюри, твори скульптури, живопису, народного прикладного мистецтва.

Експозиція Львівської картинної галереї започаткована колекцією живопису, зібраною протягом 1903 – 1906 рр. на пожертвування львів'ян. Крім того, львівським магістратом було придбано кілька приватних зібрань.

Сьогодні у фондах галереї понад 53 тис. живописних полотен європейських і вітчизняних майстрів XIV-XX ст., творів декоративно-вжиткового мистецтва. Відділами музею є комплекси Золочівського, Олеського і Підгорецького замків.

Місто Золочів уперше згадується близько 1443 р. З 1634 р. замком-фортецею володів Я. Собеський – батько майбутнього польського короля Яна III.

У 1802 р. замок придбаний поміщиками Комарницькими і перебудований на цивільну споруду. З 1840-х рр. замок – власність австрійського уряду, розпорядженням якого приміщення переобладнано під військові казарми. З 1870-х років замкові будівлі використовувались австрійською владою як в'язниця і приміщення суду.

Золочівський замок майже повністю зберігся до наших днів. Серед пам'яток Золочева – оборонний двір (за іншим припущенням - арсенал), датований XIV ст.

У селищі Олесько уцілів найстаріший в Україні замок. У документах 1327 р. Олесько згадується як володіння князя Болеслава-Юрія II Тройденовича. В середині XIV ст. замок стає власністю князя Любарта, а пізніше – угорського графа Емерика Бубека. В 1432 р. він переходить до Яна з Сенна, який модернізував замкову споруду, перетворивши її на палац.

У 1629 р. в Олеському замку народився майбутній польський король Ян Собеський, а в 1639 р. – Михайло-Корибут Вишневецький. Олесько дістав назву «колиски королів».

Ян III Собеський у 1683 – 1687 рр. відремонтував і добудував замок, що перетворився на розкішну королівську резиденцію, оточену парком. Але вже в 1725 р. він був проданий сином короля Костянтином. За наступних господарів, Жевуських, замок прийшов у занепад.

У 1882 р. замок перейшов у власність галицького самоврядування. У 1892 р. він був викуплений і відреставрований

польським громадським комітетом опіки над пам'ятками, набувши вигляду, який він мав на початок XVIII ст. Під час Першої світової війни замок був зруйнований. Часткова реставрація була здійснена в 1930-х рр., а повна – в 1963 – 1975 рр. Сьогодні в музеї-заповіднику «Олеський замок» розміщується відділ Львівської картинної галереї, де експонуються твори живопису, скульптури, декоративно-вжиткового мистецтва X-XVIII ст.

В Олеську зберігся також готичний костюл 1481 р.

У селі Підгірці в 1635 – 1640 рр. на місці давніх укріплень споруджено замок за проектом французького інженера Г. Боплана на замовлення коронного гетьмана С. Конець-польського. Він є центральною спорудою великого архітектурного ансамблю, що включає парк із парковими спорудами XVII~XVIII ст. і костюл Св. Іосифа (1766 р.).

В 1720 р. замок став власністю Вацлава Жевуського, який зібрав велику бібліотеку, цінну колекцію живопису, зброї, меблів.

Наприкінці XVIII ст. замок почав занепадати, багато цінних творів мистецтва було втрачено.

В 1997 р. замок передано Львівській картинній галереї і розпочато реставрацію.

В Підгірцях збереглась пам'ятка дерев'яного зодчества - церква XVIII ст.

Поморянський замок споруджений у першій половині XVI ст. на місці дерев'яної фортеці XV ст. Він не раз витримував тривалу і не раз відбудовувався. Замок був улюбленою садибою короля Яна III Собеського. Після його смерті замок переходив від одних власників до інших і поступово втратив свій початковий вигляд.

Місто Жовква (в 1368 – 1560 рр. – Винники; в 1951-1991 рр. – Нестеров).

Село під назвою Винники перейшло у власність магната Жолкевського, який збудував тут замок і перейменував його на свою честь. Невдовзі новостворене місто стало відоме своїми ярмарками і місцевими умільцями – різьбярами, малярами, ювелірами. У Жовкві діяли школи, кілька бібліотек.

У місті збереглась середньовічна забудова його центральної частини.

Серед архітектурних пам'яток міста виділяється костюл Св. Лаврентія, (1606 р.), в якому поховані Жолкевські, Собеські і Даниловичі. Тут збереглись надгробні пам'ятники з червоного,

чорного і білого мармуру.

В місті уціліли також замок (1594 р.), домініканський монастир-фортеця з келіями (1653 р.) і стінами (1655 р.), Троїцька церква Василіанського монастиря (1612 р.) із дзвіницею, синагога (1692). Церква Різдва на Винниках (1705) і Троїцька (1720) церква є зразками місцевого де-рев'яного зодчества.

У Жовкві, за версією І. Крип'якевича, народився і навчався в місцевій братській школі Б.Хмельницький.

Цінні архітектурні пам'ятки збереглися в Дрогобичі. Місто виникло приблизно в середині XIII ст. як укріплена фортеця. Костьол Св. Варфоломія зведено на місці давнього замку в період з 1392 р. до початку XV ст. В 1548 р. він був оточений валом, ровом і огорожею. Поруч із костьолом у 1551 р. збудовано дзвіницю, що служила також оборонною баштою. Костьол і дзвіниця неодноразово ремонтувались і перебудовувались. Збереглась надбрамна башта біля кафедрального костьолу, перебудована в XVI-XVIII ст.

У Зваричі, передмісті Дрогобича, поблизу від старих солеварень стоїть дерев'яна церква Воздвиження чесного хреста, збудована в 1613 р. В інтер'єрі зберігся настінний живопис XVII-XVIII ст.

На околиці Старого Дрогобича збереглась дерев'яна церква Св. Юрія, час спорудження якої не встановлено.

Більшість літературних джерел засвідчує, що вона була перевезена у Дрогобич у 1657 р. з с Надіїв і поставлена на місці старого храму, спаленого в 1499 р. під час татарського набігу. В церкві збереглись монументальний позолочений іконостас і тематичні розписи XVII ст., які суціль вкривають стіни всіх приміщень.

У Дрогобичі уцілів оборонний монастир кармелітів, заснований наприкінці XVII ст. Один із монастирських храмів, перетворений на греко-католицьку церкву Св. Трійці, функціонує й сьогодні.

У Дрогобичі народився Юрій Котермак – професор Краківського, ректор Болонського університетів.

В селі Нагуєвичі (до 1240 р. – Сольне, пізніше - Башево, або Дашево) народився І. Франко. Тут діє його музей-садиба. При в'їзді в село починається «стежка Івана Франка» – художньо-меморіальний комплекс роботи студентів і викладачів Львівської академії мистецтв.

У місті Броди збереглися залишки середньовічних укріплень і палацу XVI-XVII ст. Уціліли земляний оборонний вал, два бастіони, каземати (XVII ст.), а також кілька церков – Пресвятої Богородиці (1600), Св. Юрія (XVI-XVIII ст.), Троїцька із дзвіницею (1726), костьол (1662) і синагога (1742).

У с. Воля-Висоцька є церква Св. Миколая 1598 р. з іконостасом 1655 р. і розписом, виконаним відомим художником І. Рутковичем з м. Жовква.

У с. Івано-Франкове (до 1945 р. – Янів) – колишній фортеці XVII ст. – зберігся лише костьол (1614), перебудований у більш пізній період, у якому похована мати польського короля Станіслава Августа.

У селі Лаврів розташований монастир із церквою та оборонною вежею, де, за переказами, був похований князь Лев Данилович. Монастир зазнав численних руйнувань і пожеж. У монастирській церкві збереглися фрески XV-XVI ст.

Поблизу Крехова розташований Василіанський монастир, заснований близько 1618 р. На його території збереглися Миколаївська церква, келії, оборонна вежа-дзвіниця (XVIII ст.). Тепер на його території діє Вища духовна семінарія. За селом встановлено також пам'ятний знак на честь перемоги в польсько-турецькій війні 1672-1699 рр.

Ще один пам'ятний знак на честь перемоги в польсько-турецькій війні 1672-1699 рр. стоїть у селі Глинське. Тут збереглось також давньоруське городище.

В селищі Підкамінь зберігся ансамбль домініканського монастиря (XVII-XVIII ст.), який складається з Вознесенського костьолу (1612-1695), келій, оборонних стін з воротами, дзвіницею і баштами. Пам'ятка барокової архітектури – каплиця Параскеви П'ятниці (1739-1741).

Село Кульчиці пов'язане з іменами трьох гетьманів Війська Запорозького: П. Конашевича-Сагайдачного, М. Жмайла, І. Сулими. В селі народився Юрій Франц Кульчицький.

У м. Рудки у Вознесенському костьолі (1728 р.) похований польський драматург О. Фредро.

В с. Муроване є парк XVII-XIX ст., посеред якого збереглися залишки замку XVI ст. з валами, ровами, земляними укріпленнями. В XVII ст. ним володіли Мнішеки. Замок був зруйнований під час Першої світової війни.

В селі Оброшине розташований палацовий комплекс 1730 р.,

до якого входять палац, службові приміщення, огорожа з воротами і парк. Цей палац був літньою резиденцією львівського римокатолицького архієпископа.

Перші згадки про замок, розташований на околиці села Свірж, відносяться до XV ст., хоча від тих часів залишилися лише фрагменти мурів, зведені в XVI-XVII ст. Під час Першої світової війни замок був пошкоджений, а в 1920 р. відреставрований. На території прилеглого парку зберігся костьол (1541 р.).

Старовинний Самбір (попередні назви – Погонич, Повий Самбір, Нове Місто) багатий на пам'ятки фортифікаційного будівництва. Тут збереглися фрагменти земляного валу, костьол бернардинців з келіями (1751 р.), церква Різдва Богородиці (1728 р.), що була оточена обо-ронним муром, костьол (XVI-XVII ст.) з бійницями. В кінці XVIII – на початку XIX ст. були перебудовані ратуша (XVII ст.), оборонний двір, міський і цеховий арсенали, домініканський монастир (1406 р.), монастир бригідок та єзуїтський монастир (1680 р.).

У с. П'ятничани збереглася сторожова башта (XV-XVI ст.), в якій функціонує відділ Львівської картинної галереї.

В с. Сусідовичі розташований укріплений монастир кармелітів XVI-XVIII ст. з високим оборонним валом.

У селі Червоне (колишня назва – Ляцьке) зберігся палацовий комплекс XVIII - першої половини XIX ст., збудований у стилі ампір.

Найцікавіші місця для відвідування.

Селище Підкамінь. Тут, у північно-східній частині міста розташовується величезний 16-метровий кам'яний останець «Чортів камінь». Тому таку назву і отримало селище. Вважається, що ця скеля – це скам'янілі залишки морських рифів. В давнину камінь використовувався, як язичницьке капище, а з приходом християнства тут збудували храм-фортецю. Нині навколо скелі-останця залишилися старовинні кам'яні хрести, а в ньому видно заглиблення, які, імовірно, зробили язичники.

Розгірче – заповідне урочище, де на межі з лісом розташовується скельний монастир. Перші згадки про нього датуються XV століттям, коли в кам'яних келіях розміщувався храм Отців Василіан. Комплекс складається з трьох печер з входами, видовбаними вікнами та сходами. Відомо, що у ньому дотримувались обітниць мовчання, а заробляли на життя тим, що продавали мед із власної пасіки.

Однак завдяки дослідженням стало відомо, що рукотворні печери використовувались ще в дохристиянські часи як язичницьке капище. А навколо скель були знайдені залишки городища датованого VIII століттям до нашої ери. При цьому, на пагорбах над скелями збереглися земляні вали більш пізнього оборонного городища XVI-XVII століття.

Унів – оборонний монастир. Відома ця святиня як Свято-Успенська Унівська Лавра Студійського уставу. А заклали середньовічний храм, імовірно, в XV столітті, хоча й відомо, що тут були старіші будівлі. Це підтверджує й те, що вже від XIV століття тут розташовується центральна обитель Галицької єпархії, яка перебувала в Уневі до XVIII століття.

Окрім монастиря-фортеці, в Уневі є старовинний чернечий цвинтар та каплиця святого Івана Хрестителя. А в самому храмі можна оглянути відновлені розписи, які були зроблені іконописцями на початку XX століття. Варто додати, що цей монастир – єдина Лавра в Львівській області. А тому з Львова сюди щоденно курсують автобуси.

Урич – Тустанська фортеця – оборонний форпост часів Київської Русі – ось що приваблює безліч туристів до невеличкого села на Львівщині. І хоча сама дерев'яна фортифікаційна споруда не збереглась, неймовірно скелі все одно варті того, щоб їх відвідати. Тут, з підвищень, відкриваються грандіозні панорами, а розміри валунів та кам'яних виступів просто вражають. А щоб краще дізнатись про історію та занепад фортеці, варто відвідати Музей історії Тустані в Уричі.

Вийшов фільм «Сторожова застава» (який мав великий успіх), події якого розгортаються саме в середньовічній Тустанській фортеці. Фільм аудиторія зустріла неоднозначно, однак ця стрічка стала великим кроком для українського кінематографа у жанрі фентезі.

Белз. В давнину був столицею удільного князівства та столицею воєводства за часів Речі Посполитої. А ще місто згадується в «Повісті минулих літ» – одному з найважливіших літописів Київської Русі. Однак нині місто із залишками старовинної архітектури маловідоме серед туристів.

При цьому 2001-го року тут створено історико-культурний заповідник «Княжий Белз». Він об'єднує старовинну забудову міста, серед якої чимало сакральних споруд: костел святого Миколая, що раніше був келіями ченців Домініканського собору, дерев'яна

церква святої Праскеви з дзвіницею, Аріяньська вежа 1606-го року, синагога та старовинні католицький і єврейський цвинтарі.

Крім цього, до заповідника входить урочище «Замочок», де розташовувався княжий двір.

Окрасою міста служить ратуша на площі Ринок, у якій розташовується музей історії міста.

До об'єктів ЮНЕСКО України відносяться дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі і України, у складі Львівської області це: Церква Святого Духа (Жовківський р-н, с. Потелич); Церква Святого Юра (м. Дрогобич); Церква Собору Пресвятої Богородиці (Турківський р-н, с. Матків).

Івано-Франківська область.

Розташована на заході країни, в межах Передкарпаття та Українських Карпат. Південні райони області межують з Румунією. Площа області – 13,9 тис. км² (2,4 % території України).

За характером рельєфу територія складається з трьох частин: гірської, передгірської і рівнинної. Карпати, які охоплюють майже половину області, поділяються на т. зв. Горгани (найвища гора Сивуля – 1836 м) і Чорногори (найвища гора Говерла – 2061. м).

Уздовж північно-східного краю Карпат простягається Передкарпатська височина. Північна частина області – район Опілля – це південно-західний край Подільська височина.

Національний склад населення однорідний: українці складають 96,3 % від його загальної чисельності. В гірських районах виділяються етнічні групи – гуцули і бойки.

Клімат області помірно-континентальний з яскраво вираженою вертикальною зональністю. В низинних районах зима малосніжна, м'яка; літо тепле; весна дощова. Пересічна температура в січні – 5,1°C, в липні +18,8°C, опадів 500 – 800 мм на рік. У Карпатах зима довша і більш сувора, а літо прохолодне. Опадів випадає 800 – 1100 мм на рік.

Найбільші ріки Прикарпаття – Дністер і Прут. Невеликі річки: Стрий, Завадка, Черемош, Тересва, Латориця, Путила, Зденяцька, Сірет, Говерла та інші. Найбільше озеро Шибене.

Взагалі, в Українських Карпатах – біля 28 тисяч річок.

Третина області вкрита лісами. Серед порід дерев переважають смерека, ялина, сосна, бук, дуб, граб, береза, липа. Біля Коломиї зберігається тисовий заповідник. У Придністров'ї є ділянки степової рослинності.

З тварин у гірських районах зустрічаються козуля, кабан, олень, ведмідь, рись, куниця, норка, горностай, борсук, вовк, лисиця, заєць; з птахів – глухар, тетерев, рябчик, слуква, орел, дятел та ін. У ріках водяться підуст, короп, окунь, марена, щука, лящ. У гірських ріках є форель, харіус.

Природно-заповідний фонд.

Природний заповідник: Горгани.

Національні природні парки: Верховинський, Галицький, Гуцульщина, Карпатський.

Регіональні ландшафтні парки: Поляницький.

Заповідні урочища: Аршиця, Бабчиха, Ясенівчик, Ясені, Яла, Шкітяк, Чорненьке, Чорна сигла, Дубки, Дубовета ін.

Заказники. Ботанічні: Кливський, Княздвірський, Талпишірківський, Яйківський, Річанський та ін.

Гідрологічні: Турова дача, Болото, Над Верховиною, Річка Чорний Черемош, Водоспад Бухтівець, Верхове болото, Манявський водоспад, Соляне джерело, Студений та ін.

Ландшафтні: Графа, Козакова долина, Ріка Свіча з притокою Мізунькою, Річка Лімниця, Чивчино-Гринявський та ін.

Лісові: Скит Манявський, Бредулецький, Журавенківський, Журитин, Красна, Марино, Потоки, Страгора, Ільма.

Орнітологічні: Пожератувський, Шевченківський, Чорторийський.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Урочище Масьок, Урочище Сокіл, Урочище Тарниці, Урочище Осій, Чортова гора.

Геологічна: Старуня, Алея модрини, Борсук, Бук лісовий, Буковина, Груні, Городище, Горган, Горвіцові яри, Довгий міст, Довбушанський праліс, Стайки, Тис ягідний та ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Парк партизанської слави, Парк ім. Т.Г. Шевченка, Тлумацький парк, Дендрадій, Дендропарк та ін.

Дендрологічні парки: Діброва дендрологічний парк, Дружба дендрологічний парк, Дендрологічний парк Пролісок, Малотур'янський дендрологічний парк та ін.

Кліматичні курорти (Косів, Ворота, Шешори, Яремча та ін.) зосереджені переважно в південно-східній частині області. Серед них одним із найбільш популярних є Яремча. Тут лікують ревматизм, захворювання опорно-рухового апарату, нервової системи, легенів та ін.

Мінеральні води області різноманітні за своїм хімічним

складом: у гірській частині – хлоридно-натрієві (Верховинський, Рожнятівський райони), вуглекислі невисокого рівня мінералізації (верхів'я р. Чорний Черемош), типу «Нафтуся» (район Шешорів); у Передкарпатті – хлоридно-натрієві і кальцієво-натрієві (Долина, Калущ, Космач, та ін.); на рівнинних територіях – йодо-бромні малого рівня мінералізації і сульфідні (Більшівці, Коршів, Городенка, Черче). Родовища лікувальних грязей відомі в Городенківському, Рогатинському і Долинському районах. Курорти: Буковель, Шешори, Косів, Яремче, Ворохта, Яблуниця, Верховина, Тюдів, Вишків та інші.

Селище Ворохта є центром підготовки збірних команд України із зимових видів спорту.

В с. Ворохта є збудований у XVIII ст. найменший з усіх гуцульських храмів.

Традиційними стали міжрегіональні гуцульські фестивалі і міжнародні фольклорні фестивалі в Коломиї, міжобласні фестивалі («Покутські візерунки») в Городенці, фестивалі сучасної української пісні («Золотий тік») у Бурштині, найгучніший музично-сніжний фестиваль «Z-Games On Snow» у Буковелі.

Івано-Франківський краєзнавчий музей створено в 1939 р. як історико-краєзнавчий на основі фондів Покутського музею в Станіславі, Жаб'ївського музею «Гуцульщина» та окремих приватних колекцій. Його зібрання налічує близько 120 тис. експонатів, серед яких – археологічні знахідки, природнича, нумізматична колекції, твори живопису, скульптури, іконопису, національний одяг, вишивка, художні вироби з металу, шкіри, зразки художнього різьблення, побутові предмети, документи. Музей розташований у приміщенні колишньої міської ратуші.

Музей має кілька філіалів: літературний музей Прикарпаття, літературно-меморіальний музей І. Франка (с. Криворівня), історико-архітектурний музей «Скит Манявський» (с. Маняви), літературно-меморіальний музей Л. Мартовича (Торговиця).

В с. Криворівня шоліта в період з 1900 по 1914 рік відпочивав І. Франко. Сюди двічі в (1910 і 1911 рр.) приїздив М. Коцюбинський, якого ці місця надихнули на створення повісті «Тіні забутих предків».

У сусідньому селі Красноїлів Г. Хоткевич у 1906 р. заснував самодіяльний гуцульський театр. Режисером театру був також Лесь Курбас.

На запрошення Г. Хоткевича Криворівню відвідали

К. Станіславський і В. Немирович-Данченко.

Поблизу с. Манява на вузькій терасі між горою Воз-несінкою і крутим берегом гірської річки Батерс (Скитець) розташований комплекс споруд монастиря-скиту, заснованого в 1611 р. В XVII ст. сформувався ансамбль споруд, від якого до наших днів дійшли фрагменти мурів, в'їзна башта-дзвіниця, оборонна башта, висока башта («Скарбниця»), руїни трапезної, монастирських келій, ще однієї в'їзної башти.

Пам'яткою природи є Манявський водоспад.

Музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Й. Кобринського засновано в Коломиї в 1926 р. Його фонди налічують понад 20 тис. одиниць. В експозиції представлені такі види народного мистецтва, як художня обробка дерева, металу, шкіри, а також гончарні, ткацькі виробы, вишивка, національний одяг, писанки, живопис. Інтерес представляє, зокрема, техніка іконопису на склі.

В області численні пам'ятки історії і культури.

В м. Галич у 1994 р. створено національний заповідник «Давній Галич» на базі комплексу пам'яток давньоукраїнської історії і культури. Він включає Галицьке городище X-XIII ст. в с. Крилос, храм Св. Пантелеймона в с. Шевченкове – унікальну пам'ятку архітектури XII-XIII ст. Церква Св. Пантелеймона споруджена близько 1200 р. В середині XIV ст. вона була передана католикам і відтоді відома як костьол Св. Станіслава. Храм неодноразово зазнавав руйнувань. У 1926 р. його частково відремонтували, а в 1997-1998 рр. пам'ятка була відреставрована, набувши свого початкового вигляду. Біля храму стоїть дзвіниця (1611 р.). В місті також збереглися церкви Різдва Христового і Успенська, митрополичі палати, фундаменти Успенського собору, відомого з літописів, руїни замку (XIV-XVII ст.).

На території заповідника розташовані також музей історії давнього Галича і музей народної архітектури і побуту.

Івано-Франківськ (до 1962 р. – Станіслав, названий так на честь його власника С. Потоцького) збудований на місці с. Заболотів. Стару міську фортецю було розібрано і на її місці споруджено єзуїтський костьол (1788-1812). Серед архітектурних пам'яток міста – Костьол Пресвятої Діви Марії (1669-1703), розташований в історичному центрі Івано-Франківська. Під будівлею містилась родова усипальниця Потоцьких. Зберігся в місті також замок Потоцьких кінця XVII ст.

У 1677 р. місцева вірменська громада одержала право на внутрішнє самоврядування. У зв'язку з цим у місті було створено два магістрати: українсько-польський і вірменський.

Тривала російсько-турецька війна зруйнувала торговельні зв'язки краю з дунайськими князівствами, в результаті чого в 1769 р. більшість вірменських купців переселилася за Карпати, і вірменська громада втратила своє самоврядування. В місті збереглась вірменська церква XVIII ст.

В містечку Богородчани розташований ансамбль домініканського монастиря, який включає костьол (1742-1761) і палати з келіями (1762).

В с. Гошів зберігся монастир Св. Василя Великого. Він був заснований близько 1570 р. південніше від того місця, де стоїть тепер, і перенесений на нову ділянку в 1780 р. В минулому він був широко відомий у Галичині своєю чудотворною іконою.

В Рогатині серед пам'яток оборонного будівництва – церква Різдва Богородиці (XIV-XV ст.) і міські стіни з брамою XIV-XVII ст., а також Миколаївський костьол (XV ст.).

У селищі Рожнятин частково зберігся замок Конєцпольських, серйозно пошкоджений у 1649-1650 рр. і відбудований у 1758 р. Будівля оточена великим парком.

Історичною пам'яткою містечка Пнів є руїни замку, спорудженого у другій половині XVI ст.

Найцікавіші місця області для відвідування.

Міська ратуша, що на площі Ринок, – єдина в Україні зведена у стилі конструктивізму, який панував у 1930-х. Крім того, це єдина в Україні світська споруда, яка має позолочений купол. Його позолотили під час масштабної реконструкції центру міста у 2000 році, витративши 200 г сусального золота.

Ратуша – найвища будівля Івано-Франківська, її висота – 49,5 м (таку висоту має 16-поверхівка).

Нинішня споруда є вже четвертою будівлею ратуші, за відбудову якої взялися в 1928 році. Цікаво, що її сконструювали у вигляді польського військового ордена *Virtuti Militari* (вигляд зверху), який вручали бійцям армії Галлера за ліквідацію ЗУНР.

У XVIII ст. підземелля ратуші слугувало місцем ув'язнення опришків. Під будівлею й досі збереглися підземні ходи, які, за переказами, ведуть аж за межі міста.

Міський парк ім. Т.Шевченка розташований на однойменній вулиці – одній із найдавніших, яка завжди вважалася відпочинковою

зоною. На початку минулого століття автівкам тут можна було рухатися швидкістю не більше 6 км/год. Штраф за перевищення – півтисячі злотих або два місяці ув'язнення. Також на вулиці Т. Шевченка свого часу мешкала третя велика любов І.Франка – шляхтянка Целіна Журовська.

Саме з цієї вулиці у 1868 році розпочалася славнозвісна «Мармулядова пожежа», яка зруйнувала чверть усієї забудови міста. Коли на подвір'ї біля одного з будинків смажили повидло, подув сильний вітер, підхопивши жаринки, що перетворилися на полум'я. Той вогонь спалив понад 260 будівель Станиславова, серед яких, зокрема, ратуша, суд, вірменський костел.

Станіславське море – так часто називають міське озеро, яке виникло 1955 року. До радянських часів на місці «моря» локалізувалися мисливські угіддя князів Потоцьких. В 1930-х тут викопали ставки, які з'єднувала річка Бистриця Солотвинська. Коли відкрили шлюзи на ставках, то з них розлилося ціле море, біля якого тепер і відпочивають іванофранківці. А просто посеред озера розташована романтична місцина для закоханих – «Острів любові».

Дім правосуддя, що на вул. Грюнвальдській, недалеко від залізничного вокзалу, є однією із найбільших та найкрасивіших довоєнних будівель міста. Це колишній будинок залізничної дирекції, який спроектував інженер Генеральної дирекції залізниць у Відні.

Тут побували Симон Петлюра, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Євген Петрушевич. Перед Домом правосуддя у 2003 році встановили пам'ятник на честь ЗУНР.

Меморіальний сквер. Колишній цвинтар називають музеєм просто неба, це так званий Станіславівський некрополь, де було поховано багато видатних жителів міста і який має статус пам'ятки державного значення. Меморіальний сквер на вул. Незалежності, позаду готелю «Надія», є одним із найдавніших цвинтарів Галичини, перші поховання якого датуються 1782 роком.

Поруч була спеціальна майстерня, де виробляли унікальні, не подібні між собою надгробні скульптури і гробівці. Тут працювали ті ж митці-скульптори, які доклалися до створення знаменитого Личаківського кладовища у Львові.

«Стометрівка», або ж «сотку», як її називають у народі – пішоходна зона. Це частина вулиці Незалежності, яка насправді тягнеться майже півкілометра. «Сотка» є одним із «найживіших» осередків міста, місцем зустрічей та прогулянок, вуличних

музикантів, книгарень, кав'ярень, крамничок. Особливого шарму додають і ковані скульптури, які тут кожного разу з'являються під час щорічного міжнародного фестивалю «Свято ковалів».

Музей Небесної сотні. Експонати музею, який відкрили у 2015 році, – це понад п'ятсот оригінальних речей із Майдану. Інсталяція з шин, каміння, щитів, бочок, саморобної зброї, касок, стріляних гільз, а поряд портрети загиблих учасників Революції гідності. На стінах – майданівські плакати і гасла. Виставкова зала займає півтисячі квадратних метрів. Революційний дух і атмосферу підкреслює 30-метрове панно трагічних подій на Майдані.

Музей має кілька експозицій: «Кухня Майдану», «Шпиталь», «Духовний куточок», «Барикади», «Реквієм», «Самооборона». Також є стенди, присвячені героям Небесної сотні.

Музей родинних професій. «Від плуга до комп'ютера» – таким є девіз унікального музею, який посів своє почесне місце у п'ятірці найцікавіших приватних музеїв України за версією журналу «Фокус». Заснував його заслужений журналіст України Роман Фабрика на подвір'ї власної садиби.

У цій незвичайній місцині зібрані атрибути аж 150 професій родини репортера-ветерана за останніх 200 років! Не один рік Роман Фабрика збирав і реставрував, щоб зберегти ці реліквії. Розмаїття музейної експозиції вражає.

Тут є колекція годинників різних епох, прасувальна машина 120-літньої давнини, фотоапарати ще з початку минулого століття, старовинний австрійський пристрій для смаження кавових зерен, антикварні цимбали, старенька друкарська машинка «Москва», залізничний ріжок, яким відправляли потяги, і навіть банка польської кави довоєнного випуску.

До об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО в Україні відноситься Церква Різдва Пресвятої Богородиці (Коломийський р-н, с. Нижній Вербіж, Івано-Франківська область) у складі Дерев'яних церкв Карпатського регіону Польщі і України.

Туристські ресурси Буковини.

Територія між Карпатами, Дністром у його середній течії і нижнім Прутом має назву Буковини. В давнину цю територію населяли гети, бастарни, бесси, даки. Через Буковину пройшли готи, гуни, авари, угорці. У VI ст. тут оселилися слов'янські племена тиверців.

У X ст. територія входила до складу Київської держави, у

XII-XIII ст. – до Галицько-Волинського князівства.

На середину XIV ст. північна Буковина перебувала під владою Угорщини, а в 1359 р. адміністративно включена до Молдавського воеводства, що з 1387 по 1497 р. було про-тектором Польщі. В 1514-1774 рр. Буковина у складі Молдови входила до турецьких володінь.

У 1774 р. північна частина Молдови, включаючи Буковину, була приєднана до Австрії. На цей момент 69 % населення Буковини складали українці, 26 % – румуни, 5 % –представники інших національностей (євреї, вірмени, греки, угорці, німці, поляки). Після анексії цих земель Австрією з Семигорода (Трансільванії) почався інтенсивний відтік румунського населення в напрямку Буковини. Наслідком цього процесу стало впровадження в буковинських школах румунської мови, призначення румунів на адміністративні посади.

У 1786 р. Буковину приєднали до Галичини і з того часу розпочалась колонізація і латинізація краю.

В 1849 р. Буковина була перетворена на окрему провінцію, а в 1861 р. визнана «коронним краєм» Австрії, що здобув статус воеводства. Серед чиновників адміністративних установ практично не було українців: вони призначались переважно з числа румунів і німців. Надання Буковині автономії сприяло національному відродженню краю. З 1870-х років тут посилюється боротьба проти румунізації та германізації.

З березня 1917 р. посади губернаторів, комісарів повітів перебирає до своїх рук українська громада. Відновлюється сільське і міське самоврядування, створюються українські інколи, кооперативи. Створений у Чернівцях Український Крайовий комітет 6 листопада 1918 р. проголосив свою владу на українській частині Буковини. Вже 11 листопада північна Буковина була окупована румунськими військами, а через два тижні румунський Генеральний конгрес оголосив про приєднання цих земель до Румунії. Цей акт був визнаний правомочним учасниками Сен-Жерменської конференції 1918 р.

У період румунського правління (1918-1940) були скасовані автономні права території, і Буковина перетворилась на румунську провінцію.

В 1940 р. північна Буковина увійшла до складу радянської України.

Чернівецька область охоплює історичну територію

Північної Буковини і Хотинського повіту Бесарабії. Вона розташована в межах Передкарпаття і східної частини Карпат. На півдні область межує з Румунією, її площа – 8,1 тис. км² (1,3 % території країни).

За особливостями рельєфу область поділяється на 3 частини: рівнинну, передгірну та гірську. Північна частина Чернівецької області, що займає Прут-Дністровське межиріччя, лежить у межах Подільської височини та Хотинської височини (найвища вершина рівнинної України – г. Берда, 515 м). Поверхня – підвищена лесова хвиляста і горбисто-пасмова (на Північно-Східному – з товтровими горбами) рівнина, розчленована каньйоноподібними долинами річок, арами та балкам. На Захід трапляються карстові форми рельєфу.

Клімат: помірно-континентальний. Середня температура січня –6°C, липня +17°C. Кількість опадів становить 650 – 750 мм.

Головні річки – Дністер, Прут з Черемошем і Сірет, багато річок, які належать до басейну Дунаю.

Ліси та чагарники займають 31,6% території.

Флору представляють букові, буково-дубові ліси.

Серед фауни широколистих лісів – олень благородний, козуля європейська, бурий ведмідь, черепаха болотна, представники Середземномор'я – жаба зелена, саламандра плямиста, а також – мешканці сибірської тайги – глухарь, тетерука. Є чимало ендеміків – білка карпатська, тритон карпатський. З хижаків зустрічаються куниця, тхори, рисі, вовки.

Природо-заповідний фонд.

Національні природні парки: Вижницький, Черемошський, Хотинський.

Регіональний ландшафтний парк: Чернівецький.

Заповідні урочища: Буковий праліс, Бугаєць, Берда, Гай красуні, Вісім берек, Ярок, Чемернарське, Товарниця та ін.

Заказники. Карстово-спелеологічні: Чернопотоцький, Молочнобратацький карстовий масив, Юрківський карст.

Ботанічні: Анкер, Брендуса, Білка, Мальованка.

Ландшафтні: Кадубівська стінка, Сивицькі болота, Товтрівська стінка, Цецино, Чорний Діл, Бабинська стінка, Баламутівська стінка, Василівський яр та ін.

Лісові: Петрівецький, Лунківський.

Орнітологічні: Драницький, Василишине, Чапля, Чорний делека, Дністровський та ін.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Рухотинський ліс, Тисовий яр, Урочище Білка, Шилівський ліс, Арніка, Берека звичайна, Берека лікарська, Праліс буково-дубовий та ін.

Геологічні: Печера Баламутівська, Печера Піонерка, Печера Буковина, Онутська стінка, Колишне торфовище, Киселицька стінка, Джерело Розкопинці, Джерело Поруб та ін.

Дендрологічні парки: Сторожинецький дендрологічний парк, Чернівецький дендрологічний парк та ін.

Ботанічний сад: Чернівецький ботанічний сад.

Іхтіологічні: Бернівський острів, Куютинський, Митківський, Василівська вирва.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Байраківський, Брусницький, Вижницький, Вашковецький, Михальчанський, Лужанський, Оршовецький, Клинівський, Грушівецький, Красноільський, Хотинський та ін.

Курортними зонами є Вижницький і Путильський райони, де наявні значні лісові масиви і джерела мінеральних вод: гідрокарбонатні (Путильський, Сторожинецький, Глибоцький райони), хлоридні (Путильський, Вижницький, Сторожинецький, Глибоцький, Сокирянський райони), сульфатні (Новоселицький, Заставнівський райони), залістисті (Вижницький, Хотинський, Сокирянський райони), сірководневі (с. Щербинці Новоселицького району, Брусниця Кіцманського, Путильський район).

Родовища лікувальних грязей відомі у Глибоцькому, Сторожинецькому, Вижницькому районах.

На території області в районі сіл Нагоряни, Грушівці і Бабин зводиться мальовниче скелясте Товтрове пасмо, що простяглося від Львівської області через західне Поділля аж до кордону між Молдовою і Румунією.

В області є печери Буковинка, Піонерка, Попелюшка, Баламутівська та інші.

Карстова печера Попелюшка розташована на межі України і Молдови. За площею вона посідає третє місце серед гіпсових печер і восьме серед найбільших печер у світі. Вхід до неї знаходиться з боку с Подвірного в Чернівецькій області. Фахівці виявили тут величезні зали: «Зал Попелюшки», «Зал з колонами», «Зал Дакії», «Стометровий зал» і численні галереї, Довжина підземних ходів – 80 км.

Чернівецький краєзнавчий музей – один з найстаріших в Україні. В 1877 р. його колекція була передана Чернівецькому

університету. З 1893 р. до початку Першої світової війни він функціонував як крайовий музей. Нині в його фондах налічується 83 тис. експонатів.

Музей має два відділи – історичний музей у м. Хотин і краєзнавчий музей у м. Кіцмань, а також філії – літературно-меморіальні музеї Ю. Федьковича та О. Кобилянської.

В Чернівцях діють музей народної архітектури і побуту, картинна галерея, виставковий зал. Цікавим є музей майстра української народної творчості Г. Тараса у м. Вашківцях.

Аптека-музей. Подібні музеї в Україні є тільки в Києві та Львові, а третій у Чернівцях. Історія аптеки розпочалася ще на початку 20 століття – 1903 року. Це єдина аптека в місті, де по сьогодні виготовляють лікарські форми на замовлення.

Літописне місто Чернівці стояло на високому лівому березі Пруту, біля села Ленківцевь. Існує припущення, що Ленківське городище – це залишки його укріпленнь. Виникло місто дуже давно, бо вже з XII-XIII ст. воно відоме як значний торговельно-ремісничий центр. У 1240 р. внаслідок татаро-монгольського нашествия воно було зруйноване і відродилося вже на новому місці.

Найдавнішими пам'ятками, що збереглися сьогодні в Чернівцях, є чотири дерев'яні храми в передмістях Рош, Ка-личанка, Клокучка і в центрі міста. Остання – церква Св. Миколая (1607) – належить до храмів «хатнього типу», які за своїм зовнішнім виглядом та інтер'єром майже нічим не відрізняються від звичайної хати. Класичними зразками цього типу церков є також Миколаївська церква в селі Поляни (1648) і Троїцька (1774) в Чернівцях.

Резиденція митрополитів Буковини та Далмації – є об'єктом України, що вноситься до ЮНЕСКО. Це архітектурний над будівництвом якого трудилися найкращі віденські, чеські, буковинські майстри. Головним архітектором проекту став чех Йозеф Главка.

Комплекс включає три двоповерхові корпуси і ландшафтний парк, закладений у 1876-1878 рр. У 1944 р. в резиденції розмістились музей та філологічний факультет Чернівецького університету, а в 1956 р. весь комплекс переданий у розпорядження університету.

На сьогодні колишня резиденція використовується як головний корпус Чернівецького національного університету. Будівля стала впізнавана, часто з'являється у кінострічках.

На східній околиці Чернівців, що має назву Гореча, на

ішокому пагорбі серед лісу зведена церква Різдва Богородиці (Георгіївська), що входила до комплексу місцевого православного монастиря, заснованого на початку XVIII ст. В 1730 р. тут було збудовано невелику дерев'яну церкву, а в 1767 р. на пожертвування російської імператриці Катерини II зведено кам'яний храм. Велику мистецьку цінність має розпис в інтер'єрі храму. Горечанський монастир ліквідовано австрійською владою в 1786 році, а церква стала функціонувати як парафіяльна.

Неподалік від Чернівців є село Лужани, в якому зберігся кам'яний Успенський храм середини XV ст. – найстаріший з уцілілих на Буковині.

На Буковині набуло значного поширення дерев'яне культове зодчество. Серед його зразків – церква Св. Іоанна Сучавського із дзвіницею (с. Виженка, 1792), церква Успіння Богородиці із дзвіницею (с. Дубівці, 1775), церква Св. Миколая (сmt. Пугала, 1885), церква Різдва Богородиці із дзвіницею (с. Селятин, XVII-XVIII ст.), церква Св. Іллі із дзвіницею (с. Шепіт, 1898).

В області уцілів грандіозний комплекс Хотинської фортеці. Цей об'єкт включений до переліку семи чудес України. Його ядром є замок, навколо якого пізніше були споруджені укріплення бастионного типу.

Найзнаменитіша подія, пов'язана з Хотинською фортецею – війна 1621 р. 70-тисячна польсько-українська армія відбила 250-тисячну турецько-татарську. Саме в цій битві було поранено козацького отамана Петра Сагайдачного. За рядянських часів біля мурів фортеці знято цілу серію фільмів «Балади про хороброго лицаря Айвенго», «Захар Беркут», «На війні, як на війні», «Стріли Робін Гуда», «Три мушкетери», «Остап Бульба». В 2000 р. вона отримала статус заповідника.

На Буковині збереглися хасидські святині. В Чернівцях і був цілий єврейський квартал. Садгора поблизу Чернівців – колишня резиденція цадиків, місце знаходження равінату. Центром хасидизму була також Вижниця.

Поблизу головного корпусу Чернівецького національного університету розташований парк імені Юрія Федьковича. Він є чудовим зразком садово-паркового мистецтва. Парк був засаджений ще за правління імператора Франца Йосифа. На сьогодні він займає чималу територію й служить чудовим місцем для відпочинку.

Одним із улюблених місць відпочинку гостей та мешканців міста є Театральна площа. Головною родзинкою площі є

Чернівецький театр імені Ольги Кобилянської.

Із площі Театральної одразу видніються дві цікаві будівлі, схожі як дві краплі води. У народі вони отримали неординарну назву будинки-близнюки.

Вулиця Ольги Кобилянської – головна пішохідна вулиця Буковини. Це місце є самісіньким серцем Чернівців, воно переповнене крамницями, затишними кав'ярнями, ресторанами, сувенірними лавками. Тут поєднуються різноманітні епохи, кожна будівля дихає своєю неповторною історією. Мешканці міста стверджують, що вулицю Кобилянську підмітали букетами троянд і навіть забороняли сюди ходити у брудному взутті. І поки все місто спало, двірники мили бруківку милом.

Площа Пресвятої Марії існує вже декілька століть і ще пам'ятає ті легендарні часи, коли Османська імперія наводила жах на всю Європу. На площі знаходиться найдавніший на території Буковини колодязь, який був споруджений турками. Із криницею пов'язується легенда про невзаємне кохання турецького паші до української дівчини. Паша запропонував дівчині стати однією із його дружин, а та йому відмовила. Турок, зустрівши ще раз українку, підійшов до неї, а та кинулася в криницю і втопилася. Також на площі Турецькій знаходиться храм Успіння Марії.

Костел Пресвятого Серця Ісуса – будівля у стилі неоготики. Храм був споруджений на замовлення ордену єзуїтів наприкінці 19 століття. Сюди привезено орган із Німеччини, який коштував шалені гроші. А із Шотландії доставили три дзвони і найбільший з них назвали «Серце Ісуса». На сьогодні храм перебуває у власності римо-католицької громади, і тут ведуться реставраційні роботи.

Серце кохання – романтичне місце в Чернівцях, яке знаходиться у парку імені Шевченка. Ця локація на правду для закоханих парочок. На пам'ятнику висить табличка із написом «Це серце я присвятив коханій і всім закоханим світу».

Будинок-корабель – неординарний за формою будинок, який розмістився на перетині вулиць Головної та Шолом-Алейхема. Дотепер місцеві жителі називають його «шифа», що в перекладі з німецької означає «корабель». Будинок-корабель є одним із перших кам'яних будинків, зведених наприкінці 19 століття, і своїм виглядом нагадує справжній морський корабель.

«Чорний квадрат» Малевича – єдиний у світі пам'ятник «Чорному квадрату» Малевича. Автором інсталяції виступив місцевий митець Анатолій Федірко, який є великим шанувальником

творчості Казимира Малевича. Пам'ятник-інсталяцію знаходиться на площі Філармонії.

Радарна станція «Памір». Між селищами Верхній Яловець та Сарата, на гірському хребтові Томнатик (1565 м), розташована закинута радянська радарна станція «Памір». Тут білі шароподібні будівлі на фоні Карпатських гір створюють фантастичну атмосферу. Загалом виходить картина, що більше нагадує декорації до фільму про таємних агентів та інопланетян, а не Карпатський перевал [19].

Раніше засекречений, а нині занедбаний «Памір», розташований практично на кордоні з Румунією. Тому з гірського хребта видніються землі Трансильванії та румунські гори.

Туристські ресурси Закарпаття.

Закарпаття – наймолодша область України, як адміністративно-територіальна одиниця перебуває у складі України з 22 січня 1946 року. Область розташована на південному заході України, займає південно-західну частину Українських Карпат на стику кордонів України і чотирьох сусідніх держав – Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини. Поблизу Рахова встановлено пам'ятний знак, що символізує географічний центр Європи. Її територія становить 128 тис. км², 80 % території гори, 20 % – низини і тераси річок.

В національному складі населення переважають українці (77,6 %), які представлені етнічними групами лемків (на північному заході) і гуцулів (на сході). Тут живуть також угорці (13 %), росіяни (3 %), румуни, словаки, німці, євреї, цигани, ін.

В Закарпатті знаходиться найвища вершина України – Говерла (2061 м). Область знаходиться в межах двох великих фізико-географічних одиниць – Карпатської гірської та Закарпатської низовинної.

Майже половина території області вкрита лісами. В південно-східній частині рельєф високогірний – круті схили, загострені вершини гір, глибокі провальні долини.

В гірській частині області середні температури січня -8° -6°С і липня +14°...+16°С. Сніговий покрив у гірській частині області встановлюється в середині листопада, сходить на початку квітня, тривалість його – до 110 днів. Найбільше опадів (понад 1400 мм) випадає в найвищій частині Карпатських гір. Їх кількість зменшується в південно-західному напрямі (до 500 – 600 мм) – у районі міст Чоп та Берегове.

В Закарпатті значну роль у формуванні рельєфу грає річка Тиса – притока Дунаю. Притоки Тиси: Боржава, Латориця, Уж, Тересля та ін. Майже всі вони беруть початок у горах. На території області відомі Солотвинські озера.

Рослинність: липа срібляста, ясен білоцвітий, дуб бургундський, дерен справжній. З тварин водяться: благородний олень, дикий кабан, козуля європейська, муфлон і лань, зубри. З хижаків в області зустрічаються бурий ведмідь, рись, лисиця, лісовий дикий кіт, вовк, ласка, тхір, горностаї, видра, борсук, по два види куниць і норок.

На південних схилах Полонинського хребта Українських Карпат зосереджений найбільший у Європі масив букових пралісів.

Природно-заповідний фонд.

Біосферні заповідники: Карпатський, Східні Карпати.

Національні природні парки: Ужанський, Зачарований край, Синеvir.

Заповідні урочища: Боржава, Берегівське горбогір'я, Деренів, Розтоки, Мочар, Тавпишірка, Гора Біганська.

Заказники. Ботанічні: Гладинський, Кедринський, Керничний, Говерлянка, Аршична, Красна долина та ін.

Геологічні: Зачарована долина.

Загальнозоологічні: Великодобронський, Потік Оса, Річанський, Тур'є Полянський, Гат.

Ландшафтні: Брадульський, Грабовець.

Лісові: Росішний, Діброва, Тихий, Уличанка, Остра, ін.

Орнітологічні: Соколові скелі.

Пам'ятки природи. Ботанічні: Атак, Гора Яворник, Урочище Голятин, Урочище Тепла яма, Андромеда, Берека європейська, Великий ліс, Чорна сосна, Невицький кар'єр, ін.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: Парк санаторію «Карпати».

Ботанічні сади: Ботанічний сад Ужгородського державного університету.

Чорногірський масив займає південний схил Чорногірського хребта. В ньому виділяються лісовий, субальпійський і альпійський висотні пояси.

Третій масив – Хустський, або Долина нарцисів, де у великій кількості в природних умовах росте ця квітка поруч з іншими рідкісними рослинами: орхідеями, ірисами сибірськими та ін. В річках і озерах водяться цінні види риб – форель і харіус.

Природний національний парк Синевир, створений у 1989 р., розташований у центральній частині Українських Карпат, у верхів'ях Теремлі та Ріки, в Міжгірському районі.

Заказник Зачарована долина – мальовниче міжгір'я у верхів'ях Смерекового потоку, відоме химерними скельними утвореннями.

В області є мальовничі водоспади: Манявський у вузькій ущелині на р. Манява; Скакало в долині р. Синявки; Шипіт, однойменний з назвою річки, який падає з висоти 24 м двома потоками; в Міжгірському районі на потоці Пилипець – каскад водоспаду Шипот.

М'який клімат, мальовничі гірські ландшафти, численні мінеральні джерела, історичні пам'ятки сприяють розвитку рекреації. Джерела мінеральних вод (Ужоцьке, Міжгірське, Драгівське, Плосківське, Полянське, Новополянське, Сойминське, Квасівське та ін.) зосереджені переважно в гірських районах. Із рівнинних найбільш відомі Ужгородське, Шаянське.

У Солотвині у вироблених соляних шахтах розмістився комплекс, що спеціалізується на лікуванні алергічних захворювань.

Закарпаття було заселене з доби пізнього палеоліту (близько 4 тис. р. до н.е.). Цією територією пройшли племена фракійців, даків, кельтів, скіфів, сарматів, гунів, аварів, в епоху «великого переселення народів» – вандалів, готів та ін. Близько II ст. тут з'явилися білі хорвати. На рубежі IX-X ст. цією територією мігрували угорські племена.

З кінця X ст. на Закарпаття поширилася влада київського князя Володимира Святославича, після смерті якого (1015 р.) Іштван I приєднав Закарпаття до Угорського королівства. Його син Імре, що мав титул князя русинів, загинув у 1031 р., і ці землі успадкував племінник Іштвана I Вазул (Ладислав Лисий, одружений із дочкою київського князя Володимира). Але невдовзі Іштван передав цю територію Петеру Орсеоло, який пізніше (в 1038 р.) став угорським королем. У 1046 р., після скинення Петра угорською знаттю, на престол був запрошений син Вазула Андрій, онук київського князя Володимира, одружений з дочкою Ярослава Мудрого.

Протягом XIII ст. Мукачівською домінією володіли зяті угорського короля Бели IV – спочатку князь Ростислав Михайлович Чернігівський, а пізніше Лев Данилович Галицький, дружиною якого була угорська королівна Констанція. У 1393-1414 рр. ця територія перейшла під владу Федора Коріятовича.

Закарпаття у складі Угорської держави не мало права на самоврядування. Українське населення території не асимілювалося завдяки своїй конфесійній належності. Тут діяли православні монастирі, найбільшими з яких були Миколаївський на Чернечій горі, в околицях Мукачева, і Михайлівський у Грушові.

В 1646 р. Мукачівське єпископство поділилось на уніатів і православних, між якими постійно точилася боротьба.

На Закарпатті поширювались антиугорські настрої, наслідком яких стало звернення до австрійського цісаря з проханням про відокремлення краю від Угорщини і приєднання його до Галичини.

Після придушення революції австрійський уряд, враховуючи побажання місцевого населення, виділив в окрему адміністративну одиницю "Руський дистрикт", який управлявся з Ужгорода. Намісником був призначений А. Добрянський, зусиллями якого українці зайняли високі посади, в школах і місцевих установах впроваджена українська мова.

Паралельно з цим військова могутність Росії стала причиною поширення москвофільських тенденцій. Виникло навіть так зване «язичіє» – штучна книжна мова, що являла собою своєрідну суміш російської і церковнослов'янської мов.

У 1867 р. Австрія, розбита Прусією, визнала право Угорщини на самоврядування. Закарпаття знову увійшло до складу Угорщини. В 1868 р. угорським парламентом підтверджено переважні права угорців порівняно з іншими народами, на які поширювалася влада Угорщини: українцями, словаками, сербами, хорватами, румунами. Припинили своє функціонування українські школи, українські газети. На 1914 р. у краї не залишилось жодної школи з українською мовою викладання.

На кінець XIX ст. Закарпатська Україна була найбільш занедбаною з усіх українських земель. З 1830-х років почалась масова еміграція місцевого населення за океан.

Після падіння Австро-Угорщини народні з'їзди в Любовні, Сваляві, Хусті, що пройшли в листопаді 1918 – січні 1919 р., висловились за приєднання Закарпаття до України.

В 1919 р. східна частина Закарпаття була окупована румунськими військами, західна перебувала під владою Чехії. Березький комітет залишався під Угорщиною.

8 травня 1919 р. представники ужгородської, прашівської і хустської рад утворили Центральну Руську Раду і проголосили

об'єднання цих територій із Чехо-Словаччиною. Мирною конференцією в Парижі 10 вересня 1919 р. закріплено договір про включення Закарпаття до складу Чехо-Словаччини на правах автономії в статусі окремого регіону, що дістав назву Підкарпатської Русі. На практиці ж права автономної території грубо порушувались, існуючи лише номінально: фактична влада належала віце-губернатору, що за походженням був чехом, адміністрація також складалась переважно з чехів. У 1925-1927 рр. Підкарпатська Русь за своїм адміністративним устроєм і характером управління вже нічим не відрізнялась від інших провінцій Чехії. І лише в 1937 р. тут були здійснені перші кроки до реальної автономії.

2 листопада 1938 р. частина Закарпаття, що включала Ужгород, Мукачево, Берегове, була приєднана до Угорщини.

15 березня 1939 р. Сейм Карпатської України проголосив державну незалежність території. В той самий день Угорщина окупувала все Закарпаття, щойно призначений уряд Карпатської України емігрував за кордон.

Прихід радянських військ у 1944 р. більшість населення розглядала як визволення. З'їзд народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 в Мукачевому висловився за приєднання до радянської України. 26 червня 1945 р. між Чехо-Словаччиною і Радянським Союзом було укладено угоду про вихід Закарпаття зі складу Чехо-Словаччини. В 1946 р. створено Закарпатську область, до якої увійшла територія Закарпаття за винятком Пряшівщини, яка відійшла до Словаччини. До Закарпатської області було також включено смугу угорської етнічної території уздовж залізничного шляху Чоп-Хуст-Рахів.

Пам'ятка архітектури – найдавніший на Закарпатті храм – ротонда, який датується XII-XIII ст. і відомий під назвою костюлу Св. Анни або церкви Св. Миколая. Значну історико-художню цінність мають фрески XIV ст. в інтер'єрі ротонди.

Ужгород відомий з X ст. Міський замок споруджений у XVI ст., а в XVII добудований. Його внутрішній дворик оточений триповерховими житловими приміщеннями з чотирма кутовими баштами.

В Ужгородському замку з 1947 р. відкритий Закарпатський краєзнавчий музей, колекція якого налічує понад 80 тис. експонатів. Його філіал – Закарпатський художній музей, експозиція якого включає роботи майстрів України, Угорщини, Словаччини, Чехії.

Серед фортифікаційних споруд вирізняється Мукачівський

замок, споруджений на вершині гори вулканічного походження. Цей комплекс склався упродовж тривалого історичного періоду і являє собою надзвичайно складну оборонну систему, що дозволяє простежити всі етапи розвитку фортифікаційного будівництва в Центральній і Середній Європі. Історики висловлюють припущення, що в IX-XI ст. на цій горі існувало невелике прикордонне укріплення Київської Русі, зруйноване татарами-монголами в 1242 р. Ядро фортеці датують кінцем XIV ст., пов'язуючи його спорудження з ім'ям Ф. Коріатовича, якому Мукачеве дісталось в дарунок від угорського короля Сигізмунда.

В 1663 р. оборонна система замку була суттєво вдосконалена, споруджені нові кам'яні бастіони, що збереглися до наших днів, система підйомних мостів.

В Мукачівському замку міститься історичний музей.

Ще один давній комплекс оборонних споруд уцілів у с. Невицьке. Його ядро (виникло в кінці XIII - на початку XIV ст.) наближається до овалу, по периметру якого усередині розташоване приміщення, яке на рубежі XIV-XV ст. було додатково укріплене кам'яним оборонним муром із чотирма баштами. Ще через століття на під'їзді до замку споруджено південну в'їзну башту з довгим дерев'яним мостом на високих кам'яних опорах. Зруйнований у 1644 р. З 1879 р. замок стає туристським об'єктом. З 1968 р. тут ведуться реставраційні роботи.

Над містом Хуст височить замок, – заснований у XIV ст., він неодноразово піддавався перебудові. В 1766 р. в результаті удару блискавки, який припав на пороховий льох, замок злетів у повітря і після цього вже не відбудовувався.

В місті Берегове, що лежить у долині Тиси, знаходиться пам'ятка архітектури XVII ст. – графське подвір'я.

В селищі Чинадієве в Мукачівському районі збереглися парк, закладений у 1848 р., замок XIV-XVI ст. і палац 1890-1895 рр. (нині – головний корпус санаторію «Карпати»).

В області діє музей народної архітектури і побуту, який відкрито в Ужгороді у 1970 р. на схилах Замкової гори. В ньому представлені споруди всіх районів області, характерні для українських, румунських і угорських поселень Закарпаття. Будівлі побутового і господарського призначення з хатнім начинням, предметами повсякденного вжитку, знаряддями праці репрезентують матеріальну і духовну культуру населення Закарпаття на історичному відрізку від XVII ст. по 40-і рр. XX ст.

Найцікавіші туристичні місця.

Берегово – термальні води, басейни, вишукана кухня, історичний центр міста та архітектура. Тут можна оглянути архітектурні й історичні пам'ятки, спробувати страви угорської кухні.

Рахів асоціюється із гірськими прогулянками та пішохідним туризмом. А ще самобутня гуцульська культура, неповторна кухня та колоритні фестивалі, які проходять тут наприкінці літа та початку осені. Найбільш відомі з них – «Гуцульська бриндза».

Пилипець – це село в Закарпатській області більш відоме як гірськолижний курорт. Через село протікає річка Плошанка, поруч з якою знаходиться один з найбільших і наймальовничіших водоспадів у Карпатах – Шипіт.

Шаян – невеликий курорт в Хустському районі на Закарпатті. Село лежить на лівобережжі річки Тиси. Завдяки м'якому клімату і лісистим горам це селище називають «Українською Швейцарією». Відомий курорт мінеральними водами, що за складом дуже схожі на «Сентуки», «Нарзан» і «Боржомі». Лікування мінеральною водою з великим вмістом кремнію, незамінне при хворобах печінки, кишково-шлункового тракту, жовчних шляхів. Купання, риболовля, катання на човнах по озерах під назвою «Сілаамські купальні».

Особливу популярністю користується Косівський базар, відомий далеко за межами Гуцульщини. Тут можна знайти багатющий вибір керамічного посуду, килимів, вишиванок, виробів із заліза, шкіри та хутра. За півгодини їзди від Косова – село Шешори, відоме своїми водоспадами і музичними фестивалями.

3.11 Туристські ресурси Криму

Оскільки Крим є тимчасово окупованою територією, інформація буде надано стисло.

Площа автономії – 26,2 тис. км².

У рельєфі Кримських гір чітко виявлені три паралельні пасма, розділені повздовжніми міжпасмовими зниженнями. Найвищим є Головне, або Південне, пасмо, що простягається від Балаклави на заході до мису Іллі на сході. Південні схили Головного пасма круто обриваються до Чорного моря, північні – пологі. Головне пасмо розділене тектонічними розломами на столоподібні

масиви, плескаті безлісі вершини яких називають яйлами. Вони починаються з південного заходу Байдарською яйлою. Далі підносяться Ай-Петринська, Ялтинська, Нікітська, Гурзуфська яйли, Бабуган-яйла, Чатирдаг, Демерджи-яйла, Довгоруківська яйла, Карабі-яйла. Карабі-яйла крайня на сході і найбільша. Невеликі яйли безіменні. На Бабуган-яйлі знаходиться найвища вершина Кримських гір – Роман-Кош – 1545 м.

Клімат рівнинної частини Криму (близько 70 % площі півострова) помірно континентальний, у горах перехідний від степового до субтропічного, що характерний для Південного берега Криму.

Живлення річок Кримських гір переважно дощове. Частина річок живиться підземними і сніговими водами. З північних схилів течуть Чорна, Бельбек, Кача, Салгир; з південних – Учансу, Дерекойка та ін. Деякі річки влітку пересихають. На річці Чорна споруджено Чорноріччинське, на річці Салгир – Сімферопольське водосховища.

Популярним екскурсійним об'єктом є Великий каньйон. Водоспад Учансу падає з південного схилу Ай-Петринської яйли майже прямовисно з висоти 98,5 м, нижче утворюючи ще три водоспади.

В області солоні озера, що належать до 5 груп – Тарханкутська, Євпаторійська, Перекопська, Чонгаро-Арабатська та Керченська.

Кримський півострів лежить приблизно на однаковій відстані як від екватора, так і від Північного полюса – 5000 км. Довжина берегової лінії перевищує 1 тис. км. Вона розчленована затоками та бухтами, особливо численними на півночі і сході. Найбільші затоки: в Чорному морі – Каркінітська, Каламітська, Феодосійська; в Азовському – Сиваш, Казантіпська та Арабатська. Сиваш відокремлений від Азовського моря піщаною косою – Арабатською Стрілкою.

Крим приваблює відпочиваючих передусім субтропічним кліматом на Південному березі Крима, вузькій смузі землі шириною 2 – 8 км.

Перший грязьовий курорт країни – Саки.

Вода Мойнакського озера в Євпаторії дає лікувальний ефект при м'язових, кісткових, нервових захворюваннях.

У Криму об'єкти природно-заповідного фонду: Карадагський, Кримський, «Мис Март'ян», Ялтинський гірсько-

лісовий заповідники та ін. В числі парків, що належать до пам'яток садово-паркового мистецтва – Алупкінський, Гурзуфський, Карасанський, Кучук-Ламбатський, Лівадійський, Массандровський, Меласький, Місхорський, Фороський, Харакський.

У Криму збереглися пам'ятки різних періодів його історії: «Ластівчине гніздо», «Софіївка» в Місхорі, Палац «Дюльбер», Лівадійський палацово-парковий ансамбль, Массандра, готелі «Таврида», та «Україна» та ін.

Алупкінський музей – єдина пам'ятка, що збереглась повністю, включаючи інтер'єри і навіть умеблювання.

Багатий і різноманітний видовий склад паркових насаджень, що оточують палац. Дерева і чагарники для парку завозилися з Нікітського ботанічного саду і дендропарку «Олександрія» в Білій Церкві.

На околиці міста зберігся будинок, у якому А.П. Чехов провів останні роки життя. Сьогодні тут міститься музей А.П. Чехова. В місті діє театр ім. А.П. Чехова, споруджений у 1908 р. на місці старого дерев'яного театру.

У Старому Криму провів два останні роки життя О. Грін. Письменник похований на міському кладовищі. В місті діє Музей О.С. Гріна, що є філіалом феодосійського.

На півострові 7 заповідників: національний заповідник «Херсонес Таврійський», архітектурно-історичний заповідник «Судакська фортеця», палацово-парковий музей-заповідник у м. Алупка, історико-культурний заповідник «Старий Крим», історико-культурні заповідники в містах Бахчисарай і Керч, історико-археологічний заповідник «Калос Лімен» (сmt. Чорноморське).

Численні пам'ятки історії, архітектури, своєрідна природа острова, м'який клімат сприяють розвитку пішохідного, автомобільного, велосипедного, водного, спелеологічного, гірського, лижного, зеленого та інших видів туризму.

26 УКРАЇНЦІВ, ЯКІ ЗМІНИЛИ ІСТОРІЮ

Анна Ярославна

**Київська княжна, що дала
французам 10 королів
1025 – 1075 рр.**

Донька київського князя Ярослава Мудрого та дружина французького короля Генріха I дала французам 10 королів. Родоначальниця двої європейської династії – Бурбонів і Валуа. Мала відмінну для тих часів освіту: знала і науки, і мистецтва, писала вірші, складала музику, говорила та писала на декількох мовах. Саме з її легкої руки почнеться справжній розвиток могутньої європейської держави. Анну Ярославну й досі шанують у Франції як рішучу, наполегливу та безкорисливу правительку, що змінила хід історії.

Пилип Орлик

**Автор першої у світі конституції
1025 – 1075 рр.**

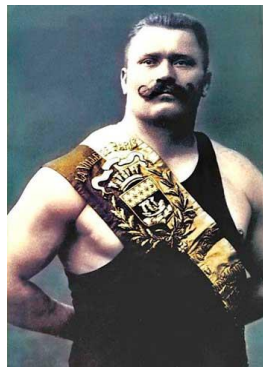

Чи не найважливішою справою українського гетьмана Пилипа Орлика стала складена ним разом із козацькою старшиною так звана угода, що увійшла в історію як державна конституція під назвою «Конституція прав і свобод Запорізького Війська». Французькі просвітителі ще навіть не наважувалися на розробку тих громадянських ідей, що були в ній закладені. Уперше в Європі було вироблено реальну модель вільної, незалежної держави, заснованої

на природному праві народу на свободу й самовизначення. Модель, що базувалася на незнаних досі демократичних засадах суспільного життя. Конституція Пилипа Орлика є першою конституцією модерної західної цивілізації.

Іван Піддубний

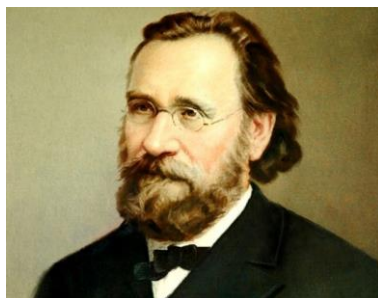
**«Чемпіон чемпіонів» із греко-римської боротьби
1871 – 1949 рр.**

Шестикратний чемпіон світу з греко-римської боротьби народився в козацькій родині. Першим почав перемагати суперників не лише грубою силою, але й за допомогою техніки, викликаючи красивими та спритними прийомами схвалення глядачів. Уся спортивна преса в численних статтях, нарисах і фейлетонах однастайно славила богатиря з Полтавщини, який за чотири роки, з 1905 по 1909 роки, переміг «туше» найкращих у світі борців, у тому числі трьох чемпіонів світу, кількох чемпіонів Європи та десятки чемпіонів окремих країн світу. Хоча він і програв окремі сутички, але за 40 років виступів не програв жодного змагання чемпіонату або турніру. Його називали «чемпіоном чемпіонів» - титулом, яким до нього ніхто не володів.

Ілля Мечников

**Батько теорії імунітету
1810 – 1878 рр.**

Вчений, якого вважають засновником еволюційної ембріології, мікробіології й імунології, народився на території

сучасної Харківської області та є першим українським лауреатом Нобелівської премії. Наукову працю, в якій викладені основи фагоцитарного механізму імунітету. Мечников написав у той час, коли про явище імунітету світова громадськість навіть не підозрювала. Виявлені вченим клітини потім отримують назву лейкоцитів.

Ім'я Іллі Мечникова значиться в числі геніїв, діяльність яких значно спростила життя всього людства. Завдяки досягненням ученого вдалося перемогти не тільки багато хвороб, але і значно продовжити життя кожної людини, не погіршуючи при цьому його якість.

Володимир Хавкін

**Українець, що врятував світ від чуми та холери
1860 – 1930 рр.**

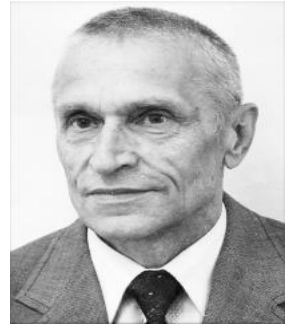

Видатний бактеріолог і мікробіолог, завдяки якому світ позбувся смертельно небезпечних хвороб, народився на території сучасного міста Бердянська. Він поставив собі за ціль знайти спосіб порятунку від холери та чуми, що бушували у світі в кінці XIX ст. Учений зумів створити перші ефективні вакцини проти цих захворювань і довів на самому собі їх безпеку для людини. Хавкін особисто брав участь у вакцинації понад 42 000 осіб. Холера здалась і почала відступати, смертність в охоплених епідемією холери районах знизилася в десятки разів. Щеплення вакцини Хавкіна стали після цього масовими і застосовують в покращеному вигляді досі.

Микола Амосов

**Винахідник антитромботичних
протезів клапанів серця**

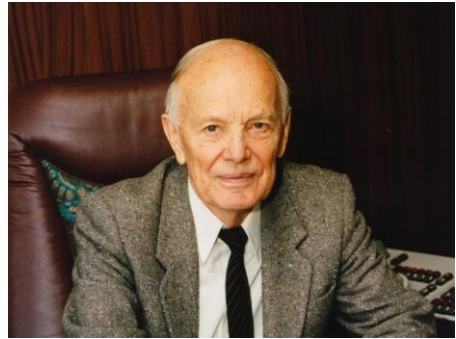
1913 – 2002 рр.

Видатний хірург, на рахунку якого тисячі врятованих життів, народився, жив і працював в Україні. Він створит інститут серцево-судинної хірургії та першим здійснив протезування мітрального клапана серця. За роки своєї кардіохірургічної практики Амосов провів понад 6 тисяч операцій на серці. НА міжнародному рівні він вперше ввів у вживання протезування клапанів серця, що мають антитромботичні властивості. Окрім хірургії. Амосов приділяв багато уваги сучасним проблемам біологічної, медичної та психологічної кібернетики, займався розробкою штучного інтелекту.

Борис Патон

**Український геній
електрозварювання
1918 р.н.**

Український фахівець у галузі зварювання першим почав і розвинув дослідження та запровадження в космічні технології зварювальних процесів, виконаних космонавтами під час орбітальних польотів кораблів в умовах відкритого космосу. Він визнаний лідер у цій галузі. Під керівництвом Патона був також розроблений спосіб з'єднання м'яких тканин при хірургічному втручанні за допомогою високоякісного електричного струму. Метод знайшов широке застосування в гінекології, урології, торакальній хірургії, офтальмології, онкології тощо.

Іван Пулюй

**Перший український фізик
світового рівня
1845 – 1918 рр.**

Знаменитий фізик і електротехнік, що був винахідником Х-променів, народився на Тернопільщині. Хоча невидимі промені відомі нині як рентгенівські. Саме Пулюй поклав два десятиліття на їх дослідження: свою першу трубку сконструював на 14 років раніше за Рентгена, пояснив природу виникнення Х-променів, зробив знімок повного людського скелета. Український фізик першим дослідив неонове світло. Його лампи, визначають світочі технічного світу були значно ефективнішими від ламп Едісона.

Вчений причетний також до розвитку телефонних мереж і запуску першої в Європі електростанції на змінному струмі.

Його досягнення визнавали такі видатні вчені-фізики як Альберт Ейнштейн і Нікола Тесла, а Х-промені сьогодні повсюди застосовуються для комп'ютерної томографії та рентгенографії для рентгенівської мікроскопії, спектроскопії, лікарської діагностики.

Ігор Сікорський

**Авіаконструктор, що з'єднав
континенти
1889 – 1972 рр.**

Інженер-авіаконструктор, що народився в Києві на навчався в Київському політехнічному інституті, з 19 років почав конструювати справжні літаки.

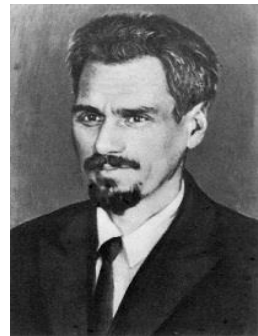
У березні 1919-го конструктор переїхав до Сполучених Штатів Америки. Там він заснував власну авіаційну компанію – Sycorski Air Engineering і розробив 15 моделей літаків.

Гелікоптери Сікорського марки «S» використовували Збройні сили Сполучених Штатів.

Саме гелікоптери українського інженера першими в історії здійснили перельоти через Атлантику та Тихий океан. Вважається батьком світового вертольотобудування.

Юрій Кондратюк

**Учений, що проклав дорогу на Місяць
1897 – 1943 рр.**

Український вчений-винахідник, що народився на Полтавщині, вивчав основні проблеми космонавтики, космічних польотів і конструювання міжпланетних кораблів. У праці «Завоювання міжпланетних просторів» вивів основне півняння польоту ракети, розглянув енергетично найвигідніші траєкторії космічних польотів, виклав теорію багатоступеневих ракет.

Першим запропонував використовувати для ракетного палива деякі метали, неметали та їхні водневі сполуки. Розглянув проблеми створення проміжних міжпланетних баз, ідею використання гравітаційного поля небесних тіл для розв'язання цих проблем. Багато ідей Юрія Кондратюка використано в практичній космонавтиці. Зокрема, його розрахунки були використані при плануванні висадки американських астронавтів із місії «Аполлон» на Місяць, на зворотному боці якого іменем Кондратюка названо кратер.

Сергій Корольов

**Основоположник
космонавтики
1906 – 1966 рр.**

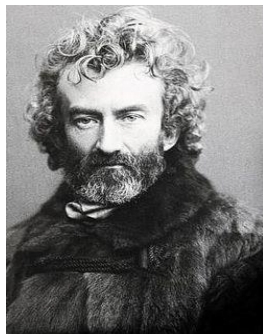
практичної

З ім'ям українського інженера родом із Житомирщини, що був Головним конструктором Радянського Союзу, пов'язана епоха перших визначних досягнень в історії освоєння космічного простору. Саме під його керівництвом у 1957 році Радянський Союз вивів на навколосеземну орбіту перший штучний супутник землі, в космос полетіли собаки Білка та Стрілка. А 12 квітня 1961 року вперше у світі був здійснений політ людини в космос. Під його керівництвом послідовно створюються перші балістичні ракети: Р-1 та створена на її основі значно вдосконалена Р-2. Корольов передбачав практичне земне застосування космонавтики. Перші «Молнії» – супутники для ретрансляції радіо, телебачення та телефонного зв'язку – були розроблені ще за його життя (1965 р.). Після цього з'явилися «Метеори» - супутники для спостереження за атмосферою планети. Практичні завдання космічних польотів породили нові розділи наук.

Микола Миклохо-Маклай

**Гуманіст, що навчив папуасів
української
1846 – 1888 рр.**

Мандрівник і антрополог українського походження, дід якого був козаком Запорізької Січі, все своє життя присвятив дослідницькій діяльності. Миклухо-Маклай працював на

Канарських островах і в Марокко, на узбережжі Червоного моря в Єгипті та Саудівській Аравії, на островах Індонезії, в Південній Америці, Австралії, на островах Тихого океану. Всесвітню славу заслужив завдяки подорожі за загадкового острова Папуа-Нова Гвінея, що на північ від Австралії. Тут Миклухо-Маклай не тільки першим у світі детально дослідив і описав побут, звичаї тубільців, а й потоваришував з ними, боронив їхні права, рішуче виступаючи проте анексії острова кайзерівською Німеччиною тощо.

Агатангел Кримський
Всесвітньовідомий
орієнталіст
1871 – 1942 рр.

Серед заслуг кримськотатарського сходознавця широкого профілю, поліглота-арабіста, семітолога, іраніста, тюркіста та видатного славіста, що принципово розмовляв тільки українською мовою, свід зазначити його внесок у вивчення мови, літератури та культури кримських татар.

Кримський був автором усіх найважливіших статей, присвячених культурі народів Близького Сходу, які були поміщені в енциклопедичний словник Брокгауза й Ефрона. За неповними підрахунками, він видав 870 монографій, статей, рецензій, а також 164 оригінальних перекладів східних художніх творів – поезії та прози.

«Коран» в перекладі Агатангела Кримського вивчав Лев Толстой. На 16-й сесії конференції ЮНЕСКО його ім'я було занесено до списку видатних людей Європи 20-го століття.

Олександр Архипенко

**Один із основоположників кубізму в скульптурі
1844 – 1909 рр.**

Скульптор і художник, один з основоположників кубізму в скульптурі, який вплинув на розвиток мистецтва 20-го століття, народився в Києві. Його вважають американським митцем, проте сам Олександр Архипенко ніколи не відхрещувався від свого коріння. Внесок Архипенка у розвиток скульптури як мистецтва величезний.

Саме він ввів поліхромію – використання у скульптурі різних матеріалів та кольорів, він уперше створив рухомі композиції та скульптури, які освітлювалися зсередини.

Його твори зберігаються в найвідоміших галереях і музеях світу: Центрі Помпиду в Парижі, музеї Modern Art та галереї Гуенгайма в Нью-Йорку, музеях Москви, Стокгольма, Берліна, Тель-Авіва.

Олександр Мурашко

**Художник, що вписав українське
мистецтво в західноєвропейське
1871 – 1942 рр.**

Художник-імпресіоніст, що народився та творив в Україні, мав власний унікальний стиль, не схожий на жоден інший із представлених у мистецькій Європі. Картини художника закупували для приватних колекцій королівської родини, а його

приватні виставки проходили у Берліні, Кьольні, Дюсельдорфі та Венеції. У Німеччині його цінували найперше як портретиста. Європа вчасно визнала унікальний імпресіонізм українського художника, не гірший від Клода Моне, чи Поля Сезанна. Одним із його авторських прийомів були яскраві кольори. Кращі твори Мурашка – «Портрет дівчини у червоному капелючі» та «Селянська родина» – піднесли український живопис до рівня найкращих світових досягнень початку ХХ ст.

Квітка Цісик

**Голос у єдиному екземплярі
1953 – 1998 рр.**

Голос співачки українського походження знає майже кожен американець. Ще студенткою Квітка, взявши собі псевдонім Кейсі, не відчувала жодних труднощів у різних музичних стилях. Її почали запрошувати джазові, поп- і рок-зірки. Працювала над записом саундтреків до художніх фільмів і брала в них участь як акторка. Неодноразово брала участь у комерційних проектах. За допомогою її витонченого співу свій імідж створювали корпорації ABC, NBC, CBN, Burger, King, McDonald's, American Airlines та Delta Air Lines, Coca-Cola, Pepsi-Cola та інші. З початку 1980-х вона стала однією з найдорожчих і найпопулярніших виконавиць джінглів у США – рекламних мотивів для радіо й телебачення. Та найголовніше – саме вона виконала однойменний саундтрек до фільму «You Light Up My Life», який в 1978 році удостоївся премії «Оскар» за кращу пісню. Але через юридичну тяганину найпрестижніша кінопремія світу дісталася іншій співачці.

Соломія Крушельницька

Українська Мадам Баттерфляй
1872 – 1952 рр.

Відома оперна співачка, що народилася на Тернопільщині та закінчила Львівську консерваторію, володіла неперевершеним сопрано в три октави та вміла співати на восьми мовах. За життя Соломія Крушельницька була визнана найвидатнішою співачкою світу, виступати з якою на одній сцені прагнули славетні Федір Шаляпін, Енріко Карузо, Тітто Руффо. Щоб слухачі не забували, звідки вона родом, під час концертів або після Соломія частенько знайомила їх з українськими піснями «Найпрекрасніша і найчарівніша Батерфляй», «Незабутня Аїда», «Найчарівніша Чіо-Чіо-Сан», «Неповторна Галька», «Єдина в світі Джоконда», «Ідеальна Брунгільда», «Найпрекрасніша Соломія», «Вражаюча Валькірія», «Виняткова Лорелея» - усі ці захопливі титули належали їй.

Микола Леонтович

Автор **всесвітньовідомого**
«Щедрика»
1877 – 1921 рр.

Український композитор, що створив всесвітньовідому різдвяну колядку, збирав та обробляв козацькі пісні, створюючи високохудожні твори. У 1921 році «Щедрик» Леонтовича був вперше презентований на концерті в «карнегі Холі» в Нью-Йорку. А в 1936 році Пітер Вільховський (родом з України), який працював для радіо і телебаченню колядки, між котрими обов'язково

вставляють у програму як шедевр творіння українського композитора.

Володимир Горовиць

**Володар 25 премій «Греммі»
1903 – 1989 рр.**

Геніальний піаніст-віртуоз, який народився 1903 року в Києві, сів за фортепіано в 5 років, в до 21 року знав уже 155 творів – феномен для його віку. У репертуарі юнака було 12 концертних програм, у той час як професіонали тоді мали максимум по чотири. За своє життя він став володарем 25 премій «Греммі». Пластинки з його записами ставали справжніми бестселерами, а квитки на концерти розкуповувалися миттєво. Готуючись до чергового концерту в Нью-Йоркському «Карнегі Холі», піаніст обрав для свого роялю таке місце на сцені, звідки б найкраще розходився звук по всьому залу. Відтоді на це місце, котре тепер називається «зарубкою Горовиця», орієнтуються всі піаністи світу. Ще за життя Горовиця називали «Королем королів піаністів».

Олександр Довженко

**«Гомер» світового кіно
1894 – 1956 рр.**

Кіноматографіст і письменник, засновник «поетичного» кіно, народився на Чернігівщині. Відомий фільмами «Звенигора», «Арсенал», «Земля», а також нереалізованими сценаріями, які перетворилися на повноцінні літературні твори – «Україна в огні» та «Зачарована Десна».

На міжнародній виставці у Брюсселі 1958 року Довженка

було визнано одні із десяти провідних митців світової кінотворчості за всю її шестидесятирічну історію, а його фільм «Земля» – одні із 25 кращих фільмів усіх часів і народів. Чалі Чаплін високо цінував творчість українського режисера і в одній зі своїх промов сказав, що «слов'янсько поки що дало світові кінематографії одного творця – мислителя та поета, Олександра Довженка». А на думку американського кінокритика Артура Найта, найкращі японські фільми зроблені під впливом Довженка.

Серж Лифар

**Геніальний танцівник XX століття
1905 – 1986 рр.**

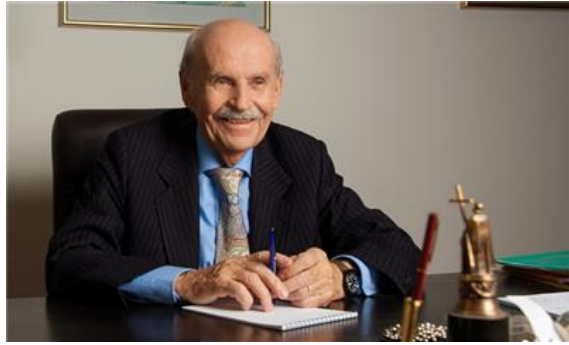
Відомий балетний танцівник і хореограф родом з Київщини почав займатися балетом з 17 років. Талантом і особистістю Сержа захоплювалися поголовно всі художники та критики. Серед друзів танцівника – Пабло Пікассо, Сальвадор Далі, Коко Шанель. А Шарль де Голь навіть запропонував його громадянство Франції, від якого танцюрист відмовився.

«Я українець і цим пишаюся», – так відповів геній на пропозицію тогочасного французького президента. Фактично він відродив французький балет, його репертуар, труп, його школу та славу, ставши основоположником нового напрямку в балеті – «неокласицизму».

Сучасники називали його «богом танцю», «добрим генієм балету XX століття». За роки роботи в Опері Лифар виховав одинадцять зірок балету.

Богдан Гаврилишин

**Хрещений батько
Економічного форуму в
Давосі
1926 – 2016 рр.**

Протягом 18 років економіст і гуманіст українського походження Богдан Гаврилишин очолював Міжнародний інститут менеджменту в Женеві. Був членом Римського клубу. Світової академії мистецтва та науки. Міжнародної академії менеджменту, а також почесним доктором у 7 університетах Канади та України, консультантом держав і міжнародних компаній. Він очолював і керував конференціями та семінарами у 89 країнах світу. Створив Міжнародний центр перспективних досліджень. Міжнародний інститут менеджменту в Індії, після – в Україні. Став співзасновником Європейського форуму з менеджменту в Давосі (тепер Світовий економічний форум). Був консультантом компанії «General Electric», «IBM», «Unilever», «Phillips», радником кількох країн.

Оксана Забужко

**Українська філософія
національної ідентичності та
фемінізму
1960 р.н.**

З ім'ям Оксани Забужко пов'язаний вихід сучасної української літератури на міжнародну арену. Починаючи з 1996 року, з виходом її роману «Польові дослідження з українського сексу», вона залишається в ряді перших українськомовних письменників. Її твори перекладені понад 20 мовами, окремими книжками виходили в Австрії, Болгарії, Італії, Ірані, Нідерландах,

Німеччині, Польщі, Румунії, Сербії, США, Угорщині, Франції, Хорватії, Чехії, Швеції. Книжка розмов із варшавською публіцисткою Ізою Хруслінською «Український палімпсест» початково вийшла польською мовою і взимку 2013 – 2014 рр. стала для польських еліт важливим джерелом знань про Україну, допомігши визначитися з політичною підтримкою Майдану. Вистави за її творами йдуть на багатьох театральних сценах України, Європи і Північної Америки. У своїй творчості Забужко прагне переосмислити українську ідентичність. У прозових творах вона порушує питання довкола гендерних тем, зміни гендерних стереотипів і парадигм.

Макс Левчин

Співзасновник PayPal
1974 р.

Американський підприємець українсько-європейського походження народився в Києві та разом із батьком Рафаелем Левчиним входив до складу київського клубу любителів фантастики «Зоряний шлях». Переїхавши до США в 16-річному віці, Левчин згодом став співзасновником міжнародної електронної платіжної системи PayPal, що принесло йому світову знаменитість. У 2004 році запустив власний стартап Slide, головною розробкою якого був сервіс зручного відображення великої кількості фотографій для користувачів соціальної мережі MySpace. Пізніше Slide переорієнтувався на створення соціальних сервісів для Facebook.

Ян Кум

Розробник месенджера
WhatsApp
1976 р.н.

Американський програміст і підприємець українсько-європейського походження народився в Києві, мешкав у Фастові, що неподалік від Києва, та на початку 90-х емігрував разом із матір'ю до Америки. Він самоук, а інформацію вивуджував із підручників, які брав «на прокат» у букіністичних крамницях. У молодості Ян приєднався до хакерського угруповання woowoo, співзасновником музичного сервісу Naoster Шоном Феннінг. Разом із програмістом Ігорем Соломенчиковим Кум створив особливий мобільний додаток для спілкування, який враховує особливості смартфонів і прив'язаний до номера телефону – WhatsApp. Згодом продав свою компанію Марку Цукербергу за 16 млрд. доларів.

Віталій та Володимир Кличко

**Брати, що зібрали всі титули
боксерського світу
1971, 1976 р.н.**

Відомі українські боксери народились у родині військовослужбовця, нащадка козацького роду, вихідця з Київщини.

Віталій Кличко став шестиразовим чемпіоном світу з кікбоксингу, чемпіоном світу з боксу у важкій ваговій категорії за версіями WBO, WBC, The Ring. А Володимир – Олімпійським чемпіоном з боксу в надважкій ваговій категорії, чемпіоном світу з боксу у важкій ваговій категорії за версіями WBO, IBF, IBO, The Ring та WBA.

У 2008 році Клички досягли своєї давньої мети та встановили світовий рекорд – вперше в історії професійного боксу чемпіонами у важкій ваговій категорії за версіями найпрестижніших світових організацій IBF, WBC та WBO стали одночасно два рідні брати.

ОБ'ЄКТИ СПИСКУ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО, ЩО РОЗТАШОВАНІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Світова спадщина ЮНЕСКО – надбання всього людства.

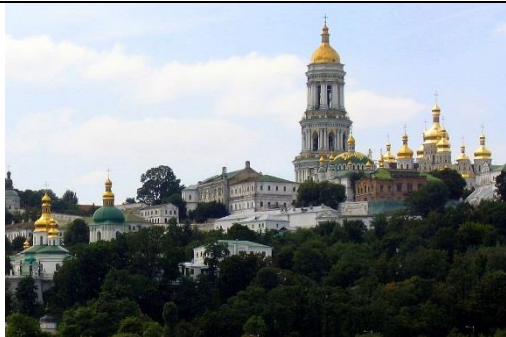
В списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні налічується сім найменувань: шість культурних об'єктів та один природний. Із них один об'єкт – Собор Святої Софії у Києві та Києво-Печерська лавра визнані шедевром творчого людського генія.

Таблиця 4.1

Об'єкти списку всесвітньої спадщини юнеско, що розташовані на території України

№ з/п	Зображення та назва	Розташування	Критерії
Київ: собор святої Софії та прилеглі чернечі будівлі, Києво-Печерська лавра			
	 <p>Собор святої Софії – Премудрості Божої, Софія Київська або Софійський собор – християнський собор в центрі Києва. Пам'ятка української архітектури та монументального живопису XI-XVIII ст., одна з небагатьох уцілілих споруд часів Київської Русі. Одна з найголовніших християнських святинь Східної Європи.</p>	Київ	i, ii, iii, iv

1

Ки́во-Печерська лавра — православний монастирський комплекс в Києві, Україна. Один із найбільших християнських центрів-святинь країни.

Церква Спаса на Берестові – стародавня церква в Києві поблизу Києво-Печерської лаври, на колишній околиці Берестове, пам'ятка архітектури XI-XII ст.

Розташована за межею фортечних murів Києво-Печерської лаври, проте вважається частиною історико-архітектурного ансамблю лаври, і разом з нею у 1990 році була включена до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Точна дата побудови достеменно не відома.

2	 <p>Історичний центр Льво́ва, або Старé мі́сто – історично, – перший район Львова, де було засновано місто, яким воно довгий час обмежувалося, і звідки розвивалося; політичний, економічний і культурний центр Львова. Найдавнішу частину Старого міста занесено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Єдиної думки щодо визначення меж центру Львова не існує.</p>	Львів	ii, v
<p align="center">Дуга Струве – мережа з 265 триангуляційних вимірювальних пунктів, які утворювали 258 триангуляційних трикутників, а також 60 додаткових пунктів. Служила для визначення параметрів Землі, її форми та розміру.</p>			
	 <p>Пункт геодезичної дуги Струве «Катеринівка»</p>	Хмельницька область Хмельницький район с. Катеринівка	
3	 <p>Пункт геодезичної дуги Струве «Фельштин»</p>	Хмельницька область Хмельницький район с.Гвардіське	ii, iii, vi

Пункт геодезичної дуги Струве «Баранівка»

Хмельницька область
Ярмолинський район
с. Баранівка

Пункт геодезичної дуги Струве «Старо-Некрасівка»

Пункт геодезичної

Одеська область
Ізмайльський район
с. Стара Некрасівка

Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи

4

Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи: Черногора, Уголька – Широкий Луг, Свидівець, Мараморощ, Кузій – Трибушани, Стужиця – Ужок, Горгани, Розточчя, Сатанівська дача, Синевир – Дарвайка, Синевир – Красовець,

Закарпатська обл.
Івано-Франківська обл.
Львівська обл.
Хмельницька обл.

ix

	Синевир – Вільшани, Зачарований край – Іршавка, Зачарований край – Великий Діл.		
5	 <p data-bbox="180 501 720 531">Резиденція митрополітів Буковини і Далмації</p>	Чернівці	ii, iii, iv
Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі і України			
	 <p data-bbox="180 986 701 1018">Церква Святого Духа</p>	Львівська обл. Жовківський район с. Потелич	
	 <p data-bbox="180 1401 692 1428">Церква Святого Юра</p>	Львівська обл. м. Дрогобич	

6

Церква Собору Пресвятої Богородиці

Львівська
область
Турківський
район с.
Матків

iii, iv

Церква Святої Трійці

Львівська
область
місто
Жовква

Церква Різдва Пресвятої Богородиці

Івано-
Франківська
область
Коломийський
район с.
Нижній
Вербіж

		<p>Закарпатська область Рахівський район с. Ясіня</p>	
	<p>Церква Вознесіння Господнього</p>		
		<p>Закарпатська область Великобрезнянський р-н с. Ужок</p>	
	<p>Церква святого Михайла</p>		
<p>7</p>		<p>Севастополь (тимчасово окупована територія Ар Крим)</p>	<p>ii, v</p>
	<p>Стародавнє місто Херсонес Таврійський</p>		

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Агломерація рекреаційна – взаємообумовлене поєднання населених пунктів, що розвиваються на певній території на основі спільності використання рекреаційних ресурсів та інфраструктури, об'єднаних між собою багатосторонніми зв'язками в територіально-господарську систему, що забезпечує рекреаційні потреби населення.

Балунінг – катання туристів на повітряних кулях (теплових аеростатах, повітряних кулях), прогулянка, подорож на них.

Бальнеологічні ресурси – природні лікувальні речовини, що використовуються для немедикаментозного лікування на курортах і в позакурортних умовах.

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються для збереження в **природному стані** найтипівіших природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, дослідження навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої й світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної й освітньої робіт.

Відпочинок – специфічна сфера життя і діяльності людини; в містобудівному аспекті - просторова організація вільного часу, поєднання природного і штучно створеного матеріального середовища, що перебуває в тісній взаємодії з виробництвом і житлом.

Внутрішній туризм – це тимчасовий виїзд громадян конкретної країни з постійного місця проживання до місцевості у межах національних кордонів з метою відпочинку, лікування, задоволення пізнавальних інтересів, занять спортом, розваг тощо.

Гід (екскурсовод) – особа, яка володіє інформацією про країну (місцевість) перебування, визначні місця, об'єкти показу, а також мовою цієї країни чи мовою іноземних туристів, яких приймають, або загальнозрозумілою для них мовою, надає екскурсійно-інформаційні, організаційні послуги та кваліфіковану допомогу учасникам туру в межах договору про надання

туристичних послуг.

Дендрологічні парки формуються для збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев, чагарників та їх композицій для найефективнішого наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

Екологічні стежки – екскурсійні маршрути, які прокладаються в межах найбільш відвідуваних територій з метою духовного і фізичного розвитку особистості.

Екскурсант – тимчасовий відвідувач, що перебуває в країні відвідування менше 24 год.

Заповідання – це вилучення певної території зі сфери звичайної господарської діяльності з метою підтримки екологічної рівноваги, збереження еталонів недоторканої природи, наукових досліджень характеру взаємозв'язків між екологічними факторами екосистем для збереження і відтворення ландшафтів.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Інсенів туризм (різновид ділового туризму) є поїздками, наданими керівництвом фірми своїм співробітникам безкоштовно як заохочення за хорошу роботу.

Інформаційні туристичні ресурси – сукупність форм і видів інформації про конкретну територію чи об'єкти, про історію території, про культуру, природу і населення, отримана туристами безпосередньо під час подорожі, у процесі підготовки до неї чи після подорожі.

Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність пам'яток матеріальної та духовної території, мають пізнавальну цінність і можуть бути використані для туристичної діяльності.

Круїз – морська або річкова туристська подорож, як правило, по замкненому колу на одному теплоході за встановленим маршрутом із зупинками в місцях, що викликають певний інтерес у туристів або у відправних пунктах екскурсій.

Культурна та природна спадщина – сукупність об'єктів та явищ, що презентують історію, культуру та природу окремих країн і регіонів; ресурсна основа розвитку туризму.

Курортна зона – територія зі сприятливими для відпочинку та лікування кліматичними умовами та високою естетичною

привабливістю пейзажу (морські, озерні, річкові узбережжя, бальнеологічні комплекси на базі термальних і мінеральних джерел).

Мінеральні лікувальні води - це природні води, що мають лікувальні властивості внаслідок підвищеного вмісту біологічно активних компонентів.

Мистецькі пам'ятки – це пам'ятки професійних і народних художніх промислів, а також музеї, які експонують пам'ятки образотворчого, декоративно-ужиткового та інших видів мистецтва.

Національний природний парк (НПП) – територія, на якій представлені одна чи кілька екосистем, в основному мало або зовсім не змінених людиною, що становлять науковий, освітній, рекреаційний та естетичний інтерес.

Національний туристичний продукт – сукупність наявних туристичних ресурсів держави, на основі якої формуються туристичні пропозиції шляхом створення, просування і реалізації конкретних туристичних продуктів, спрямованих на залучення іноземних туристів, а також формування іміджу країни.

Пам'ятки історії – це меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами, бойовими традиціями, та пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань і війн, а також відомим діячам історії.

Пам'ятки природи – це природні об'єкти, що є унікальними або типовими, цінними в науковому, культурно-освітньому й оздоровчому значенні.

Парками – пам'ятками садово-паркового мистецтва називаються найцінніші зразки паркового будівництва з метою їх охорони й використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Наприклад, "Софіївка" в м. Умань, "Олександрія" в м. Біла Церква та ін.

Подорож – поїздка або пересування пішки до іншої, ніж постійне місце проживання, місцевості або країни з будь-якою метою, що включає заняття, що оплачується, в цій місцевості або країні.

Постійний туризм – відносно рівномірні відвідини туристських регіонів і об'єктів протягом всього календарного року.

Природні заповідники – ландшафти, на яких зберігаються, охороняються і вивчаються всі компоненти екосистем: повітря, ґрунти, гірські породи, природні води, рослинний і тваринний світи, пам'ятки природи та культури.

Природні туристичні ресурси – це природні, тобто кліматичні, водні, геологічні, ґрунтові, фітолікувальні та ландшафтні, а також природно-антропогенні (національні природні парки, заповідники, пам'ятки природи та ін.), які володіють комфортними умовами і можуть бути використані для туристичної діяльності.

Рекреаційна діяльність – система заходів, пов'язаних з використанням вільного часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, які розташовані поза межами їх постійного проживання; характеризується, в порівнянні з іншими напрямками діяльності, відносною різноманітністю поведінки людей і самоцінністю процесу.

Рекреаційний потенціал – сукупність природних, соціальних, інфраструктурних і культурно-історичних передумов, сприятливих для організації рекреаційної діяльності на певній території.

Рекреаційні ресурси – сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності і при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях використовуються для прямого і опосередкованого споживання та надання курортних і туристських послуг.

Рекреація – форма соціального руху і антропогенного впливу на природні комплекси, мета якого полягає у відновленні людиною психофізичної енергії, втраченої в процесі трудової, навчальної, побутової діяльності тощо.

Санаторій – рекреаційне підприємство (низова ТРС), лікувально-профілактичний заклад, призначений переважно для курортного лікування на основі використання клімато- та фізіотерапії, дієти, спеціального режиму дня тощо.

Сезонний туризм – такі відвідини туристських регіонів, частота яких залежить від кліматичних умов регіону і суб'єктивних характеристик туристського об'єкту.

Спелеотуризм – один з видів активного туризму, основним фактором розвитку якого є наявність спелеоресурсів (печери, лійки, підземні озера та інші карстові форми).

Тур – це комплекс послуг, оформлених у вигляді туристичного пакету, які можуть бути реалізованими на певному

маршруті й у конкретно визначений час.

Туризм – це тимчасовий виїзд (подорож) осіб з постійного місця проживання з пізнавальною, оздоровчою, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою на термін від 24 годин до одного року поспіль, без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування.

Турист – особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін.

Туристичний об'єкт – природний або антропогенний об'єкт, придатний для використання в туризмі.

Туристська інфраструктура – сукупність шляхів сполучення та місць розміщення, транспортних засобів, комунікацій та різних установ, необхідних для стабільного функціонування туристських комплексів.

Туристські ресурси – сукупність природних і соціально-культурних комплексів та їх елементів, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини, відновленню її працездатності і які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях, використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристського продукту.

Туристська сезонність – щорічна зміна в активності туристської діяльності (зумовлена зміною пір року), що проявляється в коливанні чисельності туристів.

Туристський сезон – період найбільш інтенсивного потоку туристів (наприклад, період червень-вересень в літній сезон).

Туристський центр – функціонально-планувальний центр туристської зони, вузловий пункт туристських маршрутів; місце розташування основних підприємств і установ туристського обслуговування, об'єктів господарського призначення, загальних для зони; місце зосередження адміністративних та інформаційних туристсько-екскурсійних служб; територіальне зосередження декількох туристських об'єктів на базі природних, соціальних рекреаційних ресурсів місцевості.

Туристські потоки – специфічний вид міграції населення в незначному часовому періоді без зміни постійного місця проживання, що здійснюється, як правило в рекреаційно-

туристських цілях.

Туроператор – гуртова туристична фірма, що розробляє туристичний продукт і комплектує тури, організовує рекламу та проходження туристичного продукту на ринку послуг, визначає його ціни й реалізує через мережу турагентів.

ЮНВТО – Всесвітня туристська організація.

ЮНЕСКО – Всесвітня спадщина Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ З ДИСЦИПЛІНИ «ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ»

1. Загальна характеристика столиці, як туристського центру країни.
2. Історія міста Києва.
3. Музеї, церкви та монастирі Києва.
4. Парки, ботанічні сади Києва.
5. Туристська інфраструктура міста Київ.
6. Історичні особистості Києва.
7. Загальна характеристика туристських ресурсів областей Азово-Чорноморського узбережжя.
8. Характеристика туристського потенціалу областей Західної України.
9. Характеристика туристського потенціалу Поділля.
10. Характеристика туристських можливостей областей Полісся.
11. Унікальність туристських ресурсів м. Києва.
12. Унікальність туристських ресурсів Київської області.
13. Особливості розвитку гірськолижного туризму в Карпатах.
14. Львів як об'єкт Всесвітнього культурного надбання ЮНЕСКО.
15. Національний культурний заповідник «Кам'янець».
16. Історико-архітектурні пам'ятки Луцька.
17. Палацо-паркові ансамблі Чернігівщини.
18. Київ як столиця європейської держави та центр туризму в Україні.
19. Огляд історико-культурних туристських ресурсів Сумської області.
20. Архітектурні пам'ятки Києва.
21. Розвиток пізнавального туризму в Київській області.
22. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва як передумова розвитку туризму.
23. Дендропарки України і їх використання з метою задоволення туристських потреб.
24. Історико-культурні пам'ятки Волинської області.
25. Визначні туристські місця Хмельницької області.
26. Визначні туристські об'єкти Одеси.
27. Історико-культурні та природні туристські ресурси Запорізької області.
28. Основні історичні пам'ятні місця Запорізької області.
29. Археологічні та історико-культурні пам'ятки Дніпропетровської області.

30. Пізнавальні ресурси Харківської області.
31. Харків – історичне місто України.
32. Сорочинський ярмарок як складова туристських ресурсів Полтавської області.
33. Історико-культурні пам'ятники Вінницької області.
34. Природно-заповідний фонд областей Поділля.
35. Курорти Миколаївської та Херсонської областей.
36. Основні об'єкти природно-заповідного фонду Миколаївської та Херсонської областей
37. Характеристика туристського потенціалу Київської області.
38. Характеристика туристського потенціалу Львівської області.
39. Характеристика туристського потенціалу Тернопільської області.
40. Характеристика туристського потенціалу Миколаївської області.
41. Характеристика туристського потенціалу Херсонської області.
42. Характеристика туристського потенціалу Хмельницької області.
43. Характеристика туристського потенціалу Рівненської області.
44. Характеристика туристського потенціалу Житомирської області.
45. Характеристика туристського потенціалу Полтавської області.
46. Характеристика туристського потенціалу Закарпатської області.
47. Характеристика туристського потенціалу Івано-Франківської області.
48. Характеристика туристського потенціалу Вінницької області.
49. Характеристика туристського потенціалу Дніпропетровської області.
50. Характеристика туристського потенціалу Запорізької області.
51. Характеристика туристського потенціалу Одеської області.
52. Характеристика туристського потенціалу м. Києва.
53. Характеристика туристського потенціалу Кіровоградської області.
54. Характеристика туристського потенціалу Волинської області.
55. Характеристика туристського потенціалу Сумської області.
56. Характеристика туристського потенціалу Харківської області.
57. Характеристика туристського потенціалу Черкаської області.
58. Характеристика туристського потенціалу Чернігівської області.
59. Характеристика туристського потенціалу Чернівецької області.
60. Острів Хортиця-коліска Запорізького козацтва.
61. Природно-заповідний фонд Запорізької області.
62. Характеристика туристичного потенціалу Полісся.
63. Історичні особистості Полтави.

64. Батурин – гетьманська столиця.
65. Бальнеологічні курорти України.
66. Об'єкти природно-заповідного фонду України та їх значення.
67. Характеристика дендропарку «Софіївка».
68. Назвіть містя, пов'язані з життям та діяльністю відомих українських та зарубіжних письменників, поетів, архітекторів та ін.
69. Біосферний заповідник «Асканія Нова».
70. Бальнеологічні курорти областей Чорноморсько узбережжя та їх особливості.
71. Бальнеологічні курорти Азовського узбережжя та їх особливості.
72. Монастирські комплекси України.
73. Гетьманські столиці України.
74. Шевченківські місця на Україні.
75. Об'єкти списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що розташовані на території України.
76. Замки Галичини.
77. Структура туристських ресурсів та їх характеристика.
78. Водні ресурси України: їх наявність, проблеми та перспективи розвитку.
79. Орографічні ресурси України та їх особливості.
80. Подієвий туризм в Україні.
81. Видатні особистості України, які змінили історію.
82. Типи курортів, їх особливості та значення.
83. Гірськолижні курорти України: їх властивості та значення.
84. Бальнеологічні курорти України: їх властивості та значення.
85. Історико-культурний потенціал України.
86. Розвиток пізнавального туризму в Україні.
87. Оцінка кліматичних і погодних туристських ресурсів.
88. Туристські ресурси природного походження.
89. Історико-етнографічні землі України.
90. Музейний фонд України: проблеми та перспективи розвитку.

ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

1. Найдовша в світі гіпсова печера Оптимістична.
2. Карстові печери Поділля.
3. Червона книга України.
4. Фізико-географічне районування України.
5. Охорона природи в Україні.
6. Геоекологічна ситуація в Україні.
7. Біосферні заповідники України.
8. Національний природний парк «Шацький».
9. Національний природний парк «Синевир».
10. Національний природний парк «Великий Луг».
11. Природні заповідники України.
12. Природна складова Запорізької області.
13. Санаторно-курортний фонд Запорізької області.
14. Історичні ресурси Запорізької області.
15. Музеї Запорізької області.
16. Подієвий туризм Запорізької області.
17. Етнічний туризм Запорізької області.
18. Туристична індустрія Києва.
19. Історико-архітектурна спадщина Києва як основа розвитку пізнавального туризму.
20. Ресурсний потенціал паломницького туризму в Києві.
21. Можливості розвитку в Києві ділового туризму.
22. Туристичні ресурси міста Переяслав-Хмельницького.
23. Місто Біла Церква, її туристичний потенціал.
24. Історико-культурні заповідники Черкащини.
25. Об'єкти релігійного паломництва на Черкащині.
26. Дендрологічний парк «Софіївка».
27. Історико-архітектурна спадщина Волині як основа розвитку пізнавального туризму.
28. Природно-рекреаційний потенціал розвитку туризму на Волині.
29. Подієвий туризм Полісся.
30. Легендарні села Волині.
31. Туристська інфраструктура Полісся.
32. Туристична інфраструктура Одеської області.
33. Курорти Одеської області.
34. Заповідники Херсонщини.
35. Ресурсний потенціал для розвитку етнічного туризму на Одещині.

36. Вилкове – українська Венеція.
37. Видатні музеї Одещини.
38. Історико-культурна спадщина як основа розвитку пізнавального туризму на Львівщині.
39. Музей народного мистецтва Гуцульщини як екскурсійний об'єкт.
40. Замки Галичини.
41. Гірсько-лижні курорти Львівщини.
42. Об'єкти релігійного паломництва в Чернівецькій області.
43. Природний національний парк «Синевир».
44. Хотинська фортеця.
45. Мукачівський та Хустський замки.
46. Розвиток курортного господарства на Поділлі.
47. Заповідники Поділля.
48. Об'єкти релігійного паломництва на Поділлі.
49. Національний природний парк «Подільські Товтри».
50. Місто-музей Кам'янець-Подільський.
51. Успенська Почаївська Лавра.
52. Національний музей-садиба М.І. Пирогова.
53. Історія Харкова.
54. Історичне місто Чугуїв.
55. Туристські стежки Харківщини.
56. Релігійні місця Слобожанщини.
57. Глухів – столиця Гетьманщини.
58. Життя Григорія Сковороди.
59. Туристська інфраструктура Слобожанщини.
60. Палацово-паркові ансамблі Чернігівщини.
61. Історико-культурні заповідники Чернігівської області.
62. Ресурсний потенціал для розвитку зеленого туризму на Полтавщині.
63. Гоголівські місця.
64. Миргород – курорт державного значення.
65. Об'єкти ПЗФ Лівобережжя.
66. Святогірськ – релігійна перлина Донеччини.
67. Заповідник «Кам'яні могили».
68. Історичний музей Д.І. Яворницького
69. Екстремальні види туризму Степової України.
70. ПЗФ Степової України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. №2456-ХІІ // ВВР. – 1992. – № 34.
2. Закон України «Про туризм» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995. – № 31.
3. Афіша заходів в Україні 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.ufest.in.ua/afisha/history> [Посилання дійсне на 11.02.18 р.].
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О.О. Бейдик. – К.: Київський ун-тет, 2001. – 395 с.
5. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. – К.: «Палітра», 1997. – 130 с.
6. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [Посилання дійсне на 19.02.18 р.].
7. Енциклопедія архітектурної спадщини України: тематичний словник. - К.: Українська Академія архітектури, 1985. – 366 с.
8. Інформаційно-довідковий сайт Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: http://proukraine.net.ua/?page_id=243 [Посилання дійсне на 12.02.18 р.].
9. Кількість українців у світі і їх розміщення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: http://geoknigi.com/view_stat.php?id=27 [Посилання дійсне на 12.02.18 р.].
10. Кіптенко В.К. Туристичне країнознавство: країни лідери туризму: Навчальний посібник / В.К. Кіптенко, О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2009. – 436 с.
11. Кондрашевська Ю. Проблема збереження національної ідентичності української діаспори (на прикладі українців Канади в другій половині ХХ ст.) / Ю. Кондрашевська // Схід. – 2017. – Вип. № 1 (147). – С. 64 – 69.
12. Кузик С. П. Географія туризму / С.П. Кузик. – К.: Знання, 2011. – 271 с.
13. Л. Новохатько Проблеми та перспективи формування позитивного міжнародного іміджу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna>

dumka/view/article/problemi-ta-perspektivi-formuvannja-pozitivnogo-mizhna-1/ [Посилання дійсне на 11.02.18 р.].

14.Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України: навч.посібник. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.

15.Мальська М. П. Туристичне країнознавство. Європа: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. П. Мальська, М. З. Гамкало, О. Ю. Бордун. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 224 с.

16.Масляк П.О, Шищенко П.Г. Географія України: підручник – К.: Зодіак-ЕКО, 1996. – 432 с.

17.Міжнародний виставковий центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://mvc-expo.com.ua/ru/exposition/general/> [Посилання дійсне на 11.02.18 р.].

18.Мінеральні ресурси України. Сайт ДНВП «Геоінформ України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://minerals-ua.info/stan-zapasiv.php> [Посилання дійсне на 19.02.18 р.].

19. Пам'ятки та об'єкти України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: https://ua.igotoworld.com/ua/geo_object/6_ukraine.htm [Посилання дійсне на 07.03.18 р.].

20.Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2003. – 352 с.

21.Природно-заповідний фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://pzf.menr.gov.ua/> [Посилання дійсне на 10.02.18 р.].

22.Природно-заповідний фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://pzf.land.kiev.ua/pzf-obl-7.html> [Посилання дійсне на 20.02.18 р.].

23.Розвиток та розміщення рослинництва в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <https://mozok.click/207-rozvitok-ta-rozmschennya-roslinnictva-v-ukrayin.html> [Посилання дійсне на 17.02.18 р.].

24.Сергеева К. Об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО (до Дня Європи в Україні) / К. Сергеева, Т.В. Матвієнко // Матеріали наук.-практ. конф. для учнів та студентів, 31.05.2016 р. – Херсон, 2016. С. 4 – 6.

25. Смаль І.В. Географія туризму та рекреація: словник-довідник / І. В. Смаль. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 201 с.

26.Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: навч. посіб. – Ніжин:

Вид. Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, 2010. – 336 с.

27.Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.wikiwand.com/uk> [Посилання дійсне на 11.02.18 р.].

28.Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. пос. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

29.Україна покращила показник у світовому рейтингу конкурентоспроможності: що не так у державі. Інфографіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <https://tsn.ua/groshi/ukrayina-pokraschila-pokaznik-u-svitovomu-reytingu-konkurentosprozhnosti-scho-ne-tak-u-derzhavi-998540.html> [Посилання дійсне на 27.09.17 р.].

30.Фахівці запевняють, що тривалість життя в Україні зросла. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://expres.ua/news/2017/02/11/227551-fahivci-zapevnyayut-tryvalist-zhyttya-ukrayini-zroslo> [Посилання дійсне на 11.02.17 р.].

31.26 українців, які змінили історію. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.uaua.world/3925/> [Посилання дійсне на 11.02.18 р.].

32. Allbis. Виставки. Ярмарки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <https://exroua.all.biz/> [Посилання дійсне на 11.02.18 р.].

33. Semchyshyn, M. (1986), Fields of Ukrainian educational system, Toronto - New York - London, 283 p. (ukr).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

БУТ Тетяна Вікторівна
ЗАЙЦЕВА Валентина Миколаївна
ГУРОВА Дар'я Дмитрівна

ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*Рекомендовано
Вченою Радою ЗНТУ*

Відповідальний за випуск	І.Я. Крайній
Дизайн обкладинки	В.С. Зесенко
Комп'ютерне верстання	Я.В. Чернишева
Коректура	М.М. Пасічна
Технічне виконання	С.А. Шевченко

Підписано до друку 13.02.2018 р. Формат 60×84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура “Times”. Друк RISO.
Обл.-вид. арк. 4,5. Ум. друк. арк. 5,3.
Тираж 300 примірників. Замовлення 06/10.

Товариство з обмеженою відповідальністю РВА«Просвіта»
пр. Соборний, 75, м. Запоріжжя, 69002.
Тел. (061) 787 59 12
E-mail: mail@lips.zp.ua
www.lips.zp.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №417 від 12.04.2001 р..

Надруковано в ТОВ РВА«Просвіта»
пр. Соборний, 75, м. Запоріжжя, 69002
Тел. (061) 787 59 12